

ÉLETMÓD ÉS TRADÍCIÓ
12.

A sorozatot szerkeszti
Báti Anikó

ÉLETMÓD ÉS TRADÍCIÓ

12.

Szilágyi Miklós

ZSÁKMÁNYOLÓK ÉS ZSÁKMÁNYAIK

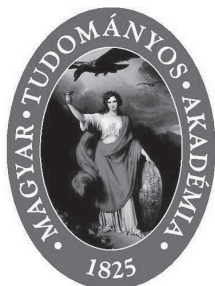
Történeti néprajzi dolgozatok a vadászatról, vadfogásról
és a természethasznosítás egyéb formáiról

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
**Néprajztudományi
Intézet**

Budapest 2014

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült

Szerkesztette
Báti Anikó

A nyomdai előkészítést végezte
Fancsek Krisztina

Borítóterv
Szilágyi Levente

A borítón: A Fordító nevű holtágban végzett kerítőhálós halászatról: a háló ladikba rakása, a hálövetéshez való előkészítése, Poroszló, 1961.
Szilágyi Miklós felvétele

ISSN 0238-9584
ISBN 978-963-567-056-7

Kiadta
a Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet
1014 Budapest, Országház u. 30.
Felelős kiadó: Fodor Pál
© Szilágyi Miklós 2014

A nyomás és kötés:
Apáti Nyomda
Felelős vezető: Apáti-Tóth Sándor

TARTALOM

Bevezetés	7
A vadászat kutatástörténetének tanulságai	11
A magyar halászat kutatása	23
Összegzés és új kutatások kezdeményezése	
Györfly István zsákmányolás-vizsgálataiban	33
A csapda – Az ősfoglalkozások Korompay Bertalan kutatásaiban	41
Gunda Béla kutatásai a gyűjtögetés és zsákmányolás témakörében	47
Csőre Pál: A magyar vadászat története	57
Zsákmányszerzés – gazdálkodás – sport	
A halászat és a vadászat néprajzi kutatásának mai lehetőségei	63
A rétség gazdasági jelentősége Túrkevéen a 18–19. század fordulóján	75
Történetek az óriás harcsákról	127
Egy anekdota a régi halászok madártojás-evéséről	137
Hernádbüdi adatok a paraszti vadászatról	141
Szövegemlékek a Szernye-mocsárról	147
A csíkkal kapcsolatos sztereotípiák napjainkban	163
Kisújszállási adatok a vadászathoz	169
Szokolyai vadásztörténetek	173
A „régí vizes világ” néhány étele, mint múlt-szimbólum	183
Szemponok a „régí vizes világ” mellékes haszonvételeinek néprajzi vizsgálatához – A teknősbéka és a kecskebéka	205
Összesített irodalom	215
A közölt dolgozatok első megjelenése	247

BEVEZETÉS

Ha valaki a távoli jövőben a magyar néprajz kutatástörténetének monografikus igényű összefoglalására fog vállalkozni, alighanem értelmezést, magyarázatot igénylő *különösségnek*: a diszciplína elméleti és módszertani apparátusának inkább lassú módosulásaiból, mint radikális átalakulásából logikailag le nem vezethető *következetlenségnek* fogja minősíteni, hogy a „témákra” felszabdalt etnográfusi érdeklődés bizonyos korszakokban (látszólag indokolatlanul, indokolhatatlanul) milyen nagy mértékben kitüntetett figyelmével, majd (szinte egyik napról a másikra, és érdemi indoklás nélkül) engedett a kutatói figyelem perifériára sodródni némely speciális foglalkozási ágakat, munkatevékenységeket. A kutatástörténet majdani búvárlója rá fog csodálkozni például arra, hogy Herman Ottó iránymutató kezdeményezése – 1887-es megjelenésű halászati monográfiája – után majd’ egy évszázadon át szinte-szinte a „legfontosabb” néprajzi témának minősült Magyarországon a természetes vízi halászat aprólékos bemutatása, miközben e foglalkozási ágak az élelemtermelésben játszott szerepe (az ökológiai viszonyok megváltozása miatt) évtizedről évtizedre mind rohamosabban csökkent. Okkal-joggal persze azon is elcsodálkozhat, hogy a Herman által hatásosan kinyilvánított, Jankó János által a finnugor etnogenézist erősítő érvrendszerre formált „a halászat = ősfoglalkozás” elméleti megfontolásnak, mely a vadászatra, és más, nem termelő, hanem zsákmányoló: a flóra és a fauna táplálékul vagy nyersanyagul felkínálkozó javait egyszerűen kisajátító munkatevékenységekre is vonatkozhatott volna, vajon miért csak az 1930-as években lett a vadászat, vadfogás, a növények és állatok, állati termékek gyűjtögetése mint néprajzi téma kutatását számottevően fellendítő-élénkítő hatása. Ahogy okkal-joggal csodálkozhat majd azon is, hogy ha már tudatosodott egy elméleti értékű evidencia, vajon miért marginalizálódott mégis néhány évtized elteltével a vadászat és az egyéb zsákmányoló munkatevékenységek iránti etnográfusi érdeklődés?

Ez a közelmúltban keletkezett hosszabb-rövidebb cikkeimet magába foglaló vékonyka kötet persze nem vállalhatja, hogy érdemben „segítsen” az értelmezés-magyarázat keresésében a néprajzi tudo-

mánytörténet/kutatástörténet majdani bűvárlójának. Bár a vadászat és a halászat kutatástörténetéről szóló dolgozataim – eredetileg: egy-egy jeles évfordulóhoz kapcsolódó ünnepélyes eseményen elhangzott előadások – a fentebb jelzett „különösségek” értelmezésére (is) figyelemmel voltak, tehát alkalmasint olyan, csak a kortársak (vagy azok fiai, unokái) által ismerhető, a publikációkká objektíválódott kutatási „végtermékekből” ki nem olvasható „titkokat” is magukban foglalnak, melyeknek lehet némi jövőbeli hasznuk a fentebb exponált kérdésekre adható válasz keresésekor. Mégis: azt vállalhatja csupán teljes határozottsággal ez a kis kötet, hogy szerény adalékokat kínáljon a zsákmányolás (ennek részeként a vadászat, vadfogás, a halászat, a növényi és állati termékek gyűjtögetése) iránti magyarországi etnográfusi érdeklődés érvrendszerének és kutatási lehetőségeinek alaposabb megismeréséhez – egy olyan korszakból, amikor „valaki” még azzal a nekibuzdulással indult neki (az 1950–1960-as évek fordulóján) kutatói pályájának, hogy a szakmai konszenzus szerint „különösen fontos” néprajzi témák specialistája lesz, ám idő telvén (a végső számvetés idejéhez közeledve) azt kell tapasztalnia, hogy a mind kevesebb kutatótársat foglalkoztató témák és résztémák elkötelezett tanulmányozójaként bizony-bizony „magára maradt”.

Arra a kérdésre, hogy milyen haszna volt – ha volt egyáltalán – a zsákmányolók és zsákmányolási módszerek megismerését történeti és néprajzi módszerekkel közelítő több évtizedes kutatómunkámnak, ott kell lennie a válasznak a magyarországi vizek halászatáról írt, az általam feltárt archivális és recens forrásokra alapozott könyveimben és dolgozataimban. Ebben a könyvecskében inkább a kiütkeresések, a töprengések, a kétkedések alkalmi cikkeké formálódott lenyomatait találhatók meg.

Megtalálhatóak a „kiütkereséseimé”, hisz a „zsákmányolás” témájában is – ahogy minden más néprajzi témában – legelőször azzal szokott szembesülni az etnográfus, hogy a múltó idővel fut igencsak kétes kimenetelű versenyt: vagy megtalálja, vagy nem (idő telvén inkább nem!) az életmód és a kultúra „ugyanazon” jellemzőit, melyeket az előtte járt etnográfus generációk „néprajzi adatokként” definiáltak. E kötet dolgozatai is tanúsítják: elmentem újra meg újra gyűjteni („nagy idők” élő tanúhoz is, az archívumokba is). És az „el kell menni, mert csak akkor tudhatjuk meg, hogy mit és hogyan kell esetleg másként kérdeznünk a forrásainktól, ha a történeti idő változása el-

lenére néprajzi szempontból releváns válaszokat remélünk” tartalmú tapasztalataim ott vannak „adatközlés” szándékú dolgozataimban.

Megtalálhatóak a „töprengéseimé”, hisz azokra az adatgyűjtői észleleteimre is sorra-rendre reflektálok, melyek mintha arról győztek volna meg, hogy „ma már” nem lehet ugyanolyan tartalmú és forrásértékű néprajzi információkhoz hozzájutni, mint amilyenhez „tegnap” hozzá lehetett. E töprengéseim pedig nem nekikeseredett lemondásba, tétlenségre kárhóztató szkepszisbe kergettek bele, hanem – a szakma jövőjéhez való szerény hozzájárulásomat remélve – inkább abban összegezhetőek, hogy lehetséges kutatási témaként/résztémaként tudok ajánlani az eljövendő kutatótársak figyelmébe olyan, manapság is (reményeim szerint a belátható jövőben is) „könnyen gyűjthető” szövegelemleket, melyek eddig (valamilyen elméleti megfontolás alapján vagy értelmezhetetlen „fanyalgás”: a „tegnap gyűjthetőkhöz képest nem eléggé költői” fensőséges kinyilvánítása miatt) eddig nem minősültek, vagy alig-alig minősültek néprajzi szempontból értelmezhetőeknek és értékelhetőeknek.

És persze megtalálhatóak a „kétkedéseim” lenyomatai is, hisz ezek a most kötetbe gyűjtött előadások, cikkek, dolgozatok a folyamatos „műhelymunka” termékei, nem a szintézisteremtés nagyralátó igényét megtestesítő „végeredmények”. Már pedig az ilyen kutatói „termékek”, ha az olvasó különösen figyelmes az olvasásban, magukban rejtik – általában is így van, s be kell látnom: ebben a konkrét esetben is – az önmagammal való esetleges egyet-nem-értés, egy-egy részletkérdést illetően a látens vita aprócska jeleit is.

Hadd kérjem tehát figyelmes olvasóimat: fogadják megértéssel, hogy ez alkalommal nem a szintézis igényével fogalmaztam a zsákmányolásról és a zsákmányolókról szóló, ebben a karcsú kötetben egybegyűjtött dolgozatocskákat. *Ezért* hangsúlyosabb bennük a kiútkeresés, a töprengés, a kétkedés, mint az egy monografikus igényű összefoglalástól megszokott, tehát elvárható szokott lenni.

1. kép Állóvízi kerítőháló javítása tanyavetés előtt. Poroszló, 1960

2. kép A hálót a ladikba rakják. Poroszló, 1960

A VADÁSZAT KUTATÁSTÖRTÉNETÉNEK TANULSÁGAI

A vadászat mint ősfoglalkozás

A magyar néprajz kutatási hagyományai szerint a vadászatot olyan ősfoglalkozásként határozhatjuk meg, mely a halászhoz hasonló mennyiségű és minőségű közvetett információkat kínál a finnugor és az ugor együttélés korára jellemző „ősi zsákmányoló gazdálkodás” rekonstruálásához. A néprajzi vizsgálat jelentőségét ezzel megindokló elméleti megfontolások hasonlósága ellenére a magyar etnográfia önálló diszciplínává válásakor a vadászat még nem, csak a halászat tartozott a finnugor etnogenezis eredményeivel egyeztetett eszköztipológiai összehasonlításoknál figyelembe veendő néprajzi témák közé. A 19–20. század fordulója táján, s utána is még évtizedekig, a magyar etnográfusok úgy vélekedtek, hogy a feudalizmus évszázadai alatt a vadászat nemesi előjog lévén, népies vonatkozásait elveszítette, ezért alig kínál tanulmányozásra érdemes anyagot. Jankó János például – a magyar halászat eredetéről értekezvén¹ – csupán utalt rá, hogy „a magyar őshazájában nem halászó, hanem csakis vadászó nép volt”. Bátky Zsigmond pedig – a halászat és a vadászat eszközkészletének gyűjtési lehetőségeire rámutatva – egyetértően hivatkozott erre a véleményre, ám hozzátette: a vadászat nem csupán ősi foglalkozás, hanem „magyarnak való úri passzió is [...] különösen azzá lett az új hazában. Néprajzi szempontból ezért a mi vadászatunk kevesebb figyelmet érdemel s népi szerszámkésztsége is kevésbé jellegzetes”. Az a néhány esetleges tárgy (három szarvasagancs löportartó, egy-egy csapóvas, deszkára szerelt lószőr madárhurokcsoport és őzcsalogató síp), melyet példaként bemutatott a néprajzi tárgy-gyűjtés első módszertani alapvetésében, azt szemléltette, hogy „ezen a téren, melyen ősi elemek kétségkívül vannak, még kevés előmunkálat történt”².

Részletes kutatási program és példakövetésre sarkalló „minta-monográfia” hiányában is lassan mégiscsak gyarapodtak a néprajzi

¹ Jankó János 1900: 604.

² Bátky Zsigmond 1906: 135, 149–151.

megfigyelések.³ A múzeumokba bevitt eszközök, a hosszabb-rövidebb leírások, valamint Ecsedi István Debrecen környékéről – nem jellegzetes vadászterületről – írott kismonográfiájának⁴ adatai alapján arra lehetett következtetni, hogy a parasztok illegális-féllegális *vadfogása*, valamint a mezei és ház körüli apró rágcsálók irtási módszerei az Eurázsia-szerte használatos vadfogó hurkokhoz és csapdákhöz hasonló eszközökkel és módszerekkel történt és történik. Az úri *vadászat* és a paraszti *vadfogás* évezredes egymás mellettiségének, a népi gyakorlatban megőrződött vadfogó eszközök ősi, alkalmasint a finnugor korig visszavezethető eredetének inkább tetszetős ötlete, mint gondosan kimunkált koncepciója először Györffy Istvánnak *A magyarság néprajzába* írt *Vadászat* fejezetében fogalmazódott meg.⁵ Ennek az eredeti gondolatnak volt köszönhető – amint azt Korompay Bertalan csapda-könyvének keletkezési körülményeit felidézve hangsúlyozta⁶ – a vadászat néprajzi kutatásának fellendülése, ezzel együtt az eszköztipológiai összehasonlítások és a finnugor etnogenezis mind határozottabb egyeztetésének kutatási programmá avatódása. A Györffy-összefoglalás „azonnali” hatása tükröződik abban, hogy Gunda Béla – alig néhány esztendő alatt – az eurázsiai párhuzamokat egybegyűjtve markáns kutatói felfogássá érlelte egy csapdaféle – az ún. *íjas csapda* – finnugor eredetének Györffy által még csak felvillantott lehetőségét: „eredetileg olyan vadász kultúra komplexumnak volt a tartozéka – összegezte összehasonlító vizsgálatait – amelyet ősfinnugor-szamojéd népek hordoztak s ők voltak az ijjas csapdák feltalálói is”⁷

A népies vadászat kutatásában rejlő őstörténeti lehetőségek Gunda Béla és Korompay Bertalan összehasonlító módszerű – részletkérdésekben egymással vitatkozó, lényegileg egymás eredményeit erősítő – hurok- és csapda-tanulmányainak az 1930-as évek vége

³ Például Kovách Aladár 1904; 1905; Bátky Zsigmond 1910; Roska Márton 1912; Lakatos Károly 1912; Sztripszky Hiador 1909; Bátky Zsigmond 1926; Visky Károly 1932. Néhány korai, nem etnográfiai célú ismertetés: Székely A. 1858; Havas Sándor 1858; Feriz 1881.

⁴ Ecsedi István 1933.

⁵ Györffy István é. n. [1934]

⁶ Korompay Bertalan 1983: 12–13.

⁷ Gunda Béla 1937: 440.

óta folyamatos sorozatában teljesebben ki.⁸ Kettejük munkássága adott etnológiai távlatot a magyar vadfogó eszközök leíró ismertetésének azzal, hogy a fejlett mechanikai tudást feltételező konstrukcióknak – a csapdák és hurkok időzítésének, kioldásának, a megölés vagy foglyul ejtés megoldási módjainak – eurázsiai elterjedtségéből kiindulva több fogási módszer, illetve eszköztípus finnugor vagy ugor kori „feltalálását” valószínűsítették, megerősítve vagy vitatva a kortárs etnológiai (és a szomszéd népekre vonatkozó) kutatások eredményeit.⁹

Györffynek és közvetlen tanítványi körének hatása azon is lemérhető, hogy mindmáig olyan leíró dolgozatok készülnek a „népies vadásatról”, melyeknek (akár etnográfus, akár amatőr néprajzi gyűjtő) szerzője a *parasztok* által alkalmazott csapdák, hurkok és vermek bemutatását tekintette etnográfusi feladatnak.¹⁰ Vagyis a magyar etnográfia nem vizsgálta, hogy az „úri vadászok” is alkalmaztak passzív vadászati módszereket, az orvvadász parasztokra pedig szintén jellemző volt több, löfegyver használatát igénylő aktív vadászati módszer. Az *úri fegyveres vadászatnak* és a *parasztok hurkos-csapdás vadfogásának* a 19. század végén és a 20. században megfigyelt és dokumentált elkülönülése egyúttal a néprajzi kompetencia határát is kijelölte. A fegyveres vadászat bármilyen formáját – tehát nemcsak a gyáripari eredetű tüzfegyvereknek, hanem a parasztok házilag vagy kisipari módszerekkel barkácsolt, olykor felettebb szellemes megoldású orvvadász puskáinak a használatát is¹¹ – az „ősi” vadfogáshoz képest „új”, ezért a néprajz érdeklődésén kívül eső vadászgyakorlatként tételezte – tételezi mindmáig a magyar etnográfia.

⁸ Gunda Béla 1939b; 1939c; 1940a; 1942; 1955; 1966: 136–204; 1970; 1973; Korompay Bertalan 1939; 1945; 1953; 1956; 1961; 1983.

⁹ Vö.: Bednarik, Rudolf 1943; Berg, Gösta 1950–1951; 1953–1954; 1966; Lagercrantz, S. 1961; 1966; Moszynski, Kazimierz 1960; Obrebski, J. 1931; Pittioni, R. 1962; Sirelius, Uno Taavi 1934; Vuia, Romulus 1943.

¹⁰ Lásd például: Gönyey Sándor 1935; 1937; Márkus Mihály 1937; Morvay Péter 1938; Vajkai Aurél 1938; Haáz Ferenc 1941; E. Fehér Julianna 1957; Kós Károly 1971; Molnár István 1955; 1975; 1980; Reményi Antal 1973; Csaba József 1975; Petánovics Katalin 1978; Szűcs Judit 1983; Pálosné Nagy Rózsa 1994; Palkó Attila – Zsigmond József 1998: 137–154. Vázlatos összefoglalás a népies vadásatról: Hegyi Imre 1971.

¹¹ Lásd például: Ecsedi István 1933: 125–127.

Úri vadászat – paraszti vadászat

A vadászattal kapcsolatos feudalizmus kori jogfelfogás legfőbb jellemzőit akkorra már feltárta a magyar jogtörténeti kutatás,¹² amikor a nemesség legális lőfegyveres *vadászata* és a parasztok illegális *vadfogása* évszázados *egymás mellettiségének*, és a paraszti gyakorlatban megőrződött vadfogó módszereik „ősi” voltak a teóriáját igazolni törekvő etnográfiai kutatások kiszélesedtek. A jogtörténeti, valamint a parasztságtörténeti kutatások eredményeinek ismeretében joggal merült fel tehát újra meg újra az árnyaltabb megfogalmazást sürgető kérdés, s mind a gazdaságtörténet, mind az etnográfia művelői részéről:¹³ vajon fenntartás nélkül általánosítható-e a feudalizmus hosszú századaira „a vadászat nemesi előjog volt, következésképpen a jobbágyok, mivel a fegyvertartásukat is tiltották, csak a szigorú tilalmakkal dacolva és orvvadász módszerekkel vadászhattak” tartalmú előfeltevés?

Az ilyen kérdés azért is indokoltnak látszott, mert a későfeudalizmus kori kortársi beszámolókból korántsem volt hangsúlyos a rendi választóvonalra hivatkozás a vadászati tilalom emlegetésekor. Bél Mátyás például részletesen meg is indokolta, noha tudván tudta, hogy a törvények korlátozni törekszenek a jobbágyokat vadászszenvédélyük kiélésében, hogyan is értendő a vadászat ismertetését bevezető megjegyzése: „Magyarországon azonban mindenkinek szabad vadászni, ebből a parasztot nem lehet kizárni”.¹⁴ Noha a királyi, a főnemesi, a nemesi vadászatokról szóló régebbi és újabb vadászattörténeti összefoglalások sem szokták részletezni a jobbágyok legális vagy féllegális vadászatát,¹⁵ ezt a kirekesztést éppen a nemesi rendhez tartozó vadászok beszámolóiban látszanak cáfolni. A 19. században keletkezett vadászbeszélésekben, emlékiratokban korántsem fogalmazódott meg a nem nemesek vadászatból való teljes és következetes kirekesztésének eltökélt szándéka. Sőt: feltűnően hangsúlyos ezekben a kortársi beszámolókból az úri vadással együttműködő, a terepet a több évtizedes *legális* vadászatuknak köszönhetően kiválóan ismerő *parasztvadászok*, például a lápos, mocsaras vidékeken

¹² Vö. Kolosváry Bálint 1923.

¹³ Például N. Kiss István 1974; Takács Lajos 1986.

¹⁴ Bél Mátyás 1984: 296–299.

¹⁵ Zolnay László 1971; Dékán István 1972; Csöre Pál 1994.

a *pákászok*, az erdélyi havasokban a medvevadász *parasztpuskások* speciális tudásának, nélkülözhetetlen segítségének az elismerése.¹⁶

A parasztok feudalizmuskori vadászati jogával kapcsolatos, a történeti forrásokra alapozott ismeretünk valóban árnyaltabb a „jobbágy csak orvvadász lehet” leegyszerűsítésnél! A „törvények” szintjén igyekezett ugyan kirekeszteni a feudális hatalom a nem nemeseket a vadászatból; az 1728–1729-i országgyűlésen például keresztülvitte a köznemesség az 1504. évi XVIII. tc. megújítását, mely szerint tilos a parasztoknak szarvasra, őzre, vaddisznóra, nyúlra, fácánra és császármadárra vadászni. Az 1729. évi XXII. tc. még a vadászkutyák tartását is megtiltotta a parasztoknak.¹⁷ Viszont – szintén a „törvény” értelmében – a kártékony vadak, madarak irtása földesúri vagy vármegyei utasítással elrendelt, illetve az urbáriumba belefoglalt *köteleessége* volt minden jobbágynek. A vidékenként, uradalmanként más és más szokásjog pedig nem csupán „jogszerűnek” ismerte el a parasztok vadászatának, vadfogásának és madarászkodásának sokféle formáját, hanem kötelezte is a földesúr jobbágyságait – faluközösségenként vagy személy szerint – vadászati robotra (azaz: a nemesi vadászatokon való közreműködésre, s nemcsak hajtóként, hanem parasztpuskásként is). Illetve – sokhelyütt – az úri konyha vadakkal, madarakkal való rendszeres ellátására.¹⁸ A vadászat és a madarászat szabályozásával foglalkozó 1729. évi XII. tc.-nek, s még határozottabban II. József 1786. évi vadászati rendtartásának, illetve az 1802. évi XXIV. tc.-nek egyes állatfajok vadászatát időben korlátozó (kiméleti időt megállapító), a „káros” vadászati, madarászati módokat megtiltó vagy időben és térben korlátok közé szorító rendszabályai egyébként korántsem a parasztok vadászatának a korábbinál szigorúbb tilalmaként fogalmazódtak: a csökkenő vadállomány védelme volt a céljuk. Mindazon személyekre *is* vonatkoztak tehát, akik nemes emberként vadászati joggal rendelkeztek, illetve akiknek valamilyen szokásjogi egyezség értelmében szabad volt vadászniuk.

¹⁶ Lásd például Székely A. 1858; Bérczy Károly (szerk.) 1863; Kemény Endre 1869; Réthi Lajos 1882; Lakatos Károly 1891; Bársony István 1898. Vö.: Jaksa Eleonóra 1997; 1998.

¹⁷ Vö.: Ecsedi István 1933: 5–7.

¹⁸ Lásd például a kalocsai uradalom jobbágyközségeinek 18–19. századi kontraktusait: Bárth János 1997.

Nemcsak a vadászati jog, a vadászati technika történeti adatainak újraértelmezése is kétségessé teheti a „parasztok vadászata – orvvadászat és hurkos-csapdás vadfogás”, a „nemesi/úri vadászat – fegyveres vadászat” azonosítás feltétlen érvényességét. A jobbágyok fegyvertartásának és lőfegyveres vadászatának meg-megújuló tilalmát, hiába voltak hatósági akciók a fegyverek összegyűjtésére, s hiába a folyamatos szankciókkal fenyegetés, lehetetlen volt következetesen érvényesíteni, ha ugyanakkor a hatalom *kötelezett* a kártékony vadak irtására – feltételezve, hogy a falvak férfilakossága begyakorlottan és persze kellő hatékonyságú fegyverekkel fogja üldözni a farkasokat!¹⁹ Azokban az időszakokban, amikor valamilyen – inkább politikai, mint gazdasági ok miatt – nagyobb szigorúság érvényesült a parasztok kezén lévő lőfegyverek összegyűjtésében-megsemmisítésében, ideig-óráig talán csökkent a fegyveres vadászat. Ahogyan egy időre veszített például jelentőségéből – miért ne hihetnénk Lakatos Károly élményszerű beszámolójának²⁰ – a puskás daruvadászat az 1848/49-es forradalom után, az önkényuralom évtizedében: „A puskák jól elpakolva rejttek helyen nyugodtak. Hanem volt *patkány* (alias: poczok) *fogóvas* elegendő, a mi nem lévén a tiltott fegyverek kategóriájába vonva, szabad volt alkalmazni [...] A csongrád-, bihar-, szabolcs-, békés-megyei és a kunsági boltosok nem győzték szállítani a sok vasfogót [...] még a legrongyosabb zsidó speczerájban²¹ is kapható volt.”

A vadászati kézikönyvek aprólékos vadfogó eszközleírásai azt a meggyökeresedett vélekedést teszik kétségessé, mely szerint az „úri passziótól” idegen, a „nemesi virtussal” összeegyeztethetetlen lenne a kártevő erdei és mezei vadak, a ház körüli rágcsálók irtása érdekében hurkok, csapdák és vermek használata – ezek a módszerek csak a parasztokra lettek volna jellemzőek. A középkori, késő középkori nyugat-európai vadászati szakkönyvek kivételes forrásértékére – a magyarországi recens vadfogó szerkezetek nyilvánvaló párhuzamaira – már az őstörténeti igényű összehasonlító elemzéseinek kezdeményezésekor felhívta a figyelmet Gunda Béla,²² a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban pedig, a hurok- és csapdatípusok eurázsiai elterjedését felvázolva,

¹⁹ Vö.: Szilágyi Miklós 1982.

²⁰ Lakatos Károly 1891: 289–290.

²¹ A *speczeráj* (< német *Spezerei*) jelentése: fűszerkereskedés, (főleg vidéki) vegyeskereskedés, szatócsüzlet. Bakos Ferenc (szerk.) 1960: 648.

²² Gunda Béla 1939a.

visszatérően hivatkozott erre a forráscsoportra; a 19. század elejére vonatkozóan a hazai viszonyokhoz hozzáigazított magyar vadász-könyvekre is.²³ Csupán az nem fogalmazódott meg az ilyen források kapcsán a néprajzi tanulmányokban, hogy az *íjas hurok*, a *farkaskert* vagy a *lépőcsapda* szerkezetét és használati módját természetesen *nem* az orvvadász parasztok kedvéért örökítették meg – és felettebb gondosan! – írásban és rajzban a vadász-könyvek szerzői. Azért, mert nemcsak a lőfegyvereknek, ezeknek a vadfogó szerkezeteknek az ismerete is hozzátartozott a feudalizmus kori vadászkultúrához: az uradalmak vadász alkalmazottja is (aki nem volt feltétlenül nemes ember), a köznemes is, a főnemes is *válogatott* az aktív és passzív vadászmodszereket egyaránt magában foglaló technikai repertoárból. Ha a dúvadak vagy a ház körüli és mezei rágcsálók irtásakor hatékonyabb volt a hurok, a csapda vagy a verem, ezeket, s nem a lőfegyvert választotta eszközéül.

Annak részletes igazolása, hogy nemcsak a haditechnikával többé-kevésbé együtt fejlődő lőfegyveres vadászat, hanem a vadfogás, valamint a solymászat, a lépező és a hurkos madarászat a nemesek által is alkalmazott része volt a vadászkultúrának, egyes uradalmakban, egyházi és világi nagybirtokon folyó vadászat és vadásztatás módjainak aprólékos elemzésétől remélhető.²⁴ A praktikus ismeretek közvetítésére vállalkozó vadászati kézikönyvek azonban – ebben a vonatkozásban – önmagukban is bizonyító erejűek! Mindaddig, amíg a polgári korszak vadászati törvényének (az 1883. évi XX. tc.-nek) a hatására végletesen el nem különült egymástól – nemcsak a jogi megítélés szempontjából, hanem technikai értelemben is – a vadászsport és az orvvadászat,²⁵ a „vadásztudomány” enciklopédikus kézikönyvei, az *alkalmazhatóság* szempontját figyelembe véve, a vadászat és vadfogás *teljes* technikai repertoárját ismertették. Nemcsak az etnográfusok által gyakran idézett Pák Dienes-kézikönyv²⁶ foglalja magában a képzett vadásztól megkívánt ismereteknek ezt az eszményi teljességét. Még a 19. század végéhez közeledve is a méretekre, az anyag megválasztására, az elkészítési, felállítási, idő-

²³ Például Pák Dienes 1829.

²⁴ Vö.: Draskovich József 1989; Nagy Gyula 1974.

²⁵ Lásd ehhez Egerváry Gyula 1891 törvény-, rendelet- és eseti döntvény magyarázatait.

²⁶ Pák Dienes 1829.

zítési módra gondosan ügyelő részletességgel mutatta be bölcsházai Belházy Jenő „A ragadozó vadak pusztításánál alkalmazott fogó szerzők”-at – azaz: a csapóvasakat, a csapóládákat, a dorongcsapdákat, a róka-, a farkas-, a medvevermeket, a hálókát, a kőnehezékes nyesthurkot, a rántóhurkok (*cseklje*) és a földközélen elhelyezett hurkok (*gyalogtőr*, *lábhurok*) különböző változatait. Lényegileg ugyanúgy, mint néhány évtized múltán az etnográfusok mutatták be, a hiteles dokumentálás szándékával, az orvvadász parasztok *ugyanilyen* eszközkonstrukcióit!²⁷ A 19–20. század fordulójának egyik legismertebb vadásza és vadászati írója, Lakatos Károly pedig – szintén bemutatván a csapdák és hurkok sokféle változatát – ilyen lelkesült mondatokat fogalmazott a *törvetésről*, vagyis a *vastőr* (*fogóvas*, *kap-tány*) dúvadak elleni alkalmazásáról: „[...] ami a magyar vadászat fénykorából hagyományként maradt ránk, a törvetés mesterségét is elfelejtettük, úgy hogy némely vidéken egészen meseszamba megy az már, vagy egyenesen boszorkányos titoknak tekintetik [...] A törvetés nem tartozik a könnyen elsajátítható mesterségekhez, másrészt azonban a művészetig lehet benne vinni a hivatottaknak.”²⁸

A 20. században kiadott enciklopédikus igényű vadászkönyvekben, ha olykor fel is bukkannak ezek a fogószerkezetek, vagy azért utalnak rájuk a szakírók, hogy a hivatásos vadász kellően tájékozott legyen: milyen üldözendő orvvadász módszerekkel találkozhat; vagy azért ismertetik részletesen, mert – megváltozott funkcióban, mint például az élővad-befogásra újra alkalmazott hálófélék – a korszerű vadgazdálkodást is hasznosan szolgálják.²⁹

Az egységes vadász kultúrán belül a nemesi/úri, illetve a paraszti tárgykészlet elkülönítésének fentebb jelzett következtetlenségei sajátosan tükröződnek a múzeumok néprajzi gyűjteményeinek összetételében is. Jankó János feltűnően korán, a néprajzi muzeológia elméleti kereteinek és konkrét gyűjtési feladatainak a tisztázását éppen csak elkezdve tanulmányt szentelt a Nemzeti Múzeumban őrzött 17–18. századi szarvasagancs löportartók „népi” jellege meghatározásának. A bemutatott 34 darab közül – érvelése szerint – „30 tisztán népies munka”, mert „számtalan apró részarányossági és sza-

²⁷ Belházy Jenő 1892: 237–304.

²⁸ Lakatos Károly 1903: 257.

²⁹ Sárkány Pál – Vallus Pál (szerk.) 1971: 252–262.

bályossági hiba”, „primitív, ügyetlen, az eszközökön uralkodni nem tudó kéz botlásai” fedezhetőek fel a díszítmények stiláris eszköz-készletben. A többi lőportartó viszont – ezekhez képest – „művészi remeklés”.³⁰ Azóta is – az ábrák és díszítmények gyakorlatlan avagy iskolázott kézről árulkodó voltával megindokoltan – mind az etnográfusok, mind a művészettörténészek érdeklődnek e műtárgycsoport iránt: a karcolással díszített, gyakran vadállatot, vadászjelenetet ábrázoló lőportartók egy részét a néprajzi, más részét az iparművészeti gyűjtemények őrzik.³¹ Tovább öröklődött tehát az a felfogás, hogy a lőportartók egy részét a „nép” készítette és használta, jóllehet Jankó érvelése homályban hagyta, s azóta sem történt kísérlet a valamikori készítő-készítők társadalmi státusának megnyugtató tisztázására, hogy a stiláris eszközök szerint esetleg „népi” tárgyak parasztkéi nem, csak nemesekéi lehettek, hiszen – úgymond – csak ők vadászhattak tüzfegyverekkel. Egyéb olyan vadászati kellékek (söréttartó, puskaportartó, tölténytartó táska) is besorolódtak a néprajzi gyűjteményekbe, melyek sokkal inkább a jogszerűen fegyverrel vadászó nemes emberek, mint az orvvadászok felszerelési tárgyai voltak.³² És besorolódott a néprajzi gyűjteményekbe – Györffy István leírását-rajzát is közölte *A magyarság néprajza* Vadászat fejezetében – a vadász mesterségbeli tudását trófeaként szimbolizáló, a reformkori köznemesség körében felettebb kedvelt *borztarisznya* is.³³

Hasonló nehézséget jelent a vitathatatlanul a vadász kultúrához tartozó szokások és hiedelmek „népi” jellegének a meghatározása. Azok a vadászbabonák és hiedelmek, melyeket a 19–20. század fordulója tájt Lakatos Károly összegyűjtött („jó” és „rossz” előjelek, az „ördögös vadásról”, az átváltozni képes állatokról, a „láthatatlanság fűvéről”, a „gonoszok útvesztőjéről” szóló hiedelemelbeszélések stb.)³⁴ akár paraszti hiedelmek is lehetnének,³⁵ csakhogy a vadászszakíró a *puskás vadászokra* jellemzőként mutatta be azokat. Ugyanígy: inkább

³⁰ Jankó János 1895: 107.

³¹ Vö.: Borsos Béla 1982; Ughy István 1994.

³² Például Kolozsváron az Erdélyi Kárpát Egyesület múzeumában: Orosz Endre 1911; a debreceni múzeumban: Ecsedi István 1933: 115–121.

³³ Györffy István é. n. [1942] 42–43. Vö.: Pák Dienes 1829: I. 169; Kölcsey Ferenc 1998: 97, 248–249.

³⁴ Lakatos Károly 1990.

³⁵ Vö.: Szendrey Zsigmond 1932.

a maguk befogadó/elválasztó rítusait és a vadász hagyomány szentesítette szokásjogát szinte napjainkig kötelezőnek tekintő nemesi/úri „vadászközösségek”, mintsem „parasztok” sajátjaiként értelmezhetőek az etnográfusok-folklóristák által olykor elemzett, hiedelem tartalmú és/vagy szertartásossá stilizált ún. vadászszokások.³⁶

A vadászat helye a gazdálkodásban és a mindennapi életben

A „kártevők irtása” – akár a nemes ember (utóbb: úri vadász), akár a jobbágy (a polgári korszak vadászati joga értelmében orvvadász, amúgy parasztgazda) vadászataként határozzuk meg – *nem* a „zsákmányszerzés” szinonimája. Ha egynémely kártékony vad húsa és gereznája alkalmas is tápláléknak, illetve ruhaanyagnak, a vadászatuknak a lakókönyezet, a termés, a háziállatok védelme az elsődleges célja. Amiből az következik, hogy a földművelők-állattartók, illetve faluközösségeként együttműködő csoportjaik – akarják vagy nem akarják – *rákényszerülnek* „vadászatként” meghatározható tevékenységre. Ha másra nem is, a kamrában garázdálkodó egerek és patkányok, ha túlszorodnak, a szemes terményt valósággal megtizedelő ürgék és hörccsögök, a baromfiállományra komoly veszélyt jelentő ragadozó madarak kíméletlen irtására. Ennek következménye, hogy a vadban kevésbé gazdag vidékekről készült néprajzi feldolgozásokban is megörökítettnek vadfogó eszközök – az apró termetű kártevőkre adaptált változatukban.

Üldözniük, irtaniuk kell a parasztoknak, földművelő-állattartó gazdaságukat megvédendő, minden kártevőt – függetlenül attól, hogy a jog értelmében „szabad-e” bármilyen eszközt igénybe véve védekezniük a „kártevők” ellen a nem vadászoknak *is*. Avagy: mert a „törvény” így rendeli, kötelesek átruházni a védekezést azokra, akiket a jog „vadászoknak” ismer el? Az 1883. évi vadászati törvényt – a Szeged környéki parasztok indulatos elkeseredettségét tolmácsolva – azért minősítette a népi gondolatvilágot jól ismerő Tömörkény István elhibázottnak és végrehajthatatlannak, mert a szegény földművelőt arra kárhoztatja, hogy amíg a vadásztársaság tagjai vadászni méltóztat-

³⁶ Például: Gunda Béla 1977a; Pálosné Nagy Rózsa 1991–1992; egy 18. századi adalék: Pais László 1942.

nak a kukoricásban talált szarvasra, „álljon őrt a saját kukoricája körül [...] Ugyanis, ha tíz paraszt töri a más kukoricáját, a tíz parasztra rá szabad lőni, ellenben ha tíz szarvas töri a más kukoricáját, a tíz szarvasra nem szabad rálőni”.³⁷

Ez az ironikusan fogalmazott példázat arra figyelmeztet, hogy a „vadászok úgysem tudják megvédeni a javaimat, magamnak kell tehát gondoskodnom a védelemről” tartalmú magyarázat a kényszerű törvényszegésre, nemcsak a ház körüli és mezei rágcsálók irtásakor, hanem jószerével bármilyen vad üldözésekor – elejtésekor önfelmentés lehet. A gyümölcsöt, a szemes terményt csipegető madarak, a szénakazlat dézsmáló mezei nyulak, a kukoricát prédáló szarvasok, őzek, vaddisznók, a legelésző állatokra rátámadó medvék távoltartásának, riogatásának kialakultak ugyan hagyományos módszerei,³⁸ ha azonban az „ijesztő” ember-utánzatok vagy automatikus hanghátások nem lennének elegendőek, a vadászat bizonyosan hatékony.

A gazdaság, a háztartás védelmének joga és kötelessége is igen fontos összetevője volt tehát a parasztok vadászatának. Ugyanolyan fontos összetevője, mint a szükségletkielégítő célú zsákmányolás: a kiegészítő élelemszerzés. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a vadhús – mely vadban gazdag vidékeken, ahogyan azt Hegyi Imre zalai példákat idézve hangsúlyozta,³⁹ a 20. század első felében sem volt elhanyagolható mennyiségű a paraszti konyhán – a természet „ajándékként” értelmeződött: a vadászzsákmány volt a megérdemelt jutalom a vadállatokkal vívott mindennapos és kétes kimenetelű küzdelemért.

A vadászatot tehát, ha „gazdasági ágazatként” akarjuk meghatározni, azt csak a földművelő-állattartó gazdaságot szolgáló „védelmi apparátus” értelmében tehetjük. A vadászat ugyanis soha sem szerveződött – a halászhathoz hasonlóan – „élelemtermelő gazdasággá” vagy a parasztgazdaság kiegészítő „üzemágává”. A paraszti – az 1883. évi vadászati törvény óta szükségszerűen orvvadász – felfogás szerint mindvégig megmaradt *zsákmányolásnak*. Abban az értelemben is, hogy mind az egyszeri, mind a folyamatos „haszna” kiszámíthatatlan ugyan, a zsákmány valószínűsége viszont jelentősen növelhető volt, ha valaki alaposan ismerte az erdőt, a pusztát, a nádast és

³⁷ Tömörkény István 1963: 92–95.

³⁸ Például Székely Ferenc 1983.

³⁹ Hegyi Imre 1975.

az ott honos vadállomány természetét – vagyis: ha „specialistává” képezte magát. A „vadgazdálkodás” fogalma jellegzetesen 20. századi, és ezzel a felfogással összeegyeztethetetlen! Azt fejezi ki, hogy a vadak kíméletének és szabályozott „gyérítésének”: az erdők-mezők élővilágában az ökológiai egyensúly fenntartásának a *sporttá fejlesztett* vadászat legideálisabb feltételeit kell biztosítania. S ami a vadgazdálkodással szorosan összefügg: a sportvadász-erkölcs sarkalatos tételeként fogadtatott el, hogy „a vadász a vadban még vadászat alkalmával is ne csak a célpontot, a zsákmányt lássa”.⁴⁰

Ez a vadászat, mely a 19–20. században, a vadászati törvénnyel összhangban, létrehozta jellegzetes szervezeti formáit: a városi-falusi gazdasági és társadalmi *elit*et tömörítő, esetleg a módos parasztokat befogadó *vadásztársulatokat*,⁴¹ természetesen nem tartozik az etnográfia érdeklődési körébe. Érdeemes azonban arra is figyelmeztetnem, hogy a sportszerű vadászathoz nélkülözhetetlennek tartott kurázi és virtus, természetismeret és kitartás a parasztvadászok mentalitását – vadakkal való cselekvő hadakozását, olykor élet-halál küzdelmét – is alapvetően meghatározta. A többféle haszonnal kecsegtető zsákmányolásra vállalkozás olyan adottságokat, készségeket feltételezett, melyek még az orvvadászok vadászatának, vadfogásának is – az erőpróba tudatos keresése és a sikerre törekvés értelmében mindenképp – *sportjelleget* kölcsönöztek.

2001

⁴⁰ Sárkány Pál – Vallus Pál (szerk.) 1971: 267.

⁴¹ Például Bartha Károly 1933; Oroszi Sándor 1995; a szocialista korszakban: Szász Imre 1984.

A MAGYAR HALÁSZAT KUTATÁSA

Reménytelen vállalkozás lenne, hogy a magyar halászat kutatástörténetének megannyi eredményét elősorolva vezetném be ezt az előadást. Ezért csupán utalok rá, számítván a Tisztelt Hallgatóság e vonatkozásban kiválóan megalapozott előismereteire, hogy az etnográfiai kutatástörténet régebbi és újabb összefoglalásai a legeredményesebben kutatott néprajzi témák között tartják számon a természetes vizeink halászatát.¹ És persze utalnom kell arra is, hogy ezek a sokszorosan elismert eredmények szakágunk egésze számára alapvető elméleti és módszertani javaslatokkal szolgáló nagyigényű kezdetre – Herman Ottó és Jankó János monografikus vállalkozásaira² – hivatkozó egyszerű példakövetésnek, vagyis inkább a kiegészítést, az óvatos és tiszteletteljes korrekciót, mint az elméleti és metodikai alapok generális revízióját ambicionáló kutatói szorgalomnak voltak köszönhetőek.

Az *ilyen* kutatástörténeti háttér jelöli ki tehát e néprajzi témának a jelenben és a belátható jövőben még lehetséges és kívánatos kutatási feladatait, melyekről ez alkalommal szólni akarok. Hadd tegyem persze hozzá: nem a kutatótársak népes gyülekezete – a szakág egésze – számára megfontolásra ajánlott és vitaanyagul felkínált kutatási program megfogalmazása szándékával szólok, hiszen – szomorúan kell konstatálnom – Solymos Ede barátom néhány hónappal ezelőtt bekövetkezett halála óta szinte-szinte magam maradtam,³ aki számára manapság is a „legfontosabb” néprajzi témák egyike a halászat. Ha tehát a remélt jövőt szeretné szolgálni ez a program, jószérével csak magam számára fogalmazhatom – és ha szembenézek életkorommal és a múlt idővel, elbizonytalanodom: vajon nem illúziókergetés-e nagyralátó tervekről szólni? Mondom tehát azzal az eltökéltséggel, hogy az utánam jövőket talán mégiscsak sikerül meggyőzni a *folytatás* lehetőségéről és szükségességéről...

¹ Lásd például Györffy István é. n. [1942]; Gunda Béla 1948. A magyarországi halászat kutatástörténetéről, az eredmények kritikai számbavételével: Solymos Ede 1976–1978; Szilágyi Miklós 1978b; 2006a.

² Herman Ottó 1887; Jankó János 1900.

³ Solymos Ede halászati kutatásainak értékeléséhez lásd Szilágyi Miklós 2008c; 2008d; 2008e.

A halászat kutatása és a magyar őstörténet

Ha azt kérdezem, ha változatlanul időszerű teendőink között kell-e számon tartanunk a „Jankó-revizíót” – vagyis az egyes halászati eszközök eredetéről, valamint az uráli őshazában, majd a népvándorlás korában jellemző volt halász-gyakorlatról 1900-ban megfogalmazott nagyszabású koncepciónak és megannyi részeredménynek kritikai felülvizsgálatát –, melynek szükségességére Gunda Béla recenzióiban és kutatástörténeti szemléiben visszatérően figyelmeztetett,⁴ a mai igenlő válaszom sokkalta visszafogottabb és bátortalanabb, mint volt egyetemi hallgató koromban, amikor erre a távlati feladatra mesterem, Gunda professzor kiszemelt engem. Több évtizede, a folyamatos halászati kutatásaim közben kiformalódott gyakorlatias megfontolás tett mára bizonytalanná:⁵ vajon remélhető-e a befektetett hatalmas munkamennyiséggel arányos haszna, jelentősége annak, ha a tipológiai összehasonlítást, mint módszert, és az eurázsiai perspektívára figyelemmel egybegyűjtött összehasonlító adattömeget, csupán arra használhatom fel, hogy egy spekulatív is valószínűsíthető tetszetős evidenciát bizonyítsak velük?

Az etnográfiai módszerekkel igazolhatatlan, de bizton valószínűsíthető evidenciának az a lényege, hogy talán már a paleolitikumban, a neolitikum idején mindenképpen kialakultak mindazok a *halfogási alapelvek*, melyek máig jellemzőek maradtak az emberiség egészének halfogó gyakorlatára. Jellemzőek maradtak abban az értelemben, hogy ezek az alapelvek *tárgyasultak* újra meg újra az adott kor általános ökológiai tudása és technikai-technológiai adottságai, valamint a halászatra vállalkozó egyén személyes természetismerete és technikai felkészültsége, anyagi lehetőségei, konkrét élethelyzete, tudatosított szükséglete által meghatározott módon és formában. A halászati, halfogási alapelveknek a tárgyasulását meghatározó sokféle, részben korjellemző, részben „atipikus” ok, körülmény, motívum egymást erősítő vagy hatástalanító egybefonódottsága miatt van, hogy a közeli múltban is meg lehetett találni (a recens gyűjtések bizonyítják, hogy meglehetett!) *bármelyik* alapelvnek mind az

⁴ Lásd például Gunda Béla 1940b; 1948; 1964.

⁵ A halászati eszközök és módok elemzésének a magyar őstörténethez való hozzájárulása szempontjából a közelmúltban foglaltam össze: Szilágyi Miklós 1997c.

„ősegyszerű”, mind a tárgyalkotás, tárgyhasználat modernizációjából kisarjadt eszközváltoztatát.⁶ Ahhoz tehát, hogy az etnográfus „a halászat ősfoglalkozás” elméleti előfeltevéséhez megtalálja a remélt bizonyítékokat, nem a mindenkori társadalmi termelés szempontjából meghatározó jelentőségű tárgyasulásokat, hanem a periférikus jelentőségű, de máig megmaradt, szélsőségesen atipikus tárgykísérleteket, újrafelfedezéseket, vagyis a (tudatos vagy akaratlan) „neoprimitív” halfogók munkamódszerét és eszközhasználatát kell a recens vizsgálatok fókuszába állítanunk.

Ennek az evidenciának a felismerése alapján, bár a részletesebb kifejtését mellőzve és a teljes halászati eszközkészletet „ősinek” látatva, határozta meg Herman Ottó „ősfoglalkozásként” a halászatot,⁷ és jellemezte lényeglátóan (máig érvényesen, csak apró részleteiben korrekciókat igénylően) az összes halfogási alapelvet. Tehát (az övétől eltérő csoportosításban és hangsúlyokkal) a következőket:⁸

- mert minden más munkánál is az emberi kéz a legelső szerszám, nyilván először eszköz nélkül: pusztá kézzel fogták a halat is;
- hogy ez a halak tulajdonságai és a vízrajzi adottságok ismerete révén olykor kivételesen nagy eredményűvé tehető fogási módszer még biztonságosabb legyen, a vízben élő s meglátott halat ütéssel vagy szúrással előbb mozgásképtelenné tették;
- a vízben meglátott halat vagy leborították valamilyen kasfélével, hogy kézzel könnyebben megragadhassák, vagy valamit alámerítve emelték ki a vízből;
- a természet által „készen” felkínált horogra (például tüskés botra) vagy egyszerű botocskára (pecekre) rátűzött csalétekkel tévesztették meg a falánk ragadozó halat, s miután a csalétekkel együtt a horgot/pecket is lenyelte, könnyen megfoghatták;

⁶ A 20. századi eszközmódosulásokra, a modern anyagok és technikai vívmányok felhasználására és a halfogási alapelvek látens továbbélésére lásd a monografikus igényű néprajzi vizsgálatok részletes eszközeírásait (különösen a tapogató halászat, a horgos halászat, a rekesztés vagy a szigonyozás eszközeinek, eszközrészeinek anyaghasználatával kapcsolatos megfigyeléseket): Ecsedi István 1934; Babus Jolán 1959; Bárdosi János 1994; Solymos Ede 1996; 2005; Szilágyi Miklós 1989a; 1995; 2006b; 2007b; D. Varga László 2004.

⁷ Herman Ottó 1885; 1892.

⁸ Herman rendszerének indoklása: Herman Ottó 1887: 224–230.

– az inkább csak sejtett, egyedeiben nem érzékelt haltömeget meghatározott irányba: valamilyen fogóeszköz felé hajtották-terelték, hogy annak segítségével kiemelhessék;

– valamilyen eszköz (a hálószerű fonadék alkalmazása előtt és utóbb is – máig – helyette leveles faág vagy vesszőfonadék) tért ölelő vontatásával a part felé, a partra kényszerítették a haltömeget;

– az ösztönüktől hajtott, valahonnan valahová csoportosan vándorló halakat fallal, kerítéssel (azaz a mederbe épített föld-, kőgátalással, gerendavázaz fa/vessző építménnyel) feltartóztatni törekedtek, s a feltartóztatott hal/haltömeg foglyul ejtését automatikusan megoldó csapdába terelték,

– vagy az akadálnál feltorlódott halakat leütötték, leszúrták, hogy megfoghassák, illetve valamilyen merítő vagy vontató eszközzel partra kényszerítették.

Annak felderítéséhez, hogy mindezeknek az alapelveknek a finn-ugor/ugor együttélés idején (ha úgy tetszik: a paleolitikum és a neolitikum évezredeiben) milyen konkrét tárgyasulaisai voltak, az etnográfia/etnológia – az archeológia és az összehasonlító nyelvtörténet eredményeinek felhasználása mellett – a tipológiai összehasonlítás már Jankó János által is magabiztosan (bár kissé mechanikusan, olykor sémaszerűen⁹) alkalmazott módszerénél ma sem tud jobbat ajánlani. Az összehasonlító módszernek az eredményei azonban annál bizonytalanabbak és megbízhatatlanabbak, minél közelebb szeretnénk kerülni ahhoz a bizonyos „ősegyszerűhöz”! A halfogási alapelveknek elméleti előfeltevéseink szerint „legegyszerűbb” tárgyasulaisai ugyanis Eurázsia-szerte azonosak vagy nagyon hasonlóak. Amiből pedig az következik, hogy a „megőrzött régiességekre” – az archaikus(-nak látszó) recens adatokra – alapozva tetszetős, azaz részletgazdag képet lehetne ugyan felvázolni az uráli őseinkre jellemző volt halászati eszközhasználatról, anélkül, hogy túl nagy teret engednénk a fantáziának, illetve beletévednénk az anakronizmusok útvesztőjébe. Ez a kép azonban alighanem Eurázsia egészére, bármely nép, bármely nyelvcsalád e korban élt őseire érvényes lenne.¹⁰ A tipológiai összehasonlító módszer ugyanis csak a bonyolultabb,

⁹ Jankó összehasonlító módszerének kritikájához lásd Korompay Bertalan 1953.

¹⁰ Ez az etnikumhoz nem köthető általános elterjedtség fejeződik ki például abban, hogy Gunda Béla (1964: 124) szerint a trombitavarsák „származhatnak a finn-ugor időből, de lehetnek középeurópai-kárpáti eredetű halfogó eszközök is.”

a történeti korokban kialakult technikai újdonságok (eszköz-konstrukciók és munkamódok) elterjedési területhez, etnikumhoz kapcsolására, valamint az átadás-átvétel irányának és idejének bizonyítására alkalmas igazán.

Ennek ellenére: még mindig bővíthető, gazdagítható, tehát bővíthető, gazdagítandó újabb meg újabb részletekkel a megőrzött régiségeket magában foglaló „virtuális adatbázisunk”, mely a halászati alapelvek „legősibb” – azaz a finnugor és az ugor korban már jellemző volt, ám bizonyosan nem etnikumhoz hozzákapcsolható – tárgyiasulásainak valószínűsítését fogja majd szolgálni. Nem reménytelen ez a bővítés, bár – gyűjtési tapasztalataim szerint – a mai „neoprimitívek” eszközhasználatára (sokkal nagyobb mértékben, mint azokéra, akik a néprajzi adatgyűjtések korábbi szakaszaiban, 50–100 évvel ezelőtt voltak „neoprimitívek”!) jellemző ugyan a természetközelség, ám az is, hogy a civilizáció hozadékából, hulladékaiból akarják (és tudják is) tárgyiasítani a rájuk hagyományozódott halászati/halfogási alapelveket.¹¹

„Halászati gazdaság” a történeti forrásokban

Ha azt kérdezem, hogy miért és hogyan történeti stúdium a halászat etnográfiai vizsgálata, végső soron arra keresem a választ, hogy miért és hogyan maradhatott meg folyamatosan és mindmáig társadalmi érdekű élelemtermelő ágazatnak, miért és hogyan szerveződött önálló gazdasággá vagy a földművelő-állattartó gazdaságok mellékes/kiegészítő üzemévé a mégiscsak *zsákmányoló* jellegű (tehát a szó szoros értelmében nem termelő) halászat/halfogás.¹² Az

¹¹ Az ilyen gyűjtési tapasztalataimról lásd legújabb (felső-Tisza-vidéki, illetve dunai) helyszíni vizsgálatokat összegző publikációimat: Szilágyi Miklós 2006b; 2007b.

¹² A „haltermelés” – azaz: a halak táplálásával kiegészülő és a szaporodási folyamatukba beavatkozó halastavi haltenyésztés – mindig is kívül esett az etnográfusok érdeklődésén, függetlenül Herman Ottó e vonatkozásban is kezdeményező érdemeitől, valamint attól, hogy a „zsákmányoló” és a „termelő” jellegű halhús-előállítás eszközkészlete (például a lehalászásra vagy a mintavételre szolgáló hálófélék) lényegileg azonosak voltak és ilyenek maradtak mindmáig. A halastavi haltenyésztésről lásd például Herman Ottó 1888; Hankó Béla 1928; Fischer Frigyes (szerk.) 1931.

ilyen igényű válaszhoz pedig csak analógiaként használhatóak fel a recens néprajzi megfigyelések, melyek azt látszanak igazolni, hogy a közeli múltban (többé-kevésbé ma is) működőképes, kellően hatékony halászati *kisgazdaság* volt építhető a nagyrészt „megőrzött régiességeknek” minősíthető technikai-technológiai apparátusból.

Ha az *erre* a sokszorosán igazolt etnográfusi tapasztalatra hivatkozó analógiás visszakövetkeztést, mint érvelési módszert, elutasítjuk, csak abból indulhatunk ki, hogy a teljes értékű válasz a feudalizmus kori és a kapitalizmus kori forrásokban rejtőzik. Amit már ma is tudhatunk a válaszból, a 19. század utolsó évtizede óta, lendületesebben a közelmúlt fél évszázadban nagyobb részben etnográfusok, kisebb részben történészek által elvégzett halászat-történelmi célú forrásfeltárásoknak köszönhető.¹³

Amit „tudunk”, ez alkalommal – mert kényszerűen mellőzöm a teljességigényű kutatástörténelmi szemlét – „köztudottnak” tekintem. Azt foglalom össze, ami az „etnográfiai halászatkutatás történelmi stúdium” felfogásomból következően ma és a közeli jövőben kutatási feladatként még előttünk áll.

Attól kezdve, hogy a halak (és ugyanígy a vadak) a megtermelt növényekhez, a tenyésztett állatokhoz képest a természet olyan „ajándékaiként” értelmeződtek, melyek nem igénylik az emberiség termelői-gondozói közreműködését, csupán a „maguktól” ízletes táplálék-nyersanyaggá érlelődő „végtermékek” birtokba vétele, kisajátítása érdekében szükséges munkát végezni, megkezdődött magának a természetnek, a halak és vadak otthonának lassú és fokozatos kisajátítása. Azaz: annak deklarálása a hatalmon lévők és az alávetettek viszonyát mind aprólékosabban szabályozó jog eszközeivel, hogy a természet eme ajándékainak eseti-alkalmi birtokba vételéhez önmagában mégsem elegendő a befektetett munka. Mivel ez utóbbi mondat a *halászati jog* nagyjából-egészében már jól ismert, sokszo-

¹³ Történelmi forrásfeltárások és -elemzések néhány példája: Alapy Gyula 1994; Iványi Béla 1962; Khin Antal 1962; Lukács Károly 1941; 1953; Pap Miklós 1981; T[agányi] K[ároly] 1899; Takáts Sándor 1897; 1902; é. n. [1928]. Etnográfusok történelmi forráselemző, forrásközlő közleményeinek példái: Andrásfalvy Bertalan 1975; 1976; Bárh János 1969; Belényesy Márta 1953; Bellon Tibor 2001; Solymos Ede 1969; 1979; 1984b; 1987; Solymos Ede – Solymosné Göldner Márta 1978; 1979; Szilágyi Miklós 1966; 1968; 1973; 1983; 1984; 1986; 1989b; 1992a; 1998; 2002.

rosan kutatott történeti alakulására utal,¹⁴ most csak az e kérdéskörben fellelhető bizonytalanságaink elosztatása érdekében elvégzendő további forrásfeltárások, forrásértelmezések szükségességét hadd soroljam:

– Egyértelmű, hogy a kor felfogása szerinti „legértékesebb” halas vizeket végig a feudalizmus századai alatt a jogtulajdonos *tilalmas*-ként kezelte és a saját hasznára halásztatta, a másod- és harmadrendű vizeiért pedig vagy kívánt, vagy nem kívánt több-kevesebb ellenértéket a tényleges hasznosítóktól.¹⁵ Olyan részletkérdések azonban tisztázatlanok, hogy

a) valóban teljes és szankciókkal kikényszerített volt-e tilalom a tilalmasokon bármiféle halásztevékenységre, vagy csupán arra a halfajra (például a vizára) vonatkozott, amelyik miatt az adott víz „értékesnek” minősült?

b) a tilalmasok fokozott védelme vajon csak a saját konyha jelentette szükségletet volt hivatva garantálni, vagy inkább a hallal való kereskedés monopóliumának biztosítása volt a tilalom elsődleges funkciója?

c) a tilalmas a konyhai szükséglet eseti kielégítését is lehetetlenné tette bárki nem jogtulajdonos számára, vagy ha az alkalmilag ilyen céllal halászó egyén (kérdés persze, hogy saját jobbágy vagy „idegen”) a jogtulajdonos konyhájára is juttatott a zsákmányból, ezzel legalizálhatta-e a tevékenységét?

d) a halászó vizek nagyobb részének „kevésbé értékesként”, különösen pedig „értéktelenként” kezelése vajon azt jelentette-e, hogy ott szolgáltatásra nem kötelezett, azaz bárki számára „szabad” volt a halászat? – mert az eddig ismert adatok szerint korántsem *ezt* jelentette; voltak-e egzakt kritériumai általában, illetve egy-egy uradalomban speciálisan a halászó vizek bérlésének¹⁶ és a konyhára való hal megkövetelésének, az ennek ellenére mégiscsak lehetséges „szabad” halászatnak?

– Az is egyértelmű az eddigi vizsgálatok alapján, hogy Magyarországon a céhtag, azaz halász-foglalkozásúnak kiképzett és elismert

¹⁴ Lásd például Degré Alajos 1939; Andrásfalvy Bertalan 1970; Szilágyi Miklós 1988; 1989a; 1998.

¹⁵ Lásd ezekről a kérdésekről összefoglaló igényvel: Szilágyi Miklós 1992d: 114–124.

¹⁶ A halászati jog bérléséről lásd Szilágyi Miklós 1992a: 124–139; Szilágyi Miklós 2002.

„polgár” is,¹⁷ a halászati munkában magát kellően jártasnak mondó, ám amúgy földművelő-állattartó „úrbéres” is lehetett a halászati jog hasznosítója.¹⁸ Az viszont még nem világos minden részletében, hogy

a) ezt az eltérő jellegű halászati szakismerettel rendelkező kétféle „halász”-csoportot mennyire jellemezte a „konkurenciaharc”, vagy pedig a más-más minőségű halászó vízre alkalmas eszközkészletük és szakmai felkészültségük miatt inkább kiegészítői voltak egymásnak: párhuzamos halásztevékenységük révén volt lehetséges egy-egy jogtulajdonos összes halászó vízének maradéktalan kiaknázása?

b) ha a halászati jog tulajdonosa választhatott (a Duna mentén elvileg bárhol választhatott, és a kalocsai érseki uradalom példája¹⁹ szerint valóban választott is!), hogy céhtag halászra/halászcsapatra vagy a maga jobbágyaira bízta-e inkább vizei hasznosítását, milyen konkrét körülmények között jelentett – ha jelentett egyáltalán – nagyobb garanciát a jövedelmezőségre a céhes, de „idegen” halászok iparos módjára megszerzett szakképzettsége, mint a maga „paraszthalászaik” birtokon belüliisége, ezért teljes körű és maradéktalan kontrollálhatósága?

c) azokon a vidékeken, ahol nem szerveződtek meg (s vajon miért nem?) a halászcéhek, az alacsonyabb színvonalú szakképzettségük értelmében is „paraszthalászok” voltak-e, akik ezeken a vizeken (például a Tisza mentén) vállalkoztak a halászati jog hasznosítására, s akiket a források „halász”-ként emlegetnek, vagy inkább a céhes halászkéval bizvást összemérhető szakképzettségű, de iparosnak és polgárnak el nem ismert halász-specialistákként jellemezhetőek-e?²⁰

d) mivel a halász céhek tagjai egyszersmind halkereskedők is voltak,²¹ vajon nem az van-e a céhesek és a paraszthalászok „békés egymás mellett élésének”: a különböző minőségű halászó vizek egy-

¹⁷ A halászcéhekről lásd Solymos Ede 1979; 1984b; 1987; Solymos Ede – Szilágyi Miklós 2001: 130–133.

¹⁸ Lásd például Solymos Ede – Szilágyi Miklós 2001: 122–130; Szilágyi Miklós 2002: 11–63, 88–113.

¹⁹ Lásd Solymos Ede – Solymosné Göldner Márta 1978.

²⁰ A szegediek például, bár nem voltak céhes halászok, „iparos” és „vállalkozó” öntudattal rendelkeztek. Lásd erről vállalkozói szerződéseiket (Szilágyi Miklós 2002: 115–141) és egy halász/vállalkozó/halkereskedő önéletrajzát: Bitó János 1993.

²¹ Különösen annak kellett lenniük olyan városokban, ahol nem volt érdemleges halászó víz – például Pécsset: Solymos Ede 1967.

mást jól kiegészítő érdekszférákra osztásának háttérében, hogy a halász/halkereskedő céhtag a kereskedelmi haszon megszerzése érdekében igyekezett kiterjeszteni befolyását azokra a vizekre is, ahol nem halászhatott?

* * *

Elvégzendő feladatokra figyelmeztető fentebbi kérdéseimre persze már ma is adhatóak lennének közelítő válaszok. De – meggyőződésem – csak további forrásfeltárásoktól remélhető a minden részletében megnyugtató válasz! A még mindig lehetséges terepmunkára, még inkább az archivális források történeti jellegű, de etnográfiai szempontú értelmezésére szerettem volna ezzel az előadással figyelmeztetni.

2008/2010

3. kép Hálóverse szárnyának inra szedése. Tiszafüred, 1959

4. kép Hálóverse javítása. Tiszafüred, 1959

ÖSSZEGZÉS ÉS ÚJ KUTATÁSOK KEZDEMÉNYEZÉSE GYÖRFFY ISTVÁN ZSÁKMÁNYOLÁS-VIZSGÁLATAIBAN*

Ha Györffy István munkásságát összefoglaló igénnyel értékelte, egy-egy évfordulós emlékülésen így méltatta az etnográfiai kutatástörténet valamelyik művelője, elsősorban a magyarországi településrendszerrel (a kertes városokkal és a tanyákkal), a földműveléssel (az aratás és szemnyerés eltérő módjával jellemzett alföldi és közép-hegységi gyakorlat történeti érvényű jellemzésével), az állattartással (elsősorban a szilaj pásztorkodással), a népművészettel (ezen belül a népviselettel), valamint a tájkutatással, etnikumkutatással (főleg a Nagyunság, tágabban az Alföld, s néhány több nemzetiségű kistáj: a Fekete-Körös vidéke, az Ipoly mente történeti szemléletű bemutatásával) kapcsolatos, vitathatatlanul a legmaradandóbb érvényű: a későbbi kutatásokat számottevően orientáló kutatási eredményeit, no meg a muzeológus, az egyetemi tanár, a művelődéspolitikus el-évülhetetlen érdemeit emelte ki.¹ Arról alig esett szó, hogy sokoldalú érdeklődésének és beláthatatlanul hatalmas forrásismeretének köszönhetően szinte minden néprajzi témához hozzájárult néhány vizsgálati szempont, értelmezési lehetőség felvillantásával, illetve recens és/vagy történeti adalék közzétételével.

Ezért érzem indokoltnak, hogy ez alkalommal, születésének 125. és halálának 40. évfordulóján megrendezett emlékülésen a zsákmányolás (a gyűjtögetés, a vadászat és a halászat) kutatásához való – talán kissé szerénynek látszó – hozzájárulásának távlatos jelentőségére mutassak rá. Hiszen Györffy a szó szoros értelmében nem volt ezeknek a témáknak a kutatója, „csupán” *A magyarság néprajza* című nagy szintézis² követelte „teljesség”-követelménynek engedelmeskedve készítette

* A Magyar Néprajzi Társaság Anyagi kultúra szakosztályának 2009. október 28-i, Györffy István születésének 125. és halálának 40. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásának utólag megformált és jegyzetekkel kiegészített szövege.

¹ Lásd például *Szemlélet...* 1974: 111–194; Bellon Tibor (szerk.) 1980; Bellon Tibor – Szabó László (szerk.) 1987; Selmeczi Kovács Attila 1981; 1984; 2010.

² *A magyarság néprajza* II. kötetének 1942. júniusában megjelent második kiadását használtam; ebben a „Gyűjtögetés” a 6–15, a „Vadászat” a 16–45, a „Halászat” a 46–82. lapon olvasható.

el a mindaddig (a halászat kivételével) alig-alig kutatott³ haszonvéte-li formák „első összefoglalását”, s ez az invenciózus összegzés azután elindítója-ösztönzője lett – szinte azonnal, s a tanítványok tanítványa-inak köszönhetően mindmáig – egy későbbi (csak mostanában meg-valósult) újabb néprajzi szintézist előkészítő témakutatásoknak.

A *Gyűjtögetés* fejezetben, anélkül, hogy részletesebben kifejtette volna az egyes növényi és állati eredetű anyagok megszerzésének és hasznosításának részleteit, csupán utalt rá Györffy, hogy a termés-zetben talált növényeket, növényi részeket nemcsak táplálékul, ha-nem orvosságul, festékül, háztartási eszközül (vagy ezek anyagául), építkezésre, ipari célra is felhasználja az ember, valamint kihasználja az állatok (a güzü-egér, a hörcsög, a méh) gyűjtögetését – bizonyos állatokat is „gyűjtöget”, a szoros értelemben nem „vadászik” rájuk. Nem fejtette ki tehát, megelégedett a szűkszavú jelzéssel, hogy mi-lyen, koronként változó és vidékenként eltérő jelentősége volt a pa-raszti konyhán, például a gombának, az erdei gyümölcsnek, a nyír-víznek, az állati termékek közül a madártojásnak, a békának, a tek-nősbékának, a csigának, az építkezésben és a háziiparban, házimun-kában az erdő fájának, a nádnek, a gyékénynek, a festőnövényeknek, a gubacsnak, a madártollnak. Bármennyire vázlatosnak tűnjék is ez a rövidke fejezet, azért, mert „szinte minden”, a gyűjtögetés fogalmi körébe vonható tevékenységi forma és a természetből összegyűjt-hető anyag felemlítetik benne, olyan haszonvételi lehetőségekre is ráirányította a kortárs etnográfusok és néprajzi gyűjtők figyelmét, melyekről (kutatások híján) még nem rendelkezhetett Györffy ér-demi néprajzi információkkal, inkább személyes megfigyeléseit, gyer-mekkori-ifjúkori tapasztalatait kellett hasznosítania. Hamarosan: a rá-következő tíz esztendőben megjelentek viszont – e „rámutató gesztus” értelemszerű továbbgondolásának hála – egy-egy falu vagy kistáj parasztságának gyűjtögető tevékenységét (vagy ennek részleteit) bemutató leíró dolgozatok,⁴ alkalmasint nem függetlenül Gunda

³ Györffy személyes érdeklődéséről tanúskodó korábbi publikációi: Györffy Ist-ván 1920: 60–70; 1921a: 9–12, 54, 94–96, 129–131, 170–174, 209–210, 250–251, 296–299, 330–333, 367–368, 409–411, 454–457; 1921b: 112–114; 1922. („A rétes emberek” című fejezet 24–47); 1926: 39–43; 1932: 82–85; 1933: 24–28.

⁴ Például: Gunda Béla 1938b: 213–214; Vajkai Aurél 1938: 152–163; Márkus Mihály 1941: 173–177; Vajkai Aurél 1941: 231–258; Bödei János 1943: 69–96; Csaba József 1945: 70–71; Vajkai Aurél 1945: 37–40.

Bélának a Györffy-összefoglalásba belefoglalt eredeti gondolatokat (ki nem mondott) kritikával hasznosító gyűjtési útmutatójától.⁵

És ráirányította a figyelmet ez az összefoglalás olyan tevékenységi formákra – hasznosítási módokra, melyeket maga Györffy is csak kisebb-nagyobb fenntartással tekintett „gyűjtögetésnek”, a későbbi kutatások pedig mind kevésbé tekintették annak. A méhészet kapcsán (noha a gyűjtögetésen belül egy alfejezetet szánt a bemutatásának), például egy bevezető mondatban megállapította, hogy „ma már a méhet ‘tenyésztett’ állatnak is tekinthetnők, s a termelő gazdálkodás keretében is beszélhetnénk róla”. A mégis „gyűjtögetésként” való ismeretetés viszont hosszú időre elméleti értékű meghatározója lett e téma néprajzi kezelésének: az eltökélt archaikum-keresés felé irányította, a mindennapi méhész-gyakorlattól mind messzebb terelte a kutatókat. Vagyis: bár valamelyest „azonnal” megsaporodtak (az 1950–1980-as években még tovább szaporodtak) a méhészet tárgyú publikációk,⁶ ezek nagyobb részt a zsákmányoló jellegű mézgyűjtéssel (az ún. méhvadászattal)⁷ és a méhek szorgalmának irracionális befolyásolásával,⁸ nem pedig a méhtenyésztéssel foglalkoztak. Még a Györffy-összefoglaláshoz képest évtizedekkel későbbi méhészeti tanulmányokból is úgy látszik, hogy sokkal inkább a kasos és a méhek irracionális befolyásolásának megannyi lehetőségével élni akaró, mintsem az ebben a korban már a parasztság körében is általánosan elterjedtnek tekinthető kaptáros méhtartás – az „okszerű méhészet” – iránt érdeklődtek a méhészetkutató magyar etnográfusok. Ebből a szempontból vizsgálva a kutatástörténetet, aligha minősíthető véletlennek, hogy időben csaknem egybeesett a „mester”, Gunda Béla „varázsló méhészekről” írt dolgozatának megjelenése (vagyis a méhészetnek, mint állattartó ágazatnak, a „tagadása”)⁹ és a „tanítvány” Kotics József méhészeti kutatásainak kezdete, melynek eredményeként ő már a paraszti gazdálkodás modernizációs folyamata legszemléletesebb példajaként tekintett az „okszerű méhészetre”.¹⁰

⁵ Gunda Béla 1939a.

⁶ Például Lükő Gábor 1934: 47–48; Balassa Iván 1946: 127–129.

⁷ Például Fényes Dezső 1934: 104–105; Implom József 1935: 245; Sőregi János 1935: 101–102; Tagán Galimdsán 1941: 331–337.

⁸ Berze Nagy János 1938: 330–333; Gunda Béla 1945: 101–104.

⁹ Gunda Béla 1989: 29–49.

¹⁰ Kotics korai méhészeti tárgyú publikációja: Kotics József 1988 – a méhészetet az állattartás ágazataként tárgyaló monográfiája: Kotics József 2002.

Más példa: Györffy által még „gyűjtögető tevékenységként” emlegetett erdőlérsről szintén hamarosan megjelentek az első olyan néprajzi publikációk,¹¹ melyek kimondatlanul is azt igazolták, hogy a fa kitermelése és hasznosítása sokkal inkább „termelő gazdálkodás”, mintsem „gyűjtögetés”, és ezek a kutatások jelölték ki egyszerűsmind az „erdőgazdálkodás” önálló néprajzi témává formálódásának problematikáját és fogalmi kereteit is.¹²

A *vadászatról* (ennek részeként a *madarászatról*) igen kevés néprajzi előtanulmány (néhány rövid közlemény¹³ és Ecsedi István kismonográfiája¹⁴) állt a rendelkezésére Györffynek az első összegzés megfogalmazásakor. A „hivatásos vadászoknak” és „úri vadászoknak” szóló, ám „népies módszereket” is ismertető kézikönyveket¹⁵ (nyilván elvi megfontolásból) kirekesztette ugyan a lehetséges források köréből, a zsákmányolásról írottak közül ez a fejezet a legkiegyensúlyozottabb és a leginkább teljesség igényű. Az ugor kori, a népvándorlás kori és a középkori vadászat – vadfogás jelentőségének és a harcászattal való összefonódásának rövidre fogott történeti igényű mérlegelése után sorra vette a vadászeszközöket (a dobó-, szűrő-, vágó-, dobószerszámokat, a hálókát, a hurkokat, a borító-, a csapó-, az önműködő fogó- és ölőszerszámokat), valamint a vadfogási/vadászati módszereket (a vermeket, a lépezést, a mérgezést, a hajtóvadászatot, a vad csalogatását és riasztását), végül röviden kitért a vadászok felszerelési tárgyaira és a vadászjelvényekre is, közöttük olyanokra – például a szarvasagancs lőportartóra vagy a borzbőr vadásztarisznyára –, melyek, bár a vadász szubkultúra emblemikus tárgyai voltak, nem lehettek „paraszti” tárgyak. Néhány „nem paraszti” módszer és tárgyi kellék talán vitatható bemutatása ellenére a tárgyalás során végig azt tartotta szem előtt, hogy a középkorban ugyan a vadászat a „nemesi osztály előjogává vált”, a „köznép” azonban nem mondott le „a ‘gazdátlan’

¹¹ Például: Herkely Károly 1941a: 259–263; Herkely Károly 1941b: 54–58; Tagán Galimdsán 1943: 32–55.

¹² Az önálló témává formálódás folyamatához lásd Erdélyi Zoltán (1959) gyűjtési útmutatóját, valamint Erdélyi Zoltán, Hegyi Imre és Petercsák Tivadar e témájú munkásságát.

¹³ Például Kovách Aladár 1904: 50–56; 1905: 179–184; Viski Károly 1932: 112–117.

¹⁴ Ecsedi István 1933.

¹⁵ Például Belházy Jenő 1892.

vadról, noha a középkortól egészen napjainkig számos törvénycikk tiltja el a fegyvertartástól és a vadászattól. A törvény ellenére vadászóknak, az ún. orvvadászoknak köszönhetjük legtöbb ősi, hagyományos vadászeszközünk és vadfogó eljárásunk fennmaradását.”

Vagyis elméletileg is megokoltan szakított Györffy azzal az öröklött (Herman és Jankó által vallott) néprajzi felfogással, miszerint a vadászat – noha „ősfoglalkozás”-eredetű – úri foglalatosság lévén, kívül kell, hogy essék az etnográfusok érdeklődésén.

Ez a bízvást „eredeti gondolatnak” minősíthető elvi (ám felettebb gyakorlatias, a szerző „látens”: gyermekkori-ifjúkori személyes tapasztalásait is mozgósítani képes!) állásfoglalás, s az ebből levezetett, a „népire” koncentráló, a párhuzamos „úri” eszközöket-módszereket kívül rekesztő anyagbemutató eljárás mód – ez a Vadászat fejezet legnagyobb erénye – rendkívül inspirálólag, a még lehetséges és szükséges gyűjtési feladatokra ráeszméltetően hatott a magyar kutatásokra. Gyors egymásutánban jelentek meg tehát mind az aktív, mind a passzív orvvadászati eljárásokat-módszereket bemutató leíró néprajzi dolgozatok.¹⁶ És mivel a fejezet összegzésében azt is megfogalmazta Györffy, hogy jónéhány hurok és csapdafélének (melyek egyébként a Kárpát-medencében nem annyira a prémjükért vadászott apróvadak, hanem a mezei és a ház körüli rágcsálók fogóeszközeként őrződtek meg) az *eredete* alighanem az ugor korra utal vissza, a finnugor etnogenezissel összefüggő tárgytípológiai összehasonlító kutatásoknak is elindítója és ösztönzője lett/lehetett ez az első összegzés.

A Györffy által igényelt, részben személyesen kikényszerített összehasonlító kutatások *A magyarság néprajza* II. kötete megjelenésének „másnapjától” Korompay Bertalan és Gunda Béla olykor keményen vitázó „tudományos disputájaként” voltak jelen évtizedeken át a magyarországi ősfoglalkozás-kutatásokban.¹⁷ Korompay Bertalan

¹⁶ Például: Gönyey Sándor 1935: 97–99; Márkus Mihály 1937: 345–350; Gönyey Sándor 1937: 445; Vajkai Aurél 1938: 152–163; Bödei János 1939: 162–167; Haáz Ferenc 1941: 153–155; Gunda Béla 1942: 143–148; Pável Ágoston 1942: 141–163; Tálasi István 1942: 164–172.

¹⁷ Ez alkalommal elegendő, ha csak az első ilyen tárgyú dolgozatokra hivatkozom: Gunda Béla 1937: 439–442; Korompay Bertalan 1939: 239–247. A további cikkek bibliográfiai adatait és a kettejük vitájával kapcsolatos minden lényeges információt Korompay csapda-könyvében találhatják meg a részletek iránt is érdeklődők.

csak több évtizedes késéssel monográfiává érett csapda-könyvében számolt be róla, hogy ez esetben Györffy nemcsak az összehasonlító kutatásokra inspiráló „eredeti ötletével”, hanem a „hivatalos feladattá” emelt parancs értelmű óhajával is hozzájárult, hogy számára végülis egy életre szóló programmá lett a csapdák „genezisének” összehasonlító vizsgálata.¹⁸ Gunda Bélát sok egyéb téma mellett, tehát szinte csak „mellékesen” foglalkoztatta a vadászati eszközök eredetének kérdésköre, és nem is készített erről a témáról monografikus összegzést (kevésbé argumentált ötleteit hosszabb-rövidebb tanulmányaiba és lexikonszócikkekbe szórta szét), viszont, a csapdafélékre koncentráló Korompaytól eltérően, azokat az eredeti ötleteket is alkotó módon igyekezett továbbgondolni, melyeket Györffy az „ősi eredetű” *aktív* vadász módszerekről, ezek tovább létezésének feltételrendszeréről megfogalmazott. Ehhez messzemenően kiaknázta a nyugat-európai kora újkori vadászkiönyveket is!¹⁹

A *halászatról* szóló legterjedelmesebb fejezetet azzal vezette be Györffy, hogy „A magyar népi halászat alábbi rövid ismertetésében – ahol neveket nem említünk – főleg Herman Ottó leíró, Munkácsi nyelvészeti és Jankó [...] összehasonlító tanulmányaira és megállapításaira támaszkodunk.”²⁰ Vagyis elhárította magától, hogy új szempontokat érvényesítve számba vegye és újraértelmezze azt a hatalmas mennyiségű új anyagot (az ő megfogalmazása szerint „mégegyszer akkora anyag halmozódott fel, mint amekkora Jankó rendelkezésére állott”), mely a magyar etnográfusok példakövető igyekezetének, korántsem a kutatások elméleti és módszertani megújításának volt köszönhető.²¹

Úgy tűnhet tehát, mintha éppen a legalaposabban és legsokoldalúbban kutatott magyar „ősfoglalkozás” összefoglalásakor elégedett volna meg a legminimálisabb programmal: az akkortájt már mintegy félévszázados kutatási eredményeket újra mondó korrekt kompilációval. Ami persze csalóka látszat! Mert hűségesen követte ugyan Györffy a Herman Ottó által kimunkált, az ichtiológus in-

¹⁸ Lásd Korompay Bertalan 1983: 12–13; Korompay vadászati kutatásainak értékeléséhez lásd Szilágyi Miklós 2008: 19–24.

¹⁹ Vö.: Gunda Béla 1939b: 247–260.

²⁰ E művek: Herman Ottó 1887; Munkácsi Bernát 1893: 165–208, 261–313; Jankó János 1900.

²¹ A halászat kutatástörténetéről lásd Szilágyi Miklós 1978b: 7–41.

díttatásból következően a halélettani ismereteket kiválóan hasznosító rendszerezési elveket, s nem korrigálta például a típus – altípus – változat közötti határozottabb különbségtételt olykor elhanyagoló eszköztípológiai besorolásokat, ám ahol indokoltnak látta, kiegészítette az egyes eszközök és fogási módok leíró bemutatását a bőszégesen rendelkezésre álló „új” adatokkal. Csupán az a feltűnő, hisz amúgy, más témák esetében, történeti összefüggéseiben igyekezett szemlélni és publikációiban láttatni a néprajzi jelenségeket, hogy bár bibliográfiailag számon tartotta, érdemben nem hasznosította a gazdaságtörténeti kutatások (elsősorban Takáts Sándor) eredményeit. És nemcsak a középkori-kora újkori halászat szervezeti formáinak és tényleges jelentőségének a felméréséhez való etnográfusi hozzájárulás elhárítása megmagyarázhatatlan, hanem az is, hogy például a *cégek* ismertetésekor nem ejt szót a vizafogó szégyéről, a *gyalom* kapcsán a „gyalmos”, illetve a „réti” halászok birtokában volt halászati technika karakteres különbségéről.

Végülis nem a rendszerezés és az anyagbemutatás eredetisége, újszerűsége a leginkább előremutató ebben az összegzésben, hanem az a program, melyet az eljövendő kutatások számára megfogalmazott Györffy, noha a már akkor is lehetséges érdemi Jankó-kritikát elhárította magától. Miután megállapította, hogy „Jankónak sok megállapítása ma már nem állhatja meg a helyét”, ezt is megfogalmazta: „Legközelebbi teendőnk a magyar halászat tanulmányozása terén tehát egy újabb összehasonlító vizsgálat volna.”

Ennek az igénynek – az 1930-as években is, évtizedek múlva is – elsősorban Gunda Béla igyekezett megfelelni. „Összehasonlító néprajzi jegyzetei”²² és a halászóhurok „eredetéről” írt rövid tanulmánya is,²³ az összehasonlító kutatások esetében figyelembe vehető-veendő tanulmányokról, monográfiákról írt recenziói is,²⁴ majd a gyűjtőgető és zsákmányoló gazdálkodás eredményeit-eredménytelenségeit számbavevő kutatástörténeti szemléje és programadása is²⁵ egyaránt a magyar kutatásokban túlon túl meggyökeresedett Jankóvélemény kritikai felülvizsgálatát ígérték, egyszersemind sürgették. S bár a „Jankó-revizio” szükségességét évtizedek múlva is számon

²² Gunda Béla 1938–1939.

²³ Gunda Béla 1938b: 252–256.

²⁴ Gunda Béla 1940: 101–102.

²⁵ Gunda Béla 1948.

tartotta – ilyen igényű munkára biztatta tanítványait (elsősorban engem),²⁶ és egy-egy részletkérdés tisztázása érdekében olykor végzett is ilyen célú összehasonlító elemzéseket, rámutatván arra, hogy a magyar halászati technika legarchaikusabb elemei nem feltétlenül urali/finnugor eredetűek, hanem megőrződött ó-európai kulturális elemek is lehetnek²⁷ – a Györffy sürgette újabb összehasonlító (s a magyar őstörténet: finnugor szemléletű etnogenetikai vizsgálatok hatékony támogatását célul tűző)²⁸ halászati kutatást máig a jövő feladatai között kell számon tartanunk.

* * *

Meggyőződésem, hogy bármilyen néprajzi szintézis értékét, jelentőségét nemcsak/elsősorban nem azon mérhetjük, amit megnyugtatóan lezárt. Sokkal inkább azon, hogy kimondva vagy kimondatlanul milyen elvégzendő kutatásokra figyelmeztetett; hogy milyen szemléleti és módszertani kezdeményezéseket tudtak kiolvasni belőle (olykor a „sorok közé” is belelátva) a kortársak. Mivel Györffy István zsákmányolásról szóló fejezetei „azonnal” elvégzendő s még elvégezhető feladatokra figyelmeztettek az 1930-as évek közepén – második felében, egyszerre „nyitányát” jelentették a gyűjtögetésről, zsákmányolásról való újszerű gondolkodásnak. És utolsó nagy „próbáját” is jelentették a tipológia összehasonlítás s a néprajzi módszerű magyar őstörténeti kutatás egybekapcsolásának.

Ilyen értelemben tekintem én korszakos jelentőségű munkának Györffy István A magyarság néprajzába írt összefoglalásait a zsákmányolás ágazatairól!

2009/2010

²⁶ 1961. január 14-én például így dedikálta a *Műveltség és Hagyomány* akkor megjelent I–II. kötetét: „Szilágyi Miklósnak, a ‘hagyományok’ halászának Jan-kó J. nyomdokain való haladás reményében szíves barátsággal Gunda Béla”.

²⁷ Gunda Béla 1964: 115–127.

²⁸ A magyar őstörténet szolgálatába állítható összehasonlító halászati kutatások lehetőségeiről és korlátairól mára kialakult felfogásom summáját lásd: Szilágyi Miklós 1997c: 61–68.

A CSAPDA – AZ ÖSFOGLALKOZÁSOK KOROMPAY BERTALAN KUTATÁSAIBAN

A címül választott vadászati műszó ez alkalommal¹ nemcsak Korompay Bertalan egyik főművét, az életpálya vége felé megjelent *Csapdaféléket* idézi.² Az életmű nekünk szóló szimbolikus üzenetére is utalni szeretne: arra a mind anakronisztikusabbnak tetsző kutatói *eltökéltiségre, következetességre*, melynek eredményeként az eredendően és alkati adottságai szerint az irodalomtörténet és a folklorisztika iránt elkötelezett ifjú tudós, azért, mert pályája kezdetén (önmegítélése szerint: kikerülhetetlen) csapdát állított neki a sors, évtizedek múltán az összehasonlító etnográfia egyik legnagyobb formátumú mesterévé is lett. Vagyis: az egyszer-valamikor számára kijelölt feladatnak a körülmények mind kedvezőtlenebbé válása (a *nem* etnográfus-muzeológusi munkakörbe kényszerülés) ellenére a „csapdahelyzet” diktálta feladat dacos-öntudatos teljesítése, melytől bárki más bizonyára menekülni, messze távolodni igyekezett volna, arra is figyelmeztethet mindannyiunkat, e rokon diszciplínák közötti határvonalat átjárhatatlan fallá fetiszizáló etnográfus és folklorista utódokat, hogy mégiscsak lehetséges, s ha lehetséges, szükséges is az átjárás: az anyagi és szellemi műveltség együttlátása és lényegileg azonos módszerű elemzése, értelmezése.

A „csapdahelyzetet” egyébként maga Korompay idézte fel szabálytalan sorsú (évtizedekig kéziratban hevertetett, csupán részleteiben publikált, majd tetemesen átdolgozott/újraírt) könyvének keletkezési körülményeit megvilágító szubjektív hangvételű bevezetőjében. Eszerint: 1935. december 16-án, amikor (irodalomtörténetből megírt doktori disszertációja és finnországi ösztöndíjas éve után) jelentkezett Györffy Istvánnál a Néprajzi Múzeumban, azonnali feladatul kapta a magyar és a finnugor vadfogó csapdák közötti történeti kapcsolatok lehető tisztázását. Azaz: annak az eredeti gondolatnak a megerősítését vagy cáfolatát, melyet az akkoriban megjelent *A magyarság néprajza* Vadászat fejezetében maga Györffy egyes

¹ Előadásként hangzott el Korompay Bertalan századik születésnapja alkalmából, 2008. június 25-én Budapesten rendezett konferencián.

² Lásd Korompay Bertalan 1983.

magyarországi ürgefogó szerkezetek finnugor eredetéről: az ázsiai prémvadászkultúrának és a ház körüli rágcsálók fogására szolgáló csapdaformáinknak a magyar őstörténetet/ősműveltséget bizonyító összefüggéséről valószínűsített.³ A nagy tekintélyű, akkor már egyetemi tanár Györffy „óhaját nem úgy adta elő – így emlékezett rá Korompay –, hogy annak valaki is ellentmondhatott volna”. Sőt, amikor – egy-két tájékozódó-tapogatózó esztendő elteltével – kevesellte a professzor az ifjú muzeológus-gyakornok előrehaladásának ütemét, még rá is dörrentett: vagy megírja a feladatul kitűzött cikket, vagy elmehet a múzeumból! A számára „végtelenül izgalmasnak és nagy horderejűnek” tetsző feladat bár lelkesítő, ám egyszerűsmind riasztó, és az „azért is meg fogom a csapda-munkát csinálni!” magának tett fogadalom kötelező erejének többszörös szorításában öt esztendei munkával (1938–1943 között) el is készítette tehát egy 150 lapnyi csapda-monográfiát.⁴ Korántsem a legkedvezőbb körülmények között készíthette persze, hiszen kiegészítő adatgyűjtésre ugyan felhasználható⁵ oroszországi frontszolgálat és az elsődleges szövegezés lehetősége a katonáskodás kevésbé mozgalmas hónapjaiban természetesen beletartozott ebbe az (így már nem is olyan hosszú...) öt esztendőbe!

Az ilyen körülmények között elkészült első monografikus összegzésnek a konkrét eredményeiről, valamint módszeréről s az összehasonlításokra alapozott következtetések argumentumául szolgáló anyaga jellegéről és terjedelméről csupán annyi biztosat tudhatunk, amennyit az egyik csapdatípusról szóló előzetes közlemény (1939-ből)⁶ és az akkor már elkészültnak, véglegesnek jelzett „monográfia” főbb eredményeit summázó tanulmány (1945-ből)⁷ sejtetni enged. Bár az 1950–1960-as években közölt résztanulmányok is – a szerzői megjegyzések szerint – ennek az 1943-ra elkészült első összegzésnek egyes részleteit tartalmazzák,⁸ az évtizeddel/évtizedekkel későbbi közlésből bizonyosan nem lehet (s nem is illendő) a teljes terjedelemben soha meg nem jelent ifjúkori „monog-

³ Györffy István é. n. [1934]

⁴ Lásd Korompay Bertalan 1983: 12–13.

⁵ Lásd Korompay Bertalan 1993.

⁶ Korompay Bertalan 1939.

⁷ Korompay Bertalan 1945.

⁸ Korompay Bertalan 1953a; 1956; 1961a.

ráfiát” utólag rekonstruálni. A végleges szövegbe belerejtett szerzői megnyilatkozások ugyanis a kiegészítő adatgyűjtés újabb meg újabb lehetőségeinek következetes kiaknázását, ezzel együtt a kézirat korigálásának-kiegészítésének *folyamatosságát* sejtetik. Egyébként pedig az a körülmény is a javítás-korigálás folyamatos voltáról látszik árulkodni, hogy a nagy tekintélyű kortárs etnográfus, a vadfogó eszközök „genezisével” szintén évtizedeken át foglalkozó,⁹ ám módszeres összefoglalást nem készítő Gunda Béla egyes csapda-félék eredetkérdését (is) fel-felvillantó lokális vagy rövid tematikus dolgozataiban¹⁰ visszatérően opponálta Korompay szemléletét, módszerét és egyes részkövetkeztetéseit, akit az ilyen bírálat (amint az a könyv végleges szövegéből egyértelműen kitűnik) újra meg újra a bizonyító apparátus bővített újrafogalmazására sarkallt. Végképp lehetetlen vállalkozás lenne tehát az 1975–1977-re (tehát a nyugdíjas évek alatt) elkészített, 1983-ban megjelent teljes és végleges szövegből visszakövetkeztetnünk az ifjúkori első változatra.

Az így fogalmazott szerzői önmegítélés: „Engem nem az érdekelt, hogy mit tartottak korszerűnek a néprajzban 1943-ban vagy 1966-ban. Engem a csapdák genezise foglalkoztatott idő- és térbeli távolságokon [...]”¹¹ viszont mégiscsak megengedi, hogy a tipológiai összehasonlító módszert és az evolucionalista történelemfelfogást (melynek egyoldalúságát és kissé merev alkalmazását egyébként – ezt is idézi könyve bevezetőjében Korompay – a néprajzi tanszék 1943-ban volt professzora, Visky Károly, aki a kéziratot elolvasta, majd Gunda Béla is bírálólólag tett szóvá¹²) már az első szövegváltozat megfogalmazódásának idejére véglegesen kialakultnak valószínűsítsük. Ez a szemlélet és módszer azonban, noha a magyar néprajzban Jankó János által a 19–20. század fordulóján, a másik nagy „ősfoglalkozás”, a halászat eredetének és genezisének¹³ tisztázása érdekében

⁹ Az akkortájt szintén a Néprajzi Múzeumban dolgozó Gunda Béla első cikkei a vadfogó eszközökről hamarabb megjelentek, mint a Korompayéi (például Gunda Béla 1937). A szakmai legenda szerint ennek háttérében a tudatos-ön tudatos versengés húzódott meg: Gunda azt ambicionálta, hogy hivatkozzék reá Korompay.

¹⁰ Például Gunda Béla 1939d; 1955; 1966: 136–204.

¹¹ Korompay Bertalan 1983: 15.

¹² Korompay Bertalan 1983: 14–15.

¹³ Jankó János 1900.

kezdemenyezett finnugor etnológiai kutatások felelevenítésének-aktualizálásának tűnik, sokkalta átgondoltabb volt annál, mintsem a 19. századi evolucionalizmus egyszerű folytatásának, tehát kissé már anakronisztikusnak tekinthetnénk Korompaynak a Jankóéval lényegileg azonos célú – azaz: a néprajz őstörténeti érvrendszerét gazdagítani akaró – csapdakutatásait.

A Jankó János képviselte szemlélethez s az őáltala követett összehasonlító módszerhez való viszonyának részleteire – szerencsére – nem csupán a csapda-monográfia elejtett megjegyzéseiből következtethetünk – Korompay aprólékosan elemezte (középpontban a magyar halászat „eredetéről” írott nagymonográfiával, de az osztják földi terepmunka megannyi eredményére is tekintettel) Jankónak, mint a finnugor néprajzi kutatások úttörőjének, páratlan és példaadó, s nemcsak a magyarországi, hanem a finnországi összehasonlító néprajzot is jelentősen orientáló életművét.¹⁴ Ezt a tudománytörténeti, kutatástörténeti jelentőségű (ám a szerzőnek a néprajzos társadalomból való bár nem látványos, de le nem tagadható kívül rekesztettségét is kifejezően *nem* néprajzi, hanem nyelvészeti folyóiratban megjelent!) kiváló tanulmányát egyszerre jellemezte a nagy kezdeményezőt méltán megillető hódoló tisztelet és kezdeményezése „mai” folytathatóságát gondosan mérlegelő kritikai attitűd. Határozottan megfogalmazta pl., hogy egy-egy szerszám eredetéről szóló következtetéseiben Jankó János indokolhatatlanul kizárólagos, perdöntő jelentőséget tulajdonított a nyelvtörténeti eredményeknek (konkrétan: Munkácsi Bernát utóbb okkal-joggal tévesnek minősített etimológiáinak¹⁵), egyébként pedig „túlbecsülte [...] a finnugor összehasonlító irány teljesítőképességét”, „következtetései nem egyszer a kétszerkettő nagyonis egyszerű logikáján alapulnak”. Azaz: ha egy halászeszköz megvan az oroszoknál, a németeknél viszont nincs, „orosznak”, a németeknél megvan, az oroszoknál nincs, „németnek” minősült Jankónál, ha pedig a finneknél, a chantiknál és a magyaroknál is megvan, ez elegendőnek látszott számára a finnugor vagy ugor eredet valószínűsítéséhez.¹⁶

Ezzel a valóban túlságosan leegyszerűsítettnek minősíthető „elemi logikával” szemben Korompay az azonos értékű (azaz: nemcsak

¹⁴ Korompay Bertalan 1953b.

¹⁵ Munkácsi Bernát etnogenetikai igényű munkásságát nemcsak a Jankó Jánosról írott dolgozatban, hanem önálló cikkben is értékelte: Korompay Bertalan 1961b.

¹⁶ Korompay Bertalan 1953b: 239.

azonos formájúnak látszó, de azonos működési elvű!) hurkok-csapdák elterjedési adatainak *sűrűsödéséből* indult ki a következtetéseiben. Vagyis csak az összehasonlító adatok „nagy tömegéhez” kapcsolt hozzá valószínűsítő következtetéseket, s minél nagyobb volt a magyarországiakkal bizton egybevágó adatok sűrűsödése a finnugorok lakta Szibériában, annál magabiztosabban valószínűsített egy-egy szerkezetet „finnugornak”. S ami különösen lényeges: nála a hangsúly mindig az adatok *tartalmi-lényegi* azonosságán volt, hisz bármely csapdafélénél a *működési elvet* akarta megérteni: csak azokat a leírásokat-rajzokat fogadta el használható adatnak, amelyek félreérthetetlenül magukban foglalták a működési elv magyarázatát. Ezt pedig – mint a tipológiai összehasonlítások legalapvetőbb feltételét – már első ilyen tárgyú dolgozatában egyértelműen megfogalmazta: „Minden csapdának a működése két tényező együtthasználatából történik. Kell lennie egy erőforrásnak, amely szükség esetén működésbe lép s ellövi a nyilat, a hurkot összerántja vagy ráejti a felpékelt súlyt az éppen alatta lévő állatra. És kell lennie egy akadályozó szerkezetnek, amely megakadályozza, hogy a tartalékolt erőforrás akármikor ne érvényesülhessen, hanem csak abban a pillanatban lépjen működésbe, mikor működése a kívánt célt eléri.”¹⁷

Arra persze nem elegendő egy tudósi életmű maradandó értékeit megidéző egyetlen előadás szűk időkerete, hogy sorra vegyem: Korompay Bertalan konkrétan mely magyarországi vadfogó szerkezetekről – hurkokról és csapdákról – bizonyította hitelt érdemlően (olykor persze csak valószínűsítette) a finnugor vagy ázsiai/szibériai eredetet. Egy ilyen leltárszerű számbavétel – meggyőződésem – már azért is csak igen körülményesen, előzetes és tételes mérlegelések után lesz *majd* elvégezhető, mert minden egyes eszköznél külön-külön mérlegelnie kellene a későbbi kutatásnak, hogy a mások (első sorban Gunda Béla) által megfogalmazott kritikai észrevételeknek, s alkalmasint a követett módszer megalapozott voltát megkérdőjelező logikai fenntartásoknak (annak a körülménynek ti., hogy az adatok „sűrűsödésében” nincs-e a kívánatosnál-megengedhetőnél nagyobb szerepe a kutatottságnak, kutatatlanságnak) vajon akkora-e a súlyuk, hogy Korompay Bertalan következtetéseinek egy részét, esetleg teljességét elfogadhatatlanná, tarthatatlanná tennék. Én

¹⁷ Korompay Bertalan 1939: 241.

itt és most – a tisztelt hallgatóság, a mondottak ismeretében, nyilván megérti – meg sem kíséreltem hevenyészett módon megelőlegezni a „maradandó” eredményeknek ezt a leltárszerű számbavételét.

Azt viszont hangsúlyoznom kell, hogy az „ősfoglalkozások” (érintőlegesen: Jankó János kezdeményezését kritikailag értékelve a halászat, legfőképpen pedig a vadászat-vadfogás) eszközkészletének hosszú távú: több évezredes története, egyszersmind a magyar őstörténet/ősműveltség virtuális (aligha tudjuk meg bármikor is, hogy mennyire valóságos) képe megidézhetetlen lenne Korompay Bertalan eszköztipológiai összehasonlító módszere és konkrét eredményei nélkül. Hálásak lehetünk tehát a sorsnak, hogy élt a 20. században egy szabálytalan sorsú és szellemiségű – azaz: a folklorisztika és az etnográfia között meredező válaszfalat semmibe vevő és a maga ifjúkori csapdahelyzetéből következő feladatát eltökélten-következetesen teljesítő – tudós, aki ránk hagyta örökül, hogy mégiscsak érdemes hinnünk a magyar őstörténetet is szolgálni hivatott finnugor etnológiában.

Legalábbis érdemes újramérlegelnünk mindazokat az argumentumokat, melyeket a magyar ősfoglalkozások eszközkészletének a finnugor korba nyúló gyökereiről Korompay Bertalan hatásosan felmutatott!

2008

GUNDA BÉLA KUTATÁSAI A GYŰJTÖGETÉS ÉS ZSÁKMÁNYOLÁS TÉMAKÖRÉBEN

Úgy tűnhet a Tisztelt Hallgatóságnak, hogy az etnográfia (és korántsem mellékesen a folklorisztika) *egészét* új gyűjtésű recens adatok tömegével gazdagító és eurázsiai horizontú összehasonlító vizsgálatai révén új meg új felismerésekre ráeszméltető Gunda Béla professzor életműve *egyetlen szegmentumának* kiemelését csupán az én személyes érdeklődésem: e témakörök (elsősorban persze a halászat) kutatása iránti elkötelezettségem indokolja.

Kár lenne tagadnom: valóban befolyásolta mostani előadásom¹ témaválasztását ez a körülmény. Hangsúlyozom persze: nem meghatározta, csupán befolyásolta. Mellesleg arra *is* szeretnék ugyanis ez alkalommal rámutatni: tudományunk remélt jövőjét megalapozó tanári megfontolás fedezhető fel abban, hogy tanítványai újabb meg újabb generációjából viszonylag keveseket igyekezett „életre szólóan elkötelezni” a gyűjtögetés és zsákmányolás résztemáinak kutatása iránt.² Noha elég sokan voltak olyan tanítványai, akiket hosszabb-rövidebb időre rá tudott venni *ilyen* témagyűjtésekre – amint azt „nagyon más” témákban maradandót alkotó etnográfus/folklorista társaink egy-két „ifjúkori” adatközlő dolgozata (olykor „kismonográfiát” eredményező témagyűjtése!) félreérthetetlenül igazolja.³ Akiket viszont „elkötelezett” e témakutatások iránt (ahogy engem is kiszemelt már másodéves egyetemista koromban a halászat kutatására⁴), bár kimondatlanul, mintha óvni igyekezett volna attól, hogy „monomániás témakutatókká” váljunk. Úgy is fogalmazhatnánk: bár az „ösfoglalkozások” az ő etnográfiai kutatá-

¹ Előadásom Gunda Béla születésének 100. évfordulója alkalmából 2011. december 9-én, Debrecenben rendezett emlékülésen hangzott el.

² Ilyen például a „méhészet-kutató” Szabadfalvi József (1956; 1967; 1992) és Kotics József (1988; 2002).

³ Lásd például Ujváry Zoltán 1957; Bencsik János 1973; Füvessy Anikó 1971; 1972; Sztrinkó István 1976; Viga Gyula 1979; T. Bereczki Ibolya 1982; Bathó Edit 1988; 1995; Zsupos Zoltán 1985; 1987; 1990.

⁴ Ennek a korai „kiszemelésnek” a bizonyítéka egy évtizedekkel későbbi kommentárokkal publikált, II. éves egyetemista koromban írt tudományos diákköri dolgozatom: Szilágyi Miklós 2005.

sainak előterében voltak, maradtak mindvégig, alighanem számolt vele, hogy e témák és résztémák a néprajzi érdeklődés és kutatási szükséglet peremére fognak sodródni – igyekezett tehát megkímélni „ígéretesnek” tartott tanítványait a szakmai „illúziókergetéstől”. Arra is többé-kevésbé felkészítette tehát tanítványait, hogy kinek-kinek meg kell majd keresnie a témakutatást az etnográfia távlatosabb feladataival összekapcsoló elméleti és módszertani fogódzókat, mert idő telvén messze kell távolodnia azoktól az alapoktól, melyeket örökségül kapott az elődöktől.

Mondanom is fölösleges: az „ösfoglalkozás”-kutató Gunda Béla munkássága egészének – azaz: publikációkká objektiválódott személyes tudásának és iskolateremtő tanári tevékenységének – jelentősége *szintén* abból a szempontból értékelhető, tehát értékelendő, hogy *az elődeitől örökül kapott* kutatási feladatokat – vagy válogatva a feladatok közül: azok egy részét – miként formálta *másképpen* elvégzendő, megoldandó feladatokká – vagy minősítette *változatlanul* aktuálisaknak.

Mert – nem lehet kétséges – a gyűjtögetésről és zsákmányolásról *A magyarság néprajza* számára összefoglalást készítő Györffy István az addigi kutatási eredményeket és személyes adatgyűjtői benyomásokat összegző, s az elodázhatatlanul sürgető feladatokra hatásosan figyelmeztető invenciózus „vázlata”⁵ tudatosította a pályája elején álló Gunda Bélában és kortársaiban: nemcsak a Herman Ottó és Jankó János által felmutatott halászatnak,⁶ hanem a vadászatnak, vadfogásnak, a „zsákmányoló” méhészetnek és a vadnövények gyűjtögetésének számos részlete is felkínálkozik arra, hogy a magyar etnogenezissel gondosan egyeztetett „ősi gazdálkodási viszonyokat” – vagyis az élelem és egyéb elemi szükségletek megszerzésének módszereit – segítsen megvilágítani.⁷

Ehhez az „örökséghez” képest kell most nekem azt mérlegelnem, hogy mit is hagyott ránk örökül Gunda Béla, akit a szakmai közvélemény „ösfoglalkozás”-kutatóként tart számon.⁸ És teljes joggal a vadászat-halászat-gyűjtögetés kutatójának tarthatták/tarthattuk,

⁵ Györffy István é. n. [1942]

⁶ Vö.: Herman Ottó 1887; Jankó János 1900.

⁷ Györffy István gyűjtögetés- és zsákmányolás kutatásainak ilyen szempontból elemzett tudománytörténeti jelentőségéről lásd Szilágyi Miklós 2010.

⁸ *A Magyar Néprajzi Lexikon* szerint Gunda „fő kutatási területei az ösfoglalkozások, település, építkezés” (Ortutay Gyula [főszerk.] 1977–1982: 2. 326.)

hiszen ő készítette el az 1948-ban tervezett, de kötetként nem, csak különlenyomatok formájában megjelent *Népkutatás Kézikönyve* számára a gyűjtögetés és zsákmányolás témáinak kutatási eredményeit és soros teendőit felmérő összefoglalást;⁹ ő vállalta magára a *Magyar Néprajzi Lexikon* vadászatról, vadfogásról és gyűjtögetésről szóló minden szócikkének s néhány halászati szócikknek a megírását,¹⁰ valamint az ő posztumusz műve a *Magyar Néprajz* című szintézis *Gazdálkodás* kötetének Gyűjtögetés, Vadászat és Méhészet fejezete!¹¹

Ami Gundának az „örökséghez” való kezdeti viszonyát illeti: A *magyarság néprajza* első kiadása utáni évtized néprajzi publikációi bárkit meggyőzhetnek róla, hogy kortársai közül ő volt a leginvenciózusabb a Györffy-összefoglalásba inkább csak belerejtett, mintsem részletesen kifejtett elméleti értékű gondolatok és módszertani ötletek távlatos programmá formálásában. Nemcsak leíró igényű dolgozatot publikált (mint sokan mások is ebben az évtizedben) és gyűjtött jóval később közzé tett adattömeget a vadnövények paraszti hasznosításáról,¹² hanem logikusan végiggondolt szempontsor (azaz: „néprajzi kérdőív”) közreadásával is serkenteni és orientálni igyekezett az ilyen témájú leíró dolgozatok megszületését.¹³ A vadászat, vadfogás témájában nemcsak a ház körüli és a mezei rágcsálók, apró vadak, madarak fogóeszközeiként megőrződött hurkok, csapdák Györffy által sejtetett finnugor eredetének konkretizálásához igyekezett újabb meg újabb „recens” hurokváltozatok bemutatásával¹⁴ és eurázsiai horizontú összehasonlító adatokkal¹⁵ hozzájárulni – vállalván a versenyfutás szerű rivalizálást is az erre a feladatra Györffy által kiszemelt Korompay Bertalannal.¹⁶ Nagyobb jelentőségű volt ennél, hogy a kívánatos források közé beemelte a kora újkori nyu-

⁹ Gunda Béla 1948.

¹⁰ Vö.: Ortutay Gyula [főszerk.] 1977–1982: passim.

¹¹ Gunda Béla 2001a; 2001b; 2001c.

¹² Gunda Béla 1938b.

¹³ Gunda Béla 1939a.

¹⁴ Gunda Béla 1939d; 1939f; 1940a.

¹⁵ Gunda Béla 1937 – ezzel a publikációjával „előzte meg” Korompay Bertalan (1939) azonos szándékú összehasonlító elemzését. (A szakmai anekdota szerint azért igyekezett megelőzni, hogy Korompaynak hivatkoznia kelljen reá.)

¹⁶ Lásd Korompay Bertalan 1983 összefoglalását és az én kutatástörténeti igényű értelmezésemet (Szilágyi Miklós 2008b) a csapda-könyv keletkezési körülményeiről.

gat-európai vadászkönyveket,¹⁷ s ezzel, (ahogy egyéb, személyesen gyűjtött, illetve az összehasonlító elemzésekkor figyelembe vételre ajánlott vadászati adatok felsorakoztatásával is,¹⁸) mind az *aktív vadászati módszerek* egy részének szintúgy „ősi” voltára, mind pedig az „ősi vadászgyakorlatnak” a finnugor mellett nagyon is valószínű „ős-európai” gyökereire nagy nyomatékkal figyelmeztetett. A halászat iránti érdeklődése is nyilvánvaló volt ugyan, mégis viszonylag csekély részarányú a vonatkozó szakirodalomban a személyes gyűjtéseinek köszönhető eszköz vagy eszközváltozat¹⁹ – nyilván azért, mert Herman kezdeményezése óta akkorra már megsokszorozódott a „recens” ismeretanyag, tehát ebben a témában látszott a legkevésbé sürgetőnek az adatgyűjtés. Viszont mind recenziókban,²⁰ mind pedig egy-egy halászati módszer (például az önálló fogóeszköz funkciójú *vágóhorog* és a *halászó-hurok*) eurázsiai elterjedésének felvázolására vállalkozó „összehasonlító jegyzetekben”²¹ nagy nyomatékkal hangsúlyozta, amire Györffy csak áttételesen utalt: elodázhatatlan feladata a magyar etnográfának a „Jankó-revízió” – azaz a halászszerszámok eszköztipológiai összehasonlításokra alapozott eredetkérdésének módszeres felülvizsgálata. A méhészet iránti megkülönböztetett figyelméről 1930–1940-es évekből inkább csak érdekességekre, különösségekre figyelmeztető apróbb cikkek²² és későbbi összegzéseinek az adatgyűjtés idejére visszautaló részletei²³ árulkodnak, és azt igazolják, hogy ebben a témában lényegi fenntartás, korrekció nélkül elfogadta a Györffy-megközelítést, miszerint a méhészet nem egyéb, mint „gyűjtögetés” és „zsákmányolás”.

Ha ennyire igényes és alkotó szellemű: gondolati továbbépítésre kész volt a *fiatal* (bár – ne feledjük – 1943-tól, tehát 32 évesen már egyetemi tanár!) Gunda Bélának a viszonya az etnográfus elődöktől rámaradt „örökséghez”, okkal-joggal várhatnánk éppen őtöle az évtizedek során „monografikus összeggé” alakuló-formálódó

¹⁷ Gunda Béla 1939c.

¹⁸ Gunda Béla 1939b; 1939g; 1942.

¹⁹ Például Gunda Béla 1934. Lásd még az 1930-as évek ormánysági gyűjtéseinek rövid összefoglalását: Gunda Béla 1956: 17–40.

²⁰ Gunda Béla 1936; 1940b.

²¹ Gunda Béla 1938c: 264; 1939e: 229–231; 1938a.

²² Gunda Béla 1945a; 1945b.

²³ Gunda Béla 1956: 66–76; 1966: 205–246.

folytatást és betetőzést – elsősorban a gyűjtögetés és zsákmányolás témáiban. Hiszen – mondtam – élete végéig megmaradt (sok egyéb téma kutatása mellett) meghatározóan „ősfoglalkozás-kutatónak”. Ez a remélt „monografikus összegzés” azonban – számomra nem kétséges: alkotás-lélektani okok miatt²⁴ – sohasem készült el! Így aztán most arra kényszerülök, hogy egy-egy résztema vagy jelenségcsoport leíró, egyúttal összehasonlító-elemző bemutatására vállalkozó, hatalmas mennyiségű kárpát-medencei recens adatot és mindennek sajátos távlatot kínáló párhuzamot is tartalmazó részfeldolgozásokból, teljességigényű, de vázlatos összegzésekből, „virtuális monográfiaként” olvasható/olvasandó lexikonszócikkeiből következtessenek rá, hogy gondolatilag, szemléletileg, a magyar etnográfia remélt jövőjét megelőlegező elméleti és módszertani javaslatok vonatkozásában vajon mennyire újdonság értékű és az elodázhatatlan feladatainkat kijelölő a „nekünk maradt” örökség.

1. Ha a vadon termő növények gyűjtögetéséről és hasznosításáról szóló, lokális körben jellemző volt paraszti gyakorlatról szóló régebbi és újabb gyűjtéseit tette közzé Gunda Béla, mind messzebb távolodott az 1930-as években még közkeletű „gyűjtögető gazdálkodás”/„gyűjtögető életmód” témamegjelöléstől.²⁵ Hatásosan kezdeményezte e (nem kellően végiggondolt) fogalomhasználat, témamegjelölés helyett az „etnobotanikát.”²⁶ E változás nemcsak azt fejezte ki, hogy a népi növényismeret leíró ismertetésének botanikai szempontból hitelesnek, pontosnak kell lennie, s ezt csak a „népi” és a „magyar köznyelvi” elnevezés mellett a botanikában elfogadott latin species-név következetes feltüntetése garantálhatja. Azt is kifejezte az új témamegjelölés, hogy a populáris növényismeretről szóló néprajzi dolgozatokban egyrészt a táplálkozási (és persze a takarmányozási) célú hasznosítás igen-igen összetett, gazdasági és társadalmi szempontból differenciált voltának kell tükröződnie, másrészt sokkalta nagyobb részarányt kell kapnia a feldolgozásokban az élelemszük-

²⁴ Egyetemistaként úgy tapasztaltam, hogy bár bennünket monografikus összegzésre ösztönzött, ő maga viszolygott a monográfiáirástól. Ennek hátterében az a tanulmányíró gyakorlata lehetett, aminek leglényegét szintén gyakran hallhattuk tőle a „szószátyárkodást” mereven elutasító útbaigazításként: nincs olyan téma, amit ne lehetne egy-két íves tanulmányban megírni.

²⁵ Például Gunda Béla 1960; 1966: 13–63; 1975.

²⁶ Vö.: Gunda Béla 1971; 1988a; 1989b.

séglet kielégítésén túli hasznosítási módozatoknak. Szükségszerű tehát, hogy a korábbi gyűjtőetés kutatásokhoz képest mind nagyobb fontosságúnak minősültek Gunda „etnobotanikai” dolgozataiban (különösen a lexikonszócikkek között) az ínségeledelekről, az alkalmi tápláléknövényekről, a speciális „csemegékről”, illetve a jellegzetes foglalkozású/ismeretanyagú „természeti emberek” (pákászok, pásztorok, erdőjárók, gombászok, füvesek) bogyó-, gumó-, gyökér-, levél-, mag-, gyümölcs-, virág-, gomba-, fanedvfogyasztásáról informáló recens és történeti adalékok.²⁷ Ahogy az is Gunda „botanikai szemléletéből” következett, hogy újra meg újra felhívta a figyelmet a gyógynövényeknek (olykor egyúttal „rontó”-növényeknek),²⁸ a festőnövényeknek,²⁹ a tejoltó növényeknek³⁰ és a halmérgeknek³¹ a korábbi publikációkban csak kis részben tudatosított jelentőségére: e szükségletekkel összefüggő „hagyományos botanikai tudás” igencsak alapos, megbízható voltára.

2. A vadászati, vadfogási módokkal és eszközökkel kapcsolatos, recens és összehasonlító adatokba belefoglalt személyes tudását hosszabb-rövidebb tanulmányokban³² és lexikonszócikkekben szórta szét Gunda Béla, s ezt (jórészt) abból a célból tette, hogy egy-egy hurok- vagy csapda-féle „eredetének” kérdésében Korompay Bertalan őstörténeti igényű következtetését opponálja. Akaratlanul ugyan, de arra kényszerít tehát bennünket, örököseit, hogy kettejük végülis nagyon hasonló módszerű következtetési eljárásának érvrendszerét és végső eredményét a „kinek volt igaza?” kérdését eldöntendő pontról pontra szembesítsük. Ilyen szembesítésre ez alkalommal nem vállalkozom – az idő rövidege miatt nem is vállalkozhatnék. Csupán azt hadd hangsúlyozzam, hogy a vadfogó eszközöknek, módszereknek az őstörténeti igényű következtetések szolgálatára rendelése, még akkor sem, ha magas fokú személyes invencióval párosul az eszköztipológiai összehasonlítás, mint Gunda és Korompay esetében párosult, aligha eredményezhet „cáfolhatatlan igazságokat” – csupán valószínűsítéseket. Kettejük egy-egy konkrét vitakérdése tehát min-

²⁷ A lexikonszócikkek mellett összefoglalóan: Gunda Béla 1988b; 2001a.

²⁸ Gunda Béla 1989a: 71–84.

²⁹ Gunda Béla 2001a: 30–31.

³⁰ Gunda Béla 1967a.

³¹ Gunda Béla 1966: 65–133.

³² Például Gunda Béla 1955; 1966: 136–204; 1969; 2001b.

dig is eldönthetetlen marad! Inkább arra érdemes felfigyelnünk és a gondolati továbbépítés fundamentumaként elfogadnunk, amikor az eredetkérdés *alternatív* lehetőségeit – a Szibériához / a finnugorsághoz kapcsolható „ösgondolat” mellett a dél-ázsiai vagy ős-európai eredeztetés lehetőségét – sejteti a felsorakoztatott összehasonlító adatokhoz hozzákapcsolt érvelés. Az ilyen „kapukat nyitó” érvelési mód inkább Gundára, mint Korompayra volt jellemző!

3. A méhészkedés nagy témájából visszatérően foglalkozott Gunda a „méh vadászattal”, azaz: az odvas erdei fákban meghúzódó méhrajok felkutatásával és az összegyűlt méz elrablásával – magának a mézszerezési módszernek eurázsiai elterjedtségéről aligha lehetne több érdemlegeset mondani, mint amennyi az általa felsorakoztatott adatokban benne foglaltatik.³³ És alighanem ahhoz sem lehetne érdemi kiegészítéseket hozzatenni, amit a méhek szelídségét és a nagyobb méztermelést irracionális praktikákkal – azaz: varázslással – biztosítani törekvő, 17–18. századi kéziratos és nyomtatott méhészkönyvek „tanácsait” bár öntudatlanul, de a 20. században is követő parasztméhészekről adatszerűen felsorakoztatott.³⁴ A „méhészkedő paraszt zsákmányoló szemléletű, ha háziasította is a méhet, inkább varázsló volt, mint állattenyésztő” felfogást tükröző vázlatos összegzése³⁵ azonban – bármennyire adatgazdag és invenciózus is ennek a finnugor korba mélyen belenyúló ősfoglalkozásnak a bemutatása – második megjelenésekor (a *Magyar Néprajzban*)³⁶ már csak azzal az érdemi kiegészítéssel, korrekcióval lehetett érvényes, mely a parasztgazdaságok 20. századi *modernizációjának* a folyamatába helyezte bele a méhészkedés „állattenyésztési ágazattá” válását.³⁷ Időközben ugyanis Kotics József – korántsem lényegtelen: Gunda hallgatólagos egyetértésével, támogatásával – hatásosan kezdeményezte a *paraszi* méhészet témájának eloldozását a gyűjtögetéstől-zsákmányolástól.³⁸

4. A halászatról új gyűjtésű adatokat közölve a patakok / felsőszakasz jellegű folyócskák (konkrétan: a nyugat-erdélyi Jád völ-

³³ Gunda Béla 1956: 66–76; 1966: 205–246; 1968.

³⁴ Gunda Béla 1989a: 29–49.

³⁵ Gunda Béla 1992.

³⁶ Gunda Béla 2001c.

³⁷ Kotics József 2001.

³⁸ Kotics József 1988. Egy évtizedes késéssel megjelent kandidátusi értekezése: Kotics József 2002.

gye) kézzel fogó, csuklyavarsával, illetve vörsökös varsával varsázó, nyakló szigonnyal szigonyozó és helyi növény-speciesekkel a vizet mérgező halászatát mutatta be igen körültekintően Gunda Béla, s kapcsolt a saját gyűjtésű recens adatokhoz e halfogási módok művelődéstörténeti összefüggéseit megmutató következtetéseket.³⁹ És nemcsak ebben a nagy ívű tanulmányában, önálló dolgozataiban is (és lexikonszócikkekben szintén) foglalkozott az „egyszerű” (azaz vörsök nélküli) varsafélék,⁴⁰ különösen pedig (etnobotanikai érdeklődésétől is befolyásoltan) a mérgező halászat eredetkérdésével.⁴¹ Alighanem cáfolhatatlan érvényességű az a következtetése, hogy a vörsök nélküli varsák egyforma valószínűséggel lehetnek finnugor, és lehetnek ős-európai – kárpáti eredetűek. Aligha vitatható „végső eredményként” értékelhető az a következtetése is, hogy a Kárpátok vidéke helyi (tehát nem „import”) halmérgező növényeinek legkövetlenebb párhuzamait csak a Balkán félsziget: a Mediterránium felé kereshetjük, jöllehet a trópusokon volt a leginkább elterjedt gyakorlat a mérgező halászat.

E kissé periférikus jelentőségű halász módszerek eredetkérdésének megnyugtató tisztázásánál sokkalta nagyobb a jelentősége annak a körülménynek, hogy 1250 szövegoldalnyi hatalmas opusz szerkesztésével éppen a halászat témájában teremtette meg a lehetőségét Gunda Béla egy ősi, de máig létfenntartó jelentőségű élelemtermelő ágazatra különösen jellemző „egyidejű különbözőségek” történeti igényű néprajzi/antropológiai értelmezésére – újraértelmezésére.⁴² Az értelmezés elodázhatatlan feladatát ránk hagyta örökül!

* * *

Arra szeretett volna figyelmeztetni Gunda Béla szerteágazó munkássága egyetlen szegmentumának megannyi részeredményét értékelő-értelmező vázlatos összefoglalásom, hogy bár sok mindent megoldott mindabból, amit ő kapott örökül elődeitől, alig számba vehetően sok elvégzendő feladatot kaptunk tőle mi is örökségképpen. Hadd figyel-

³⁹ Gunda Béla 1966: 65–135.

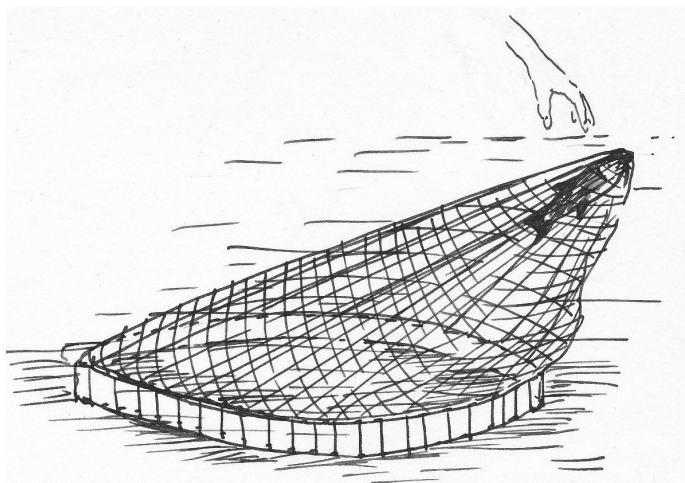
⁴⁰ Gunda Béla 1964.

⁴¹ Gunda Béla 1967b; 1984a.

⁴² Gunda, Béla (ed.) 1984.

meztessen tehát kortársaimat és az utánunk jövőket: ha úgy érzékeljük is, hogy a néprajzi érdeklődés perifériájára sodródtak a gyűjtögetés-zsákmányolás résztémái, *vállalnunk kell* ezeket a nekünk maradt feladatokat. Ne feledjük: mesterünk az időnk végezetéig figyelni fogja, hogy jól sáfárokodunk-e az örökségével!

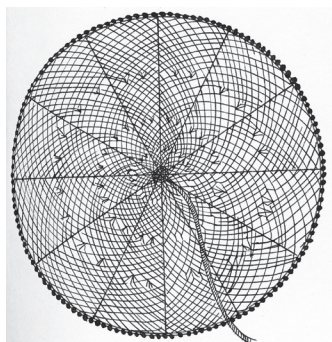
2011

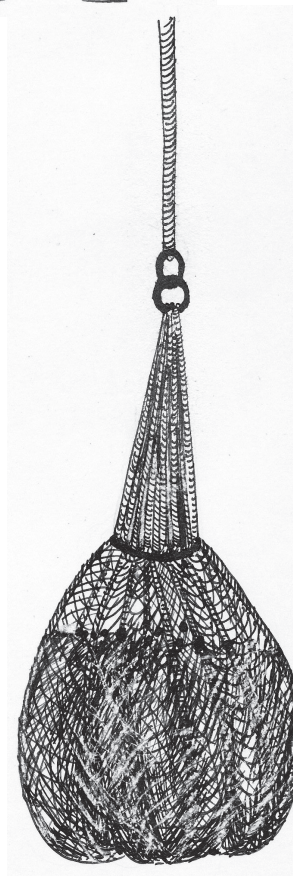
5. kép Ráfos hálóval beborított hal

6. kép Ráfos háló

7. kép Dobó vagy dobóháló

8. kép Dobóháló felhúzva

CSÖRE PÁL: A MAGYAR VADÁSZAT TÖRTÉNETE*

Az előszóban (utalván ugyan az ebből adódó nehézségekre) inkább a maga munkájának korszakos jelentőségét hangsúlyozandó, korántsem mentegetőzésképpen említi meg Csöre Pál, hogy „nálunk ez az első átfogó feldolgozása a vadászat múltjának”. Némi elfogultsággal a „történész cég” iránt, hozzátehetnénk: sajnos most sem szakkutató vállalkozott a vadászattörténet monografikus igényű megírására. Mert a szerző – amennyire korábbi, nagyszámú cikkéből, tanulmányából, s a könyv szövegébe rejtett utalásokból következtetni lehet rá – elsősorban gyakorlati szakember (erdész, s képzettségének megfelelő poszton minisztériumi hivatalnok volt), következésképpen a történelmi műhelymunkával alighanem autodidakta módon kényszerült megismerkedni.

Mégis felettébb igazságtalan lenne, ha az életpálya és a szakképzettség ilyen tényeiből kiindulva túl nagy fontosságot tulajdonítunk a könyv kritikai minősítésekor azoknak az apróbb-nagyobb hibáknak, melyeket egy „szaktörténész” bizonyosan nem követett volna el! Ne kerteljünk: fel lehetne építeni ezt a recenziót úgy is, hogy a politikatörténelmi-gazdaságtörténelmi háttér helyenként sematizált voltára, a forrásokra való hivatkozásoknak az azonosítást-ellenőrzést igen csak megnehezítő pontatlanságaira, talán a szerző, talán a kiadó számláját terhelő elírásokra vagy a figyelembe vett történelmi szakirodalomnak egy etnográfus számára is szembeötlő hiányaira kerülne a hangsúly. Ha etnográfusi elfogultságnak tűnik is, nem alaptalanul emlegetném például, hogy számon tarthatná a szerző, ha már a vadászati szaklapok apró közleményeit, mint a vadászattörténet „fontos” forrásait sorra-rendre felsorolja az irodalomjegyzékében, hogy Ecsedi István olyan tájmonográfiát írt (ebben a nemből az elsőt!) a népies vadászatról, melyben a történelmi igényű adatfeltárás és -elemzés is benne foglaltatik, s hogy Gunda Béla ez irányú munkásságát sem csupán a csapdák és hurkok leíró ismertetése és összehasonlító elemzése miatt érdemes idézni, hanem azért elsősorban, mert nagy nyomatékkal és visszatérően figyelmeztetett

* Budapest, Mezőgazda Kiadó, 1994. 310.

a népies vadászati-vadfogási módszerek és a 17–19. századi nyugat-európai vadászati irodalom összefüggéseire.

Mindeme és tovább is sorolható „apró hibák” ellenére: lefegyverző és tiszteletet parancsoló az az adatfeltáró buzgalom és alaposág, illetve az a másokra korántsem feltétlenül jellemző volt „vadászszakmai” felkészültség, mely Csöre Pál történetírói munkásságát alapvetően meghatározza. Mindenképpen hasznosabbnak tűnik tehát a bármennyire indokolt történeti-néprajzi *kritika* helyett az *értékekre*: a továbbgondolásra érdemes szempontokra figyelő recenziái alapállás. Vagyis annak – legalább vázlatos – összefoglalása, hogy mit kell, s mit lehet a meggyökeresedett etnográfusi véleményekhez képest másként – árnyaltabban vagy lényegileg újragondolva – szemlélnie annak, aki a néprajzkutatók közül a vadászat-vadfogás sokáig el nem odázható monografikus összegzésére vállalkozni fog.

Ha a „népi vadászatot” a néprajzi leírások és összehasonlító elemzések fogalomértelmezése szerint közelítjük, elég kevés új (vagy újszerűen interpretált) információra találunk a könyvben. A 16–17. század vadászati módjait és vadászfegyvereit részletező fejezet egyik alcíme kiemeli ugyan a „népi vadászatot”, de a vadfogási módok és eszközök ismertetése helyett csak utal rá a szerző, hogy „néprajzi irodalmunk dolgozta fel a hurkok, csapdák kialakulását, formáiknak, működésüknek ismertetését”. Gunda Béla és Korompay Bertalan „jó összefoglalásnak” minősített ilyen tárgyú munkáiból azt a következtetést vonja le – eléggé nagyvonalúan, de nem egészen alaptalanul – Csöre Pál, hogy az eszközök és módszerek „tulajdonképpen mindenütt majdnem egyformák, nemzetköziek. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a magyar vadfogás sajátosságai volnának.” A későbbi korszakok bemutatásakor még ennél is hangsúlytalanabb a vadászó jobbágyparasztok jellemzése. A 19–20. század vadászatáról szólva pedig csak a „vadászati kultúra” elítélendő kísérő jelenségeként tesz említést olykor-olykor a parasztok vadászatáról – vagyis az orvvadászatról, ennek fegyveres és hurkos-csapdás változatáról. A vadászattörténet szempontjából nem ítéli tehát relevánsnak azt a bennünket, etnográfusokat leginkább foglalkoztató kérdést, hogy miként volt mégis lehetőségük a néprajz művelőinek az utóbbi évszázadban az „ősi módszerek” megfigyelésére: részletes dokumentálására.

A „népi vadászat” kívül rekesztése a tulajdonképpeni vadászaton a több évszázados, s az elmúlt száz év során Magyarországon is karak-

terisztikussá formálódott „vadászirodalom” logikus fejleményeként, nem Csöre Pál egyéni felfogásaként értelmezhető. Annyiban mindenképpen az, hogy a régebbi és újabb vadászati kézikönyvek, a vadászkalandokat szépirodalmi igénnyel megfogalmazó elbeszélések és a vadászati szaksajtó legkülönbözőbb tárgyú cikkei, tartalmazzanak bármilyen sok közvetett vagy közvetlen információt a „népi vadászatról”, mindeme általunk figyelembe vehető adalékok vagy az „igazi vadász” által elítélt orvvadászatra, vagy a nem igazán sport-értékű vadászó tevékenységre (például a dúvadak irtására) vonatkoznak. A vadászat ugyanis – úgy, ahogyan a vadászirodalom teljességéből tükröződik, s ahogyan azt Csöre Pál is közvetíti számunkra – olyan komplex kulturális megnyilvánulás, melyben, idő telvén, mind alárendeltebb szerep jutott a táplálékszerzésnek és a vadállatoktól való védekezésnek, meghatározó lényegévé lett a harcművészettel rokon, sport jellegű erőpróba és az ember eredendő „zsákmányoló ösztönét” kordában tartó, a természetet óvni kész, a vadakat nemes ellenfélként tisztelő gavalléria. A vadászat lényegének a könyv szemléletéből leszűrhető *ilyen* körülírása többé-kevésbé ugyanazt jelenti, mint a paraszti zsákmányszerzés motivációját és a parasztok rendi különállásának szimbolikus kifejeződését összekapcsoló etnográfusi vélemény, mely „úri passzióként” különítette el a fegyveres vadászatot (és a „nem népi” vadászok egyéb formáit, például a solymászatot is) a hurkos-csapdás (és paraszti!) vadfogástól. Mivel a rendi társadalom alávetettjeinek csak a vadak *fogására* volt (bár inkább csak féllégális-illegális!) lehetőségük, erre viszont rá is kényszerültek, hisz meg kellett védeniük a termésüket és a háziállataikat, az „úri” és a „népi” vadászó tevékenység egymástól lényegileg független maradhatott. Ami végül is elégséges magyarázatot ad rá, hogy az úri vadász módszereknek a harcászattal szinkron folyamatos fejlődése *ellenére* miért volt lehetőségük az etnográfusoknak az „ősi” módszerek megfigyelésére és „kikérdezéses” dokumentálására – még a 20. században is.

Szükségtelen most részleteznem, hogy milyen, a „népi vadfogás” kutatásából leszűrhető jogos fenntartásokat lehetne megfogalmazni az „úri” és a „népi” ennyire merev elhatárolásának, egymástól független létezésének kritikájaként. Csupán utalok rá: ha Gunda Béla az úri vadászok számára írt régi vadászoknyvekben megtalálta a hurkok-csapdák megannyi változatát, eleve kétséges ezeknek a vadfogási módszereknek „népi tudásként” való körülhatárolása. Ez al-

kalommal azonban Csöre Pál továbbgondolható adataira és következtetéseire szeretném a figyelmet felhívni. Vagyis a könyv olyan, számunkra fontos információira, melyek – szerencsére – nincsenek következetesen hozzáigazítva az „úri vadászat” – „népi vadfogás” egymástól független létezését tételező, s a fentebb mondottak szerint mind a vadászattörténetben, mind a néprajzban mélyen belegyökerezett prekonceptióhoz.

A néprajzi hasznosíthatóság elsősorban a *vadászati jog* történeti változásait bemutató gondos elemzésekből vezethető le. Csöre Pál minden korszakról szólva részletesen adatozza a törvényekben, illetve az írásba foglalt szokásjogban (a statutumokban) megragadható korlátozásokat, tilalmakat, és az azok maradéktalan érvényesülését kétségessé tevő napi gyakorlatot. Az a jogosnak tűnő kritikája is alaposan megfontolandó, melyet például Kolosváry Bálint véleményével vitatkozva megfogalmaz, hogy tudniillik nálunk a középkorban nem fejlődött regálévá a vadászati jog, hanem „a földbirtoklás jogi szabályainak kialakulásával összefüggésben merül fel először”. Ami viszont nem jelentette – mivel „a közjogi kérdések nem határolódtak el élesen a magánjogiaktól” –, hogy egy-egy terület eladományozása ellenére a király népes kíséretével ne vadászhatott volna bárhol az országban. Ahogy a vadászatot nemesi előjogként először megfogalmazó 1729. évi XXII. tc. szerint a nemesek is „szabadon vadászhattak mindenütt, mások birtokain is, kivéve mégis a földesurak kastélyainak, kúriáinak környékén tilosként kijelölt területeket.” Ez a hatásosan argumentált vélemény azért érdekes számunkra, mert az következik belőle, hogy a magyar feudális jog-felfogásban egymással összefonódva volt jelen a vadász területek tulajdonlásával összefüggő, illetve az „uratlan jószágnak” tekintett vadállománnyal való szabad rendelkezés joga. Amiből könnyen megérthető, hogy bár az 1504. évi V. dekrétum 18. cikkelye óta meg-megújulóan törvénybe foglalták a parasztok fegyvertartásának, vadászatának tilalmát, a vadász területek birtokosa – látszólag a törvénnyel dacolva, lényegileg mégis jogszerűen – nem csupán tudomásul vette, eltűrte jobbágysági vadászatát, hanem (az urbáriumokból kitetszően) kötelezte is őket vadászatra, s a vadászzsákmány egy részének beszolgáltatására. Noha erre az ellentmondásosnak látszó jogi felfogásra már korábban is felhívta a figyelmet a történeti és a néprajzi kutatás (például a szerző által is idézett N. Kiss István és Takács La-

jos), Csöre Pál gondolatmenetéből világlik ki igazán, hogy a nem nemesek vadászata – szokásjogi értelemben – miért nem minősült „orvvadászatnak”. Ahogy – s ezt is figyelmet érdemlően bizonyítja a szerző – a „szabad” és a „tilos” vadászgyakorlat törvényekben körülírt megannyi részlete sem rendezhető el a „rendiség” felkínálta választóvonal két oldalán. Vagyis: a vadászat és a madarászat szabályozásával foglalkozó 1729. évi XXII. tc.-nek, s még hangsúlyosabban II. József 1786. évi vadászati rendtartásának, illetve az 1802. évi XXIX. tc.-nek egyes állatfajokat védő (kíméleti időt megállapító), bizonyos vadászati-madarászati módszereket tiltó vagy időben, térben korlátozó rendszabályai elsősorban nem a jobbágyparasztnak vadászatának akartak gátat szabni – mindazokra vonatkoztak, akik valamilyen szokásjogi egyezség alapján legálisan vadásztak.

Csöre Pál persze nem következtet az itt csak vázlatosan felidézhető jogtörténeti elemzéseiből arra, hogy az úri vadászatról – népi vadfogásról alkalmasint *ugyanannak a vadász kultúrájának* részint megegyező, részint különböző *változataiként* is lehetne szólni. A vadászszervezetről (például a kiváltságaikat a 18–19. századig őrző „királyi vadászokról”, illetve a nem feltétlenül a nemesi rendhez tartozó vadóvókról, hivatásos vadászokról), a különböző vadászmodszerekről és eszközökről (például a dúvadak irtásáról vagy a lépes madárfogásról), a vadászszokásokról, hiedelmekről felsorakoztatott adatai azonban az ilyen következtetés lehetőségét sem zárják ki. Annak ellenére, hogy – szándéka szerint – kizárólag a *nem népi* vadászat történetének nyomon követését tekintette feladatának a szerző, etnográfus olvasói figyelmét arra hívja fel, hogy ebben az anyagban bizony-bizony igen nagy részarányú a néprajzi szempontból *már eddig is* értelmezett, legalább adatszerűen számon tartott részlet. Ebből az észleletünkből pedig nem feltétlenül az következik, hogy a vadászkodás néprajzi vizsgálatakor jeles elődeink és kortársaink *következetlenek* voltak a maguk kompetenciájának mérlegelésekor. Az is következhet, hogy a vadászati kultúra egymással koronként szorosabban vagy lazábban összefüggő, tartalmában kisebb vagy nagyobb mértékben azonos kétféle változataként is fel lehet fogni azt, amit eddig „úri vadászatként” és „népi vadászatként” mereven elkülönítettünk egymástól.

Ha megkíséreljük így felfogni a vadászati kultúra paraszti változatát (nem feledve természetesen, hogy a nem nemesek vadászata

a rendiség elleni lázadás, századunkban az „osztályharc” szimbolikus kinyilvánítása is lehet!), arra is egyszerűbben választ találhatunk: miért is hagy kielégítetlenül, ha az élelemszerzésre, bizonyos ruhaanyagok megszerzhetőségére és a vadak elleni védekezésre egyszerűsítjük le a „népi vadászat” motivációját, tagadván a sport-szemponthoz. A néprajzi gyűjtői tapasztalatok ugyanis inkább azt igazolják, hogy a parasztvadászokat is – nem tagadva természetesen a haszonelvűséget sem – bizvást jellemezni lehet a férfias virtussal: a vadállomány létezéséből adódó küzdelemre hívás elfogadásának lelki kényszerével, függetlenül attól, hogy az *ilyen* vadászösztön beleütközik-e vagy nem jogi korlátokba.

Egy olyan recenzió, mely csupán viszonyítási lehetőségnek: jövendő (és felettébb aktuális) néprajzi feladataink indukálójának tekinti az ismertetésre kiválasztott könyvet, be is fejezhető néhány ötlet megfogalmazása után, szükségtelen a részletesebb tartalmi ismertetés. Azt viszont nem árt hangsúlyoznom: azért választottam recenzálásra, mert szeretném, ha Csőre Pál vadászattörténete az ilyen tárgyú néprajzi vizsgálatokkor „megkerülhetetlennek” minősülne. A jelentőségre figyelmeztetés – reményem szerint – könnyen függetleníthető attól, hogy egészében nem dicsérhettem a könyvet. Hiszem, hogy azzal is hatni fog, ami *expressis verbis* „nincs benne”, hisz *éppen ezzel* fogja ráirányítani etnográfus olvasóinak a figyelmét az „úri” és a „népi” vadászat tartalma között meghúzott éles határvonal legalábbis kétséges voltára – a *szemlélet* korrekciójának szükségességére.

ZSÁKMÁNYSZERZÉS – GAZDÁLKODÁS –
SPORT
A HALÁSZAT ÉS A VADÁSZAT NÉPRAJZI KUTATÁSÁNAK
MAI LEHETŐSÉGEI

1. Bármilyen kutatástörténeti számvetésnek akkor van értelme, ha az eredmények elismerésének, méltatásának nem az önelégültség-érzés építgetése a célja. A még lehetséges, a hovatovább elodázhatatlan tennivalókat célszerű hangsúlyozni a szakirodalmi szemle tanulságaként akkor is, ha annak készítője elégedetlenségéhez, jogosnak vélt kritikai attitűdjéhez keresi az érveket; ám akkor is, ha egy tudományos ülés ünnepélyessé stilizált légköréhez készségesen alkalmazkodva kerülni igyekszik, hogy az „ünneprontás” vétkében marasztaltassék el. Én sem egyszerűsíthetem tehát ez alkalommal a vállalt feladatomat arra, hogy a népies halászat és a vadászat – egészében vitathatatlanul jelentős eredményű – magyarországi kutatásáról szólván az általánosítás igényével és személyre szólóan dicséreteket és kritikai megjegyzéseket fogalmazzak. Ami egyébként is felettébb kényes vállalkozás, ha az eredmények és megoldatlanságok számbavétele, ezzel együtt az elismerés és a bírálat újra meg újra belebonyolódik a *személyes érintettség* probléma-gubancába. Abba tudniillik, hogy az életművükkel (olykor atyai tanácsaikkal is) követendő példát kínáló, tehát *mestereimként* tisztelt etnográfus elődök és a barátaimként számon tartott kortársak kutatói felfogását és tiszteletre érdemes teljesítményeit nemcsak egymáshoz, hanem a magaméhoz is hozzá kellene mérnem. Ez a „méricskélés” pedig – hiába a tárgyszerűsége törekvésem – *vagy* álszerűen önkisebbítő, *vagy* indokolatlanul magabiztos gesztusként értelmeződne – jobb tehát eleve elhárítanom az úgysem megoldható feladatot.

Arra használom fel inkább a kutatástörténet egynémely, egy rövid előadás keretében¹ és „személytelenítve” felidézett tanulságát, hogy a „ma” és „holnap” is aktuális, a „közösségi hagyomány” erózióján kesergő etnográfusi tanácstalanságtól: a múltó idővel való már-már

¹ Előadásom a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi tanszéke alapításának 50. évfordulóján, 1999. május 7-én megrendezett ünnepi ülésen hangzott el.

reménytelen versenyfutástól – azaz: az „archaizmusokat” remélő terepmunkától – valamelyest függetleníthető kutatási feladatainkat körvonalazzam.

2. A 19. század vége óta folyamatos magyar halászati kutatások etalonja Herman Ottó nagyszabású és nagyhatású monográfiája.² És nemcsak a „meghaladhatatlanul tökéletes” – azaz: klasszikus – műveknek kötelezően kijáró tudománytörténeti tisztelgések értelmében! Minden újabb részfeldolgozás minden egyes adata – az „új eredmények” értékének-jelentőségének kinyilváníthatása miatt – automatikusan Herman adataához mérődött (s mérődik) hozzá. Vagyis: az a leíró dolgozat minősült/minősül igazán „értékesnek”, melynek a szerzője Hermanéhoz képest adataiban valami „újat” hozott: a jeles előd által kevésbé ismert (amúgy esetleg jelentéktelen) halászó vizeken szokásos, ám az általa leírtakhoz hasonlóan *archaikus* eszközöket, fogási módokat mutatott be. S ez az újabb meg újabb halászó vizeket „felfedező” kutatói buzgalom is eléggé szelektív volt: csak az a néprajzi jelenség érdemelte meg a részletes bemutatást – így szólt az íratlan (olykor meg is fogalmazott) regula – mely „nincs meg Hermannál”, egyébként pedig elegendő volt az eltérések, a különbségek jelzése – a már ismerthez viszonyítás.³

Amíg ez az – egyébként okkal – klasszikusként tisztelt opusz diktálta az elvégzendő feladatokat, a kutató tehát azt kereste, hová „nem jutott el” Herman, s ha eljutott is, fontos kérdéseket nyitva hagyott. Nemcsak Sztripszky Hiadornak a 20. század legelején az erdélyi kisvizeket végigpásztázó archaikum keresésére,⁴ vagy Ecsedi Istvánnak,⁵ Banner Jánosnak,⁶ Szabó Kálmánnak⁷ és Kiss Lajosnak⁸ az 1910–1920-as években végzett gyűjtéseire: a Hermanéihoz képest is „régiesnek” tetsző adatok bősége miatt különösen becsült tisztai és tiszántúli tanulmányaira volt jellemző a gyűjtői program ilyen indoklása. A „hiányok” – a professzori iránymutatásoktól

² Herman Ottó 1887.

³ A magyar népies halászat kutatástörténetéről összefoglalóan: Gunda Béla 1948; Solymos Ede 1976–1978; Szilágyi Miklós 1978b.

⁴ Sztripszky Hiador 1902; 1903.

⁵ Ecsedi István 1934.

⁶ Banner János 1923; 1926.

⁷ Szabó Kálmán 1918; 1938.

⁸ Kiss Lajos 1943.

persze korántsem független! – felismerése, tudatosítása motiválta még az 1950-es években is Solymos Ede velencei-tavi⁹ és dunai,¹⁰ Bárdosi János fertő-tavi,¹¹ valamint a magam Hernád menti¹² és tiszai adatgyűjtéseit.¹³ Azaz: a kutatástörténeti hagyományokat tisztelve mintha csak azt mérlegelték volna a halászatkutatók – függetlenül a múlt időtől: az „ősi halászmódszerek” eltűnését konstatáló klasszikus megfigyelésektől majd’ egy évszázadnyira is – hogy mely folyók és tavak halászata kínál még *mindig* megörökítésre érdemes régiességeket.

Ez alkalommal is hosszan tudnám sorolni a „hiányokat”! Elmondhatnám például, hogy – figyelemre méltó előmunkálatok ellenére – nem készült el a Körösök halászati monográfiája, csak részlegesen publikált kísérletek történtek a Maros vagy a Dráva halászati monográfiájának az elkészítésére. Még a Balatont is megemlíthetném, hiszen felettébb kétséges, hogy legnagyobb tavunk néprajzi módszerekkel leírható halászata valóban „megszűnt” a balatoni Halászati Részvénytársaság (vagyis az „iparszerű halászat”) megszerveződésekor, ahogyan azt Jankó János a Balaton-mellék monográfiájában 1902-ben¹⁴ vagy a tihanyi pamukos halászat rekonstruálásának nehézségeit emlegető Domanovszky György 1942-ben állította volt,¹⁵ figyelmen kívül hagyván a mind „iparszerű”, mind „hagyománykövető” változatban folyamatosan – *máig!* – jelenlévő orvhalászatot.¹⁶

A valóban létező „fehér foltok” számbavételének azonban mind kevesebb a további kutatásokra ösztönző jelentősége, ha egyszerűen nem tudatosítjuk azt is, hogy a *még ma is* fellelhető *régiességekre* irányuló gyűjtés és a Körösök, a Maros, a Dráva vagy a Balaton

⁹ A jóval később publikált, az 1940–1950-es évek fordulóján gyűjtött egyetemi szakdolgozat: Solymos Ede 1996.

¹⁰ Solymos Ede 1965 (második kiadás: 2005).

¹¹ Az 1950-es évek közepén-második felében gyűjtött anyag posztumusz kiadványként jelent meg: Bárdosi János 1994.

¹² Az 1950–1960-as évek fordulóján folytatott gyűjtésem jóval későbbi összegzése: Szilágyi Miklós 1980.

¹³ Az adatgyűjtést egyetemista koromban kezdtem, a monografikus összegzés évtizedekkel későbbi: Szilágyi Miklós 1995.

¹⁴ Jankó János 1902.

¹⁵ Domanovszky György 1942.

¹⁶ A balatoni orvhalászatra vonatkozó szörványadatok értelmezésére lásd: Szilágyi Miklós 1989a.

halászati monográfiájának megírása között *nincs* korrelatív viszony. Ha meg lehet írni ezeket a monográfiákat, nem azért, mert – szerencsés esetben – majd’ minden településen rábukkanhatunk egy-két „jó” adatközlőre. Vagyis olyan személyekre, akik a mindmáig alig-alig modernizálódott, egészében kézműves szinten maradt természetes vízi halászatot hivatásszerűen *vagy* illegálisan művelik. Olyan személyekre tehát, akik meg tudják mutatni nemcsak *mai* eszközkészletüket, s az eszközeikről szólván a gyáripari eredetű anyagokat (például a perlonfonalat vagy az acélhorgot) ugyan felhasználó, mégis hagyománykövető szerszámkészítő technikákat, hanem verbálisan fel tudják idézni mindazokat az „esetleg lehetséges” – azaz: a halászahagyományban gyökerező, régies – fogási módokat, melyeket alkalom adódván bármikor képesek tárgyasítani.

A „hiányzó” tanulmányoknak, monográfiáknak azonban nem egy-két halász mai gyakorlatáról és a „valamikori” – a jelenlegihez képest akkor is mesésen gazdag, ha „tegnapi”! – zsákmányfolklorizálódott emlékeiről kell szólnia, hanem egy-egy folyóra, folyószakaszra vagy tóra jellemző halászati *gazdálkodásról!* Vagyis: ha lehet és kell írni újabb halászati monográfiákat, csak olyan forrásokra alapozva, melyek az ökológiai viszonyok által meghatározott és *gazdálkodási célú* eszközhasználat rekonstruálására maradéktalanul alkalmasak. Döntően az ármentesítés *előtti* időszak írásos forrásaira épülhet az ilyen elemzés. Melyhez persze mind a „tegnapi”, mind a „mai” eszköz- és munkamódleírások hozzájárulhatnak: segíthetnek abban, hogy a birtokigazgatási vagy magánjogi szükséglet miatt létrejött – vagyis „másról” beszélő, a nekünk fontosat homályban hagyó – forrásokat a „halászlogika” szerint értelmezzük.

A *zsákmányszerzésnek* és a *gazdálkodásnak* ez a megkülönböztetése azt akarja kifejezni, hogy – felfogásom szerint – a halfogó eszközök és módok „régies” és „új” változatainak akár ma és holnap is lehetséges „leltárba vétele” talán ha az eszköztörténethez szolgált adalékokat, a halászat, mint gazdasági ágazat, jelentőségének megértéséhez csak igen-igen áttételesen. Az egymáshoz viszonyított 19. század végi és 20. század végi halászati gyűjtések egyik tanulsága ui. éppen az, hogy az „archaikusnak” minősülő, ám a változó ökológiai viszonyokhoz és társadalmi feltételekhez folyamatosan hozzáigazított *zsákmányoló* eszközök és fogási módok dokumentálásának lehetősége tulajdonképpen független – tehát kutatási feladatként is

függetlenítendő! – a társadalmi érdekű termelésbe integrált *halászati gazdálkodásra* mindenkor jellemző volt üzemszervezettől és technikai-technológiai apparátustól. Ez a „függetleníthetőség” pedig úgy is megfogalmazható, hogy *bármelyik halászó vízen* (melynek persze lehetnek csak csónakkal megközelíthető, illetve meglábalható, nemes halat, illetve pocsolya ízű szemét-halat nevelő részletei) és *bármikor* (pontosabb, ha így fogalmazok: az *eddig* gyűjtői megfigyelések szerint bármikor, hiszen a jövőre vonatkozó prognózis igencsak kockázatos!) a *potenciális szerszámkészlet* szinte teljes egészét dokumentálni tudja a gondos gyűjtő. A legarchaikusabb zsákmányszerző módszereket (például a kézzel, a hurokkal való fogást vagy a jég alatt elfekvő csukának a jégre mért ütéssel való kábítását¹⁷) a vízmelléki fiúgyermekek bandázásaik közben sajátítják el, vagyis – e nem halászok utólagos értelmezése szerint – „tanulni” sem kell az eszköz nélküli fogási módokat, hanem ki-ki „magától rájön”. Szerencsés esetben – s ha a néprajzi gyűjtő vállalja, hogy a „bűnpártolás” gyanújába keveredjék – megfigyelhetőek olyan zsákmányszerző eszközök-módszerek (például szigonyok, varsák, vejszék, kishálók), melyeknek vitathatatlan ugyan hagyományos – és archaikus – volta, hiszen ha nem is ugyanolyan anyagúak, de ugyanolyan formájúak, funkciójúak „ma” is, mint voltak „száz éve” (nagyvonalúbb néprajzi következtetés szerint: mint voltak „ősi soron”!). Azt azonban szinte lehetetlen megfigyelnünk, hogy a konspirációra kényszerülő, tehát tevékenységüket *titkoló* orvhalászok körében miként működik – működhet – az egymást váltó generációk és együtt működő személyek kommunikációját feltételező „hagyományos tapasztalatátadás”. És a hivatásos halászok eszközei is leltárba vehetőek; akár a mai szerszámkészletbe investált tőke és a remélt haszon hányadosa is kiszámítható (melyből persze mindig az szokott kiderülni, hogy „tegnap” sokkal kisebb értékű eszközkészlettel sokkal több halat lehetett fogni, mint „ma”!). Az azonban felettébb kérdéses, hogy a gyermekek halfogással kombinált játszadozását, az orvhalászok megélhetési kényszer és virtus motiválta hallopását és a hivatásos halászok ártermelését vajon szabad-e az ármentesítések előttivel egybevethető „halászati gazdálkodássá” összegeznünk.

¹⁷ E halfogási módszerekről lásd összefoglalóan: Szilágyi Miklós 1981b; Gunda Béla 1938a; Szilágyi Miklós 1963.

Az előző mondat kételkedése azért indokolt, mert az ármentesítések *utáni* halászati gazdálkodás – azaz: a tógazdasági haltermelés, a természetes vizek halasítása és a halállomány törvényekbe foglalt védelme – karakteresen *elkülönült* a halászok ökonómiai gondolkodásától és halfogó tevékenységétől. Ebben az elkülönülésben pedig nem az az igazán hangsúlyos, hogy a halállomány védelme érdekében törvényt alkotó, a jogi szabályok kikényszerítésére szankciókat alkalmazó, illetve a halászat kapitalisztikus vállalkozássá fejlesztését garantáló polgári állam és a kétkezi munkás halászok állandósult érdekküzdelmével *is* lehet jellemezni a néprajztudomány által vizsgált korszakot. Az a hangsúlyozandó inkább, hogy a volt halászok nem parasztos szemléletű „gazdálkodóként”, esetleg ha „bérmunkásként” – tógazdasági alkalmazottként – tagolódtak be a halászati gazdálkodás új rendszerébe. Mindazok, akik megmaradtak „halásznak”, s ilyen minőségükben az etnográfia látókörébe kerültek, nem vették tudomásul, hogy a vízrajzi viszonyok gyökeresen megváltozván, a halászat – mint társadalmi szükségletet kielégítő termelő ágazat – az áradás-apadás ciklikusságához, ezzel a természetes halnevelődéshez igazodó, azaz: *csak az adottságokkal gazdálkodó* „zsákmányszerzésből” kezd *állattenyésztéssé* átfejlődni. Mert az adottságokkal – a kimeríthetetlennek látszó lehetőségek ésszerű kihasználása értelmében – mind kevésbé lehetett „gazdálkodni”, a kisvállalkozó halászok is, az orvhalászok is „zsákmányoltak”/„zsákmányolnak” csupán – technikai értelemben *ugyanolyan* felkészültséggel (bár eszközeiket a megváltozott körülményekhez, technikai/technológiai adottságokhoz igazítva és megsokszorozva!), mint elődeik. Azaz – a 19–20. század újmódi ökológiai és ökonómiai gondolkodása értelmében – „rablógazdálkodást” folytatnak: mit sem törődnek azzal, hogy a természetes vizek „maguktól” mind kevesebb halat tudnak nevelni.

Ez alkalommal szükségtelen azt mérlegelnem, hogy a haltenyésztési elveket (az ivadéknevelést-kihelyezést, az etetést stb.) értetlenül szemlélő, a zsákmányolást túlfejlesztő halászok és a zsákmányolást „rablógazdálkodásként” elítélő halgazdasági szakemberek egymásnak feszülő érveiben mennyi volt a kölcsönös értetlenség, a félre-magyarázás. Elegendő annak megállapítása, hogy az ármentesítés előidézte kényszerkörülmények *zsákmányszerző halászata* része volt ugyan a korszakra jellemző halászati gazdálkodásnak, hiszen a halászok is kisebb-nagyobb mértékben (vagy legálisan, vagy ille-

gálisan!) részesedtek az állami irányítású haltenyésztés hozadékából, a néprajz azonban nem a halászati gazdálkodás rendszerében vizsgálta a halászok zsákmányszerzését – kompetencia hiányában tulajdonképpen nem is vizsgálhatta. Csak arra figyelt, amit a puszta megélhetésért folytatott mind reménytelenebb létküzdelem részeseinek: a halászoknak a múltra-régmúltra hivatkozó és a hatalommal ellenséges elfogultságai látni engedtek.

3. Bár a vadászatot is ösfoglalkozásként szoktuk meghatározni, azt hangsúlyozván, hogy a halászathoz hasonló mennyiségű és minőségű közvetett információkat kínál „az ősi zsákmányoló gazdálkodás” rekonstruálásához, e zsákmányszerzési mód „archaikumainak” felfedezését-tudatosítását nem segítette a Herman Ottóéhoz hasonló „alpmű”. A 19–20. század fordulója táján, s utána is évtizedekig, úgy vélekedtek a magyar etnográfusok, hogy a vadászat a feudalizmus évszázadai alatt nemesi előjog, így „úri foglalkozás” lévén, teljességgel elveszítette népies jellegét, alig kínál tehát a néprajz számára tanulmányozásra érdemeset.

Kutatási program nélkül is gyarapodtak azért a recens adatok: a múzeumokba vitt eszközök és a hosszabb-rövidek leírások.¹⁸ E szórványos adatok – közöttük Ecsedi István Debrecen környékéről elkészített kismonográfiájának a ház körüli és mezei kártevők irtását is „vadászatként” bemutató ösztönös ráérése¹⁹ – vezettek el annak felismeréséhez, hogy a nem vadász parasztok illegális-félléggális *vad- és rágcsáló fogása* az Eurázsia-szerte használatos vadfogó hurkokhoz és csapdákhöz hasonló módszerekkel történt s történik. Az úri *vadászat* és a paraszti *vadfogás* évezredek egymás mellettiségének, a népi gyakorlatban megőrződött hurkok-csapdák-vermek „ősi” eredetének inkább tetszetős ötlete, mint gondosan kimunkált koncepciója először Györffy Istvánnak *A magyarság néprajzába* írt Vadászat fejezetében fogalmazódott meg.²⁰ Ennek az eredeti gondolatnak köszönhető – amint azt Korompay Bertalan a csapda-könyvének keletkezési körülményeit felidézve hangsúlyozta volt²¹ – a vadászat

¹⁸ Lásd például Kovách Aladár 1904; 1905; Roska Márton 1912; Lakatos Károly 1912; Bátky Zsigmond 1910; 1926; Viski Károly 1932. A néprajzi muzeológia programjához lásd Bátky Zsigmond 1906.

¹⁹ Ecsedi István 1933.

²⁰ Györffy István é. n. [1934/1942] 16. skk.

²¹ Korompay Bertalan 1983: 13–16.

néprajzi kutatásának fellendülése. Nemcsak az archaikus vadfogási módokat részletesen bemutató leíró dolgozatok megszorodása, hanem az eszköztipológiai összehasonlítások és a finnugor etnogenezis egyeztetésének kutatói programmá fejlesztése is.

A nagytekintélyű professzornak és közvetlen tanítványi körének – Korompay mellett főleg Gunda Bélának – közvetlen és közvetett hatása elsősorban azon mérhető le, hogy mindmáig olyan lokális monográfiák és tanulmányok készültek (és készülnek) a „népi vadászatról”, melyeknek szerzői szinte kizárólag a *paraszti* – s mert a parasztok vadászata a 20. században illegális volt, az *orvvadász* – vadfogó eszközök bemutatását fogadták el evidens néprajzi feladatnak. Vagyis: figyelmen kívül hagyták – vagy elméleti megfontolásból, vagy a példakövetés automatizmusának engedelmességgel – mind az „úri vadászok” által *is* széltében alkalmazott passzív vadászati módszereket, mind a parasztokra *is* jellemző lőfegyveres vadászatot. Abból indul ki tehát a magyar etnográfiai vadászat kutatás, hogy az *úri lőfegyveres vadászatnak* és a *parasztkok hurkos-csapdás vadfogásának*, ezzel együtt a legális vagy illegális vadásztevékenységnek a 20. században megfigyelt, dokumentált elkülönülése: törvényi szabályozással megmerevített elvi különbsége egyúttal a néprajzi kompetencia határát is pontosan kijelöli. A fegyveres vadászat bármilyen formáját, így a parasztkok házilag vagy kisipari műhelyben barkácsolt, olykor felettébb szellemes megoldású orvvadász-puskáinak a használatát is – noha a 18–19. századi, sőt még korábbi forrásokból lehet tudni, hogy az ilyen fegyverek nem a 20. századi modernizáció oldalhajtásai! – az „ósi” vadfogáshoz képest „új” vadászgyakorlatként szokta tételezni, s érdeklődésén kívül rekeszti minden igényes etnográfus.

Az eddig mondottak talán már sejtetik, hogy ez alkalommal nem az archaikus vadfogási módok megfigyelésének-leírásának „mai” és „holnapi” lehetőségeire szeretném tenni a hangsúlyt. És nemcsak azért óvakodom attól, hogy példaadó mestereink vitathatatlan jelentőségű, a népies vadászatról való gondolkodásunkat alapvetően meghatározó eredményeinek tovább építgetésére biztassak, ébren tartván azt a tudományelméleti illúziót, mely szerint az östörténeti irányú és célú eszköztipológiai összehasonlításokba bizvást bekapcsolható újabb meg újabb néprajzi bizonyítékok egybegyűjtése *még mindig* reményteljes kutatói vállalkozás. Lehet reményteljes is, ám minden ilyen adatgyűjtői nekibuzdulás feltételezi, hogy az etnog-

ráfusnak – ravaszkodást, kegyes hazugságokat is latba vetve – át kell tudnia hatolni azon a „falon”, melyet (a sajtó híradásaiból következően mind jobban aktivizálódó és mind agresszívabb!) mai orvvadászok szigorú konspirációs szabályaikból (azaz: félrevezető-megtévesztő ügyeskedésekből, féligazságokból, hazugságokból) maguk köré építettek. Aki meri vállalni, hogy az orvvadászok cinkosává szegődik, megteheti. Azt azonban nem nehéz prognosztizálni e nagy vállalkozás előtt, hogy a látókörébe kerülő orvvadászok nem – nemcsak – „ősi vadfogó módszerek” titkainak őrizői. A törvényen kívüli-ség, az üldöztetés kellemetlenségeit öntudatosan vállaló, a hatalommal csatázás apró diadalait és az üldözőkénél hatékonyabb ravaszkodás mulatságos eseteit a csak-azért-is-helyállás példatárává stilizáló „korunk hősei” folklorizálódott élményeibe avatódik be elsősorban a magát „cinkosnak” álcázó etnográfus. Amit pedig a mai orvvadászok technikai-technológiai felkészültségéről így megtudhat, aligha fogja igazolni az „orvvadászat = régies vadfogási módok” elődeinktől örökölt azonosítást! Ehelyett inkább az „úri” és a „paraszti” vadász-módszerek merev határának tarthatatlanságára: az összefüggések, egymásba kapcsolódások és kölcsönhatások elemzésének szükségességére figyelmezteti az „evidenciákra” is rákérdezni kész kutatót.

Az orvvadász ugyanis – ennyit a cinkosságot vállaló terepmunka nélkül, az eddigi adatgyűjtői impresszióim alapján is megfogalmazhatok – a maga lehetőségeinek határait pontosan bemérve mind a fegyveres, mind a hurkos-csapdás zsákmányszerző módszerek közül válogat, de csak azokat választja ki, amelyek relatíve a leghatékonyabbak, egyszersmind a legkönnyebben összeegyeztethetőek a konspiráció követelményeivel. És korántsem biztos, hogy „ma” is ugyanazokat a – mi felfogásunk szerinti – „archaikus” eszközöket válogatja össze a számára legideálisabb szerszámkészletté, amelyeket „tegnap” kiválasztott volna.

A lőfegyverek – némi egyszerűsítéssel: a „tegnapi” és „mai” hadiipar sportcélokra adaptált termékei és ezek barkácsolásos durva kópiái – természetesen soha sem voltak és a jövőben sem lehetnek néprajzi célú tárgybemutató csábítóak. És persze az „úri” vadász – orvvadászat összefüggéseinek, kölcsönhatásainak elemzése sem a „fegyverarzenál modernizálódása”: az újítások szétgyűrűzésének nyomon követhetése miatt látszik elodázhatatlan néprajzi feladatnak. Azért elsősorban, mert közvetve az *úri vadász* és a *pa-*

raszti vadfogás elkülönítéséhez hozzákapcsolt hosszú távú történeti érvényesség újragondolására is készíthet.

Először arról kell újra kérdezni a történeti forrásokat – ahogyan azt Jaksa Eleonóra tette a közelmúltban megjelent dolgozatában²² –, hogy vajon érvényes-e a feudalizmus századaira „a vadászat nemesi előjog volt, *tehát* a jobbágyok csak a tilalmakkal dacolva vadászhattak” tartalmú állítás. A válasz egyértelmű: a „törvény” értelmében sem reszgettették ki teljességgel a parasztokat a vadászati lehetőségekből, a „szokásjog” pedig (mely *akkor még* fontosabb jogforrás volt, mint a király személyével összekapcsolódó törvény!) nem csupán elismerte a vadászathoz való jogukat, hanem kötelezte is őket – faluközösségenként vagy személy szerint – vadászati robotra, az úri vadászatban való részvételre, illetve vadak-madarak beszolgáltatására az úri konyhára.

Mivel a jobbágyok legális és féllegális vadászata a lőfegyverek használatát (is) feltételezte, „a paraszti vadászat = orvvadászat = hurkoscsapdás vadfogás” azonosítás-sor feudalizmus kori igazságtartalma is megkérdőjelezhető. A nemesi vadászokról szóló, tőlük származó kortársi beszámolók, valamint a korai vadászati kézikönyvek aprólékos eszközleírásai pedig azt a meggyökeresedett vélekedést teszik kétségtelenné, mely szerint az „úri passziótól” idegen, a „nemesi virtussal” összeegyeztethetetlen lett volna a kártevő vadállatok irtására a hurkok, a csapdák, a vermek használata.

A „kártevők irtása” egyébként, akár a nemes ember (utóbb: úri vadász), akár a jobbágy (utóbb – a törvény értelmében – orvvadász, amúgy parasztagazda) vadászatához sorolódik, természetesen *nem* a „zsákmányszerzés” szinonimája. Ha egynémely kártékony vad húsa és gereznája alkalmas is tápláléknak vagy ruhaanyagként, az ilyen szándékú vadászatkodásnak (a vadakat fegyverrel üldöző-leterítő, illetve csapdába csaló változatának egyformán) a lakókörnyezet, a termés, a háziállatok védelme az elsődleges célja. Amiből arra következtethetünk, hogy a nem vadászok és faluközösségeként együttműködő csoportjaik is rákényszerültek/rákényszerülnek „vadászatnak” tekintett tevékenységre. Üldözniük, irtaniuk kell, földművelő-állattartó gazdaságukat óvandó, a kártevőket – függetlenül attól, hogy a törvényi vagy szokásjogi korlátozás értelmében „szabad-e” bármilyen eszközt igénybe véve megvédenie kinek-kinek saját magát és javait; avagy, mert a „törvény” így rendel,

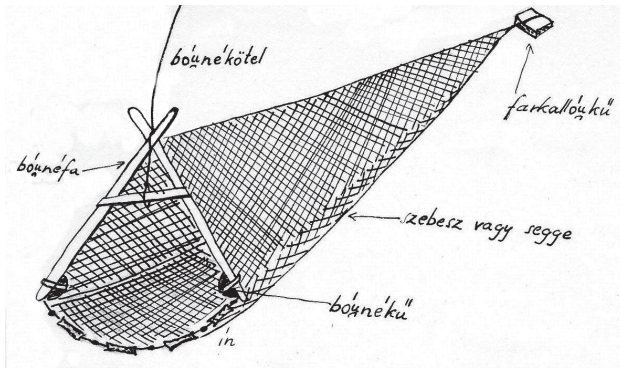
²² Jaksa Eleonóra 1998.

köteles átruházni minden nem vadász a védekezés jogát és kötelességét azokra, akiket a társadalom „vadászoknak” ismer el.

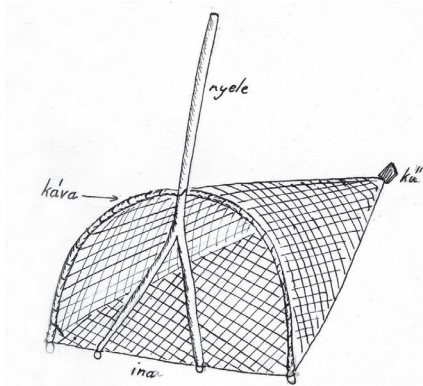
Ha meggondoljuk, hogy „a vadászok úgysem védenek meg, jogom van tehát gondoskodni a magam és javaim védelméről” tartalmú *önigazolás* jószerével bármilyen vadüldözésre, vadfogásra elégséges – bár jogi felmentéshez használhatatlan – magyarázat lehet, a „kártevők irtásának” legalább olyan mértékben meg kellett határozni a paraszti vadászat célját és rendeltetését, mint a szükségletkielégítő zsákmányszerzésnek. Mely utóbbi inkább afféle „ajándékként” értelmeződött: a természet a vadászzsákmánnyal „jutalmazta meg” a nem vadászokat a kártevőkkel vívott mindennapos és kétes kimenetelű küzdelmeikért.

4. A vadászatot tehát, ha „gazdasági ágazatként” akarjuk körülírni, ilyen megközelítésünk csak a földművelő-állattartó gazdaságot kiegészítő, azt szolgáló „védelmi apparátus” megjelölése értelmében jogosult. Amúgy a vadászat és a vadfogás soha sem szerveződött – a halászhoz hasonlóan – élelemtermelő *gazdasággá*. A „vadgazdálkodás” jellegzetesen 20. századi fogalma csupán azt fejezi ki, hogy a vadak kíméletének és szabályozott „gyérítésének”: az erdők-mezők élővilágában az ökológiai egyensúly fenntartásának a sporttá fejlesztett vadászat legideálisabb feltételeit kellett és kell biztosítani.

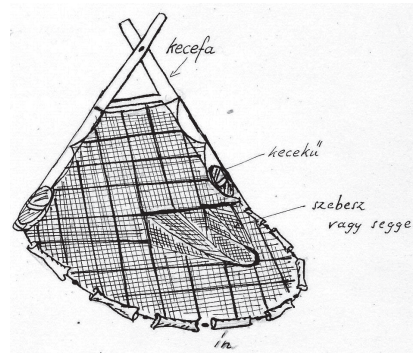
Az ilyen háttérű vadászsport – és ugyanígy a sporthorgászat is – teljes egészében kívül esett és esik az etnográfia érdeklődésén. Első megközelítésre legalábbis! Addig, amíg a parasztok által mondogatott lekicsinyléseket idézgetjük a „ráérő úriemberek” haszontalan időtöltéséről, illetve a természettel együtt lélegző erdőnjárók és vízi emberek bennfentességéhez képest „pancser”, mégis méregdrága szerelékükkel tüntető sportvadászok-sporthorgászok ügyetlenkedéseiről, felsüléseiről. Érdekes azonban arra is jobban figyelni, hogy mind a halászhoz, mind a vadászhoz nélkülözhetetlen *kurázi és virtus* nemcsak a „sportolók”, hanem a paraszthalászok/parasztvadászok halakkal-vadakkal hadakozását, olykor élet-halál küzdelmét is döntően meghatározta. *Ennek* néprajzi elemzésre is érdemes fejleménye, hogy virtuosus küzdelmeik egyes tárgyi kellékei is, „napjaink folklórájává” átlényegült szövegemlékei is áthagyományozódtak a sportvadászokra, sporthorgászokra!

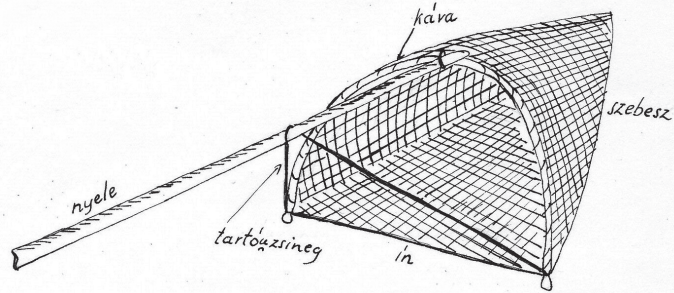
9. kép Bóné

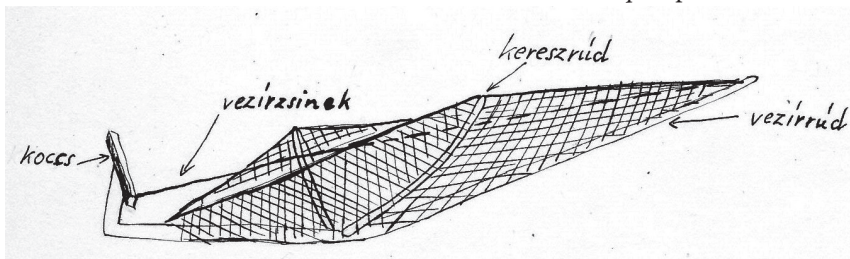
11. kép Bukorháló vagy bokorháló

10. kép Kece

12. kép Kaparó

13. kép Villeg

A RÉTSÉG GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE TÚRKEVÉN A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Úgy tűnhet az olvasónak, hogy Györffy István *Nagykunsági krónikája*¹ és Szűcs Sándor Sárretről szóló cikkei, könyvei² után eléggé meddő vállalkozás Túrkeve hajdan volt lakóinak az ármentesítések előtti „vizes világgal” összefüggő foglalatosságait, alkalmi és rendszeres haszonvételeit újravizsgálnom. Ahogy a Sárret szélére települt tucatnyi falu és mezőváros, Túrkeve is bőven részesedett a „Bihar, Békés, Szolnok megyék és a Nagykunság, Hajdúság szomszédos részein mintegy 150 ezer kat. holdnyi területen kénye-kedvére uralkodott mocsár”³ áldásaiból és kártéteményeiből is. Ha pedig így van, a klasszikusként tisztelt etnográfus-elődök általános érvénnyel megfogalmazott (olykor konkrétan Túrkevére utaló!) megállapításait bárki bizvást elfogadhatja, mint *erre* a nagykunsági mezővárosra is maradéktalanul jellemzőt.

Messzemenően elismerem Györffy és Szűcs Sándor kezdeményező érdemeit a „vízi világ” haszonvételeinek felfedezésében, mégsem tartom elegendőnek annak kinyilvánítását, hogy Túrkeve e mostani monográfiáját⁴ a „rétes emberekről”, a „rétészkedésről” írt könyveik, dolgozataik ismeretében „virtuálisan” maga az olvasó is teljessé formálhatja. Meggyőződésem ugyanis, hogy nem csupán az ő tanulmányaik, néprajzi esszéik kivonatolása révén lehet képet alkotnunk a végérvényesen a múltba tűnt „vízi világról”. Immáron több mint két évtizede annak, hogy a 18. századi túrkevei tanácsjegyzőkönyvekben a Sárret növényzetének hasznosításáról, a halászatról, a vadászatról, a méhészetéről olyan adatokat találtam, melyek alkalmassak voltak a jeles elődökétől lényegesen különböző történeti-néprajzi állapotrajz felvázolására.⁵ Az akkori nyomokon tovább haladva

¹ Györffy István 1922. (Legújabb – a szerző javításait, korrekcióit figyelembe vevő – kiadása 1984-ben Bellon Tibor szerkesztésében jelent meg.)

² A kisebb cikkeit tartalmazó gyűjteményes kötetei: Szűcs Sándor 1942; 1946; 1957; 1977.

³ Szűcs Sándor 1977: 8.

⁴ A Túrkeve-monográfia I. kötete, ahova a jelen dolgozat készült: Örsi Julianna (szerk.) 1992.

⁵ Lásd Szilágyi Miklós 1966; 1982.

folytattam a levéltári adatgyűjtést,⁶ és vállalkozom most ennek az újabb összefoglalásnak az elkészítésére.

Ha az archivális forrásokra alapozott összefoglalásom más lesz is, mint a „klasszikusként” tisztelt előzmények, semmiképpen sem az a szándékom, hogy érvénytelenítsem a köztudatba beleyökerezett Sárret-képet. A különbözőségnek ugyanis az eltérő forráshasználatból és szemléleti módból következő, eléggé pontosan leírható okai vannak. Ezeket az okokat kell tudatosítanom ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljék: a rétségi haszonvételek egymásnak látszólag ellentmondó kétféle bemutatása tulajdonképpen kiegészíti egymást, más-más szemszögből világitván meg egyazon valóság-darabot.

Györffy István és Szűcs Sándor is hivatkozott persze olykor-olykor archivális forrásokra, a különbség tehát nem csupán a más jellegű források használatára vezethető vissza. Sokkal inkább arra, hogy ők a 18. századi adatok értelmezéséhez is az ármentesítések előtti állapotokról még személyes vallomást tevő öregek nosztalgikus színezetű múlt idézését használták iránytűként. Amire a táj átalakulásához kényszerűen alkalmazkodó, és eltűnt ifjúságuk korlátlan lehetőségein el-elmélázó öregek a 20. század elején emlékezhetek, természetesen nem „fantáziaszülemény” volt, hanem némileg megszépített, eszményített, de – lényegét tekintve – maga a valóság. Csakhogy: egyik szelete csupán az „igazságnak”! Amikor személyes emlékeit és az apja-nagyapja generációjától hallottakat idézgette, a rétből élő ember hordozta körbe a tekintetét a számára az otthonosságot jelentő, a nyomorúságos jelenéhez képest gazdag és sokszínű Sárreten: az emlékezetébe visszaszorult, már csak ott létező „rezervátumon.” S miközben felidézte a múlt szépségére, gazdagságára kíváncsi, tehát különösen fogékony etnográfus számára, hogy mi minden veszett el abból, ami nem is olyan régen az életet jelentette,

⁶ A kiegészítő adatgyűjtés során a 18–19. század fordulójának mintegy két évtizedére vonatkozó túrkevei tanácsjegyzőkönyveket tanulmányoztam. (A forrásokra az 1960-as, illetve az 1980-as években végzett adatgyűjtéseim idején érvényes levéltári jelzetek szerint hivatkozom, és nem tüntetem fel minden egyes esetben azt, ami nyilvánvaló, hogy ti. a jegyzőkönyvek a Szolnok [mostani neve szerint a Jász–Nagykun–Szolnok] Megyei Levéltár állagába tartoznak.) Egyéb levéltári fondok – melyeket nem volt módom tanulmányozni – feltehetőleg további tanulságokkal is szolgáltak volna. A rétség hasznosítása főbb jellemzőinek felvázolására azonban a rendelkezésemre álló adatmennyiség is elegendőnek látszik.

emberileg megérthetően „elfelejtkezett” róla: ki-mindenki parancsolt neki hajdanán; ki-mindenkit kellett szolgálnia, a rétség hasznából részesítenie, hogy a „maga ura” lehessen. Elfelejtkezett, mert annak idején sem tulajdonított jelentőséget annak, hogy némi ára volt a szabadságának. Hogy a természettel együtt élő független embernek tudhassa magát, hogy uralkodhasson a rétségben, alkalmazkodnia kellett a várost igazgató tanácsbéliek rendszabályaihoz – ez is „természeti törvény” érvényű életelve volt. Megadta tehát, amit „bíró uraimék” kívántak tőle, s még alkalmi jószolgáltatásra is számíthattak, csak ne háborgassák. Mert alkalmazkodott, megmaradt számára a függetlenség, a korlátlan szabadság szép illúziója.

Az egykori „igazság” másik oldala – s a tanácsjegyzőkönyvek csak ezt örökíthették meg – a városka lakói által számon tartott valóság-darab. A helyi igazgatás emberei soha sem mondtak le a helység határához és a bérelt pusztákhoz tartozó rétség ellenőrzéséről: a flóra és fauna közcélú (illetve az egyes lakosokat arányosan szolgáló) hasznosításáról. Ami a hasznosítás érdekében tett tanácsintézkedésekből az utókor számára megmaradt az archívumban, félreérthetetlenül tükrözi ezt a törekvést. Nem biztos természetesen, hogy a határ teljes birtokba vételét – mint szándékot – maradéktalanul sikerült megvalósítani. Ha azonban volt is némi különbség a redemptus közakaratot megfogalmazó rendszabályok és a rétség tényleges hasznvétele között, az nem lehet vitás, hogy nem a rétségből megélt városlakók tudatában is létezett „valamilyen”, s lényege szerint a közcélú-közérdekű hasznosíthatóságot hangsúlyozó kép az évente ismétlődő árvizeknek kitett határrészekről.

Az archivális források segítségével tehát arra vállalkozhatom, hogy a *városból szemlélt Sárrét* hasznvételi lehetőségeit: a hasznosítást ambicionáló közakaratot rekonstruáljam. Ez a Sárrét-kép bizonyára nem lesz olyan színes és gazdag, mint amilyen az utolsó „rétes emberek” emlékezetében élt, s jeles etnográfus eleink idejekorán megörökítették. Szükségszerűen színtelenebb lesz, hiszen a szokásjog szentesítette megannyi rendszabályt és intézkedést annak idején nem feltétlenül rögzítették írásban, tehát nem tudunk róluk. De színtelenebb azért is, mert a tanácsbeli városlakó ember nem *otthonának* tekintette a Sárrétet: csak minél nagyobb hasznot remélt belőle, s ha a „rétes emberek” ezt garantálták, a hasznosítás részleteivel már nem foglalkozott.

A halászat

A túrkevei (és kunszentmártoni) halászatról írt korábbi dolgozatomban⁷ a tanácsi bevételt gyarapító, következetesen megszervezett haszonvételként mutattam be a Berettyó (meg a Körös) és a körötte elterülő vízállások halásztatásának 18. századi gyakorlatát. Azt bizonyítottam, hogy „szabad” (azaz korlátozásoktól mentes) halászat, vagyis a helyi közigazgatás: a redemptus jogok védelmét feladatának tekintő tanács látóköréből kieső magányos vízi emberek ellenőrizetlen „pákáskodása” *nem volt* jellemző akkortájt. Nem lehetett jellemző, bár az általam felsorakoztatott adatok háttérében olykor-olykor felsejlik, hogy a halászatra vállalkozók napi munkájának és zsákmányuk mennyiségének ellenőrzésében, illetve a tanácsi rendszabályokkal dacolók megbüntetésében nem voltak teljességgel következetesek a tanácsbéliek: a kinyilvánított elv és a gyakorlat nem mindenben fedte egymást. És akkor sem lehet jellemzőnek tekinteni a halászati szabadságot, ha – s erre okkal-joggal következtettem az adatokból – a halászcsapatoknak és magányos halászoknak árendába adott halasok mellett voltak a város határában olyan, csekélyebb értékű, vízállások, tocsogók is, melyekben ki-ki a maga számára háborítatlanul és ellenszolgáltatásra nem kötelezetten foghatott egy-egy „főzetnyi” halat. A helyi jogszabályok semmibe vévése, szabotálása, illetve az alkalmi halfogás eltűrése azonban semmiképpen sem értékelhető „szabad halászatként”!

Ismételten összefoglalva, néhány további adalékkal kiegészítve a tanácsjegyzőkönyvekben megörökített hosszabb távú rendelkezések és eseti intézkedések néprajzi tanulságait, az egykorinál határozottabban, az általánosítás igényével fogalmazhatok. A halászati jog kezelésének Túrkevéen jellemző 18. század végi – 19. század eleji gyakorlata minden apró részletében jól összeegyeztethető azokkal az ismereteinkkel, melyeket a magyarországi halászó vizek késő feudalizmus kori hasznosításának jogi feltételeiről és üzemszervezetéről a közelmúlt néhány évtizedben halmozott fel (szerény közreműködéssel) a magyar néprajztudomány.⁸

⁷ Szilágyi Miklós 1966: 11–44.

⁸ Lásd például Andrásfalvy Bertalan 1970; Solymos Ede – Solymosné Göldner Márta 1978; Szilágyi Miklós 1975; 1978a; 1986.

Ennél részletesebben szükségtelen megismételni a régi eredményeket; a források nagy részét sem fogom újra idézni.⁹ Arra töreksem inkább, hogy ahol szükséges, újraértelmezzem az adatokat, ha ezt az azóta megismert új összefüggések indokoltá teszik. Ilyen módon szeretnék rámutatni a magyar feudalizmus kori jogban „kisebb királyi haszonvételnek” (regálénak) meghatározott, vagyis a birtokos nemeseket megillető halászati jog olyan speciális jellemzőire, melyek Túrkevén (és természetesen a Jászkunság minden más településén) a redemptióból eredtek, ezért kellett kisebb-nagyobb mértékben eltérniük az urbáriális jogállású területekre érvényes szokásjogtól.¹⁰

Az 1745. évi önmegváltáskor – a redemptiókor – a halászó vizek a redemptus közösség tulajdonába kerültek, és más felosztatlanul használt határrészekhez hasonlóan a birtokos közösség – a *communitas* – legfőbb intézménye, a tanács rendelkezett velük. Ez a „rendelkezés” azonban korántsem jelentett azonos hasznosítási gyakorlatot a halászó vizek és egyéb közös használatú határrészek esetében! A kukorica- vagy dinnyeföldnek kiosztandó szántók, a kaszáló- vagy nádas rétek és a legelők esetében az egyes redemptus gazdák pénzzel – az önmegváltáshoz való hozzájárulással – megszerzett jogképességére kellett tekintettel lennie a tanácsnak. A földek éves újraosztásakor is, a közös legelőre hajtható állatok számának meghatározásakor is a közösen végrehajtott megváltakozáshoz való személyes hozzájárulás mértékét tekintette a jászkunsági szokásjog iránymutatónak: örökföldje arányában részesedhetett bárki is a fel nem osztott határrészek javaiból.¹¹

A halászó vizek hasznosítása ezzel szemben a megváltakozáshoz való hozzájárulás különböző mértékétől teljességgel független volt. A halászati jog egyetemlegesen illette meg a „nemes *communitast*”, azaz a személyükben nem, csak *kollektíve* nemessé tett redemptus közösséget.

⁹ Ha a jelen dolgozatban újra idézett egy-egy adat levéltári forrása korábbi közléseimből egyszerűen visszakereshető, eltekintek attól, hogy lábjegyzetben ismételtlen megadjam a levéltári jelzetet.

¹⁰ A Jászkunság önmegváltakozásáról – a redemptióról – lásd például Bellon Tibor – Örsi Julianna (szerk.) 1996; Bánkiné Molnár Erzsébet 2000; 2005.

¹¹ A redemptió jogi következményeiről lásd Bellon Tibor (1979) nagykunsági, Szabó László (1982) jászsági és Tálasi István (1977) kiskunsági monográfiáját. A regáléről összefoglalóan: Kállay István 1980: 168. skk.

A más-más jogi megítélés a halászat regale jellegéből logikusan következett. A halászati jogot – ugyanígy más regalékat – a késő feudalizmus korszakában már nem „királyi adomány”-eredetű haszonvételnek, egyszerűen nemesi előjognak tekintették, mely földbirtoka tartozékaként illette meg a vízparton birtokos nemest.¹² Ezt a tartozék jellegű jogot is megszerezte a redemptioval a *communitas*, ahogy minden regalé-jogot (kocsmáltatás, malom, vadászat stb.) megszerzett. A *redemptus* egyének azonban – személyükben nem lévén nemesek – halászati jogot nem szerezhettek. Ezért kellett a halászati jognak közösséginek maradnia: az örökföldek birtokosai nem igényelheték belőle az eszményi részüket az osztatlan határrészek analógiájára. A tanács a közösségi érdek kifejezőjeként (azaz: a *redemptusok* csoportérdekének védelmezőjeként) volt köteles gondoskodni a halászati jog hasznosításáról: a közkasszát gyarapítandó meghatározott „rész” beszolgáltatására kötelezte mindazokat, akik halászatra vállalkoztak és hasznot termeltek ki a vízből.

A tanácsi bevétel gyarapításának megoldási módjaihoz a nemesi birtokosok ekkortájt országszerte eléggé egyöntetű vízhasznosítási gyakorlata kínálkozott mintának. A halászó vizeket sehol sem tekintették az úrbéres földek tartozékának: akkor is külön kezelték, ha a jobbágyaiknak adták használatra – vagy a zsákmány felét-harmadát, vagy ennek a „résznek” pénzbeli értékét, vagy egész esztendőre megállapított bérleti díjat kívántak akár a polgár, akár a jobbágy halászoktól.¹³ Persze nem érvényesült mindenütt egyforma következetességgel a halászati jog és az úrbéres állomány ilyen elkülönítése. Helyenként a 18. században is megmaradt a legértékesebb halasvizek tilalomban tartásának és az allodiális földekhez hasonló „műveltetésének” gyakorlata: a robotoltatás. Leggyakrabban azzal együtt, hogy a jobbágyok egy részét „halászként” kezelték (más szolgáltatások alól mentesítettek) és a halászatra kötelezésüket a „részért” való halásztatással kom-

¹² A halászat regale jellegének kialakulásáról lásd: Degré Alajos 1939; 18–19. századi érvényesüléséről: Andrásfalvy Bertalan 1970; Szilágyi Miklós 1975; 1978a.

¹³ Lásd például a kalocsai érsekség uradalom (Solymos Ede – Solymosné Göldner Márta 1978), a közép-Tisza-vidéki Károlyi uradalom (Tagányi Károly 1899), vagy a Mindszent-algyői Pallavicini uradalom (Szilágyi Miklós 1986) késő feudalizmus kori vízhasznosítási gyakorlatát.

binálták.¹⁴ Az Alföldön pedig gyakran belefoglalták (vagy hallgatólagosan beleértették) a halászati jogot a szerződéses (kontraktalista) jogállású falvak, mezővárosok éves tartozásait részletező kontraktusba. Ha ki is nyilvánította az ilyen szerződésben a földesúr, hogy a „kisebb haszonvételek” nem tartoznak az úrbéres állományhoz, gyakorlatilag teljes mértékben átengedte a halásztatás megszervezésének jogát jobbágyközsége elöljáróságának. Ezért van, hogy sokhelyütt a falusi-mezővárosi tanács adott árendába – jogi értelemben persze szubárendába! – halászó vizeket, azaz: formailag úgy rendelkezett a határában lévő vizekről, mintha halászati joga lett volna.¹⁵

A 18. századi szokásjog vázlatos áttekintése után, íme a túrkevei halászó vizek hasznosításának konkrétumai! Hivatkozott dolgozatomban részletesen idéztem a tanács és a halászok szerződésben rögzített megállapodásait, illetve a Hármas Kerület utasításaihoz hozzáigazított helyi rendszabályokat. Ez alkalommal elegendő tehát csupán jeleznem a főbb tendenciákat.

Bár halászcsapatokra már 1748-ban hivatkoztak, s éppen a redemptióval szerzett kiváltság értelmezése körül támadt veszekedés kapcsán, azt nem tudhatjuk, hogy mennyire „szabadon” használták ekkortájt a vizeket. Eleinte talán csak az irredemptusokat a közösségi jogokból teljességgel kiszorítani akaró redemptus-törekvés érvényesült. 1750-ben ugyanis azt fogalmazták meg, hogy azoknak, akik nem váltottak földet, pénzbeli taksát kell fizetniük, illetve dézsmát vagy harmadot kell adniuk, ha a fel nem osztott szántót, kaszálót, nádvágó rétet vagy a halászó vizeket használják. Nem biztos persze, hogy ez a szokásjogi megengedés teljes halászati szabadságot jelentett a redemptusok számára! Ha jelentett is, a megváltkozás után nagyon rövid ideig, mert 1753-ban mind a „Helység örökös Földéhez tartozó”, mind az árendás pusztaán lévő Berettyó *gyalmos* halászatáért a zsákmány harmadát kellett beszoigáltatnia a redemptusokból szerveződött halászcsapatnak.

Bár évről-évre nem örökítették meg a tanácsjegyzőkönyvben a halászok és a tanács megállapodását, ettől kezdve jól nyomon követ-

¹⁴ Az ilyen tartalmú konkrét példákat lásd összefoglaló dolgozataimban: Szilágyi Miklós 1975; 1978a.

¹⁵ A legjellemzőbb példák a Körösök vidékéről idézhetőek: Szilágyi Miklós 1989b. Lásd még a Túrkevével szomszédos úrbéres mezőváros, Mezőtúr halászatáról a Bodoki Fodor Zoltán – Bodoki Fodor Zsigmond (1978: 49–68) közölte adatokat.

hető, hogy a *gyalmos* (vagyis a költségesebb és munkaigényesebb, kerítőhálóval végzett) halászatért harmadot kívánt az előjáróság a halászoktól, függetlenül attól, hogy redemptus vagy irredemptus tagjai voltak a halászcsapatnak. A harmadnál nagyobb arányú volt a *communitas* részesedése, ha arra adott engedélyt az előjáróság, hogy a Berettyót a megállapodásban rögzített helyen *vész-szel* rekeszthessék el: a zsákmány fele járt érte. A különbségnek egyrészt az a magyarázata, hogy csak a rekesztő-halászati építmény elkészítése kívánt a halászoktól komolyabb munkát, utána elég volt a *vészfejen* „maguktól” megfogódott halak folyamatos kiszedéséről gondoskodni;¹⁶ másrészt pedig az a körülmény a lehetséges magyarázat, hogy a *vész* anyagát, a nádat és a fát, a tanács biztosította a halászok számára, tehát „beruházott a vállalkozásba”.

A *gyalmos* és *vészes* halászat ugyanilyen megkülönböztetése a 19. század első évtizedeiig jellemző maradt. 1805-ben összesen öt társasággal kötött megállapodást az előjáróság, kijelölvén halászóhelyüket is, és minden halászati engedelemért folyamodó társasággal a „régii gyakorlatra” utaló feltételt fogadtatta el: „Oda engedtetik a szokott harmad Dézsmára Gyalommal, Vészszel pedig felébe.”¹⁷

Más halászati módszerek alkalmazása esetén – úgy tűnik – inkább a harmad megkövetelése volt szokásos. 1779-ben Kapjoni Nagy Mihály arra kért „engedelmet”, hogy néhány *varsáját* az ecsegi árendás pusztához tartozó vízen lerakja, s ezt is harmad ellenében engedték meg neki, pedig a *varsa* éppen úgy „passzív” fogási mód, mint a *vész*.¹⁸ Arra is akad viszont példa, hogy 1788-ban Gombosi Mihály és csapata a zsákmány feléért kapta meg az ecsegi Füzes tó egyik ágának a csíkászatát, harmadáért a halászatát – vitathatatlanul „jogosan”, ha *vész* – *gyalom* analógiájára akartak különbséget tenni, hiszen a csíkászat csak valamilyen rekesztő-halászati módszerrel folyhatott.¹⁹

¹⁶ A *vejszés* halászatról lásd: Herman Ottó 1887: 154–158; Ecsedi István 1934: 142–147, valamint a tiszai halászatról írt monográfiám vonatkozó fejezetét: Szilágyi Miklós 1995: 123–138.

¹⁷ Túrkeve ir. 203. sz. Tanácsjegyzőkönyv (= Tjk.) 1805. jan. 28. 38–41. db, 1805. május 10. 147. db.

¹⁸ A *varsákról* lásd: Herman Ottó 1887: 158–160, 236–248; Ecsedi István 1934: 147–157; Szilágyi Miklós 1995: 138–162.

¹⁹ Herman Ottó (1887: 476–485) réti csíkászatról adott sokoldalú jellemzése a

Azt nem mindig kötötték ki a megállapodásokban, hogy a zsákmány felét-harmadát természetben vagy pénzben kell-e beszolgáltatniuk a halászoknak-halászcsapatoknak. A mezőtúri Szűcs Pállal és társaival 1761-ben kötött szerződés szerint a halászok mintha maguk dönthették volna el, hogy a hallal vagy az árával számolnak-e el. Mivel azonban pontos számadásra is kötelezték őket (fel kellett jegyezniük, hogy kinek, milyen mennyiségű halat és milyen áron adtak el), valószínűbb, hogy a tanács számított a halászok szervezte halkereskedelemre: pénzben igényelte a harmadot. A piacon realizált haszon megharmadolását bizonyítják a „hír nélkül” (azaz: előzetes engedély hiányában) halászó, s ezért kérdőre volt halászcsapatok tételes elszámolásai is. Különösen pedig az látszik bizonyítani a pénzbeli ellenérték megkövetelését, hogy 1789-ben Hármas Kerületi utasításra hivatkozott a tanács, mely szerint a vizeket árendába kellett adniuk. Ez az elvi állásfoglalás és a türkevei szokásjog persze nem volt összhangban: eddig sem, s később sem évi egy összegben szabták meg Türkevén az árendátor járandóságát. De mert a tanácsbéliek úgy vélték, hogy ők eddig is eleget tettek a felső utasításnak: árendás szerződést kötöttek, ez a „tévedésük” csakis azon alapulhatott, hogy pénzben kívánták meg a halászó vizek hasznosítóitól a felet-harmadot.

Mindazonáltal Türkevén is vannak határozott nyomai a más magyarországi vizeken (s a Nagykunsághoz tartozó Kunszentmártonban is) ekkortájt már mind jellemzőbb valóságos bérleti megállapodásnak: meghatározott éves árenda-összeg megkövetelésének.²⁰ A nemhelybeliekkel kötött szerződések korábban is, a 19. század első évtizedeiben is éves összeget (esetleg még némi naturáliát) kötöttek ki. 1773-ben a csíkászatra vállalkozó kisújszállásiai évi járandóságát 10 R Ft-ban és 3 akó csíkban szabták meg. 1789-ben a mezőtúri Todor Janovits és Vaitz Demeter (a környék hal-kereskedelmét a kezükben tartó görög kereskedők²¹) 40 R Ft-ért halászhatták a türkevei vizek egy részét. Ha valamelyik türkevei halásztársaság más helységhez tartozó vízen akart halászni – erre is van példa, nemcsak „idegenek”

szokásos fogási módokat is részletezte (így például a *csíkgátat*, melynek csak a megépítése volt igazán munkaigényes, a *csíkvarsában* megfogódott csíkok napi kiszedése már nem kívánt komoly erőfeszítést).

²⁰ A kunszentmártoni halászat bérleti hasznosításáról lásd Szilágyi Miklós 1966: 44–57.

²¹ Lásd Bodoki Fodor Zoltán – Bodoki Fodor Zsigmond 1978: 68.

túrkevei árendálására – szintén vállalnia kellett a szabott összegű éves árendát. A kenderesi bírák 1808-ban 50 RFt-ot és egy mázsa hal árában 10 RFt-ot szerettek volna behajtatni azon a késedelmeskedő öt túrkevei halászon, akik az előző évben a Kenderesi-szigetnél lévő Berettyót halászták.²²

Annak, hogy más helységbeliektől inkább megszabott évi összeget, a helybeliektől zsákmányhányadot kívántak, adminisztratív oka lehetett: a tanács nehezkesebben tudta ellenőrizni az idegenek halászatát (bár ahhoz ragaszkodott, hogy helybeli halászbírója legyen az idegen csapatnak is!), a rendszertelen, el-elmaradozó fizetést pedig csak a lakóhely szerint illetékes előljáróság segítségével tudta szankcionálni. De magyarázhatja a különbséget az is, hogy a helybeliektől kifejezetten a „haszonból” – vagyis a zsákmány pénzzé tett részéből – várta el a tanács az illendő dézsmát, az „idegenek” viszont nem vehették igénybe a város vizeit személyes szükségletük kielégítésére: kizárólag a communitas hasznát garantáló vállalkozóként vettek részt a halászó víz hasznosításában.

Azt persze csak valószínűsíteni tudom, hogy a helybeliek zsákmányának egy része nem értékesült, s ezért nem adtak belőle a communitasnak felet-harmadot. Arra olykor utalnak a rendszabályokban, hogy a nem halászok – saját szükségletükre – szabadon halászhattak. A legális halásztársaságok pedig – egy 1775. évi rendszabás szerint – „az igen aprólékos, számban nem nézhető halaktól semmit sem adnak”. A saját szükségletre elegendőnek elismert mennyiség – úgy tűnik – eléggé csekély volt. 1804 nyarán a főbíró – aki a fiscalis társaságában „széjjelnézni” ment ki a határba – a pásztói Berettyón halászatban talált egy férfit és az apósát. „Mivel már anynyi halat fogtak volt, hogy az nem csak a magok szükségére való, hanem felesleg is volt”, a főbíró elvette tőlük a hálót, a halat pedig behozatta a piacra, és 13 garason (= 39 krajcár) eladatta a felesleget. A tetten értek arra hivatkoztak, hogy nemcsak a maguk számára, hanem a helybeli plébánosnak is fogták a halat, mindhárman megkapták a „magok szükségekre való illendő részt”. A plébános figyelmét viszont felhívták rá, hogy ha a jövőben halásztatni akar, előtte jelentse be az előljáróságnál.²³ A saját szükségletet kielégítő „szabad”

²² Túrkeve ir. 204. sz. Tjk. 1807. dec. 14. 247. db, 1808. ápr. 9. 97. db.

²³ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1804. szept. 1. 116. db.

halászatnak ez a bírói korlátozása különösen akkor feltűnő, ha az elkobzott mennyiség érzékeltetése kedvéért egy másik esetet is idézek. 1807-ben Pap Bálint dévaványai halásztól a boroszlói csárdában három túrkevei ember halat kért, aki adott is nekik egyet-egyet barátságból. Ők azonban ezzel meg nem elégedve – a károsult állítása szerint – 22 darab, darabonként circa 2 és fél fontos (= közel másfél kilós) potykat elloptak tőle. Azt kérte tehát a túrkevei bírától, hogy az összesen 55 fontnyi (= kb. 20 kg) hal 6 Ft 36 xr értékét fizetessék meg a lopásban vétkesekkel.²⁴ Ha ebben a konkrét ügyben realisan elfogadott hal-árral számolunk, a főbíró által tetten érték bizonyosan nem fogtak 5–6 fontnál (= kb. 3 kg) több „felesleget”!

Ha viszont a személyes szükségletre „elegendőnek” tekintett „szabad halászat” ennyire korlátozott volt, nem lehetetlen, hogy a legálisan halászó csapatok alaposan kihasználták a laza (alkalmi, esetleges) ellenőrzést: amit lehetett, letagadtak a zsákmányukból. Emiatt látszik úgy a rendelkezésre álló adatokból, mintha a piacra vitt, megdézsmálható zsákmány feltűnően csekély mennyiségű volt. Ha a „hír nélkül” halászó, s utólag számadásra kényszerített (olykor meg is büntetett²⁵) halásztársaságok bevallott hasznát realisan fogadnánk el, valóban „jelentéktelenül csekélynek” kellene vélelmeznünk a túrkevei halászat e korbeli jövedelmét! 1788-ban a felszólításra elszámoló csapat múlt évi jövedelme harmadaként 20 RFt-ot fizetett a communitas kasszájába.²⁶ 1790-ben pedig 8–10–12 forint éves tartozását ismerte el a kérdőre volt, elszámolásra készített három csapat.²⁷

Nem lenne okom a bevallott haszon valós voltában kételkedni, ha a szekeres halkereskedelem véletlen szerűen megörökített néhány esete nem sejtetne rendszeres és igen kiterjedt piaci kapcsolatokat! Már 1750-ben azzal kapcsolatban tettek fel vállató kérdéseket a bírák, hogy az elmúlt télen néhány túrkevei ember Pesten volt halat eladni.

²⁴ Túrkeve ir. 204. sz. Tjk. 1807. dec. 1. 232. db.

²⁵ 1773-ban két ízben is 1 RFt-ra büntették a „hír nélkül” halászókat (kettejüket meg is botozták). Az a négy halász viszont, aki úgy hozott be a városba két szekér halat, hogy a részt kiadja belőle, megúszta büntetés nélkül – pedig szintén előzetes engedély híján halásztak. (Túrkeve ir. Tjk. 2. kötet: 219–220. 1773. nov. 16.)

²⁶ Túrkeve ir. Tjk. 4. kötet: 346. 1788. nov. 26.

²⁷ Túrkeve ir. Tjk. 5. kötet, 1790. máj. 31. 406–408. db.

Az ügyben érintettek úgy emlékeztek, hogy egy poltrán adták a hal fontját, és 37 1/3 vonás forint volt a bevételük a tőkével együtt, a tőke nélküli nyereség pedig 18 forint. 1764-ben bizonyos túri (= mezőtúri?) emberek azért panaszkodtak, mert – bár foglalót adtak a halászoknak – most mégsem akarják nekik adni a kifogott halakat. A túrkevei bírák döntése szerint az első fogást a helység piacán árulhatják a bevádolt halászok, a másodikat viszont a „panaszoló Túrriak rakják fel”.²⁸ Az 1766-ban elszámoltatott halászok számadásába felvett helybeli és (tiszta)szentimrei személyek bizonyosan halkereskedők voltak, hiszen 125, illetve 100 „számos” halat vettek meg 8 RFt 45 xr, illetve 7 RFt értékben. 1768-ban a halászok előtt kifakadó (tehát éppen Túrkeven tartózkodó) váci *halszatócs* egyetlen szava miatt vizsgálódott a tanács.²⁹ 1777-ben egy nánai (= tiszánánai?) halkereskedőt emlegettek, aki „hitelben halat vitt el”. 1781-ben egy helybeli szekeres tett panaszt a tanács előtt, akinek nem fizették ki a halászok az Aradra szállított hal fuvardíját. 1786-ban ketten „Czimboraságra álván, Pestre halat vittek”, s együtt eladták, úgy egyezvén, hogy megfelezzik a nyereséget. 1787-ben ketten is panaszkodtak K. Balogh Andrásra, mert az nem fizette meg a tőlük átvett csíkot. Egyiküknek 30 garassal (= 1 RFt 30 xr) tartozott másfél akó csíkért, másikuknak 7 forinttal 7 akóért.³⁰ 1789-ben a csíkkal kereskedő Fazekas György 10 RFt-ért Pestig fogadott szekerest, de csak Ceglédig kellett menniük, mert útközben elkelt a csík. Ugyanebben az évben 8 RFt-ért megvett, de utólag „félíg rohadni indult”-nak talált „egy rakás Hal” miatt támadt vitája eladónak és vevőnek.³¹ 1793-ban 3 Ft 20 xr haladósság megadásáról kellett intézkedniük a tanácsbelieknek.³²

Nemcsak az érdemel figyelmet ezekben az apróbb-nagyobb perpatvarokban, hogy esetenként, egy-egy eladáskor-vásárláskor majdakkora összegek foogtak, mint amilyeneket éves haszonként bevallottak a halászcsapatok. Feltűnőbb ennél, hogy Pestig és Aradig elérték a túrkeveiek kereskedelmi kapcsolatai! Ami persze – ha kevésbé hangsúlyozódott is eddig – korántsem volt különleges ebben a korban: mind több adatunk van arra, hogy a 18-19. században

²⁸ Túrkeve ir. Tjk. 1. kötet: 254. 1764. jan. 22.

²⁹ Túrkeve ir. Tjk. 2. kötet: 139. 1768. febr. 20.

³⁰ Túrkeve ir. Tjk. 4. kötet: 159–160. 1787. jún. 22.

³¹ Túrkeve ir. Tjk. 5. kötet, 1789. dec. 27.

³² Túrkeve ir. 6. kötet, 1793. febr. 8. 32. db.

akár 100 kilométernyi távolság is lehetett a halászhely és a halfogyasztó városok között.³³

Igaz, hogy egyéb mezőgazdasági termékekkel is elszekereztek a türkeveiek Pestig, olykor messzebbre is,³⁴ a hal azonban gyorsan romló áru, s ezért elég nagy volt a kockázata a tetemes távolságba való szállításnak. Úgy látszik persze, hogy mégiscsak léteztek olyan módszerei a halszállításnak, melyekkel minimálisra tudták csökkenteni a romlásveszélyt. Az 1880-as években szokásos gyakorlat ismeretében Herman Ottó azt emlegette, hogy „a nyitott, nagy kádakon kívül, a melyek jól tartják a vizet [...] vannak olyan lajtok is, amelyek szekérré rakhatók” – a lajt egyik változatát (tkp. kerekekre szerelt lapos hordót) rajzon is bemutatta.³⁵ Az archivális források szintén utalnak olykor az élő hal hordóban vagy lajtban való szállítására.³⁶ A 16–17. századi forrásokban olykor felbukkanó *karikahal* terminus is hordóban szállított halat jelentett.³⁷ Különösen sok történeti és recens adatunk van a csík dézsás vagy hordós szállításáról, és nem kétséges, hogy a fentebb idézett türkevei adatokban az akó-szám meghatározott csík-mennyiség dézsás-hordós szállításként értelmezendő.³⁸ Egy, a türkevei tanácsjegyzőkönyvben megörökített 1802. évi magánvádat követő vallatásból viszont nemcsak arra következtethetünk, hogy a halat szintén hordóban szállították Pestre, hanem arra is, hogy nem (nemcsak) a tiszta víz miatt maradt élvezhető állapotban a hosszú úton a romlékony áru!

Fuksz József dévaványai kocsmáros és halkereskedő azért kezdeményezett szóbeli pert a szekeresének felfogadott türkevei Fazekas

³³ A Dunaföldvár alatti Duna-szakasz és a környező ártéri tavak halásztatásáról, a zsákmány Győrbe (s tovább: Bécsbe) szállításáról lásd: Solymos Ede – Solymosné Göldner Márta 1978; 1979; Szilágyi Miklós 1984.

³⁴ Összefoglalóan: Szilágyi Miklós 1996.

³⁵ Herman Ottó 1887: 277. Lásd még a *fisér*nek nevezett ‘halkereskedő’ jellemzését: Herman Ottó 1887: 537–541.

³⁶ Lásd a halkonzerválás kapcsán általam idézett, igen szerteágazó szakirodalmat, mely az elevenen piacra vitt zsákmányról is gyakorta megemlékezik: Szilágyi Miklós 1977b.

³⁷ A *karika* ‘hordó’ jelentésére lásd Takáts Sándor 1900: 213. A hordós halszállításról (a *karika* jelentésének felismerése nélkül!) lásd még: Iványi Béla 1962.

³⁸ Lásd például Herman Ottó 1887: 476; Ecsedi István (1934: 231) utalásait a piacra vitt csík-zsákmány hordóból-kádból való árulására. Szűcs Sándor (1977: 70) a biharnagybajomi nótárius, Fodor Gergely 19. század eleji feljegyzését idézte a csíkok hordóban való szállítására.

Dávid ellen, mert a Dévaványán felrakott halat nem vitte el Pestre, s a megállapodásuk megszegésével komoly – a végül is megszületett ítélet szerint 84 RFt! – kárt okozott neki. Eredeti egyezségük – a kereskedő szerint – úgy szólt, hogy „a Pesti kútnál várják meg egymást”, ő ugyanis más úton, másik szekérrel ment. A Ványáról vitt halat eladta (mázsáját 13 RFt-ért), a fuvarosára bízott szekérnyi halat viszont hazatérte után – 9 nap múlva – is Túrkevéen találta. A helybeli tanúk egy része védte Fazekast, aki azt állította, hogy itt kellett bevárnia a kereskedőt, s nyilván azért került el Túrkevét, mert a nagy eső miatt nem remélte a pesti fuvart. A vádaskodása tehát „nem egyéb Zsidó Impostorságnál”, hiszen a hal most is megvan romlatlanul. A döntés – a kártérítés megítélése – ismeretében nem volt perdöntő jelentősége a fuvarost mentető tanúvallomásoknak. Amit azonban a szállítási módról elmondtak a tanúk, könnyen függetleníthető vallomásaik tendenciózus voltától. Akik a rakodásnál jelen voltak, azt is felidéztek, hogy az egyik hordó hibás volt, s „oly vastagon fojt a sós víz mint az 3 ujj együtt” – az a gazda javította meg azután a hordót, akitől a halat vették. Sőt: arról is szólt egyikük, hogy a kút, mint találkozóhely, korántsem olyan „nevezetes hely” volt, amit nem lehetett elkerülni. Figyelmeztették rá ugyanis az efféle praktikát nyilván kevésbé ismerő zsidó kereskedőt: „no a Pesti Kútnál letöltsék a halról a Levet.” Mivel a vallatás során minden megkérdezett magától értetődőnek fogadta el a sós vízben való halszállítást, nincs okunk kételkedni benne, hogy ebben a korban általánosan ismerték-alkalmazták ezt a halkereskedői praktikát. A sós vízben egy hétig valóban frissnek látszhatott a hal, ha még 9 nap múlva sem érezték büdösnek. Csak a nem „tartósított”, hanem friss halat kereső pesti fogyasztónak nem kellett tudnia a turpisságról: friss kútvízre cserélték a sós levet, mielőtt a piacra értek.³⁹

Persze nem csupán a távoli városok piacát megcélzó, s a sós víz „konzerváló” hatása révén a megromlás kockázatát is tetemesen csökkentő halkereskedelemnek ezen adatai ismeretében gyanítom, hogy a bevallottnál sokkalta nagyobb hasznot hajtó *vállalkozásnak* kellett lennie a halászatnak. Ugyanerre lehet következtetni a résziben halászó – a helyi elöljáróság jogértelmezése szerint: árendáló – halásztársaságok tagjainak társadalmi és vagyoni helyzetéből is. Az

³⁹ Túrkeve ir. 202. sz. 1802. nov. 28. és dec. 6.

ugyanis nem lehet vitás, hogy azok, akiket Túrkevén „halászként” emlegetnek a források, *többségükben nem a megélhetésük egyedüli lehetőségeként halászgattak* – sokkal inkább kiegészítő jövedelmet reméltek, mint „halászati árendátorok”.

Akadtt azért néhány a rétségből élő „szegény ember” is! Teljesen vagyontalan volt például Kapjoni Nagy Mihály, aki 1763-ban négytagú vészes csapat tagjaként szerepelt a jegyzőkönyvben, 1779-ben egyedül rakhatott le néhány varsát Ecsegen, 1781-ben pedig másodmagával a Kinder és a Ritka Borz csikászátára kapott engedélyt. Az utóbbi esetben a rétséget kiválóan ismerő „rétes embert” sejtet a jegyzőkönyvi bejegyzés, hiszen a két csikász feladatává tették, hogy ha a területükön idegeneket tapasztalnak vadászni, csikászni és halászni, lehetőleg fogják meg, de mindenképpen jelentsék az előjáróságnál. Szegénységére hivatkozott – érvelésükből úgy tűnik: jogosan – Zoltán Mihály és Lévai István 1789-ben, akik oly módon kérték (de mert árendába kellett adnia a tanácsnak a vizeket, nem kapták meg) a halászati lehetőséget, hogy ami „Asztali Szükségének ingyen pótolásából meg maradna azt a Templom Perselyeibe fognák pénzül behányani.”

A halászként emlegetettek többsége azonban aligha volt „szegény ember”, sokkal inkább a földművelő-állattartó gazdaságában felhalmozott több-kevesebb tőkéje jövedelmező befektetését remélhette. Arra már Györfly István is utalt (bár nem vont le forrásismertéből a logikus következtetést), hogy a *gyalmos* csapatokat módos redemptusok alkották.⁴⁰ Magam korábbi dolgozatomban az 1760-as évek vagyoni összeírásaival igazoltam, hogy nemcsak a *gyalmos*, de a *vészes* halászok között is többségben voltak a számottevő állatállománnyal rendelkező redemptus gazdák, s az irredemptusok mindegyike sem volt nincstelen. A társadalmi rangot és a tehetőséget egyéb adatok is igazolják. A legvagyonosabbakat – olykor a *communitas* vezető tisztségviselőit, olykor személyükben is nemeseket – illette meg a jegyzőkönyvi megörökítéskor az „uram” titulus vagy az „őkegyelme”-szerű ráhivatkozás, mellyel például Hagymási Mártont és Tóth Andrást (1767), Sallai Jánost (1789) vagy Nagy Istvánt (1785, 1789) illették. Az utóbbinak a halásztársasága – mert kiszorultak a 16 évig használt vízről – 100 Rft-ot ígért az addig szokásos harmad helyett, csakhogy visszaszerezze a jogot. Ha ehhez az

⁴⁰ Györfly István 1922: 40–41.

összeghez hozzászámítjuk az előző évben megvásárolt halászati eszközök (gyalom a kötelekkel és a hajó) árát, igencsak figyelemre méltó nagyságú befektethető tőkét valószínűsíthetünk. A 18–19. század fordulóján még egyértelműbb, hogy a halásztársaságokat valóban a legtekintélyesebb gazdák szervezték. 1805-ben például a város főbírója, Tóth István, nemes Katona János és a fiscalis halásztársaságának működését engedélyezte a tanács.⁴¹

Nem a halászati munkavégzés érdekében létrehozott akcióközösséget, tehát a szó szoros értelmében nem „halászcsapatot”, inkább a vízhasznosítás érdekében társultak vagyoni kooperációját sejtetik az egyes társaságok belső szervezetéről elejtett megjegyzések is. Amikor Szénásy János özvegye 1777-ben a társaságból való kihagyása miatt ment panaszra az előjárósághoz, azt emlegette, hogy „a hajóban, kötélben is szinte annyi Jussa vagyon, mint akar mellyik(ne)k a Társaság közül, úgy a hálónak inában”. Vagyis: szót sem ejtett a hálóvetésben való részvételről! Azért tartotta – s az ítélet szerint a tanács is – indokoltnak az özvegyi jogon folytatandó társasági tagságot, mert a vállalkozásba annak idején tőkét fektetett a férje. A vita persze azért keletkezett, mert a társak kifogásolták, hogy a panaszos nem vett részt a „vésznek le rakásában”, azt azonban nem vitatták, hogy a felszereléshez való anyagi hozzájárulásnak van igazán perdöntő jelentősége. Egy másik társaság (1777-ben) szintén a vész-letételtől való távolmaradással indokolta egyik tagjának kihagyását, s a tanács ezt a panaszost is visszahelyezte jogaiba.

Abból is a közös halászati munkában való részvétel kisebb jelentőségére következtek, hogy a tanács rendszabályba foglalta ugyan, de csak egyszer, nem visszatérően: a halásztársaságok tagjainak „bojtárt fogadni szabad nem léssen sem a maga szolgája ott ne legyen” (1767). Vagyis – így következtek – eléggé gyakori lehetett, ezért kellett tiltani, hogy a halásztársaság egy-egy tagja „szolga rendű” helyett állított maga helyett! Nem szükséges túl nagy fantázia ahhoz, hogy éppen a főbíróról vagy a fiscalisról tételezek fel ilyen megoldást, s ez a tiltás következtelenségét is megmagyarázza...

Az is lehetséges – hiszen más vidékeken eléggé általános gyakorlat volt, hogy a halászó víz bérlője tovább adta albérletbe vagy

⁴¹ Túrkeve ir. 203. sz. 1805. jan. 21. 23. db; 1805. jan. 28. 38–41. db; 1805. jún. 14. 224. db.

„részibe” a bérleményét⁴² –, hogy a társaságok, mint bérlőközösségek, írásban nem rögzített (alkalmasint a tanács tudomására sem hozott) „szubárendátori” megállapodásokat kötöttek azokkal, akik ténylegesen halásztak. A szubárendátori jogviszonyra – vidéki bérlő esetében – valóban van halvány utalás. 1789-ben két mezőtúri görög kereskedő vette bérbe évi 40 RFt-ért „a Köves halom alatt lévő határtól fogva egész az Ürmös Érig, nem különben Becserke halomtól fogva a Város Értövön levő határig Túrkevihez tartozó halászó vizeket”. Hamarosan panaszkodtak ezek a bérlők (akikről, módos kereskedők lévén,⁴³ amúgy is nehéz feltételezni a halászati munkát!), azért, mert az ő bérleményükkel szomszédos vizet bérlő halászok meghalászták az ő vizeiket is. A tanácsi vizsgálódást azért kellett elhalasztani, mert tulajdonképpen nem is a „halászként” aposztrofált bérlőket, hanem azokat a mezei munkák miatt nem elérhető „szurárendátorokat” kellett volna meghallgatniuk a bírácoknak, akik a kérdéses vízen ténylegesen halásztak.

Mivel a tanács a communitas jövedelmének gyarapítását tekintette a feladatának, egészen természetes, hogy olyan „árendátorokkal” egyezett meg szívesebben, akiknek a vagyoni helyzete kellő garanciát jelentett a „dézsmá” behajthatására. Márpedig az vitathatatlan, hogy elsődlegesen a közkassza gyarapításának szándéka, nem valamiféle „szociális szempont” – azaz: a máshonnan bevételt nem remélő „szegények” megsegítése – jellemezte a redemptus gazdákból álló tanácsot. Erre a szándékra következtethetünk abból, hogy minden olyan vízterületet kiadtak használatra, amelyik értékesíthető halászsákmányt ígért, viszont csak oly mértékben engedték elaprózni a vizes területet, hogy egy-egy bérlemény még kellően jövedelmező maradjon.

Már az 1760-as évekre kialakult, hogy csak hat társaság egyidejű halászatát engedélyezte a tanács, meghatározván azt is: melyik társaság hol építheti meg a vészét, illetve hol gyalmolhat. 1766-ban például az ecsegi Bokros-zugot, a pohamari Berettyót, a Malom-zugot, a Kenderes-szigetnél lévő Berettyót, az ecsegi Szalma-révet és Boroszlót jelölték meg az egyes csapatok számára. Miután 1784–1785-ben S. Nagy István társasága visszatérően panaszkodott, ami-

⁴² Lásd például a mindszent-algyői uradalom halászati bérleti szerződéseinek ilyen tanulságait: Szilágyi Miklós 1986.

⁴³ Vö. Bodoki Fodor Zoltán – Bodoki Fodor Zsigmond 1978: 48–49, 68.

ért 16 évi használat után kiszorultak a túrkevei vizekről, újraosztották a vészhelyeket: nyílhúzással döntötték el, melyik kié legyen. Az ekkori felosztás szerint: „Első vész fog lenni az Mirho Torokban az Hejség felől, a második a Bokros Zugban az régi hejen; 3dik az Barat Laponyagnal, ugyan a régi hejjen; 4dik tere halomnál 5dik a Csalan Zugban, 6dik a Juhos halomnál.” Az elv, miszerint csak meghatározott számú társaság hasznosíthatja a vizeket, a 19. század elején is érvényben maradt, ha időközben változott is az egyes egységek földrajzi névvel való jelölése. 1805. január 21-én Nemes Katona Jánost és csapatát – nyilván azért, mert újonnan jelentkeztek – elutasították: „Üres víz nem lévén az Instáns Társaságnak nem jutattathatik halászó víz”, ugyanaz nap viszont Tóth Pál társaságának kijelölték a „Betserkétől fogva a Pohamari víz”-et.⁴⁴ Néhány nap múlva öreg Vár. (=Várad?) Szabó Péter társasága azt kérte, hogy csak a „Pásztai és Pohamari vizeket” halászhassa, a „Túrkeddi és Köveshalmi vizek pedig adassanak másoknak”, mivel nem lehet annyi felé kapkodni, egyébként pedig „a Kender áztatásokból a vízbe szaporodni szokott sok dudvák miatt” nagyon romlik a gyalom. A tanács hajlott az elkülönítésre, hiszen – állapították meg – eredetileg valóban külön kezelték a két vízterületet, s csak úgy engednék meg a további használatot, ha a bevételt külön kezelnék.⁴⁵ Újabb kérésükre mégis az egyszer már elutasított Katonáéknak adták oda a túrkeddi és köveshalmi vizet. Ezzel egyidejűleg kapta meg a főbíró társasága a Magospart és a Malomgát közti szakaszt, Szegő András társasága a Bokros zugi vizet, Nácsai János társasága pedig az ecsegi (Ritka) borzi vizet.⁴⁶ Májusban is jelentkezett még egy társaság (Tóth Péter, Katona Sándor szabad birtokos lakosok – tehát redemptusok – társaik képviselőjében), akiknek kijelölték ugyan a pohamari Beretytyót „Betserkétől fogva a határig”, de megjegyezték az előljárók: „a halászó vizek nagyobb részént elfoglaltatva” van.⁴⁷ Az 1805-ben engedélyt kérők között nem találtam a fiscalis társaságát, pedig ők is használtak ebben az évben egy olyan vízterületet, melyet a többi társaság túl nagynek minősített. A tanácsi állásfoglalás: az a víz „eleitől fogva annyi mennyiségben halásztatván egy társaság által mint most”, a pa-

⁴⁴ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. január 21. 24–25. db.

⁴⁵ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. jan. 26. 30. db.

⁴⁶ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. jan. 28. 38–41. db.

⁴⁷ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. máj. 10. 147. db.

nasz tehát indokolatlan. Ugyanekkor utaltak rá a bírák, hogy milyen esetben nem voltak szigorúan betartandók a kijelölt határok: „meghatározottat, hogy a Halász Társaságok ki-ki a maga vizét halássza ezután is, olly megjegyzéssel, hogy valamelyik Társaságot a másik henyeségbe talállya, a henye Társaságnak a vizét szabad a másiknak meghalászni, a Biróságnak hírével.”⁴⁸ Vagyis a közös kassza gyarapítását fontosabbnak ítélték, mint a szokásjogi szerződéssel megszerzett használati jog feltétlen tiszteletben tartását.

A *communitas* hasznának garanciáját remélhette a tanács a *halászbíró* kijelölésével is. A halásztársaságnak ez a tagja ugyanis nem a vezető volt, hanem a tanács által megeskettett felelős számadó. 1763-ban egy szerződésben, hamarosan pedig az összes társaság számára kiadott rendtartásban előírták: „Két Halasz Biro Közzülök meg hiteltesség”, s egyiküknek mindenkor jelen kell lennie a halászatnál (amiből logikusan következik, hogy a teljes társaság nem halászott feltétlenül együtt és egyszerre). Azért kellett jelen lenni valamelyiküknek, mert nekik kellett – felszólításra – minden haleladásról számot adni, ha pedig valakit csalárdságban (lopásban vagy hír nélküli haleladásban) tapasztalnak, a bírónak azonnal jelenteniük kell az esetet. Akkor is helybelinek kellett lennie a halászbírónak, ha más helységbeliek alkották a csapatot, azaz: voltak bérlők. A mezőtúriakkal 1761-ben kötött szerződés is, a törökszentmiklósiakkal tervezett, de a helybeliek tiltakozása miatt megghiúsult 1767-es megállapodás is rögzítette, hogy „midőn Halaszshoz készülnek”, értesítsék a tanács megbízottját. Ő vezette a számadásokat, s ezért a társaság teljes jogú tagjának kellett elismerniük a társaknak: a halászsoknak jutó zsákmányhányadból, nem a tanácséból kapta a ráeső részt. Az ilyen „taggá”-nyilvánítás ellenére sem bizonyos, hogy halásznia is együtt kellett a többiekkel!

Egy-egy halászbíró konkrét megnyilatkozása egyébként is azt látszik igazolni, hogy a társaság tagjai nem csak „kötelezően” együtt: akcióközösségben, hanem egyénileg is halászhattak, illetve adhattak el halat. 1781-ben azt panaszkolta Nagy István halászbíró, hogy társai közül hárman „hal árával adósak”.⁴⁹ 1790-ben, amidőn a bírák kérdőre vonták a halászbírót: mennyi is volt a hasznuk, az így védekezett: „arról S. Nagy István és Sallai János Halászó Gazdák tudnak

⁴⁸ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. jún. 14. 224. db.

⁴⁹ Túrkeve ir. Tjk. 3. kötet, 180–181. 1781. febr. 17.

egyenesen felelni.”⁵⁰ Ez a megjegyzés egyértelművé teszi, hogy nem a halászbíró volt a bérlőtársaság első embere, hanem az a (nyilván a legtekintélyesebb) gazda, akit a jegyzőkönyvi megörökítéskor a csapat képviselőjeként szoktak megnevezni.⁵¹ Mivel a halászbíró tulajdonképpen a tanács erőltette rá a halászokra, nem maguk választották, természetesen, hogy gyorsan igyekeztek „megfelelkezni” erről az ellenőri szerepkörrel. 1805-ben – mintha nem is lett volna előzménye – újólag határozott a tanács arról, „hogya ez után minden Halász Társaságban legyen egy meghiteltetett ember, aki hit alatt adminisztrálja a hal eladásokat és az hal harmadot.”⁵²

Arra következtettem a fentiekben, hogy a túrkevei vizek hasznosítására parasztgazdaságok – közöttük a kifejezetten jómódúak – vállalkoztak. Ha mindegyikük nem is vett részt a hálózás és a vészépítés fáradságos és szakértelmet is feltételező napi munkájában, hanem a szolgáját küldte halászni, vagy „specialistának” adta albérletbe a jogát, a halászcsapatok tagjainak többsége bizonytalán értett a halászathoz. Hiszen – mint már idéztem – amint valaki sérelmezte a társaságból való kihagyását, a többiek a maguk halászati munkájára és a kihagyottnak a „hanyagságára” hivatkoztak. Ha viszont parasztgazdák voltak a halászok, az általuk használt eszközöknek olyanoknak kellett lenniük, melyek nem tették lehetetlenné a földművelő-állattartó gazdaságban és a halászatban elvégzendő munkafeladatok időbeli egyeztetését. Amit a halászati technikáról elárulnak (az ebben a vonatkozásban különösen szűkszavú) tanácsjegyzőkönyvek, a sikeres egyeztetés bizonyítékává tehetőek, ha a recens megfigyelések segítségével értelmezzük az archivális adatokat.

Arra már a vészes és a gyalmos halászatból kiadandó „dézma” különbsége kapcsán utaltam, hogy a tanács a kevésbé költség- és munkaiigényes halfogási módtól kívánta meg a nagyobb hányadot: ha megépítették a vést – vagyis elrekesztették a vonuló hal útját – csak a fogófejbe tévedt halak folyamatos kiszedéséről kellett gondoskodniuk a halászoknak. A 19. század második fele óta folyamatos néprajzi gyűjtések a vészek (vejszék) sokféle alaprajzi elrendezésű változatát

⁵⁰ Túrkeve ir. Tjk. 5. kötet, 1790. máj. 31. 405. db.

⁵¹ Vö. a Hódmezővásárhelyről idézett 1791-es adatot, melyben a tanácsi rendelkezés megfogalmazásakor megkülönböztették a „haltartó gazdát”, a „halász mestert” és a legényeket – Szilágyi Miklós 1975: 527–528.

⁵² Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. jún. 14. 224. db.

mutatták be a magyar vizekről, és sokoldalúan bizonyították: kiválóan alkalmasak rá, hogy a paraszthalászok legfőbb halfogó eszközei legyenek.⁵³ Természetesen nem tudhatjuk, hogy a sokféle formaváltozat közül melyik lehetett jellemző a 18–19. században Túrkevéen,⁵⁴ néhány részletet azonban megvilágítanak a forrásaink.

Az nem valószínű, hogy a *vész* terminus mellett olykor előkerülő *rekesz*, illetve *lésza* – jóllehet ennek sem mondanának ellent a recens párhuzamok⁵⁵ – másféle rekesztő halászati eszközt jelölt volna. 1753-ban közölte a tanács az egyik gyalmos társasággal, hogy „midőn a rekesz csinálásnak ideje elkövetkezik” meg fogják mutatni a helyét; 1762-ben egymás után két csapatnak engedélyezték, hogy a Berettyót „rekesssel halászat végett által tehessék”. Az ilyen szövegkörnyezetben a *rekesz* még jelenthetne a *vész*től különböző rekesztő-szerkezetet, rendszerint azonban a *vész* szinonimájaként használták a szót. 1759-ben néhány hetes különbséggel, azonos szövegösszefüggésben, „vész helyet”, illetve „rekesz helyet” emlegetett a tanácsi engedély. 1763-ban ugyanabban az intézkedésben írnak „nyári vész”-ről és a „Rekesznek által tétel”-ről. Még egyértelműbb a szinonima használata 1765-ben: „folytassák a rekesz által tételt, nádat ugyan vághat(na)k a Berettyón vesznek”. A *lésza* csak egyszer, 1773-ban bukkan fel: két társaság vitájában esik szó a „lésza letétel”-ről. Ez a terminus a (recens párhuzamok alapján) – ‘fonott nád vagy vesszősövény’ jelentésben – a *vész* terelőfalának neve is lehet.⁵⁶ Mégis valószínűbb, hogy a terelőt és a fogófejet is magában foglaló *vészt* jelöli ez a terminus is, mivel a *lészával* fogott zsákmánynak is felére tartott igényt a tanács.

⁵³ Lásd például Ecsedi István (1934: 142–147) és Szilágyi Miklós (1995: 123–138) összefoglalásának vejsze-fejezetét.

⁵⁴ Szűcs Sándor (1938: 181–182) olyan recens *vészt* emlegetett a Sárrét vidékéről, melynek kerítése (*lésza*) V alakban rekesztette el az eret, a *vészfő* a V csúcsában helyezkedett el. Valóban ez a (Herman Ottó által *rácvejszének* nevezett) kétszárny-lészás forma volt a legelterjedtebb a magyar vizeken. A Sárrét tágabb környékéről azonban más vejszeformákat is ismerünk: Herman Ottó (1901: 63–64) például a Geszt alatti rétségből a középlészás-kétszárnylészás változatot, Molnár Gyula (1969: 111–113) pedig Konyárról a spirálvejszét közölte.

⁵⁵ A *rekesz*ről lásd Szilágyi Miklós 1977a; a Duna menti *lészáról*: Solymos Ede 1965: 118–120. A Közép-Tisza mentén és a tiszántúli kisvizeken a *lésza* a vesszőből (vagy nádból) font terelőfal neveként is, a *vejsze* szinonimájaként is dokumentált: Ecsedi István 1934: 142–147.

⁵⁶ Lásd például Herman Ottó 1887: 154–158; Ecsedi István 1934: 142–147.

A *téli vész* és a *nyári vész* fogalmi megkülönböztetésének értelme-jelentősége nem világos a számomra. A *téli vész* engedélyezése a gyakoribb: ha nincs is ott az évszakra utaló jelző, általában ősszel, legkésőbb november tájt kértek és kaptak engedélyt a csapatok. Ha ennél későbbi az engedélyezés, az állásfoglalás sejteti, hogy sürgős a rekesztés. A *nyári vész* engedélyezésének május 9-i dátuma alkalmasint azt jelenti, hogy az ilyen rekesztéket a tavaszi nagy áradás levonulása után rakták vízbe (1763). Az aligha lehet vitás, hogy a *téli vész* volt az erősebb szerkezet, hiszen ellenállt a fagyásnak és a kora tavaszi áradásoknak. Ezért nemcsak nádat, hanem fát is biztosított a tanács a megépítéséhez; ez utóbbit nyilván a nádfalazatot merevítő, a mederbe beásott cölöpök számára. Ezt a következtetésemet is a recens párhuzamok támasztják alá.⁵⁷ Ahogy azt is, hogy a rekesztő falazatot a nádkerítéshez hasonlóan készítették: a mederbe levert erős nádszálak sorát mindkét oldalon gúzsolt nádkötegekkel korcolhatták végig. Mindenképpen valamilyen kötési technikával épült a nádfal, ha a vész lerakását „vészkötés”-ként emlegetik a források. Lehetséges persze – a recens adatokat figyelembe véve,⁵⁸ –, hogy előre megkötött nádlésza-darabokat használtak fel, hiszen a meg nem lábolható mélységű vízben nehéz lett volna szálanként leverni a mederbe, majd összekorcolni a nádat. A vészkötésre utaló feljegyzés szerint *hajóra* is szükség volt a helyszínre kivonuló csapatnak (1777), s emiatt is inkább nádlésza-darabok előzetes elkészítését és helyszíni összeépítését lehet valószínűsíteni.

A több ágra szakadva, s viszonylag széles, parttalan mederben folydogáló Berettyó keresztülrekesztése nem lehetett olcsó és egyszerű feladat. Az anyagigényt jól kifejezi, hogy a halásztársaságok külön erre a célra vághattak nádat a még fel nem osztott nádas réten: nem volt elegendő az a nád, amit ki-ki az évente osztott nádnyilonon vágni tudott. (Ami közvetve azt jelenti, hogy a halászoknak pénzért kellett volna nádat venniük, ha nem vághatnak külön erre a célra.) A befektetett munka nagyságára pedig abból következtethetünk, hogy a 6–8 tagú csapat több napig dolgozott egy-egy *vészen*. 1787-ben (tél közepén: januárban) arra vállalkozott az egyik társaság,

⁵⁷ Györffy István (1922: 40) szerint „Egy közepes vészhez 35 kéve nádat használtak fel. A vész fejét és terelő lészáit karók tartották.”

⁵⁸ A vészpítés ilyen megoldására lásd például: Szilágyi Miklós 1971: 284–286 (Tápé, Csongrád megye).

hogy a Kabai-eret (tehát nem is a Berettyó fő-ágát) három nap alatt „veszekkel által reggeti”. A tanács azonban nem volt bizonyos benne, hogy a gyors munka eléggé tartós építményt fog eredményezni, úgy határozott tehát, hogy „ha azonn munká a víz által elrontatna”, mégis a korábban jelentkezett, de ugyanezt a gyorsaságot nem vállaló társaság fogja megkapni a kérdéses vizet. A *vész* tartósságának és a víz rongáló hatásának ez a logikai összekapcsolása azt jelentheti, hogy eleve nem számoltak egy áradást magában foglaló télnél-tavasznál hosszabb élettartammal: idényenként új *vészt* építettek.

Ha a téli és a nyári *vész* formai-szerkezeti különbségére nem is tudunk következtetni a jegyzőkönyvi adatokból, arra igen, hogy aki télen, kora tavasszal halászott, a mezőgazdasági munkák holt idényét használta ki. A kora tavaszi áradások időszaka pedig nemcsak ezért volt különösen előnyös a paraszthalászok számára, hanem a nagyobb halmozgás miatt is: az ívó helyre, majd onnan visszafelé úszó halak tömegesen mozogtak ilyenkor az áradó-apadó vízzel együtt. A rendszeres, tehát kiszámítható, halvonulás miatt tetszőleges helyen nem is lehetett (nem volt célszerű) elrekeszteni a folyót: csak a tanács által meghatározott, a kölcsönös érdekeket tiszteletben tartó helyeken engedtek rekeszteni, hogy az egyik *vész* ne tegye lehetetlenné a másiknak elvileg ugyanolyan eredményűnek vélelmezett fogását. Amikor 1758-ban két társaság vitájában állást foglaltak a bírák, nem a folyóban állott a kérdéses *vész*, mégis a kiszámítható halmozgás miatt lobbant fel a vita. „Katona Mihály Uram és több Halász Társai” ugyanis „a Kiri Tót oly helyet tettek által”, ahol megakadályozták „Hajdu Benedek Uram társaságának hasznát”, ezért a tó más-más ágát jelölték ki használatra a két társaságnak.

Nem volt persze minden *vész*nek nevezett rekesztő szerkezet a fő ágat elzáró és egyformán erős! A kisebb erekben is raktak le (a recens állóvízi és az ereken alkalmazott vejszékhez bizonyára hasonló) *vész*eket,⁵⁹ s talán nem is rekesztették át teljesen minden esetben és mindenütt a vízfolyást vagy tóágot. 1782-ben azért büntettek hét halászt, mert a kabai Nagyéren engedély nélkül halásztak, s közülük ketten „azon éren lévő vizet vésszel is által tették”. Ha két ember munkája volt az által tevés, ez az ér bizonyosan jóval keskenyebb volt,

⁵⁹ A nagyon is különböző nagyságú rétségi vizeket elzáró vejszék érték különbségére lásd a Tápai-rétről közölt becsértékeket: Inczeffi Géza 1961: 34–35.

mint a Berettyó. Amikor a kisújszállásiaknak 1776-ban megengedték a csíkászatot a Kiri-tóban és a Mirhóban, azt is kikötötték, hogy nem szabad „egészen által tenni a vizet, hanem csak a széleit”. A korlátozás közvetve arra is utal, hogy a nagyobb vízfolyások teljes elrekesztése eredményezett megdézsmálható *halászati* zsákmányt, hiszen ez esetben a csíkászatot engedték meg, csak a halászatot tiltották.

Ez a megengedő értelmű korlátozás szerint a *vész* – azaz a rekeszték – nemcsak a halászok, de a csíkászok eszközkészletéhez is hozzátartozott. Mivel azonban a csíkászó vizeket következetesen külön kezelték, a legjellemzőbb csíkászeszköz is alighanem más volt, mint a halászok *vésze*. Nyilván nem tévedek, ha ezt, a forrásaimban *kas*-nak emlegetett csíkfogó eszközt a recens leírásokból jól ismert *csíkvarsával* (gyakoribb nevén: *csíkkassal*) azonosítom.⁶⁰ A recens párhuzamok segítségével kétféle csíkkas-lerakási módot lehet valószínűsíteni. A téli csíkászat engedélyét november 15-től Szent György napig (április 24.) kapták meg a kisújszállásiak (1773). Mivel a téli hónapokban jég szokta borítani a vizeket, bizonyosan lékekbe leeresztett csíkkasokkal fogták a csíkot. Ez az öt hónapnyi idő persze belenyúlik a tavaszba, s van kifejezetten *tavaszi csíkászatra* (a március 4. és húsvét közötti egy hónapnyi időre) adott engedély is (1782). Feltételezem tehát, hogy *csíkgáttal* kombinálva szintén rakták le a *kasokat*. A Sárrét vidékéről (és más lápos-mocsaras területekről) sokszorosan bemutatták a néprajzi gyűjtők a földből, növényi törmelékből folyamatosan építgetett, s idővel közlekedő útként is használható *csíkgátakat*:⁶¹ az ilyen gát szűk átereszeinél úgy helyezték el a *kasokat*, hogy a szomszédosak ellentett irányból „várták” a kigyó-szerű, a gát keskeny nyílásain is átfurakodó csíkokat.

Akár télen, akár tavasszal csíkásztak, bizonyosan ugyanazt a sűrű fonású, tölcselesen szűkülő bejáratú varsafélét használták. Nem lehetetlen, hogy ugyanilyen formájú, csak nagyobb és ritkább fonású, bővebb bejáratú volt az a halfogásra használt *varsa* is, melynek lerakását 1779-ben engedélyezték Kapjoni Nagy Mihálynak. A Sárrét

⁶⁰ A *csíkkas*ról lásd: Herman Ottó 1887: 205–209; Ecsedi István 1934: 226–231.

⁶¹ A *csíkgát*ról lásd Ecsedi István 1934: 139–141, 227–228. Györfly István (1922: 42) szerint „a lápon kutat metszettek s a lyukba dugták vöröcsökével lefelé a csíkvarsát”: a levegőre törekvő csík bújít bele. Ez a csíkászati módszer is adatolható minden lápos vidékről.

vidéken ugyanis – Ecsedi István leírása szerint⁶² – az ilyen formájú halfogó varsa látszik a legarchaikusabbnak.

Nem kétséges, hogy a vejsze és a varsa mellett egész sor „aktív” fogási módot kellett ismerniük a 18–19. században halászgató túrkeveieknek, de csak a *gyalom*ról szólnak részletesebben a tanácsjegyzőkönyvek, egyéb módszerekre csupán utalnak. A bíró által 1804-ben tetten ért engedély nélküliek valamilyen kishálóval halászhattak a Berettyóban, ha a „halászó szerszámot” el tudta venni tőlük, Túrpásztóról a városba tudta vinni a hallal együtt.⁶³ A halászat árendátora 1787-ben azért jelentett fel a tanácsnál egy embert, mert „tapogatóval maga szükségére fogott két halat”, egy inasgyereket pedig azért, mert „rákászni ment, s kézzel a rákkal együtt halat is fogott”. A bírák állásfoglalása annyit elárul ezekről a módszerekről, hogy a tapogató halfogás „az halászat közzé értetődvén”, tilalmas, a kézzel való esetleges halfogás viszont szóra sem érdemes. Alig több ez az információ annál, mint amire a néprajzi közlésekből amúgy is következtetni tudunk.⁶⁴ Alkalmasint azért maradtak említetlenül a kisebb halászszerszámok – például a szigony vagy az emelőháló, melyekről vannak Sárrét vidéki recens adataink –,⁶⁵ mert ezek inkább az önellátó (a tanácsi haszonvétel szempontjából tehát elhanyagolható jelentőségű) halfogást szolgálták, míg a gyakran emlegetett *gyalom*nak az árutermelésben volt igen fontos szerepe.

Igaz, arról sem tájékoztatnak forrásaim, hogy pontosan milyen is lehetett ez a nagy méretű, csónak (*hajó*) segítségével elvetett, s tértölelő vontatás után partra húzott kerítőháló-féle: a *gyalom*. A közel egykorú sárréti és körösi említésekből 80–100 öl (= 150–190 m) hosszú hálóra

⁶² A *hurcagát* nyílásaiba (mint a *csíkgát* esetében) lerakott ún. begyűrt szájú var-sáról – a *hurcáról* – lásd: Ecsedi István 1934: 139–142.

⁶³ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1804. szept. 1. 166. db. Ez a könnyen hordozható szerszám emelőháló, tapogató, de mert két ember is jelen volt halászatkor, akár *kétközsháló* is lehetett.

⁶⁴ A tapogató különböző formáiról, illetve a kézzel való halfogásról összefoglalóan: Szilágyi Miklós 1961; 1981b. Szűcs Sándor (1938: 181–182) egyébként a sárréti pákászok-halászok egyik legfontosabb eszközeként emlegette a tapogatót.

⁶⁵ Lásd például Ecsedi István 1934: 160–166, 185–192. Szűcs Sándor (1938: 181–182) a falusi ember eszközének mondja az *emelőhálót*, a pákász-halász eszköze-nek pedig a *teszi-veszit*, jóllehet a két terminus bizonyára ugyanazt a kisháló-típust jelölte.

következtethetünk,⁶⁶ azt azonban nem tudjuk meg, hogy zsák vajon volt-e a háló középtáján, ahogyan a sokszor leírt recens *gyalom*nak rendszerint volt.⁶⁷ Annak bizonyára nincs jelentősége, hogy a szerződésekben, megállapodásokban olykor nem *gyalom*ként, egyszerűen *hálóként* nevezték meg azt a szerszámot, melynek harmada hasznára a tanács igényt tartott. Az alternatív megnevezésekből nem szükséges feltétlenül kétféle szerkezetű kerítőhálóra következtetni!

A kerítőháló hosszát és szélességét persze mindenütt hozzáigazították a meghalászendő vízhez, s ez Túrkevéen sem lehetett másként: a *gyalom* (illetve a *háló*) megnevezés különböző méretű hálóféléket jelenthetett. Ha a halásztársaság tagjai egy-egy hálódarabbal járultak hozzá a *gyalom*hoz, a kisebb egységekből „összevarrt” háló alkalmi (a konkrét vízterülethez igazodó) méretváltoztatása könnyen megoldható volt – erre szintén vannak recens példák.⁶⁸ Bár egy 1777-es vitából, amikor a társaság egyik tagja azzal érvelt, hogy a hálóba már 4 márvást fizetett, inkább a háló-egész megvásárlására, nem pedig a tagok által összeadott léhésdarabokból való összeállításra lehet következtetni. Ha viszont azt is számon tartjuk, hogy a halászóvizek elgazosodtak, a vízi növényekkel teli vízben viszont nem tudták húzni a hálót, mégiscsak fel kell tételeznünk: olykor rákényszerültek a hálóméret megváltoztatására. Arra egyértelműen utal az egyik halászcsoport 1805-ös panaszja, hogy a kenderáztatás miatt elszaporodott dudvák „a *gyalom*nak nagy romlására” voltak.⁶⁹ Ez a megjegyzés azt is kifejezi, hogy a hálózást akadályozó „dudvás” vízszakaszokat kényszerűségből kikerülték.

Nemcsak a *gyalom* méretéről, formájáról, arról sem közölnek érdemlegeset forrásaim, miképpen egészítette ki egymást a *vészes* és a *gyalmos* halászat. Pedig fel kell tételeznünk, hogy kiegészítette, ha ugyanaz a társaság a maga vízterületén *vészt* is épített és *gyalmolt* is! Erre következtettek egyrészt abból, hogy ugyanaz a megállapodás

⁶⁶ Lásd például az 1811-ben, egy határvillongás kapcsán lefoglalt, jég alatti halászatra használt kerítőhálóra (Szilágyi Miklós 1973), illetve a gyomai tanács helybeli halászoknak átengedett *gyalom*-hálójára (Szilágyi Miklós 1989b) vonatkozó ilyen méretadatokat.

⁶⁷ A zsákos (*kátás*) *gyalom* részletes ismertetése: Herman Ottó 1887: 286–302.

⁶⁸ Részletesebben szólok róla a tiszai halászatról szóló kismonográfiában: Szilágyi Miklós 1995: 163. skk.

⁶⁹ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805.

rögzíti a vészes és a *gyalmos* halászat dézsmálásának különböző mértékét; másrészt pedig abból, hogy egy 1764-es tanácsi intézkedés a pohamarai Berettyó elrekesztésének engedélyezéséhez hozzákapcsolta: „midőn alkalmasnak talallyák Haloval is Halaszszak”. Az elrekesztés mindenesetre fontosabbnak: a haszonvétel előfeltételének látszik a különböző állásfoglalásokban. Ami alkalmasint nem csupán azt jelenti, hogy a megfelelő helyen és időben megépített vészből könnyebb volt újra meg újra a zsákmányt kiszedni, mint fáradságos munkával a kerítőhálót vontatva zsákmányhoz jutni. Azt is jelentheti, hogy a kerítőhálózás eredményessége is a rekesztés függvénye volt. Vagyis: a nádfal nemcsak a vészfejbe terelte, hanem vissza is tartotta az úszkáló halakat. Feltételezhetjük eszerint, hogy olyan funkciója is volt a folyón épített vésznek, mint az ártéri tavat és a folyót összekötő *fokon* vagy *éren* lerakott, a halakat a tóban visszatartó *rekesznek*.⁷⁰

A halászati technikával kapcsolatos további következtetésektől azonban – a „belemagyarázást” elkerülendő – jobb őrizkednem. Tudomásul kell vennem azt a sajnálatos körülményt, hogy a türkevei tanácsjegyzőkönyvek szinte kizárólag a halászat jogi feltételeinek, nem pedig eszközanyagának rekonstruálását szolgálhatják!

A vadászat

A parasztok vadászatát – különösen a lőfegyverek mind nagyobb mértékű terjedése miatt a fegyvertartást és a fegyveres vadászatot – II. Ulászló 1504. évi dekrétuma óta meg-megújulóan tilalmazták honi törvényeink. Ezek az elvi tilalmak nemcsak a nemesi előjogok védelmét szolgálták; a lázadás, a fegyveres ellenállás lehetőségét látták a törvényalkotók abban, ha a jobbágyság lőfegyverrel rendelkeztek. A tiltás ellenére sem volt azonban sem a fegyvertartás, sem a vadászat és a vadfogás szigorúan, következetesen üldözött és szankcionált a feudalizmus századaiban. Nem csupán eltűrték, hallgatólagosan tudomásul vették a vadászat jogát birtokló, vadászatra jogosult nemes emberek, ha a jobbágyaik is részesültek a vadállományból, hanem gyakran éppen hogy kötelezték őket a vadászat valamilyen formájára.⁷¹

⁷⁰ A *rekesz* halászati jelentőségének az archivális adatokat is értelmező összefoglalása: Szilágyi Miklós 1977a.

⁷¹ A vadászati jogról és a parasztok vadászatáról összefoglalóan: Kolosváry Bálint

Ha a jobbágyparasztok vadászatának jogi megítélésében is ennyire ellentmondásos, már-már liberális volt a mindennapi gyakorlat, okkal-joggal arra következtethetünk, hogy a nem jobbágy nagykunságiaknak még az országos törvények kinyilvánította elvi tilalmakkal sem kellett számolniuk: szabadjára engedhették vadászszenvédélyüket. A túrkevei adatok korántsem igazolnak ilyen feltételezést! Bár nem annyira következetesen, mint a halászat esetében, a vadászatot is korlátozni, s a redemptus közösség érdekeinek szolgálatába állítani törekedett a tanács.

A vadászati jogot – ugyanúgy, mint a halászati jogot – a feudalizmus kori jogfelfogás kisebb haszonvételnek (regale) határozta meg, tehát nemesi előjognak tekintette. Ebből következően ez a jog is csak egyetemlegesen vonatkozott az 1745-ös megváltkozás után a redemptus közösségre, melynek tagjai (néhány családtól eltekintve) személyükben nem voltak nemes emberek. A közösség tagjai számára – legalábbis elvileg – éppúgy tilos volt a vadászat, mint a halászat. Pontosabban: aki vadászni akart, vállalnia kellett, hogy a „haszonból” a tanácsi bevételt is gyarapítsa.

A halászat és a vadászat remélhető hasznának helyi megítélése mégsem volt teljesen azonos. Csak 1765-ben – a halászat szabályozásához képest évtizedes késéssel – fogalmazta meg a túrkevei tanács, hogy a „Vadak, Halak, Bekákból illendő hasznót a Helység(ne)k” adják ki azok, akik a vadászszákmányt értékesítik.⁷² Ennek az intézkedésnek az indoklásából az is kiviláglik, hogy ezt megelőzően bárki korlátozás nélkül vadászhatott, sőt voltak olyanok, akik kereskedtek is a vaddal. Azt tapasztalta ugyanis a tanács, hogy a „Helység szükségére sem pénzért, sem srét es puska por kiadása mellett a lakosok semmi féle vadat nem hoznak fel”; már oly mértékben összefogdosták a nyulakat, „kereskedest indítván belőle”, hogy ha a helységnek szüksége lenne rá, akkor sem tudna szerezni. Úgy intézkedtek tehát, hogy a jövőben „senki olly véggel, hogy a nyúlat vagy Zsidónak vagy Magyarnak kereskedésre eladgya, sem agárral ne fogassa, úgy puskával ne lőjje, hanem csupán maga asztalára valót fogathasson

1923; N. Kiss István 1974; Takács Lajos 1986. Történeti adatok a Tiszántúlról: Ecsedi István 1933: 5–7. Lásd még korábbi összefoglalásomat a 18. századi nagykunsági „népies” vadászatról: Szilágyi Miklós 1982: 33. skk.

⁷² Túrkeve ir. Tjk. 2. kötet: 47. 1765. febr. 11.

és lőjön.” E rendelkezés megszegőit 12 Ft bírsággal fenyegették, s elrendelték a rendszabály templom előtti publikálását.

Abban a kérdésben persze nem foglaltak állást a bírák: mennyi is az az illendő haszon, amelyre – nyulakból s „nem különben más fogott Vadakból” – a tanács jogot formált. A halászati haszonvétel megfélemezéséhez – harmadolásához képest liberálisnak tűnő megítélés abban is megnyilvánult, hogy ezúttal is csak a nyulakkal való kereskedés tilalmát hangoztatták. Az asztali szükséglet kielégítésének teljes szabadsága pedig tág teret kínált az önérdekű jogértelmezésre.

Aki vadászni akart, nyilván ki is használta a kínálkozó lehetőségeket. Hiszen a tanács korántsem buzgólkodott, hogy az egyszer megfogalmazott korlátozásnak, tilalomnak érvényt szerezzen. Még e rendszabály megújításának sem, csak annak találtam nyomát, hogy előbb a felfogadott ecsegi révészt, később a zsákmány harmada ellenében engedélyt nyert két csíkászt megbízták: ha „más Idegen Embereket tapasztal, akik ott vagy vadásznak, vagy pedig csíkásznak és halásznak azokat bé jelentse, és ha lehet meg is fogja.”⁷³ Azt már nem örökítették meg a tanácsjegyzőkönyvben, hogy ezek a (mellékesen!) ellenőri feladattal megbízottak mekkora hatékonysággal működtek.

Ehhez a még mindig inkább csak elvi tilalomhoz képest komoly változásnak tűnik a vadászati jog bérbeadása. 1788-ban három évre szóló bérleti szerződést kötött a helység főbírája és tanácsa „Nemzetes Keniz András, Keniz János és Borsos Sándor Uraimékkal”; olyan személyekkel, akiknek nevével halászati- és kocsmabérleti szerződések aláíróiként is találkozhatunk.⁷⁴ A nevezettek, mint árendátorok, vállalták, hogy „ezen Helység egész Határán levő Vadászat” ellenértékeként esztendőnként 24 RFt-ot fognak „a Helység Beneficiális Cassajába befizetni”. Az árendálás persze korántsem azt jelentette, hogy csak ez a három vagyonos és tekintélyes redemptus lakos vadászott volna ekkortájt. Olyan *vállalkozók* lehettek ők, akik e szerződés révén megszerzett vadászati jogukat a *tanács helyett* érvényesítették a vadászni akaró lakosokkal szemben: engedélyezték kinek-kinek a vadászást, de – nyilván – részt vagy pénzbeli ellenértéket követeltek a haszonból. A „magok szükségére” való vadászatot sem engedték meg

⁷³ Túrkeve ir. Tjk. 3. kötet: 137. 1780. ápr. 16.; 4. kötet: 11. 1781. okt. 18.

⁷⁴ Túrkeve ir. Contractusok 1751–1842. (Csjsz. 1039) – a túrkevei kocsmák árendálásáról lásd: Szilágyi Miklós 1981a.

ekkor már bárkinek, csak „az úgy nevezett Honorationoknak” – alighanem a helység értelmiségi tisztségviselőinek, alkalmazottainak, akik alkalmasint személyükben is nemesek voltak.

E szerződésből többre sajnos nem tudok következtetni, mert a vadászat feltételeiről csupán azt rögzítették, hogy „a Vadászatról jött Felséges Patensbe bé foglalt” feltételek szerint kötött. Ez a legmagasabb helytől érkezett szabályzat pedig a bécsi királyi udvarnak a vadászati jog rendezésével foglalkozó 1786. évi (részletesen még nem elemzett!) utasítása lehetett.⁷⁵ Bár más nagykunsági mezővárosokban és a szomszédos urbáriális helységekben is ekkortájt kezdték emlegetni a vadászat árendáját, e királyi utasítás tehát nem volt hatástalan,⁷⁶ Túrkevéen ezt követően sem tudom dokumentálni az esetleges vállalkozói bérlet jellemzővé vállását. Sőt: néhány esztendő múlva – 1792-ben –, amikor a tanács ismételten foglalkozott a vadászattal, újra a saját hatáskörében járt el, nem emlegette az árendátorokat.⁷⁷

Ez utóbbi tanácsi állásfoglalás helytelenítette, hogy „némelly Puskával és Agarakkal vadászó Emberek magok asztali szükségén kívül is vadászván Számos Nyulakat el-adogatnak”, amikor az előjáróság valamilyen ügy elintézése kedvéért „NS Districtusainak javát és boldogságát munkálkodó némelly Fő és Uri Rendeknek” vadakkal akar kedveskedni, csak drága pénzen szerezhet tőlük. „Ezen rendtelenségnek helyre hozására nézve” azt tartotta helyesnek a tanács, hogy amint korábban a halászok, „a Vadászok is köteleztetnének a Vadak vagy azok áranak illendő részének ki nyilatkoztatására és által adására.” Elrendelték tehát, hogy vegyék jegyzékbe a vadászattal foglalkozókat, és publikálják: „minden vadra a Hellység Számot tart ennek utána.”⁷⁸

Mivel ennek, az előzményeket figyelmen kívül hagyó rendelkezésnek a megfogalmazásakor a halászat analóg példájára hivatkoztak, ma-

⁷⁵ Az 1786. aug. 21-án kiadott rendeletet a füzesgyarmati iratanyagban találtam meg: Békés megyei Levéltár, Füzesgyarmat ir. R. 19. 1770–1806. Vö.: Csőre Pál 1994: 149–150.

⁷⁶ Részletesebben: Szilágyi Miklós 1982: 34–36.

⁷⁷ 1790. május 1-én a halászati, a vadászati és a vásártartással kapcsolatos árenda megszüntetésének (nem indokolt) hármas kerületi utasítását jegyezték be a tanácsjegyzőkönyvbe (Túrkeve ir. Tjk. 5. kötet, 310. db). Nyilván ezzel függ össze, hogy két év múltán nem említették a vadászat árendátorát.

⁷⁸ Túrkeve ir. Tjk. 6. kötet, 1792. Boldogasszony hava 30. 77. db.

gyarázatra szorul, hogy vajon miért elégedett meg a tanács a vadászati zsákmány ötödével, míg a halhaszon felét-harmadát kívánta. A kevesebb dézsmát semmiképpen sem indokolhatta a vadászat költségesebb volta. Ha fel is tételezzük, hogy a puska, a sörét és a puszkapor beszerzése költségigényes volt, az agarakkal való nyulászat viszont lényegében nem igényelt befektetést. Márpedig a kétféle vadászati módszer között nem tettek különbséget: az igencsak elterjedtnek vélelmezhető agarászatért sem kellett nagyobb zsákmányhányadot beadni.

Reálisabbnak tűnik az a magyarázat, hogy a vadászatot nemcsak a háztartásban hasznosítható húst és szőrmét eredményező, ilyen értelemben hasznot hajtó foglalatosságnak tekintették, hanem hallgatólagosan elismerték: aki üldözi, pusztítja a vadállatokat, egyszersmind a mezei gazdálkodás érdekeit védelmezi. Azaz: a közérdeket is szolgálja az ültetvényeket prédáló állatok ritkításával, részben pedig a saját földjén esett károkat kompenzálja az elejtett vadak értékével. A védekezéshez, a kártékony állatok távol tartásához – a feltételezett helyi szokásjog szerint – a vadászati jogosultságot részben hatástalanító elemi joga van minden földművelőnek és állattartónak. Ezt is figyelembe véve aligha véletlen, hogy az idézhető törkevei rendszabályok szinte kizárólag csak a nyulászatra vonatkoznak. A nyúl ugyanis – bár kisebb-nagyobb kárt tesz, s az a mezőgazda is rákényszerül, hogy védekezzen ellene, aki nem akar vadászni – azért mégsem kifejezetten „kártékony vadállat”: az ellene való *védekezést* tehát ezért nem fogadta el a helyi szokásjog a mértéktelen vadászat indokaként, valamelyes ellenszolgáltatást mégiscsak méltányosnak tekintett.

Az ugyanis nem kétséges, hogy a vadászat fogalmába mindig beletartozott (tkp. máig beletartozik) a vadak kártétele elleni védekezés, ami a „vadászati jogosultság = kisebb haszonvétele” egyértelműségét jelentősen motiválta. Leggyakrabban a jogosnak elismert „önvédelem” volt az indoka annak, hogy a jobbágyok vadászatát – legalábbis a vadüldözés-vadirtás meghatározott formáit – megtűrték, sőt: „kötelezték” is rá a jobbágyokat. A védekezés joga természetesen a Nagyikunságban is, az urbáriális helyeken is csak a ragadozó vadállatokra vonatkozott. Különösen a nyájakat megtizedelő, ha nagyon elszaporodtak, a lakott területekre is bemerészkedő farkasok üldözését tekintették – Alföld szerte – közmunkában elvégzendő, a hatóság által elrendelt fontos feladatnak. Esetenként Túrkeve szinte teljes lakosságát, ugyanekkor a szomszédos helységek lakosságát is, mozgósi-

tó *farkas-kergetést* rendelt el a Hármaskerület kapitánya (ahogy a szomszédos vármegyék előjárósága úgyszintén), azt is megszabván, hogy a lakosok fele a rétes területek, másik fele a szántóföldek felé menjen.⁷⁹ Az ilyen hatalmas méretű hajtóvadászatok már csak azért is figyelmet érdemelnek, mert az ordasokkal való küzdelem sikeressége a vadüldözésben előzetesen megszerzett nagy gyakorlatot feltételez. A gyakorlatot pedig a nyulak puskával-agarakkal, lóhátról végzett hajtóvadászata közben könnyű volt megszerezni. Ez is magyarázhatja a legényes virtusnak is számító nyulászat valamelyes eltűrését!

Ha a vadak kártétele elleni védekezés jogával, kötelességével magyarázni tudjuk is a vadászati jog tanácsai hasznosításának kevésbé szigorú és következetes voltát, az mégis tagadhatatlan, hogy az idézett korlátozások az akkori ökológiai viszonyok közepette feltételezhető vadászati tevékenység igen számottevő részére tulajdonképpen nem vonatkoztak. Elképzelhetetlen, hogy a Túrkevéhez tartozó rétségekben ne vadásztak volna! Hiszen a Sárrét utolsó évtizedeinek flóráját és faunáját megörökítő egykorú vadászrajzok is,⁸⁰ a rétre emlékeztetéseket közvetítő néprajzi leírások is⁸¹ mesésen gazdagnak mutatják például a víziszárnyas-állományt.

Ugyanezek a vadászati leírások a vízjárta területek legfőbb hasznosítójáról: a halász-csikász-vadász-gyűjtögető tevékenységet folytató *pákászról* is részletesen szóltak. Havas Sándor például – aki 1858-ban közölte sárréti vadászélményeit – a Sárrét „korlátlan urá(nak) s birlalójá(nak), de egyszersmind nemtőjé(nek)” nevezte a pákászokat, „kik nélkül e roppant vadfészket elveszettnek kellene tartanunk”. Ő maga vadászatai során kalauzul fogadott egy-egy pákászt, személyesen figyelhette meg tehát, hogy ezek a „folytonosan a réten, és a rétből” élő, akár „sportsman”-nak is tekinthető emberek valóságos ezermesterek voltak. A pákász – Havas szerint – vésszel, véterrel és varsával fogta a halat és a csikot, s maga kötötte meg ehhez gyékényből és

⁷⁹ Túrkeve ir. Tjk. 6. kötet 1792. márc. 2. és máj. 4. 145, 275. db. A szomszédos Békés megyei helységek farkas-kergetéséről lásd Implom József 1971: 132–133.

⁸⁰ Például: Havas Sándor 1858. Györfly István a *Nagykunsági krónikájában* gyakran idézett Birtalan Szilágyi János: A Biharvármegyei Sárrét leírása című, 1827-ben keletkezett kéziratából, amit – ornitológiai tanulságai okán – közölt is az *Aquilaban* (XXVII. [1920] 60–70.)

⁸¹ Elsősorban Szűcs Sándor – bármelyik kötetében fellelhető – múltidéző leírásaira hivatkozhatom.

nádból a szükséges szerszámokat. A vízimadaraknak csapófát és tört vetett, de igen-igen megbecsülte a lőfegyvert is. Az is vadásztevékenységéhez tartozott, hogy „a vadludak, vadruczák, szárcsák és libuczok fészkeiből a friss tojást ezrével szedi, apró vadlibát fogdos, melly aztán a gazdasszony keze alatt megszelídül”. Szedi az elhullajtott szép tollakat; nádat és gyékényt vág; alkalmilag rábízzák a porondokon nyaraló marha, juh és sertés őrzését. És ő volt az, aki: „kis sajkájával fenntartja a sárréti helységek közt a közlekedést éjjel és nappal, a vadásznak biztos kalauzul szolgál; utast és szegény legényt vagy vásárra járó népet szállít merre s mint parancsolják”. Vagyis – összegezhajjuk – a Rétből megszerezhető javakkal látja el saját magát és a környező falvak-mezővárosok népét, akiknek sok egyéb jószolgáltatást is tesz. Nyilván a sárréti falvak lakóinak vélekedését, nem hiteles számba vétel eredményét közvetítette Havas Sándor, amikor azt közölte: „minden sárréti helységnek van tíz, húsz s a nagyobbaknak több pákása is s az egész Rétségben néhány százra megyen számuk”.⁸²

Mivel a 20. század eleji-közepi (tehát múltidéző) néprajzi közlések⁸³ Havashoz hasonlóan szokták részletezni a pákász sokoldalúságát (esetleg „társadalmon kívüliségét” hangsúlyozzák – indoklás nélkül – erőteljesebben), a Sárrét e nevezetes alakjának további jellemzése talán szükségtelen is. Amúgy sem a pákász egykorú és visszaemlékezéseken alapuló jellemképének összehasonlító elemzése, hanem a 18. század végi – 19. század eleji túrkevei szerepének, jelentőségének valószínűsítése ez alkalommal a célom, ehhez pedig a mocsárlecsapolást közvetlenül megelőző, személyes hitelű beszámoló inkább használható, mint bármelyik későbbi múltidézés.

Bármennyire valószínűnek tűnik azonban, hogy Havas Sándor élménybeszámolójának a túrkevei határ egy részét is uraló rétség félévszázaddal – évszázaddal korábbi hasznosítására *érvényesnek kell lennie*, egykorú forrásaim nem támogatják az ilyen következtetésemet. Alkalmasint azok lehettek a sokféle zsákmányoló és gyűjtögető tevékenységgel jellemezhető „rétes emberek” – tehát a pákászok –, akik csíkászatra kértek és kaptak engedélyt a túrkevei tanácstól a tanácsjegyzőkönnyvek tanúsága szerint. Hogy nemcsak csíkfogas-

⁸² Havas Sándor 1858: 288–290.

⁸³ Elsősorban Györfly István (1922) és Szűcs Sándor (1942; 1946; 1957; 1977; 1992) klasszikusként, fél-klasszikusként tisztelt műveikben.

sal foglalatostkodtak a Rétkben, néhány velük kötött megállapodás halfogást is megengedő kitétele, valamint az a megjegyzés látszik igazolni, hogy „tekenős békát, valamennyit fognak, tartoznak behozni”, s ezért illendő árat kapnak.⁸⁴ A halászatot és csikászatot más rétségi haszonvételekkel kiegészítő személyek (a halászatról szólva utaltam már rá) sejtetően a tőrkeveiek között is akadtak. De mert kisújszállásiak bérelték a tőrkevei csikászatot is, a szomszéd városban bizonyára jellemzőbb foglalatosság volt a csikászat – tehát a pákászat. Aligha lehet véletlen, hogy 1799-ben, amikor Füzesgyarmat és Szerep határperében a 32 tanú közt 13 pákászt is meghallgattak, ezeknek a többsége szintén kisújszállási illetőségű volt.⁸⁵

Eszerint az is valószínűsíthető, hogy a Sárrétkből részesedő falvakmezővárosok egyikében-másikában – például Kisújszálláson – relatíve mégiscsak nagyobb jelentőségű volt a pákászkodás. Nem megmagyarázhatatlanul feltűnő tehát, ha Tőrkeven alig-alig intézkedett róluk, velük kapcsolatban a helyi elöljáróság.⁸⁶ Arra viszont nincs végleges magyarázatom, hogy a tőrkevei tanács – a jelek szerint – miért kezelte ennyire liberálisan a rétség vadászati hasznosítását: miért ítélte „megoldottnak” a sokoldalú, sokféle termékre kiterjedő pákász-hasznosítást a csikászatra adott engedéllyel.

⁸⁴ Tőrkeve ir. Tjk. 4. kötet: 20. 1782. márc. 4.

⁸⁵ A tanúvallatások elemzése: Szilágyi Miklós 1968.

⁸⁶ A pákászoknak én magam csak egyetlen említését találtam: 1780-ban az új ecsegi révész kötelességei között sorolták fel, hogy „pákászokat, vadászokat tellyességgel meg engedni nem szabad” (Tőrkeve ir. Tjk. 3. kötet: 137. 1780. ápr. 16.) Győrffy István viszont több 18. századi tőrkevei adatot is idézett a pákászok megrendszabályozásáról. 1763–1765-ben a vidra és a nyérc gereznájának beszolgáltatására igyekeztek rászorítani a pákászokat, s megakadályozni, hogy az értékes prémet zsidónak vagy görögnek adják el. 1765-ben három, név szerint is megemlített tőrkevei pákász 9 nyércet vallott be, s őket a tanács felhatalmazta, hogy elvehetik a többi, nem fizető pákász zsákmányát. 1766-ban a dévaványaiak leveléhez kapcsolódva rendelkezett róluk a tanács, korhelyeknek, dologkerülőknél nevezvén őket. Büntetéssel is fenyegetőztek, de csak általánosságban közölték a pákászokkal, csikászokkal, solymászokkal, hogy a haszonról számot adjanak (Győrffy István 1984: 45).

A méhészet

A Nagykunság 18. századi méhészetét bemutató korábbi dolgozatomban⁸⁷ arra következtettem a Jász–Kun Kerület 1760. évi általános összeírásából, hogy Túrkeve paraszti méhtartása sokkalta jelentősebb volt, mint a többi nagykun településé. Túrkeve redemptus és irredemptus lakosainak ugyanis 26%-a méhészkedett; Kisújszálláson és Karcagon még ehhez közeli volt a méhkassal rendelkezők aránya (18–18%), a másik három helységben viszont csak a birtokos gazdák néhány százalékának volt kisebb méhese (Kunhegyes 2,8%, Kunmadaras 3,5%, Kunszentmárton 6,7%). A túrkevei méhészkedés kivételes jelentőségének bizonyítékeként értelmeztem azt is, hogy itt volt a legnagyobb az egy méhtartóra jutó kasok átlagszáma (a redemptusok 4,5 – az irredemptusok 5,7 méhkassal rendelkeztek). Bár a többség itt is – ahogy a másik öt nagykun helységben – csak egy-két méhcsalád átteleltetését vállalta, tehát a mézgyűjtés idején sem lehetett 3–6 kasnál nagyobb az állománya, mind a redemptusok, mind az irredemptusok között többen is akadtak olyanok, akik – a 10–20 átteleltetett családból következően – bizonyosan árutermelő célú méhészkedést folytattak.

Azt sajnos nem tudtam, s az újabb adatgyűjtésem után sem tudom értelmezni, hogy az ökológiai viszonyok és a gazdaságszervezés szempontjából egymáshoz nagyon hasonló nagykunsági településeken miért volt ennyire eltérő jelentőségű a méhtartás. A túrkevei méhészkedés megszervezésének, technológiájának és értékesítési szervezetének részleteit – a 18–19. század fordulójára is érvényes „nagyobb jelentőség” közvetett bizonyítékait – viszont a korábinál árnyaltabban tudom bemutatni.

Túrkevén a méhészkedés egyik (bár más nagykun helységekhez hasonlóan itt is tiltott) színhelye a szőlőskert volt. 1793-ban „régii tilalom(ra) és Szokás(ra)” hivatkozva 15 xr esetenkénti büntetést helyezett kilátásba a tanács, mert akadtak olyan gazdák, akik „a Szőlőskertben hízlalták” méheiket, „s illy formán mások(nak) kárával akarnak boldogulni.”⁸⁸ Olykor ugyan a Hármas Kerület utasítására is

⁸⁷ Szilágyi Miklós 1966: 71–90. Vö. H. Bathó Edit (1988: 15–24) adatait a Jászság 18. századi méhészkedéséről.

⁸⁸ Túrkeve ir. Tjk. 1793. szept. 26. 339. db.

hivatkoztak egyes helységek elöljárói az ilyen tilalom megfogalmazásakor, a szankcionálás mégsem volt túlságosan következetes. Hiszen ha valamelyik szőlőskertből ellopott méhcsaládot keresve fordult egy-egy lakos a bírákhoz, a lopással gyanúsítottat kérdőre vonták, a panaszosnak viszont nem tették fel a kérdést: a tilalom ellenére miért tartotta ott a méheit?⁸⁹ Közvetve a szőlőbeli méhtartás elterjedtségét bizonyítja az is, hogy öreg Vámos Márton „a Kabai Szőlős Kertben lévő Szőlőjebeli egy odvas fűzfájában” megtelepedett „egy Bojgó Raj” eltulajdonítása miatt tett panaszt. Koboz Balog János, aki „a fából ki vágván lépjeit is kiszedte, s másik Méh Kasba rakta”, azzal védekezett ugyan, hogy „jó embere” volt Vámosnak, s csak azért tette, amit tett, nehogy „valaki öszve talállya a fába döfölni” a lépeket, végül mégis kénytelen volt bevallani: a kast „ki vitte a Szántó Földek közzé”, s bár többször járt azóta a városban, nem értesítette az eredeti tulajdonost „a Méh elvitele felől”. Igazuk lehetett tehát a bíráknak: a jószándék színlelése volt ez a védekezés, ezért 15 pálcára büntették, s a méhek visszaadására kötelezték a tolvajt.⁹⁰ A védekezés körültekintő bírói mérlegelése még feltűnőbbé teszi, hogy a szőlőbeli méhtartás tiltott voltára viszont nem utaltak. Pedig ahol egy bolygó raj akadt, alkalmasint meg lehetett volna lelteni a kibocsájtó méhcsaládot is...

Arra is találtam néhány adatot, hogy a városi háznál volt a méhes: Laczka János fiscalis „a Háznál lévő kis Kertetskéből” (azt valószínűsítem, hogy *kelence* szerű kerített méhesből⁹¹) ellopott 2 kas méhe miatt kereste meg a tanácsot.⁹² A plébánosnak a „kertben” összeroncsolt, kirabolt méhkasa pedig alkalmasint az ólaskertben, nem a szőlőskertben lévő méhesében állott.⁹³

Ha elő-előfordult is, hogy néhányan a városban, illetve a szőlőskertben tartották a méheiket, mégis a külterületi méhészkedést tekinthetjük igazán jellemzőnek Túrkevéen. A panasztevők olykor kifejezetten a tanyára (szállásra) utaltak. Azoknak az adatoknak jó része, amelyeket korábbi dolgozatomban idéztem, több gazdának a „Pohamari Berettyó Szélén lévő” közös méhesére vonatkozott, ez pedig Kovács Kis Mihály tanyaföldjén állott.⁹⁴ Vintze Pálné 1793-ban azért panaszkodott,

⁸⁹ Túrkeve ir. Tjk. 1791. okt. 10. 784. db; 1793. szept. 26. 298. db.

⁹⁰ Túrkeve ir. 202. sz. Tjk. 1803. aug. 3. 174. db.

⁹¹ A *kelencére* lásd: Szabadfalvi József 1956; Balassa M. Iván 1971; Páll István 1988.

⁹² Túrkeve ir. Tjk. 1801. júl. 22.

⁹³ Túrkeve ir. Tjk. 1793. szept. 26. 298. db.

⁹⁴ Lásd: Szilágyi Miklós 1966: 80–81.

mert „Tanyájáról két Kas Magméheit el Lopták.”⁹⁵ R. Kiss Mihályné, amikor két kas méhe eredetéről kellett számot adnia, azt bizonygatta, hogy a méh „Szilágyi Istvánnál telelt, most pedig a magok szállásán vagyon úgy Szilágyi István gondviselése alatt.”⁹⁶

A tanya, mint megjelölt helyszín, persze nem jelenti feltétlenül, hogy a méhesnek a „hordás” (azaz a mézgyűjtés) idején is a tanyán volt a helye. Egy félreérthetetlen utalás szerint csak a biztonságos kiteleltetés miatt vitték a tanyára a magméheket. Csordás Tóth János – aki „rész szerént Tanyása, rész szerént Méhéssze” volt S. Nagy Istvánnak – bére egy részének visszatartása miatt fordult a bírákhoz. Annak a viasznak az eredetét, ami miatt a bér-vita kerekedett, nagyon eltérően ismertették ugyan a perlekedők, az azonban megegyezik az érintettek és a tanúk vallomásaiban, hogy a gazda csak ősszel, miután a méheket „felverték”, szállította „Etségről a Mag Méheit a tanyára.”⁹⁷ Más esetben is emlegették a várostól távoli, nem (vagy elsősorban nem) szántóföldi műveléssel hasznosított határ-részeket a méhészkedéssel kapcsolatosan, azt azonban sohasem, hogy télire is ott hagyták volna a méheket. Amikor ecsegi csózséget ajánlott a tanács, de nem ígért érte fizetést, azzal érveltek a bírák, hogy a „most onnand bé költözött K. Balog András [...] tsak Mézből többet árult most őszön 100 Rforintoknál.”⁹⁸ Sallai Márton és felesége Kérszigetről költözött haza, s hogy ott méhészkedtek is, egy dévaványai embernek hátrahagyott 2 méhkas bizonyítja.⁹⁹ Az a 36 kasból álló méhes, melynek öreg Katona Kovács János viselte gondját, de Nemes Novák Márton túrpásztói árendátor is felestárs volt benne, bizonyosan Túrpásztón volt.¹⁰⁰ Az is előfordult, hogy éppen a hordás idején szállították más helyre a méheket. Az egyik gazdának – aki „több betsületes emberek Méheivel” tartotta együtt „Méhetskéit” a pohamarai tanyaföldön – azért volt nézeteltérése Juhai Mihály méhésszel, mert „Rajjait Turi Nyári vásár tájon jobb élés végett másuvá akarta vólna vinni.”¹⁰¹

⁹⁵ Túrkeve ir. Tjk. 6. kötet, 1793. máj. 22. 171. db.

⁹⁶ Túrkeve ir. Tjk. 1801. júl. 22.

⁹⁷ Túrkeve ir. Tjk. 1802. máj. 31.

⁹⁸ Túrkeve ir. Tjk. 1783. nov. 8. 419. db.

⁹⁹ Túrkeve ir. Tjk. 1801. febr. 4.

¹⁰⁰ Túrkeve ir. 201. sz. Tjk. 1800. nov. 29.

¹⁰¹ Túrkeve ir. Tjk. 1793. okt. 9. 313. db.

A külterületen lévő méhesekre – a fentebbi idézetekből is kitetszik – gyakran egy-egy méhész specialista felügyelt. Ha csősz, tehát városi alkalmazott, volt az illető (mint a fentebb említett K. Balog András) aligha méhészkedhetett „főfoglalkozásban”, hiszen a csőszséggel járó feladatokat is el kellett látnia. Mégsem lehetetlen, hogy főleg az ilyen, a szolgálatot és a méhészkedést jövedelmezően összeegyeztetni tudó „rétes emberekre” vonatkoztatható Györffy István megjegyzése: „méheikkel állandóan künn laktak a rétben, ezek 50–100 méhcsaládot is tartottak.”¹⁰² Más méhészeknek – bár szolgák voltak – szintén nem vehette igénybe teljes munkaidejét a méhekkal való bánás. Dolhai Márton például eléggé alacsony bérért (egy bundáért, egy pár bakancsért, egy pár fejér ruháért és 5 forintért) fogadta meg méhészenek – s mellette mindenesnek! – öreg Czeglédi István, s még ezt a bérét sem adta meg. Azzal az indoklással, hogy Szent Györgytől Szent Andrásig szólt az egyezés, nem pedig mint a méhész állította: a méhek „fel-eresztéséig”, de hamarabb elszökött tőle.¹⁰³ S. Nagy István méhészenek, Csordás Tóth Jánosnak, ennél nagyobb volt a bére, hiszen 4 RFt 38 xr és 7 véka búza visszatartását tette szóvá (ami kisebb része volt annak, amire eredetileg számított), ő azonban „rész szerint Tanyása, rész szerint Méhészsze” volt gazdájának.¹⁰⁴

A méhészként emlegetettek másik csoportja olyan specialistákból állott, akik a maguk méhállománya mellett vállalták el másokénak a felügyeletét, gondozását is. A fentebb idézett túrpásztói árendátor öreg Katona Kovács Jánostól megvásárolt 4 kas méhet 5 forintjával, hogy „szinte annyi Méhe lehessen valamint annak”, és abban egyeztek, hogy felesek lesznek. Az árendátor arra számított, hogy 50 kason fognak megosztózni, s át is adott „a Méhek eresztéséhez” 20 üres kast a méhésznek, végül azonban csak 36 kasnyi lett a közös állomány.¹⁰⁵ R. Kiss Mihályné az „összel Méh Ölés után” Kondás Szilágyi Istvántól 10 RFt-ért megvett 2 kas magméhet az eladónál hagyta telelésre, s még akkor is a méhész viselte a gondjukat, amikor már az új gazdájuk hazavitte őket a maga szállására.¹⁰⁶

¹⁰² Györffy István 1922: 43–44.

¹⁰³ Túrkeve ir. Tjk. 1792. nov. 9. 7. db.

¹⁰⁴ Túrkeve ir. Tjk. 1802. máj. 21. A *tanyás* munkaköréről összefoglalóan lásd: Szilágyi Miklós 1999.

¹⁰⁵ Túrkeve ir. 201. sz. Tjk. 1800. nov. 29.

¹⁰⁶ Túrkeve ir. Tjk. 1801. júl. 22.

Jelentős saját méhállománnyal is rendelkezettek azok a méhészek, akik egy laza szervezetű gazdatársulás felfogadott alkalmazottjaként szerepelnek a tanács elé kerülő panaszokban. Ilyen méhész volt az a Juhai Mihály, aki 1792–1793. tájt több gazdának a poharamai tanyaföldön lévő közös méhesét gazdolta. Alkalmassint éppen azért voltak konfliktusai a méhek gazdáival egy-egy kas ellopása vagy a raj illetéktelen befogása miatt, mert a saját méheire több gondja volt, mint azokra, amelyeket őrizetére bíztak.¹⁰⁷ Hasonlóan több gazda méheire kellett felügyelnie Vad Mihálynak, a nótárius méhészenek. A panasztévő jegyző azt kifogásolta, hogy Endrédi Mihály „a maga eltsenevészedett Méheit” erőszakos fortéllyal vitte az ő méhésze felügyelete alá. A fortély abból állt, hogy „a maga Méheinek külön ketretzet tsinált ugyan”, de „hozzáragasztotta” ahhoz a ketrechez, melyben már „Négy Gazdák Méhei vagynak”. Mivel a közös méhest és Endrédiét csak egy nádfal választotta el, a méhésznek – akár akarja, akár nem – az idegen méheket is őriznie kellett volna, ami (különösen a méhek eresztésekor, ha a rajok „öszve találhatnak menni”) civódásokra adhatott volna okot.¹⁰⁸ A nótárius panaszát végülis úgy intézték el, hogy hosszas rábeszélésre Endrédi megígérte: a közös méhestől messzebb szállítja a maga méheit. Ez a megoldás azért érdemel figyelmet, mert őrizetlenül hagyott méhest sejtet. Ami nem lehetett példátlan eset, hiszen eléggé kicsi a különbség az őrizetlenség és a más méhészenek alibi-felügyelete között. Györffy István ugyanis éppen az őrizetlenséget tartotta az egykori nagykunsági méhészet jellemzőjének: „Ahogy a gazda kivitte tavasszal valamely porongra (ti. a méheit), azonmód találta meg ősszel, azzal a különbséggel, hogy a kas telis-tele volt mézzel.”¹⁰⁹ Lehetetlen eldöntennem, hogy mennyire volt megalapozott ez a „rétes emberek” nosztalgikus színezetű emlékidézését közvetítő általánosítás. A 18–19. század fordulójának apró peres ügyei mindenesetre nem a teljes felügyelet-nélküliséget mutatják jellemzőnek!

Az eddig idézett adatok is elárultak egyet-mást a méhészkedés módjának részleteiről. Valószínűsítem például, hogy a kasokat be-

¹⁰⁷ Vö.: Szilágyi Miklós 1966: 80–81.

¹⁰⁸ Túrkeve ir. 205. sz. Tjk. 1811. júl. 21. 101. db. Néhány évvel korábban a 6 rovasos szántóval és kaszálóval rendelkező, a vagyonosabbak közé tartozó Endrédi Mihálynak 8 kas méhe volt (Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1804. ápr. 5. 75. db).

¹⁰⁹ Györffy István 1922: 43–44.

kerített (nem szilárd falú, inkább nádból összerótt) méheskertben helyezték el – erre utalhat az egyszer-egyszer megemlített *keretcske* és *ketrec*.¹¹⁰ A vesszőből vagy gyékényből fonott *kas* formájára a néprajzi párhuzamok segítségével könnyen, nagyobb tévedés kockázata nélkül tudok következtetni.¹¹¹ Azokból a tanúvallomásokból, melyeknek éppen a méhkas formáját kellett megvilágítaniuk, mindenestre az derül ki, hogy ugyanaz a személy egyszerre több féle kasban tartotta a méheket. Amikor arról kérdezték Sallai Mártont, hogy milyen kasokat hagyott ott egy dévaványai embernek, amikor négy esztendeje Kérszigetről haza költözött, elmondotta, hogy az egyik „vessző kasra volt gyékényből fűzve” (vagyis vessző vázú, gyékényből kötött lehetett), a másik pedig „csupa gyékényből volt kötve dísztelenül”. A dísztelenség magyarázataként és az azonosítás érdekében még hozzáfűzte: a kaskötést ezen a gyékénykason kezdte tanulni, s mivel „balog kezű ember (azaz hogy ő a jobb kezével vitte a kasnak a karimáját és ballal törte le)”, könnyű megismerni azt, amit ő kötött, hisz „balogra volt kötve.”¹¹² R. Kiss Mihályné vallomása szerint az 1800 őszén 5 véka búzán vett kas, melyben a méheket azonnal megölték, „keskeny szűk vessző avultas kas volt mellynek a csucsán marokra fogható vékonyka fogója volt.” A meglévő kettő, melyekért ugyanakkor 10 Rft-ot fizetett, de mivel telelésre az eladónál hagyta, „mindenikre szekérkenővel K bélyeget tettek”, szintén vesszőből volt kötve, de az egyik „nagy széles [...] mellynek nem volt fogója”, a másik „az elsőbbnél kisebb [...] fogó nélkül”.¹¹³ Néhány évvel korábbi vizsgálódásból azt is megtudhatjuk, hogy esetenként rostakéreggel magasították a kast: a plébános panasza nyomán kérdőre vont szíjgyártó nem tudott magyarázatot adni rá, hogy „a kas alatt feküdt rosta vagy szita kava honnand kerültenek hazához.”¹¹⁴

A méhek gondozásáról csupán annyit árulnak el a tanácsjegyzőkönyvek, hogy a rajzás – vagyis az *eresztés* – lefolyását pontosan megfigyelték a méhészkedők. A gazdatársaság már emlegetett méhésze

¹¹⁰ *A kelence, méhes, méheskert* néven ismert kerített méhesekre lásd Szabadfalvi József 1956; Balassa M. Iván 1971; Páll István 1988.

¹¹¹ A méhkasokról és egyéb méhlikásokról összefoglalóan: Boross Marietta 1963. A Jászágban használt kasokat bemutatja: H. Bathó Edit 1988: 32–34.

¹¹² Túrkeve ir. Tjk. 1801. febr. 4.

¹¹³ Túrkeve ir. Tjk. 1801. júl. 22.

¹¹⁴ Túrkeve ir. Tjk. 1793. szept. 26. 298. db.

elmondta: amikor megnézte, „semmi készüllete nem volt ahhoz a’ B. I. Méheinek hogy eresszenek”, ugyanakkor viszont már tudta, hogy K. K. M méhei készülnek ereszteni, s amikor megnézte, „első tekintettel mindjárt megismerte hogy az Eresztett meg.”¹¹⁵ A rajzás gondos számon tartása érthető, hiszen a 2–3–4 új rajt „szaporulatnak” tekintették. Ez fejeződik ki abban is, hogy az átteleltetett családokat viszont *mag méh*-ként emlegették.¹¹⁶ Ha várakozásuknak megfelelően zajlott le minden *eresztés*, akár meg is négyszereződhetett a méh-állomány. Erre következtek abból, hogy a fentebb említett túrpásztói árendátor 20 üres kast adott át felestársának, abban a reményben, hogy a megvásárolt 4 család akár ennyire is felszaporodhat.¹¹⁷

A méz elvételének a recens anyagból ismerős kétféle módszeréről, a méhek lefojtásáról, illetve átdobolásáról,¹¹⁸ eléggé szűkszavúan, de egyértelműen, félreérthetetlenül emlékeznek meg forrásaim. Amikor a tanács a mézeladás körüli anomáliákat akarta megszüntetni, azt kifogásolta, hogy egyesek az alku előtt „a Kasokat fel-verik, és a Mézet hordókra verik”. Arra utasították tehát a méhes gazdákat, hogy a tanácsnál történő alku előtt „senki méheit le ne fojtogassa s mézeit hordóra verni ne próbálja.”¹¹⁹

Az őszi mézelvétel idejét egy asszony „méhölésként” emlegette. Mint elmondta, akkor vett meg 3 kas méhet, amikor a „Méh Ölés” megtörtént, s „a Barkátsok a Mézet el vitték”. Az egyik kast – az ő kérésére – az eladó méhész megölte, s 11 icce méze lett belőle.¹²⁰ Egy másik méhésznek 1 Ft értékűre becsült, „mintegy kiseded tányér oly kereksgű, de vékonyka [...] karikácska viasz” eredetéről kellett számot adnia a bírák előtt. Elmondta, hogy azt felesége ősszel Ecsegről hozta haza: „azokat a lépeket, mellyekből azt a kevés viaszat főzte [...] az ott fel veretett Méhek Kassaiból kapargatta össze.”¹²¹

¹¹⁵ Túrkeve ir. Tjk. 1793. júl. 14. 209. db.

¹¹⁶ Túrkeve ir. Tjk. máj. 22. 171. db; 1802. máj. 21.

¹¹⁷ Túrkeve ir. 201. sz. Tjk. 1800. nov. 29.

¹¹⁸ A közeli Jászságból H. Bathó Edit (1988: 43–44) mutatta be e módszereket. A lefojtásnak-átdobolásnak és a Gömör megyeiek mézzel-viasszal kereskedésének összefüggésére lásd Kotics József 1988: 81–85, 121–125.

¹¹⁹ Túrkeve ir. Tjk. 1793. szept. 26. 340. db.

¹²⁰ Túrkeve ir. Tjk. 1801. júl. 22. A Jászságban máig *méhvágás*nak nevezik a lefojtást: H. Bathó Edit 1988: 43.

¹²¹ Túrkeve ir. Tjk. 1802. máj. 21.

A méz elvételében – erre az eddigi idézetekben is van utalás – az idegenből jött méz- és viaszkereskedők is tevékenyen közreműködtek. Egyik jellegzetes képviselőjük volt a szekérrel közlekedő – a recens leírásokban is emlegetett – *barkács*, aki maga dobolta ki, illetve fojtotta le a méheket, és hordóba gyűjtötte a mézzel teli lépeket.¹²² Kérdéses persze, hogy a Túrkevére rendszeresen visszatérő *barkács* önálló kereskedő-vállalkozó volt-e vagy valamelyik rozsnyói mézkereskedő társa/megbízottja, esetleg fizetett alkalmazottja. A túrkevei tanács már idézett 1793. évi rendelkezése, mely szerint mind az alkut, mind a méz árának felvételét a helység házánál kell megejteniük a méhes gazdáknak, az ekkorra már kialakult gyakorlat – az egyéni értékesítés – megváltoztatása: a tanácsi ellenőrzés kikényszerítési szándékát fejezi ki. Ugyanekkor „Modrány úr embere Bosár János” már elkezdte összegyűjteni a mézet. Másnap „Mayer János Rosnyai kereskedő” egyezett meg a tanáccsal, 18 Rft-ot fizetvén minden akó mézért.¹²³ Kotics Józsefnek a gömöri méhészet történetét dokumentáló forrásközléséből kitetszik, hogy három esztendővel korábban az itt emlegetett „Mudrány uramék” 100 hordó, Mayer János pedig 54 hordó mézet szállítottak Rózsnyóra – ők voltak a legjelentősebb rozsnyói mézkereskedők –, Bosár viszont nem szerepel a kereskedők névsorában, ami alkalmazotti jogállását sejteti.¹²⁴ Közel egy évtized múltán még létezett ugyanez a kereskedelmi kapcsolat. 1801-ben „Módrán Dániel György és Májer Urak” jelentkeztek a Gömör megyei Rózsnyóról, 24 Rft-ot ígérvén egy akó mézért. A tanács pedig kihirdette, hogy „ezen közönséges alku ellen mézet eladni szabad nem lészen.”¹²⁵

A méhészettel kapcsolatos teendők és a mézzel-viasszal való kereskedés fontos részleteit világítják meg a fentebb idézett tanácsjegyzőkönyvi adatok – összegezhetem ennek az aprócska fejezetnek a tanulságait –, az viszont aligha vitatható, hogy a méhészkedésről *más tartalmú és szándékú* tanácsi rendszabályokat és eseti intézkedéseket idézhettem, mint a halászatról és a vadászatról. Ennek az a nyilvánvaló oka, hogy a méhtartás jogi feltételeit nem a tanács biztosította az egyes lakosok számára: megelégedett a gazdaságok közötti vitás ügyek elsimításával és az értékesítés módjának az adók

¹²² A *barkács*ról lásd Füvessy Anikó 1971; Kotics József 1988: 122–123.

¹²³ Szilágyi Miklós 1966: 83.

¹²⁴ Kotics József 1988: 163–164.

¹²⁵ Túrkeve ir. Tjk. 1801. szept. 17. 338. db.

könnyebb behajtását célzó közösségi érdekű szabályozásával. Vagyis: csak olyan mértékben avatkoztak bele a communitas választott tisztségviselői a gazdaságonként külön-külön megszervezett méhészet üzemszervezetébe, mint amilyen mértékben a földművelő-állattartó gazdaságok működését egyébként is befolyásolni, a közösségi érdekekkel összehangolni törekedtek.

Az eddig mondottak azt is jelentik, hogy a méhészet – sokkal inkább, mint a halászat vagy a vadászat – a paraszti gazdálkodás részét alkotta (a fejezet bevezetőjében idézett adatok szerint a türkevei gazdaságoknak mintegy ötödében legalábbis). Az önellátó – de a jól szervezett távolsági kereskedelem lehetősége miatt részben áruteremelő! – méhészkedést, jóllehet a technikai megoldások sokat őriztek a „zsákmányoló” előzményekből, az állattartáshoz nagyon hasonlóan szervezték meg az egyes gazdaságok. Kihasználták a rétség jelentette kiváló „méhlegelőt”, s a mézgyűjtés időszakában, a minimális gondozást biztosítandó, egyesek méhész specialisták szakértelmére is igényt tartottak. Azokat a „magméheket” viszont, melyeket át akartak teleltetni, a tanyára szállították – ahogy a legeltetett állatok teleltetése is a tanyán történt. És akadtak olyan gazdaságok is, amelyek (az esetenkénti tilalom és büntetés ellenére) a szőlőskertben vagy a városi kertben gondozták méheiket. Ez a gondozás persze eleve nem jelenthetett nagyobb törődést, mint amilyen a külterjesen tartott állatok esetében szokásos volt!

Adalékok a nem termesztett növényzet hasznosításához

A néprajzi témafeldolgozások íratlan szabálya szerint a halászat – a vadászat – a méhészet fejezetek után a „gyűjtögetésnek” kellene következnie. Erről a résztémáról azonban – ahhoz képest, amennyi egy-egy gyűjtögetésről írott tanulmányban benne foglaltatik¹²⁶ – vajmi kevés információt kínálnak a tanácsjegyzőkönyvek. Semmiképpen sem vállalkozhatom tehát „összefoglalásra”, csupán a *véletlenül* a bírák elé került apró ügyeket értelmezhetem. Illetve arra mutathatok rá, hogy a rétségi növényzet egy részének – elsősorban a nádznak – a hasznosítá-

¹²⁶ Lásd például Gunda Béla (1975) tanulmányát a mocsaras területek és Vajkai Aurél (1941), E. Fehér Julianna (1957), Zsupos Zoltán (1987) összefoglalását egy-egy dombvidéki-középhegységi terület gyűjtögető tevékenységéről.

sát miképpen szervezte-irányította a *communitas* választott testülete, nem engedvén „a buja vegetáció senkié, hisz köz-élőföld, tehát bárkié lehet” tartalmú, önös érdekű vélekedés szabad érvényesülését.

Ha a tanács nem korlátozta, hogy a lakosok akár a közföldeken, akár az egyéni hasznosítású határrészekén a maguk számára ehető növényeket, növényi részeket, gyógyító növényeket vagy a gazdálkodásban és háztartásban szükséges eszközökhöz nyersanyagot gyűjtsenek, a korlátozás teljes hiánya bizonyára a gyűjtögető tevékenység mindenkire érvényes jogának elismeréseként értelmezhető. Túrkevén is érvényes lehetett tehát, amire Varga Gyula egy szabad paraszt falu – Kismarja – példáján, általános érvénnyel rámutatott: a gyűjtögetett termékeknek, melyekhez a hozzájutást a legcsekélyebb mértékben sem korlátozták, a történeti és néprajzi kutatás által még „fel nem tárt jelentősége volt a földnélküli vagy törpebirtokos parasztság megélhetésében.”¹²⁷ Ez ugyan nem több spekulatív következtetésnél, ráirányítja viszont a figyelmet egy érdekes összefüggésre: a bizonyára minden évben gyűjtögetésre kényszerülő szegények tevékenysége iránt rendszerint akkor nyilvánult meg valamelyes hivatali érdeklődés, amikor a szokásos, a hallgatólagosan tudomásul vett termékszerzési mód tömegesedett. Ilyen esztendőkből a gyűjtögetés az ínség afféle szimbólumává lett, s egyébként is túlment – szokásjogi értelemben – azon a határon, amelyet a tulajdonon örökődő hivatal még tolerálni tudott.

A pusztítóan nagy aszály – az évtizedekig emlegetett „nagy ínség” – esztendeiben (például 1790-ben, 1794-ben vagy az ármentesítések negatív hatásával párosulva 1863-ban) a szükségét szenvedő ember végső kétségbe esését szemléltetendő emlegették a kortársak, jóllehet a mocsaras vidékeken máskor is megették az úgynevezett *böngyölét*, hogy „a nád [helyesen: gyékény] gyökeréből (bengenyéből) süttött és készített pogácsákkal [...] kénytelenítette a föld népe az éhségtől magát menteni” (1790).¹²⁸

¹²⁷ Varga Gyula 1973: 145.

¹²⁸ Idézi: Györffy Lajos (1963: 16), aki az 1863-as pusztító aszályra – a „rettenetes esztendőre” – emlékezve a megelőző évszázad ínségeiről is felsorakoztatta a kortársi véleményeket. Amikor az 1790-es pusztító aszály hatását vizsgáltam (Szilágyi Miklós 1966: 91–136), Túrkevén nem, csak Kisújszálláson találtam adatot erre az ínségeledelekre. Amikor – a tél vége felé – a Hármas Kerülethez fordult a tanács ínségnyhító segítségért, így érveltek: „[...] a Helységbeli Sze-

Nem véletlen tehát, hogy a fenyegető ínség volt a háttere annak is, amikor 1790 nyarán a türkevei tanács állást foglalt a magán tulajdonú/használatú szántóföldön kalászt szedegetők korlátozása érdekében. Már a tényállás rögzítése sejteti, hogy a tanácsbelieket a *tömegesség* hökkentette meg: „[...] az Élet Takarás még tsak kezdetében lévén csoportonként rohannának ki a Tallókra a Kalászszedegetők.” Jellemző, hogy nem magát a szokást kárhoztatják, hanem azt tekintik „rendetlenségnek”, hogy „ezen nyomorúságos Életnek színe alatt az öszve rakott és Lábán lévő Életekhez is hozzá nyúlnak, mellyeket kitsépelvén egész terhekkal hordoznának haza”. A bírói intézkedés is a szedegetés jogának elismeréseként, de a magántulajdont védő ésszerű korlátozásként értelmezhető. Azt teszik ugyanis közhírré, hogy „míg a Takarásnak és bé hordásnak vége nem leszen, senki addig kalászt Szedegetni a maga földjén kívül ne bátorkodjon”, mert az összegyűjtött életet elveszik tőle, s veréssel is büntetődhet.¹²⁹ Amikor a kalászszedegetés ügye ismét a bírák elé került, nem az ínség, nem is a tömegesség, hanem a szokásjog szentesítette lehetőséggel való visszaélés volt a panasz oka, kevésbé voltak tehát megértőek a tanácsbeliek. A túrpásztói örmény bérlő, Markovits Bogdány azzal kereste meg a tanácsot, hogy „Köles földjére kezdenek járni a Túrkeveiek szedegetni olyan helyre, ahol még a köles sem le kaszálva sem boglyába nints mind a köles.” Bár nem tudták azonnal kérdőre vonni a bevádolt három asszonyt, közhírré tették: „a panaszkodó köles földjére ne járjon senki szedegetni különben kiki magának tulajdonítsa a mi rajta talál esni.”¹³⁰

A szedegetésről idézett adatok – jól tudom – nem igazolhatják a közföldek természetes növénytakarójának feltételezett szabad használatát. Csupán azt akartam érzékeltetni ezekkel a példákkal, hogy – íme – még a magántulajdonú/használatú földeken is szokásjogilag biztosított volt a gyűjtögetés bizonyos formájának lehetősége – jó okkal feltételezhető tehát, hogy ugyanez a tolerancia érvényesült a közföldek *kevésbé értékes* termékeinek korlátlan megszerezhetőségével kapcsolatban. *Minden*, a közföldeken gyűjtögethető termékre viszont egészen biztosan nem tarthatott igényt bárki, bármilyen mennyiségben!

génység melynek Tellyességgel semmi élelemre valója, sem semmiből reménysege nintsen”, hanem a „réten asott gyékény gyökérrel él” (Szilágyi Miklós 1966: 106).

¹²⁹ Túrkeve ir. Tjk. 5. kötet, 1790. júl. 18. 592. db.

¹³⁰ Túrkeve ir. 204. sz. Tjk. 1808. szept. 3. 225. db.

Bellon Tibor a Nagykunság egésze, részletesen pedig Karcag határhasználatáról írva¹³¹ – egyébként Györffy István és Szűcs Sándor véleményével megegyezően¹³² – azt hangsúlyozta: a rétség legfontosabb haszonvétele a nádvágás volt. Nemcsak arra mutatott azonban rá, hogy tüzelőanyagként, tetőfedésre, a házfal kialakítására, a portakerítések és a pásztoreshelyek elkészítésére hatalmas mennyiségű nádra volt szükségük a kunságiaknak, a Sárrét azonban olyan bőségesen termette ezt a növényt, hogy még el is tudtak adni belőle. Azt is részletesen adatolta Bellon, hogy a nádas rétek az évenkénti újraosztással hasznosított határrészek közé tartoztak, a használatukhoz való jogot tehát az önmegváltkozás során szerezték meg az egyes lakosok: birtokarányosan vághattak maguknak nádat.

A nádtermő rétek használatához való jog és az évenkénti kiosztás gyakorlata természetesen Túrkevéen is ugyanúgy jellemző volt, mint a Hárman Kerület bármelyik településén, elegendő tehát ez alkalommal egyetlen esztendő tanácsi intézkedéseit idéznem példaként. 1793. október 22-én megállapították a tanácsbeliek, hogy a Malomzugi laponon Mindszent után elkezdődhet a nádvágás.¹³³ November 4-én arról intézkedtek, hogy mielőtt „a Nép közönségesen osztás vagy más mód által azon Nádasból részeshetne a régi Szokás szerint minden külön kenyéren lévő Gyalog ember köteleztetik a Helység közönséges szükségére 100 Keve Nadakat vágni ezen a héten, s be is adni.” Ami ennek utána megmarad, a következő héten fogják „a Föld birtokos Lakosok között” felosztani.¹³⁴ Meglepőnek tűnhet a közmunkában (tkp. robotban) az irredemptusokkal levágatott nád nagy mennyisége. Erre a saját kezelésben lévő épületei karbantartása, tisztségviselőinek tüzelővel való ellátása, s főképp a communitas gazdálkodási szükségletei miatt formált igényt a tanács.¹³⁵ A nádas rét

¹³¹ Bellon Tibor 1979: 80–83. és 1973: 106–109.

¹³² Lásd például Györffy István 1922: 30–31; Szűcs Sándor 1977: 80–83. Györffy István (1942: 75–78) a nádépítkezés leírása kapcsán is megemlékezett a sárréti nád kivételes jelentőségéről.

¹³³ Túrkeve ir. Tjk. 6. kötet, 1793. okt. 22. 380. db.

¹³⁴ Túrkeve ir. Tjk. 6. kötet, 1893. nov. 4. 400. db.

¹³⁵ A halászatról szólva arra idéztem példákat, hogy a vészhez szükséges nádat az esetben is a tanács biztosította, ha – jogi értelemben – „bérelői” voltak a halászik a vizeknek. A kocsmabérlet szerint (vö. Szilágyi Miklós 1981a: 95–107) az árendába adott kocsmákat is bőségesen ellátta a tanács (nyilván tűzre való náddal).

kiosztása végülis november 12-én történt meg. A 40 öl hosszú, 3114 öl széles nádasból (ami 124 560 négyszögöl, vagyis 777 kat. hold!) 29 dűlőt alakítottak ki, s a felosztását a következő kulcs szerint végezték: „a' kinek 9: Forinton felül vagy on Redemptiojok azok(na)k mérettessen 15 öll a' kik(ne)k 5: forinton felül 9-ig való Redemptiojok vagy on mérettessen 10: öll a' kiknek ennél kevesebb Föld birtokok vagy on adattasson 5: öll.”¹³⁶ Eszerint három vagyoni kategóriát állapítottak meg, s legvagyonosabbak 600, a közepes vagyonúak 400, a kis földűek pedig 200 négyszögöl területről vághattak maguknak nádat. Talán nem tévedek, ha azt valószínűsítom, hogy egy négyszögölről akár 2–3 kéve is kitellett, vagyis a vagyonosabbak akár értékesíthető felesleghez is juthattak egy-egy ilyen osztáskor.

A nádtermés betakarításának az ősz és a tél volt az évadja. Február tájt már esetleg felgyújtották az avas nádat, hogy az újnak a fejlődését segítsék. Nyilván így értelmezendő az 1803. február 28-án a bírák elé került ügy, melynek L. Herczeg András önkényesem elhordott 300 kéve nádja volt a tárgya. A tanúként megnevezett Katska Tóth Mihály csak 100 kéve nádat látott „egy Halhijjba” (mely földre fektetett kévék sorát, a kúpba rakást megelőző számlási egységet jelenti), a gyanúsítottakat tehát csak erről a mennyiségről faggatták. Akik azzal védekeztek, hogy valóban „hordtak nádat ki a Koturól, de nem tudják kiét, mivel a Gyarmati Vármegyezők elől magok is kezdték a Nádvagók gyújtogatni a Nádat, s ezért kezdtek hozzá hordani, ne vesszen hamuban.”¹³⁷

Nemcsak a nádhoz, hanem – nagyobb mennyiség esetén, s példánk szerint a bérelt pusztán – a rétség kevésbé értékes növényeihez is esetenkénti kiosztás révén juthatott hozzá a lakosság. 1801 őszén azon tanakodtak a bírák, hogy az ecsegi árendás pusztán „meglehetősen tűzrevaló Virádis Kórok teremvén”,¹³⁸ hogyan kellene kiosz-

¹³⁶ Túrkeve ir. Tjk. 6. kötet, 1793. nov. 12. 431. db.

¹³⁷ Túrkeve ir. 202. sz. Tjk. 1803. febr. 28. 31. db.

¹³⁸ A *virádis kóro* minden bizonnyal a *virádics*-, *varádics-kóro*val azonosítható. Ezt Szinnyei József (1897–1901: 678, II. 920), Bálint Sándor (1957: II. 687) és Csapodi Vera – Prizster Szaniszló (1966: 201, 279) is szótározta és *Tanacetum vulgare*-nak határozta meg; az utóbbi szótár *fájdalomfű*, *garádicskóro*, *giliszta-hajtó*, *gilisztaűző*, *varadics*, *gilisztavirág*, *mezeimimóza*, *radicskóro* táji elnevezéseit is felsorolja. A Palas Nagy Lexikona (XVI. kötet, Budapest, 1897: 695) Borbás Vince által írt *varádics-kóro* szócikke így adja a *Tanacetum vulgare* le-

tani. A düllőzésre kiküldött öt tanácsbeli 6080 rúd mennyiségűnek találta a kórót termő területet, s megállapította: „még ezenkívül is reménylhetni, hogy találtatik több osztályra való Koro”. Nyílhúzással (azaz sorsolással) megállapították, „hogya a’ Mirhóba kezdődvén az osztály legelsőben a’ 4ik Tizednek osztasson azután a’ Füzes Toba, innen a’ Mérgecs Kut felé, osztán a’ Terehtó mellett és Kiri tóban legyenek az osztályok”, sorban az 1, a 3, végül a 2. tizedbelieknek, tizedenként „mindenkor a’ Tized elein kezdetvén” a kiosztás. Mértékül az árendához való hozzájárulást fogadták el: „minden forint Etsegi Arenda után 4 Rud allya Koro osztasson”.¹³⁹

1805 nyarán olyan értesülést szereztek a bírák, hogy „az Etsegi Mirhó lapossán jó Sás” termett, kiküldtek tehát három tanácsbelit a kiosztható mennyiség felmérésére. Akik jelentették, hogy 2097 öl sásas terület osztható fel, s javasolták: egy forint árendára négy suchnyi területet (vagyis: meghatározatlan hosszúságú, 125 cm szélességű parcellát) adjanak, a tizedek sorrendjében végezvén a kiosztást.¹⁴⁰

Ha még a tűzrevaló kóró és a sás is olyan értékű terméknek minősült, hogy a tanácsbelieknek kellett foglalkozniuk a méltányos szétosztásával, aligha jogosult a buja vegetációjú rétséget mindenestül „szabad prédának” tekintenünk. Annyit mindenképp bizonyítanak ezek a szórványos adatok, hogy a közös határrészek hasznosítható termékeinek egyéni birtokba vétele – bár számba vehetetlenül sokféle növényhez, növényi részhez minden bizonnyal ingyen juthatott hozzá bárki – nem volt teljességgel szabad, különösen nem szokásjogi értelemben szabályozatlan. Az egyéni érdekek egyeztetésén, különösen pedig a redemptióval megszerzett jogok védelmén örökdő tanács nem engedhette, hogy a közföldek termékeihez fűződő jogosultság látványosan ellentétes legyen az egyes lakosoknak a mezőváros társadalmában elfoglalt helyzetével: az ön-megváltkozás garantálta presztízsével.

írását: „több-nyári, 1–1½ m kóró, leginkább vízparton, mesgyén, töltésen stb. terem. Levele kétszer szárnyaltan szabdalt, apró, sárga, sugártalan fészke sátorozó, kaszatját gyántamirigy lepi el.” (Erősen kámfor illatú. s azért féreg elleni orvosság; levelével zöldre, virágával sárgára lehet festeni.)

¹³⁹ Túrkeve ir. Tjk. 1801. nov. 4. 388. db.

¹⁴⁰ Túrkeve ir. 203. sz. Tjk. 1805. júl. 2. 249. db.

Összefoglalás

A 18–19. század fordulójának archivális forrásaiból a rétség sokrétű hasznosítására tudtam következtetni. Ugyanúgy, mint a magyar néprajz klasszikusaiként tisztelt elődök, Györffy István és Szűcs Sándor, akik ugyanezekben a levéltári forrásokban inkább a múlton merengő öregek emlékeztetéseinek igazolását keresték. Ami mégis megkülönbözteti ezt a vázlatos összefoglalást a valamikori „vízi világ” korábbi bemutatásaitól, arról összefoglalólag is érdemes szólnom:

a) Ha a Sárrét egykorú és visszaemlékező ismertetéseihez viszonyítunk, eléggé nyilvánvaló, hogy a mezőváros tisztségviselőinek az érdeklődése korántsem terjedt ki minden hasznosítható és valóban hasznosított növényi és állati termékre: a valóság sokszínűbb volt annál, mint amennyi tükröződik belőle a tanácsjegyzőkönyvekben. Mégis feltűnő, hogy mennyire számon tartották a tanácsbeliek: milyen sokféle hasznot kínál fel a lakosságnak a rétség. És nem csupán akkor foglaltak állást, ha az egyes lakosok között vita támadt, s igényelték a bírói igazságszolgáltatást! Kitűnik az adatokból, hogy pontosan ismerték a vizek világát, és a közösségi érdekekre hivatkozó jogszabályalkotásaik és eseti intézkedéseik tájkozottságuknak az eredményei.

b) A tanács – mint a redemptus közösség képviselője – maga is gazdálkodott: bevételre igyekezett szert tenni mindenből, amihez joga volt. Ennek a törekvésnek logikus következménye, hogy a redemptió révén a nemes communitas szabad rendelkezése alá került kisebb haszonvételeket (a halászatot és a vadászatot) is, a közös használatú határrészek mellékes haszonvételeit (például a nádat) is a tanácsi bevételek gyarapítási lehetőségeként fogták fel. Úgy tűnik, hogy a halászat esetében volt ez a törekvés a legkövetkezetesebb. Mind a halászati, mind a vadászati jog helyi szabályozására jellemző volt azonban, hogy elsősorban a piacra vitt, haszonnal értékesített termékekből kellett a hasznosítóknak részt adniuk a közkasszába – a saját szükséglet „szabad” kielégítését többé-kevésbé tolerálta az előjáróság. A halászati haszon elszámoltatásában bizonyára azért volt következetesebb a tanács, mert jól tudta: azok, akik költséges halász-eszközöket szereztek maguknak, értékesíthető zsákmány reményében halásznak, nem elégszenek meg a maguk asztali szükségletének kielégítésével. A vadászat „haszna” viszont nemcsak a zsákmány értékesítésében, hanem a kártékony vadállatok ritkításában, a termőföld

és a nyájak védelmében is megmutatkozott, sokkal kevésbé volt tehát meggyőző a közkassza gyarapítására hivatkozó korlátozás. Különösen azért, mert a vad üldözése egyúttal a férfias – különösen a legényes – virtus kinyilvánításának szintén eszköze volt.

c) A regale-jogok tanácsi hasznosításakor a halászattal és a vadászattal kapcsolatos törvényeket és a Magyarország-szerte érvényesülő szokásjogot vették figyelembe a túrkevei hivatalbéliek. A regaleval kapcsolatos e korbeli felfogásnak az a lényege, hogy a redemptioval csak a *communitas* szerzett nemesi előjogokat, a megváltakozáshoz hozzájáruló egyes lakosok nem. Következésképpen: a tanácsnak korlátoznia is, koordinálnia is kellett: milyen mértékben és hogyan részesedjenek az egyes lakosok az egyetemleges jogból. Ez magyarázza, hogy a halászat megszervezésének apró részleteibe (például a vizek felosztásába) is beleavatkozott a tanács. Így akarták elejét venni az egy időben működő halásztársaságok viszálykodásának.

d) A Sárrét növényzet borította térségeit a redemptioval megszerzett vagy drága pénzen árendált közös használatú földnek tekintette a *communitas* előjárósága. A közös használat azt jelentette, hogy csak a megváltakozáshoz (illetve a bérlethez) való hozzájárulás arányában részesedhetett ki-ki a közföldek termékeiből. Adataim szerint nemcsak a legértékesebb, sokféle hasznosításra alkalmas nádhoz, de a tűzre való kóróhoz vagy a sáshoz is földbirtoka arányában juthatott hozzá a lakosság. A dús vegetáció persze sokkal több terméket kínált, mégis feltűnő, hogy éppen ezekre nem vonatkozott a gyűjtögetés szabadsága.

e) A halásztársaságok léte is, a vadászat vagyonos redemptusoknak történő bérbe adása is azt bizonyítja, hogy a „vízi világ” termékeinek hasznosításában a földművelő-állattartó gazdák is számottevő részt vállaltak. Az ún. pákások eleve nem lehettek tehát a rétség kizárólagos hasznosítói. Még egyértelműbb, hogy a méhészet sem a „rétes emberek” foglalatossága volt: a méhtartás mintegy beleszerveződött a parasztgazdaságokba. Ha igénybe is vették méhlegelőként a rétséget (s itt egy-egy rétes ember méhészt specialistaként való közreműködését), a teletetés a tanyákon történt – hasonlóan a térséges legelőkön tartott, télen viszont takarmányozott háziállatokhoz. Az is a méhészetnek az állattartáshoz hasonló megítélését bizonyítja, hogy a méz és a viasz értékesítését – a gyapjúhoz és az élőállatokhoz hasonlóan – a maga hatáskörébe vonta a tanács: tilalmazta a mézkereskedőkkel való külön alkut.

TÖRTÉNETEK AZ ÓRIÁS HARCSÁKRÓL

Sértéssel is felérne, nemcsak a tájékozatlanságról árulkodna, ha valaki meggondolatlanul azonosítaná a halászok kenyérkereső foglalkozását és a horgászok nemes sportként emlegetett szenvedélyét. Valamiben mégis azonosítható a hagyományos módszerekkel dolgozó, mind jobban fogyatkozó halászok foglalkozási csoportja és a létszámban, szakmai igényességben folyton gyarapodó sporthorgászok szervezett tábora. Minden igazi halásznak és minden tapasztalt horgásznak van legalább egy csodálatot keltő (a beavatatlanokban elnéző mosolyt fakasztó...) története valamilyen hal-óriásról, leginkább egy kapitális harcsáról. Olyan halról, melynek annak idején csodájára jártak, le is fényképezték, és felkerült a rekordlistára. Vagy olyanról, mely alaposan próbára tette a halász vagy a horgász testi erejét, ügyességét, s végül is a ki tudja milyen nagy hal került ki győztesen az ádáz küzdelemből. Az emberi leleményességnél is leleményesebb óriás halnak idő telvén folyton folyt növekednie illik – ez a halász és horgász történetek legfőbb közös jellemzője – hogy még nagyobb szabásúnak tessenek a hajdan volt férfias küzdelem!

A folklórkutatás alig tartja számon ezeket a napjaink „népköltészeti műfajaként” definiálható „hőstörténeteket”, pedig igen sok elemzésre érdemes tanulságot kínálnak. Főképp azért, mert a horgászok által elmondott és továbbmondott, sőt: a literátus hajlamú horgászok és a horgászszenvédélynek hódoló írók által novellává, anekdotává, „tantörténetté” formált, a látszat szerint napjainkban születő, lényegileg azonban a halászhagyományból sarjadó ún. „igaz” történetek magukba olvastják a legöregebb halászoknak a folklorizáció törvényszerűségei szerint megformált tapasztalatait, élményeit is. Nem lehet kétséges, hogy a harcsa kalandok szórakoztató és tapasztalatátadó szándékú „elmesélésének” a foglalkozási csoporton belül kötelező érvényűnek tekintett „szokása” korántsem a sporthorgászattal egyidős – jóval régebbinek valószínűsíthető. A mindszeinti halászmester, Danicska József, aki 1896 körül vetette papírra ifjúkora halásztapasztalatait, részletesen ismertetvén a „100 vagy 160 fontos” [56–90 kilós!] harcsák szigonyozásának legeredményesebb módszereit, általánosító érvényességgel jegyezte meg:

„nagy volt az öröm egy-egy ilyen esetnél, ha igen meg is fárasztotta őket. De nem is maradt ez a jelenet anélkül, hogy a legközelebbi halász barátjának [el ne mondja]. Nemkülönben a vasárnapok alatt annak elbeszélése folyt, hogy ki milyen küzdelem árán jutott ily szép példányához a halaknak.”¹

„Hőstörténeteket” mondtam, de gondosan idézőjelbe teszem a műfaji meghatározást, hiszen nemcsak azokra az élményelbeszélésekre gondolok, melyeknek előadója, egyszersmind hőse a tenyerén éktelenkedő, a horog átfúródását maradandóan őrző heggel, máskor leszakított ujjának csonkjával tudja „hitelesíteni”: a több órás küzdelem a hal-óriással valóban „vérre ment”.

Az 1950-es évek végén egy tiszafüredi öreghalász néprajzi gyűjtés közben mesélte el nekem élete legnagyobb kalandját. (Akkor még nem használtam magnetofont, ezért csak jegyzeteim alapján tudom idézni.) A fenékhorgot szedte fel a Tiszán, és hirtelen megindult a markában a lazán fogott derékzsinór. Csak arra eszmélt, hogy az egyik horog befúródott a tenyerébe, majd egy újabb erőteljes rántás a ladikból is kibillentette. Annyi lélekjelenléte azért volt, hogy a másik kezével belekapaszkodott a ladikba, s amíg segítségért kiabált, hagyta magát – mi mást tehetett volna – sajgó és vérző tenyerénél fogva a ladikkal együtt vonszolni: hátha segítség érkezik valahonnan. A segélykérésére felfigyelő, kilométeres távolságban dolgozó halásztársak segítségével több órás erőfeszítéssel partra vontatott harcsa-óriás a mázsát közelítette.

Egy tiszaberceli öreghalász majdnem tragikus végű *kuttyogató* harcsafogásának történetét a horgász-író Bodó István örökölte meg.² Az elbeszélés módja, ha nem is magnóról szó szerint lejegyzett a szöveg, hatásosan imitálja az élőbeszédet: „Na, meg vagy – gondoltam –, hatalmasat húztam rajta, de nem mozdult, csak a csónak állt meg, mintha le lenne kövezve. Majd mégis elindult szemben a Tiszával, de olyan gyorsan, hogy tartani sem bírtam. Szedte a vastag zsinórt, aminek a vége a balkonhoz volt kötve. A zsinór lassan fogyott a kezem között, és akkor történt a baj. Valami hurok lehetett rajta, mert amikor a kezemhez ért, mint a bilincs megfogta az ujjamat.” A küzdelem fájó emlékét a zsákmány jelentette diadalézés sem tudta enyhíteni: „... egy

¹ Danicska József é.n. [Kézirat].

² Bodó István 1981: 149–155.

hatalmas rántás, én csaknem hanyatt be a csónakba, de az ujjam már nem fájt. Nézek a vízbe, barnás folt úszik rajta. Nézek a csónakba, ott is vér, ömlik az ujjamból, vagy hát az ujjam helyéről. Elszakította a nagyharcsa. Itt van, nézze meg.”

Aki ismeri a horgászati módszereket, a hallgatóságnak megmutatott maradandó jelek láttán nem kételkedhet. Talán ha a hal méretét gyanítja eltúlzottnak. Ezt azonban nem illik szóvá tenni, hiszen a történet vitathatatlanul *hősies küzdelem* emlékét idézi: az elbeszélő nem is a zsákmányért, hanem az életéért, testi épségért csatázott az ismeretlen, csak az apró jelekből és felsejlő tömegéből *hatalmasnak* vélt ellenféllel.

Azért kellett mégis idézőjelbe tennem az imént leírt műfaji meghatározást, mert azok az elbeszélések is a hősies küzdelmet és helyzetállást „igaz” történetté formált módon szoktak megfogalmazódni a szóbeliségben, melyek inkább derűt, olykor harsány kacajt, mint őszinte csodálatot váltanak ki a hallgatóságból. A szakértelem, a ravaszság, a helyzetfelismerő képesség részletezése tudatosan vegyíti a jó elbeszélő esetében a tényközlést és a határfokozó túlzást, s ez is, az is a késleltetést szolgálja. Csak a szenvtelenül előadott, minden apró mozzanatra figyelemmel lévő elbeszélési mód hitelesítheti a szakértő hallgatóság előtt a „csattanót”: a halóriás megkantározását. A nagy kaland kínosan részletező felidézésével azonban felettébb óvatosnak kell lennie az elbeszélőnek: a valóban kifogott, mások által is látott hal az igazi hitelesítő. A bármilyen gondosan felépített „hőstörténet” azonnal átfordul anekdotába – különösen akkor, ha a társak mondják tovább! – mihelyt kiakad a horog, s mégsem sikerül megszákolni a múlt idővel, a többszöri elbeszélés során, mind nagyobbra növekvő halat. Az egyébként is lódításairól ismert „mesélőt”, legyen bármennyire lebilincselő és hihető is magának a küzdelemnek az elmesélése, csak Hány János huszáros rohamait minősítő kétellyel vegyes csodálat fogadhatja, és elkerülhetetlen, hogy ne legyen a hallgatóságban legalább egy „furfangos diák”.

Az érdeklődő idegennek: az elbeszélés alkalmi hallgatójának persze nem illik hitetlenkednie – ez a beavatottak: a horgászközösség, az állandó közönség joga. Fábíán Gyula is „húséges íródeákként” rögzítette annak a tiszacsegei öreghalásznak szakmai büszkeségtől csakúgy sugárzó vallomását, akivel 1965-ben volt szerencséje találkozni. Összesen 104 egy mázsán felüli harcsát fogott, közülük a százhusz kilós fe-

hér harcsa volt a legnagyobb. Ennek a miskolci újságba is belekerült a fényképe. Éjszaka horgászott, a csapkodó szél miatt egészen összehúzta magát: „Egyszer akkorát billent a ladik, majdnem felborultam. Kapok a kötélhez. Nem olyan nyálas madzag volt a horgon, mint a mostaniak, de sodort zsinór, kötél. A horog szakállát is kovács kalapálta, tüzesen. De az én »társam« már akkor kiadta az induljt! Úgy vitte azt a nehéz hajót, mintha papírból lett volna. Engedtem. Vigye. Két órán át meg sem pihent. Keresztbe, hosszába a Tiszán. A szél is fordult egyet-kettőt, mire először fellökte magát a vízre [...] megvolt legalább két méter. Várjál csak! Kerülsz te még az én hajómba! Hajnalra bent volt”³

A horgász „hőstörténetek” – e néhány példa igazolja – az egyéni hősiességet variáló folklór-epika műfaji törvényei szerint építkeznek. A harcsa-történetek egy másik, jól elkülöníthető csoportja viszont több évszázados sztereotip vélekedésekből indítja az emlékezetesen nagy kaland szövegbe idézését. A rendszeresen felbukkanó falánk ragadozó garázdálkodásainak továbbgyűrűző híre már-már „kísértelennye” növeli a kifoghatatlan harcsa-óriást. Kácsor László néhány éve az „idősebb horgászokat” hívta tanúnak a saját emlékezete igazolásául: „nyaranta fölroppent a hír, hogy a Velencei-tó úszó nádszigetei alatt embrenyi nagyságú harcsát láttak a halászok, de nem tudták kifogni, mert szétszaggatta a hálót stb. stb.”⁴ Medveggy Antal pedig a szenvedélyes harcsahorgász Lázár suszter különös teóriáján („a nagy harcsák örökké élnek”) gondolkodik el utólag, jöllehet annak idején a cipésműhelyben összegyűlt hallgatóságban elvegyülve „felszínes fecsegésnek” ítélte a bölcselkedést. „Sok harcsát láttam – közülük nem egy közelítette a fél mázsát is –, de valamennyit élve – így idézi tapasztalatait a horgász szakíró. – A legnagyobb negyvenöt kiló volt, azt fejszével verték agyon a hatvanötös nagy árvíz után egy visszamaradt tocsogóban. Az ennél nagyobbaknak csak a híre van meg, feltűnnek egy-egy vízszakaszon, néhány évig tizedelik a vízre eresztett kacsákat, aztán eltűnnek.”⁵

A „kísértetharcsák” rémisztő tetteinek azonban többszáz éves az előtörténete! Maguk a halászok sem hisznek igazán az olyan mendedmondákban, hogy a leselkedő harcsa felnőtt ember kezét-lábát kap-

³ Fábíán Gyula 1978: 369–379.

⁴ Kácsor László 1982: 8.

⁵ Szász Imre (szerk.) 1983: 169.

ta volna el, kisgyermek vagy nagyobb állat lett volna falánkságának szerencsétlen áldozata – de mondogatják. Szavahihetőnek mondott horgászok szaklapokban is hírt adtak 1952-ben egy kilencven kilós harcsáról, melynek vesztét a torkában megszorult farkaskutya okozta.⁶ Eléggé kétséges, hogy Bodó István közel három évtized múltán *ugyanennek* a kutyának különös elpusztulását hallotta volna emlegetni. Fantasztikus harcsakalandokat mesélő barátja szerint a berceli lapon nyelte le a kuvaszt a nagyharcsa, „*de megszorult a torkában. Napok múlva húzták ki a harcsát a szájában lévő kutya farkánál fogva. Mázsa fölött volt. A gulyás úgy sajnálta kedvenc kutyáját, hogy még a döglött harcsa fejét is többször beszaggatta fokosával*”.⁷ Akár az ötvenes évek elején „hihetőnek” ítélt eset folklorizálódott változatával van ez esetben dolgunk, akár egy másik kutyának a Felső-Tisza mentén *ugyanúgy* megesett (valóságos vagy vélt?) pusztulásáról, a majd emberöltőnyi távolság ellenére meglepően egybecsengő „mondai motívum” eleve az ilyen vélekedés *hagyományozódását* sejteti.

A fantasztikusnak tetsző hiedelemképzet meggyőződéssé szilárdulásához nem szükséges a személyes tapasztalás. Az is elegendő, hogy az egyszeri esetet meggyőződéssel továbbmondott történet is, a hallgatóság hagyományban gyökerező tudásától nem idegen előítélet is – ez esetben a harcsa félelmetes ragadozó természetéről való meggyőződés – hitelesítse. Székely Ádám fentebb idézett könyvében (részben Vásárhelyi István adatai nyomán⁸) gondosan egybegyűjtötte a szakirodalomból a „falánkságot” bizonygató adatokat, azt is mérlegelvén, hogy hihetőek-e az egykori híresztelések. Egy 18. századi természetbúvár arról hallott, hogy a harcsa „*gyakorta az úszó lovakat lábuknál fogva lehúzza, s a vízbe öli, mert mindenféle állatot igen kíván*.” Az 1801-ben megjelent „*Természet história*” szerint „*hajdan Embert és Lovat is nyelt el*” a harcsa. Egy 1858-ban megjelent német nyelvű szakkönyv pedig arról tudósított, hogy egy Pozsony mellett kifogott harcsa gyomrában fiúgyermek maradványait, egy másikéban uszárkár kutyát, harmadikéban libát találtak. Ellenőrizhetetlenek, ezért a „legendák” világába utalhatók az ilyen

⁶ Idézi: Székely Ádám 1980.

⁷ Bodó István 1981: 150.

⁸ Vásárhelyi István 1968.

adatok – ezt sugalmazzák Székely Ádám kételkedő megjegyzései. Még akkor is jogosnak látszik a kételye, ha a klasszikusként tisztelt román ichtiológus és halászatkutató, Antipa a 20. század elején is indokoltan tartotta megörökíteni különös tapasztalatát, miszerint egy halász alig tudta kihúzni a kezét a harcsa szájából, amikor az kézmosás közben elkapta. Ilyen tapasztalata alapján vélte „szavahihetőnek” Antipa azokat a halászokat, akik az óriásharcsák gyomrában talált gyermek kéz- és lábszárcsontokról informáltak.

A néprajzkutatót persze nem a kétes hitelességű mendemondák valóságtartalma foglalkoztatja. Inkább az tűnik fel neki, hogy a különböző időben és helyszínen feljegyzett harcsa-történetekben mennyire sok a sztereotip elem. A 20. században inkább a vízi szárnyasok és a harcsa egyoldalú küzdelmét, s a kifoghatatlannak gondolt halóriásnál is ravaszabb halász-horgász diadalát, nem a felnőtt emberek balesetét vagy a véletlen gyermek-halált részletezik az ilyen tartalmú elbeszélések.

A halászméenyait cikksorozatban megíró Singhoffer M. József pesti halászati vállalkozó az 1880-as években Nagyréven hallott egy soha ki nem fogott óriásharcsáról. Az öreg révész és egy kishalász szerint a mosóhelynél ólalkodott, elkapta a vízben úszkáló kacsákat és a mosó asszonyok kezéből a ruhát. A halász eredménytelenül kísérletezett a csapóhorgával, s a jegyző is hiába várta puskával, hogy lelője. Végül a bérlő (az emlékezést író Singhoffer apja) a halászgazdát biztatta: próbálja meg a *lapsolónak* nevezett folyóvízi kerítőhálóval. A tapasztalt halászgazda hitetlenkedett („*Hát az úr hisz a nagy harcsa komédiában?*”), és nem is alaptalanul, mert sikerült ugyan egy öl hosszú, 49 kg súlyú harcsát kifogniuk, a híreszteléseknek mégsem lett vége: az öreg kishalász változatlanul meg volt győződve róla, hogy egy ennél sokkal nagyobb harcsa kapdossa el nemcsak a kacsákat, már a libákat is.⁹

A nagyrévi öreghalász bizonyára élete végéig várta a még nagyobb harcsa felbukkanását. A vágyott nagyhal híre ugyanis függetlenedni szokott a „tényektől”... Szurmay Sándor, a két világháború közötti évtizedek neves horgász-szakírója számolt be róla, hogy egy barátja felhívta a figyelmét „*a Tisza árterületén kívül fekvő nagyobb, 10–15 holdnyi vízterületre, melyben 40 kilós harcsák vannak*”. Felkeresvén a kenderáztatásra használt, „*náddal-sással borított pocso-*

⁹ *Halászat* 1918. március 1.

lyát”, megtudta, hogy a „40 kilós hal csak a hagyományban él. Akkor fogták, mikor még a szabályozatlan Tisza időközönként elöntötte ezt a területet és a harcsa ívni járt oda.”¹⁰

Szász Imre bujkáló iróniával idézte meg „Levcsik bácsi” nagy sztoriját, éreztetvén, hogy nem kezeskedik a horgásztárs szavahihe-tőségéért.¹¹ A pesti horgász, egy Mohács környéki faluban járván, a hajóállomáson tudta meg, hogy „*valami nagy harcsa eszi a kacsákat. Mindig egy helyen, de megevett már vagy tízet.*” Sürgősen felkereste a falu halászáat, bizonyos Szeplt, aki „*erős legény volt, ott ült a parton, lába között a kacska, mellette a földön kötél. A csónakja kikötve, az orrában egy akkora kovácsoltvas horog, mint a kezem.*” Mi sem természetesebb: Levcsik átvette a hadművelet irányítását. „*Elvettem tőle a horgot, felraktam a kötélre, a kötelet kikötöttem halászcsonóval egy vastag faágra, úgy, hogy én egy rántással kioldhattam, a harcsa meg minden rántásával csak szorosabbra húzhatta [...] Aztán felmadzagoltam a kacska lábára. Igenám, de olyan nehéz volt a horog, hogy lenyomta a kacsát a víz alá, éppen csak a feje maradt a víz fölött.*” Segített azonban a lelemény: para-fa úszót szereztetett a helybeli halással, s ezt kötötte a kacsára, majd elindultak – ő egy kölcsönként csónakon, a halász a magáén – a harcsa tartózkodási helyére. „*A kacska ott úszkált a vízben, olyan félzsódérosan, mert nyomta a hátát az az irdatlan nagy horog. Egyszer csak eltűnik a kacska. Lerántotta a harcsa. Aztán meghúzódott a kötél. Rángatni kezdte az a nagy állat az ágot. Nem mondok sokat, derékvastagságú ág volt, de úgy hajladozott, mint a nádszál [...] elindult a harcsa a két csónakkal. Röpiültünk a vízben, mint a motorcsónak. Fölfelé ment, szembe a folyással. Nem mondok sokat, felvitt vagy tizennyolc kilométert. Aztán visszafordult. Föl-le, föl-le, vagy két óra hosszat. Én ott térdeltem a csónak orrában, aztán mikor egyszer megfordult, beszedtem a kötelet. Ott ment el a harcsa a csónak alatt, láttam ötöt. Akkora feje volt, mint a biciklikerek.*” A helybeli halász félt, de követte az utasításait, a parton pedig gyűlt a bámuló nép. Biztatására fejszével vágta fejbe Szepl a csónak közelébe vonszolt állatot. „*Csupa vér lett a víz körülöttünk, de a harcsa mégis megszaladt, még több bőrt leszedett a tenyeremről. Én is rávágtam, aztán megint a Szepl. Végre ottmaradt, nem tudott már elmenni, én tartottam ötöt kötélén, a Szepl verte. Úgy bugyborékkolt a vére, mint a vízcsap.*”

¹⁰ Szurmay Sándor 1937: 160.

¹¹ Szász Imre 1958: 41–49.

Aztán nekifeküdtünk a lapátnak, kihúztuk a csekély vízre. Lehetett úgy két méter, ha egyet mozdult, felkavarta az iszapot a sekélyben. Olyan volt a Duna, mintha kotrógép járta volna végig. Kihajtottam a kötelet a partra, megfogta vagy tíz ember, kihúzták, agyonverték. Száznyolcvan és fél kilót nyomott a mázsán. Azám.” Szász Imre nem kommentálta a lódítást, hiszen annyira nyilvánvaló: 180 kilós harcsát nem fogott még emberfia a magyar Dunán, mióta számon tartják a rekordfogásokat. De a csalinak használt kacsa hátha mégis igaz!

Én magam egy tiszauagi öreghalásztól 1978-ban hallottam és vettem magnetofonra ennek a hadicselnek egy újabb változatát. Hadd idézzem annak bizonyítékaként, hogy nemcsak a kacsákat tizedelő harcsa emlegetése, hanem a fogási módszer is sztereotip elbeszélő fordulat, jóllehet minden a múltra emlékező elbeszélő az „egyszer voltot” szokta hangsúlyozni.

„Láttam olyat is, az ezelőtteni halászok korába’ [...] Még akkor gyerkőc vótam [...] Hogy egy mázsa tíz kiló vót a harcsa! A kocsira amikor feltették, a kocsinak az elejin vót a feje, a farkát meg a földön húzták, akkora harcsa vót.

Horoggal fogták, de nem szabályos horog vót. Ott van a rampa, lefele, kompátjáró vót [...] De: az ármentesítő társulatnak a Tiszába vót verve, úgy hitták, hogy pilóta, ez a vízmírő. Rajta vót az ódalán, azt’ mírtik, hogy mennyi a vízállás, szóval ez olyan mérce vót. Cölöpök vótak itt verve fenyőből, két sorba. Itt tanyázott meg a harcsa! A rívész meg ott vót, ott vótak a kacsái. A kacsák rámentek a vízre, oszt’ úszkáltak, odamentek azok aho’ a mércéhő’. A harcsa felment, elkapta a kacsát, el is vitte.

Megkapta valakinek a szeme, biztos a rívészé. Azt mondja: nem tudja mit csináljon, itt biztosan egy nagy harcsa tanyázik a cölöpök között. Hát osztán [...] Na, megfoglaljuk! Istentelen nagy horgot, erős horgot készítettek neki. Kötéllel, nem zsineggel. Aztán a kacsának a hátára kötötték a horgot, a kacsát elengedték a cölöpnél, úszott a kacsa a vízen. Kint lestik a parton, a két halász. Mikor mozgott a víz [...] Mikor a hal emelkedik ki, így rezeg a víz. – Na, gyün mán! Egyből elkapta a kacsát, le is nyelte. A horog meg itt megakadt neki belülről. Meg bírták fogni! Kihúzták a partra. Azt láttam, mikor a kocsira tették: a feje a kissaroglyán vót, a farka meg a földön vót.”¹²

¹² Tiszaug, 1978. július, adatközlő: Balogh Imre (szül: 1900).

Kiérződik a szó szerint idézett elbeszélésből, hogy beszélgetőtársam nem „mesélő” típus: nincs igazán értéke a sztoriban rejlő lehetőség maradéktalan kiaknázásához. Szinte csak a vázlatát mondja el egy lehetséges elbeszélésnek! Ez a vázlatos előadási mód azonban még inkább ráirányítja a figyelmet a sztereotip elemekre: a harcsa vadászik a kacsákra – egy csali-kacsára kötik a horgot – kifogott hal nagyságát valamilyen hasonlattal (rendszerint a szekér hossz-méretével) kell érzékelhetővé tenni.

Ezek a sztereotip elemek az ihletett elbeszélőnél gondosan kimunkált „epikumma” szerveződhetnek. A hatáskeltő mesélésben mester és horgász-tudományát „Matula bácsiként” is bizonyító Bánhidy László színművész bizonyára maga is hozzájárult, hogy a kacsával kifogott harcsa általa továbbmesélt sztorija kacagtató anekdotává kerekedjék. Természetesen ő is (ahogy minden igazán jó mesélő) nyomatékosan figyelmeztet: a mástól hallott történetet a lehető leghűségesebben adja vissza, ezért megkéri az újságíró, hogy ezt a részét az interjúnak tegye idézőjelbe: *„Egyszer a falutól vagy három kilométerre horgásztam – kezdte a visszaemlékezést a horgász – de egész délután egy kapás sem volt. Már arra gondoltam, hogy hazaballagok, amikor egy vadkacsára lettem figyelmes. Szárnyait verdesve tűnt el a víz alatt. Aztán elő sem tűnt többé. Bebicikliztem gyorsan a faluba, kihoztam egy kis kacsát. Legallyaztam ízibe egy part menti akácfát, annak a tövébe felszereltem a racsnit, a végébe pedig gyűrűt kötöttem. Azon veztettem keresztül a háromszorosra fogott zsinórt. A végére nagy horgot kötöttem, arra került a kiskacsa. Alig úszkált néhány percet a kis jószág, amikor nagy hápogás közepette lecsúszott a víz alá. A zsinór meg feszült ám! Gyorsan leguggoltam a racsni mellé, és igyekeztem fékezni a futását. Amikor egy kicsit engedett, visszahúztam belőle. Fel is jött a víz színére a hatalmas állat. Bőgött olyant, hogy megrémültem. Aztán vissza a mélybe. Ez még vagy négyszer-ötször megisméltődött. Ha felhúztam a mélyből és kidugta a fejét, olyan hangokat hallatott, mint egy marha. Egyszer csak szekérszörgést hallok a hátam mögött. Megfordulok, látom ám, hogy a falumból sereglettek oda a népek. Jöttek nézni, hogy ki öli a falu bikáját. Merthogy akkora hangja volt, hogy a faluba is behallatszott.”*

Az abszurdig fokozott csattanót az „igaz” kalandra szomjas horgásztársak hitetlenkedve fogadták, Bánhidy azonban pontosan értette az elbeszélői szándékot: *„Én az ilyen történeteket mindig szívesen fogadom. Nem tartom hazugságnak őket, a kitalálók vidámmá*

teszik az adomázást, nevetést csinálnak a hallgatóság ajkára. Ők az afféle horgászhumoristák.”¹³ Nyilván nem mond ellent a színművész megértő érdeklődésének, ha hozzáteszem: azért sem tarthatjuk „hazugságnak” az ilyen elbeszéléseket, mert *folklor alkotások*, s ha „igazak”, nem a szó köznapi értelmében azok.

* * *

Egy rövidke jegyzetben nincsen módom a halász- és horgász-elbeszélések minden etnográfiai-folklorisztikai tanulságának elemzésére.¹⁴ Csupán a figyelemfelhívás volt a célom. Annak tudatosítása, hogy a széltében mesélgetett és a horgászirodalomban is fel-felbukkanó történetek mélyen benne gyökereznek a hagyományos folklórban: néhány sztereotip fordulatukat a halászok is, a sporthorgászok is jól ismerik, az elbeszéléssé szervezés módjában pedig könnyen felfedezhetőek a folklorizáció törvényszerűségei.

1986

¹³ Zombori Attila 1983: 3.

¹⁴ A témát utóbb részletesebben is kifejtettem és alaposabban argumentáltam: Szilágyi Miklós 1992b.

EGY ANEKDOTA A RÉGI HALÁSZOK MADÁRTOJÁS-EVÉSÉRŐL

Az ármentesítések előtti „régí vízi világ” gyakran emlegetett, a múltat idéző narratívokban a soha vissza nem térő egykori életlehetőségeket szimbolizáló étel-nyersanyagnak számított a vízimadarak tojása.¹ A lapos-mocsaras területek – a Sárrét, az Ecsedi-láp, a Szernye-mocsár – kiszáritása után évtizedekkel feljegyzett folklórszövegek sztereotip stílusfordulata szerint hajdanán annyi madár költött a rétség belsejében, hogy egy-egy pákász hajlandóságú ember akár egy csónaknyit/hajónyit összeszedhetett és hazavihetett az ott gyűjtött vadmadár-tojásokból. A mennyiség ilyen meghatározását persze csak erős fenntartásokkal lehet „szó szerint igaz igaz”-nak elfogadnunk: az látszik valószínűnek, hogy a költés hetei alatt a madártojásgyűjtést és a „felesleg” piaci értékesítését kenyérkereső foglalkozásuk részének tekintő specialisták (a nem túl nagy létszámúnak valószínűsíthető pákászoknak² egy még szűkebb csoportja) valóban hozzájuthatott egyszer-egyszer, különösen szerencsés esetekben „csónaknyi” mennyiségekhez, egyébként pedig az igénybe vett közlekedő eszköz neve – mint mennyiségjelölő – poétikai funkciót töltött be az emlékező narratívokban: a mesés múlt korlátlan lehetőségeit sztereotipizálta.³

A sülvé vagy fővé elfogyasztott, illetve szárasztésztának feldolgozott madártojás persze a 20. században is megmaradt „szokásos”, de csak ritka alkalmakkor fogyasztható ételfélének – főleg az erdők, a rétek, vizenyős területek kínálta minden ételnyersanyagot számon tartó és a felkínálkozó lehetőségeket következetesen kihasználó „célszerű szegény emberek” és (társadalmi hovatartozásuktól függetlenül) a virtuskodó fiúgyermek, legények körében. Következésképpen: az alkalmi fészekrablást is okkal-joggal szokták emlegetni a téma-specialista etnográfusok a „kezdetleges” vadász módszerek között, ahogy azt Ecsedi István, egy nem jellegzetesen vadászó területről: Debrecen vidékéről és a Tiszántúlról kismonográfiát készítő jeles

¹ Összefoglalóan: Gunda Béla 1975, 1982b.

² Gunda Béla 2001a: 15–19.

³ Lásd erről részletesebben: Szilágyi Miklós 1997a.

debreceni etnográfus kezdeményezte volt.⁴ A vadmadártojás módszeres összegyűjtésének és fogyasztásának 20. századi „utóéletéről” – alkalmi fel-felbukkanásáról: a kínálkozó lehetőség újralfelfedezéséről – közzölt igen sok néprajzi adalék ismeretében aligha meglepő tehát, hogy a tiszazugi falvakban halászati adatgyűjtést végezve⁵ le tudtam jegyezni egy anekdotizáló élményelbeszélést a vízimadártojás szokásszerű fogyasztásáról. Esetleg azon lepődhetnénk meg, hogy az elbeszélő 1881-re datálta a „megtörtént esetet” – ha azonban a gyűjtés időpontját és az aggastyán korú adatszolgáltató életkorát összevetjük, kiderül: éppen a világra rácsodálkozó gyermekként akár az eseménnyel egyidejűleg (vagy közel utána) is hallhatta a számára igen intenzív élményt jelentő elbeszélést, nincs tehát okunk csodálkozni a rigorózan pontos datálás szokatlan volta miatt.

Íme, a különösségre való rácsodálkozás és a mosolykeltés szándékával elmondott „vagy igaz, vagy nem” történet, ahogy annak idején magnetofonról lejegyeztem:

Hallottam, hogy tojásztak, mikor nem mentek a halat fogni. Kinn vót a víz, '81-be', a Tisza szílin, egísz a gátig, oszt' a sok nagy fűzfákon a vadkacsák físzkeltek. Oda tojtak a vadkacsák. Oszt' vót aki a csónakkal nem ment el halászni, úgy hitták, hogy hajógazda.⁶ Az ott maradt kízíteni a vacsorát amikorra odamennek. Elsőbb elment tojást szenni, hogy jó' tartja őket rántottával. Sokat, százig valót szedett, oszt' megsütötte. De setíttel jöttek mán visszafelé, oszt' akkor került az evésre a sor, amikor visszagyöttek. Nem látták, csak ettek a bográcsbúl – mer' bográcsba' főtt. Ettek. Hát oszt' annyi vót a rántotta, hogy sok: nem bírtak vele.

– Na, tedd el, maj' reggel megesszük!

Úgy is lett. Az vót a nyertes, aki reggel leghamarább felébredt. A csónak órrába tettik a rántottát a bográcsba', ami megmaradt. Odament, amikor felkelt, hogy megeszi a többi elől. Hát oszt' úgy is lett: ette vóna... Hát amikor meglátta, mingyán hanyatt is esett. Hát az a rettenetes sok kis tojás mind fias vót! Úgyhogy mán a kis szárcsák keltek vóna kifelé, meg a vadkacsák, oszt' azoknak az órrait meglátta a rántotta közt: ott vótak

⁴ Ecsedi István 1933.

⁵ Lásd: Szilágyi Miklós 1979.

⁶ A halászati irodalomban nem közkeletű terminus a vízparti halásztanyán maradó „ügyeletes” jelölésére.

*megsülve, a szemei ki vótak düjjedve. Beteg lett, hogy abba' az íletbe' nem evett azután rántottát. Úgy hitták Lamber Tóni. Német ember vót.*⁷

Este meg azt mondta: ha csak a tepertyűjit ide nem adjátok, mást nem eszek, de azt megeszem! Azt hitte a bolond, hogy szalonnatepertőt ropogtat össze, oszt' a kis vadkacsák meg a kis-száracsák órrát ropogtatta! Avval lakott jól. Azt mondták, hogy úgy okádott...

*Ilyenek történtek!*⁸

Azért figyelemre érdemes ez az emberi figyelmetlenség miatt bekövetkező csekélyke balesetet kinevettető „igaz” történet, mert egyszerre mutatja meg a vadmadártojás fogyasztásának az 1880-as években még magától értetődő voltát és az ekkor már korántsem annyira magától értetődő gondos ellenőrzés elmaradásának kárörvendő kacagást kiváltó következményét. Ahhoz ugyanis még eléggé közeli volt a „régí vízi világ” emléke: „a természet terített asztalként kínálkozik fel az ember számára” szemlélet, különösen a vízben, vízközelben élő halászok számára, hogy a Tisza hatalmas áradásával ismét felkínálkozó lehetőséget igyekeztek kihasználni a nem mindennapi étellel kedveskedni akaró alkalmi szakács. Ahhoz azonban mégis túl távoli lehetett a talán csak szövegemlékek alapján ismert/ismertnek hitt tojásgyűjtési módszer, hogy a fészkekben lelt tojások darabonkénti ellenőrzését is szükségszerűnek, kötelezően elvégzendőnek tudja a „gyűjtögető” személy. A „fias-e vagy nem fias?” kérdésnek az eldöntése – azaz: az ellenőrzés praktikus módszerének kötelező ismerete – ugyanis szinte minden, az egykori tojásgyűjtés eredményes voltát részletező narratívban benne foglaltatik!

Az anekdotizáló élményelbeszélés tehát a „régí vízi világ” körülményei között mindenki számára „kötelező”, a tudásanyag lassú elkopásának következményeire figyelmeztető tantörténetként is olvasható. S ha így olvassuk, már nem is olyan kacagtató, inkább a „mit is veszítettünk, amikor messze távolodtunk a természettől” kérdésén való töprengésre késztető az így pórul járt tiszai halászok esete!

2007

⁷ Az emlegetett halász német volta (legalábbis német származása) jól egyeztethető azzal a ténnyel, hogy az 1860–1880-as években a pesti Singhoffer Józsefnek éppen ezen a Tisza-szakaszon volt bérlete, s jól szervezett halászati üzemének irányítói és munkásai között dunai német-származék halászok is voltak (vö.: Singhoffer József – Peijcsik Imre 1892).

⁸ Magnetofonos gyűjtés 1978 júliusában Tiszakürt-Öregszőlőben; adatközlő: Tólas László (93 éves).

14. kép A háló húzása a csatpálcánál. Poroszló, 1960

15. kép A kerítő húzókötelének fogási módja. Poroszló, 1960

HERNÁDBŰDI ADATOK A PARASZTI VADÁSZATRÓL

Ezek a „gyűjtési mellékterméknek” tekinthető, s eddig ezért nem publikált adatok *első* ismeretlen terepen megszervezett gyűjtőutam szerény eredményei. Akkortájt – 1959 tavaszán, II. éves egyetemi hallgató koromban – már az otthoni (azaz tiszafüredi) halászati gyűjtések és a szakirodalmi búvárkodások¹ alapján Gunda prof. „halászat-kutatónak” tekintett, és az Egyetemi Néprajzi Intézet Zemplén-kutatásaihoz² kapcsolódó feladatként a Hernád halászatának monografikus vizsgálatával bízott meg.

Azt a célokat, hogy a Hernád-mellék lehetőleg minden településére eljussak, úgy gondoltam a leggazdaságosabban, legegyszerűbben megvalósíthatónak, ha előzetes tájékozódás alapján kiválasztok egy-egy, a halászati gyűjtés szempontjából különösen érdekesnek ígérkező falut, ott letelepszem egy hétre – tíz napra, s onnan portyázom (ha nincs buszközlekedés, hát gyalog) az elérhető közelségben lévő településekre. Előzetesen a térkép alapján (tehát kissé ötletszerűen) kiválasztott falvak iskolaigazgatóihoz tájékoztatást kérő leveleket küldtünk (ahogy az az Intézetben kialakult gyakorlat volt: az ügyben érdekelt maga fogalmazta az ilyen leveleket az intézetigazgató nevében, a prof pedig – esetleg többszöri átíratás után – aláírta és ellátta az intézeti pecséttel). S mert a hernádbüdi igazgató-tanító részletes és szakmai elkötelezettségről árulkodó válaszlevele igen eredményes halászati gyűjtés lehetőségével kecsegtetett (név szerint ismerte ugyanis a falu összes halászatát, és minden segítséget – szálláslehetőséget is – megígért), természetesen ebben az aprócska faluban kezdtem el a gyűjtőmunkát.

A „táborverésre” így kiválasztott falu valóban kiváló terepnek bizonyult. Elsősorban a halászati vizsgálataim szempontjából bizonyult annak, s erről egyértelműen informálnak az évtizedekkel ké-

¹ Ennek eredménye volt például egy tudományos diákköri dolgozatom, melyet – „felnőttkori” kommentárokkal – csupán néhány éve publikáltam: Szilágyi Miklós 2005.

² Ennek az én egyetemi éveim előtt elkezdődött intézeti tervmunkának az összegző kötete csak évtizedek múltva jelent meg: Szabadfalvi József (szerk.) 1981.

sőbb elkészített halászati kismonográfia Hernádbúdre utaló adatai.³ Mivel azonban az egész napos és az estébe is belenyúló beszélgetések közben sok más „néprajzi téma” is szóba került, olykor anélkül, hogy én terelgettem volna a beszélgetést, itt és ekkor kezdett kialakulni a „mindent meg kell hallgatni és fel kell jegyezni, amit el akarnak mondani nekem, nem maradhatok szemellenzős témagyűjtő” azóta meggyőződésemmé érett gyűjtői felfogásom és gyakorlatom. Melynek eredményeként publikálhattam például a közelmúltban az egykori Hernád menti halászati gyűjtésem „melléktermékeként” egy vegyes folklór-adalékokat egybefoglaló közleményt.⁴ És ugyanennek a kissé parttalan adatgyűjtői gyakorlatnak az eredménye ez a mostani közlésem is, melyben a többször is felkeresett és a legalaposabban kifaggatott *halász*-adatközlőmtől, Lencsés Dánieltől (szül.: 1904) 1959. április 11-én feljegyzett vad- és madárfogási adalékokat teszem most közzé.

Az adatgyűjtés során egyébként nem került szóba (céduláim legalábbis semmit nem őriznek róla), hogy beszélgetőtársam milyen viszonyban volt a falu környékén jogszerűen vadászó vadásztársaság(ok) tagjaival, egyáltalán: melyik vadásztársaság volt „akkor” és „ott” (vagyis a két világháború közötti évtizedekben és az 1950-es években) jogosult a vadászatra, s ezek a „jogosultak” miért túrték el az ő és más falubeliek „rapszickodását”. Ha „eltúrték” egyáltalán – vagy a ki nem mondott „illegális” volt az elsődrendű feltétel? Bizonytalan vagyok tehát annak megítélésében, hogy tudatosan és öntudatosan vállalta-e beszélgetőtársam a maga orvvadász mivoltát: dacolt a törvénnyel és a hatalmasokkal, vagy jószerével nem is tudatosodott benne, hogy az általa alkalmazott és nekem elmondott vadászati és vadfogási módszerek alkalmasint „orvvadászati kihágásnak” minősülnének.

Íme, a jó régen gyűjtőfüzetbe jegyzett, majd cédulákra gépelt hernádbúdi vadászati-madarászati adatok – mai kommentárokkal:

(*Nyúlfogó hurok*) Bokros helyeken raktak ki hurkot a nyulakra: a szőlőhegyen vannak olyan *rések*, ahol jár a nyúl. Főleg akkor volt eredményes, amikor az első hó leesett, mert a nyúl nem tudta, hogy mi az, és könnyebben belement. 65–70 cm hosszú drótból csinálták

³ Lásd Szilágyi Miklós 1980.

⁴ Szilágyi Miklós 2007a.

a hurkot, és a földtől egy arasznyira helyezték el. A drót végét egy élő faághoz, gallyhoz kötötték. Ha arasznyira volt a földtől a hurok, pontosan *szügyön* kapta a nyulat, s ez esetben lábbal nem tudott belemenni, mert ha lábbal belement, ki is jött a hurokból.

Raktak hurkot barázdába is: a barázda szélébe egy cöveket vertek, s arra kötötték a dróthurkot. A barázda közepén kell lennie a hurok közepének, egy arasznyira a földtől. Az ilyen hurokkal is nyulat fogtak elsősorban. Magától is belement, ha a barázdában szaladt, de esetleg zavarták is arra felé, hogy belemenjen. A róka csak akkor ment bele a barázdában elhelyezett hurokba, ha meghajtották. Magától azért nem ment bele, mert megérezte az ember testszagát a dróton, és kikerülte a hurkot.

Az egyesével vagy csoportosan, kisémlősök vagy madarak fogásának szándékával kihelyezett dróthurkok jól ismertek a néprajzi irodalomból, bár az adatközlőm által emlegetett „egyszerű hurkok” kisebb figyelmet kaptak az összehasonlító vizsgálatok során, mint a bonyolultabb kioldásúak és az ún. felrántó hurkok.⁵ Az orvvadászok körében (és a 20. században) azonban – a magam gyűjtési tapasztalatai alapján ezt valószínűsítem – az *ilyen* „egyszerű” hurkoknak lehetett igazán gyakorlati jelentőségük.

(*Varjúfogó hurok*) Rugalmas vesszőből egy kör alakú *kávát* hajtották és kötözték össze. Ebben a keretben elhelyeztek egy lemorzsolatlan cső kukoricát, és a kávéra négy-öt fehér lófarok-szörből készült hurkot kötöttek, s ezeknek a hurkoknak mindegyike rányúlt a cső kukoricára. Ha a varjú leszállt a földre, és elkezdte szemelgetni a kukoricát, belelépett valamelyik hurokba, s ahogy lépett tovább, a lábára szorult a hurok.

Utólag nem tudom eldönteni, hogy félreértettem-e adatközlőmet, vagy Hernádbúdon valóban ilyen „atipikus” megoldású lehetett a kukoricacsövön elhelyezett hurokcsoport. A néprajzi irodalom szerint ugyanis a varjú és mátyásmadár fogására szolgáló kukoricacső-huroknak az a megoldási módja volt széles körben elterjedt, amikor egy földbe szúrt karóra húzott, így kihelyezett kukoricacsövön rendezték el a lószőr-hurkokat.⁶

⁵ Lásd például Györfly István é. n. [1941]: 25–29; Gunda Béla 1966: 137. skk.; Korompay Bertalan 1983; Gunda Béla 2001a: 51–57; Szilágyi Miklós 2008a: 94–95.

⁶ Lásd például Gunda Béla 1966:150–152; Gunda Béla 1980: 344; Szilágyi Miklós 2008a: 111.

(*Görény kiöntése*) Az adatközlőm által *mónárgirinként* és *mezei girinként* emlegetett kisemlőst (melyet utólag nem tudok annál pontosabban azonosítani, hogy valamilyen görény-féle lehet) ugyanúgy öntötték ki a *jukjából*, mint az ürget szokták. Előtte azonban tettek a lyuk fölé két hurkot szemben egymással; ott tartották kézben fogva a hurkokat, s közben pottyantgatták a lyukban lévő görény szemébe a vizet. Mikor úgy deréig kibújt, a két hurkot hirtelen egyszerre ráhúzták. Ekkor elkezd sivalkodni – jobban sivalkodik, mint egy disznó.

Az ürge (érintőleg a hörcsög és a molnárgörény) kiöntésének szokásos módszerét (a vonatkozó irodalomra is hivatkozva) ismertette ugyan Györffy István, s ebben a kimenekülő állat megfogásának segédeszközét (a hurkot, illetve a zsákot) is megemlítette,⁷ a mezei kártevők irtásának ez a módszere – a néprajzi leírások alkalmi-esetleges voltából következően – mégsem minősült „igazi” vadászatnak-vadfogásnak. Függetlenül attól, hogy a kisemlősök gereznájának olykor nagyon jó volt a piaca, és a kedvező értékesítési lehetőség viszonylag sok „szegény embert” mozgósított.⁸

(*Madárfogás sodróval*) Ha a madár (a cédulám nem őrizte meg, tehát akkor nem kérdeztem, utólag pedig nem tudom felidézni: milyen madár) belefészkel a *fűcfaodúba*, a fiú gyermekek a fészekkel együtt szokták kihúzni a költő madarat az odújából. Eszköze egy két-háromágú vessző, amit bedugnak az odúba, majd lassan csavarogtatva-sodrogatva összezsavarják vele a fészket, és kihúzzák a fészkekkel együtt a madarat és a tojásokat.

A néprajzi szakirodalom elsősorban gyermekek vadfogó-madarászó eszközeként tartja számon, bár viszonylag ritkán emlegeti a *sodrópálcát* (kétágú vagy szöges végű rugalmas botot), melynek segítségével az odúban felfedezett kisemlős bőrét-szőrméjét vagy a fészket feltekerik, hogy kiemelhessék.⁹

(*Róka kifüstölése*) Télen, az első hóban *kinyomozták*, hogy belement-e a róka a lyukjába. Ha bent volt, megtágították a lyuk száját, odabent mintegy másfél méterre kialakítottak egy olyan helyet, ahol tüzet lehetett gyújtani, és száraz fával jó tüzet raktak benne.

⁷ Györffy István é. n. [1941]: 35.

⁸ Lásd például Sztrinkó István 1976.

⁹ Bencsik János 1973: 122; Szilágyi Miklós 2008a: 161.

Ezt követően a rókalyuk száját felrakták földdel, csak egy kis nyílást hagytak. Mikor a fa parázslott, petróleumos rongyot dobtak be, és amikor az lángra lobbant, betömtek a nyílást, hogy a füst ne tudjon kijönni. Hallgatóztak: ahogy jött a róka kifele, köhögött. Míg el nem csendesedett, hallgattak, majd kibontották a lyukat. Az egyik rókát kint találtak a lyuk szájában, a másik azonban bent volt nagyon mélyen a fészekben. Hogy ezt ki tudják venni, egy hosszú, a végén két-háromágú rugalmas rudat vágtak. Ennek a rúdnak *sodró* a neve. Vékony rúdnak kell lennie, hogy a rókalyuk fordulatainak megfelelően fordulhasson, ahogy tolják befelé. Mikor a rókatestet elérték vele, elkezdtek sodorni, míg bele nem sodródott a szőrméjébe. Ennél fogva húzták ki. A két világháború között 120 pengőt adtak egy szőrméért, ma már (azaz: az 1950-es években) jóformán semmit, nem érdemes tehát a róka kifüstölésével foglalkozni.

A róka kifüstölésének ilyen módszerét a népi vadászat szakirodalma is számon tartja, az összegző igényű leírás¹⁰ azonban olyan részleteket is tartalmaz, melyet adatközlőm nem említett. Ahhoz képest viszont újdonság a gyermeki vadászeszközként fentebb említett *sodrópálca* nagyobb-erősebb változatának az alkalmazása.

2010

¹⁰ Györffy István é. n. [1941]: 35.

16. kép Csapó- vagy lazahorog. Tiszaörvény, 1961

17. kép Véghorog elvetése. Tiszafüred, 1959

SZÖVEGEMLEKEK A SZERNYE-MOCSÁRRÓL

A valamikori vízjárta rétségek paraszti haszonvételeiről, a 19–20. századi tájatalakítás eredményeként a múltba tűnt mocsárvilág mindennapi életet és mentalitást is meghatározó voltáról a néprajzi kutatások kezdetei óta gyűlnek a néprajzi információk. Időszerű lenne tehát sort keríteni rá, hogy a múltra emlékezésekből – azaz a folklorizáció által kisebb-nagyobb mértékben befolyásolt szövegemlékekből – kikerekedő néprajzi kép reális és nosztalgikus-romantikus elemeit forráskritikai módszereket alkalmazva szétválasszuk. Következtesen szembesíteni lehetne például a 17–19. századi írásos forrásokat a rétségi haszonvételek és az állattartás kivételes jelentőségét hangsúlyozó, a földművelés jelentéktelen voltát emlegető vélekedésekkel. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Balassa Iván Bodroglak-monográfiájában – módszertani igényét ugyan nem tudatosítva – egységes képpé formálta a levéltári forrásokból és a néprajzi kutatás száz esztendeje alatt egybegyűlt recens adatokból merített információkat.¹ És azt is mérlegelnünk kellene, hogy bár idestova egy évszázada eltűnt a mocsár, vajon miért bukkannak fel mégis a publikációkban nemcsak a 20. század első felében, a közelmúltban is a valamikori rétélésről – úgymond – hiteles tanúságot tevő „utolsó lápi emberek”. Az Ecsedi-lápnak az idő múlása ellenére mindig „utolsó” pákásza nyilván nem *ugyanarra* a történeti időszakra vonatkozó személyes tapasztalatait fogalmazta meg, ha Ecsedi István az 1920-as években alkalmazta e sokat sejtető jelzőt;² ha N. Bartha Károly az 1950-es években hasznosította dolgozatában a tyukodi igen idős „rétészekről” szerzett információkat,³ vagy ha szépíró Végh Antal az 1970-es években bírt szóra egy „mindent tudó” kocördi öreget.⁴

Ennek a forrásközlő dolgozatnak a bevezetője persze csak figyelmeztethet az ilyen és hasonló, később elvégzendő feladatra. Hadd reméljem mégis: talán a korábbi információk újraértelmezéséhez is hozzájárulhatok valamelyest, ha néhány ötletet bevezetésekképpen meg-

¹ Balassa Iván 1975.

² Ecsedi István 1925: 107–113.

³ N. Bartha Károly 1953: 235–240.

⁴ Végh Antal 1979: 37–52.

fogalmazok az 1990-ben a Bereg megye Ukrajnához tartozó magyarlakta falvaiban, Beregújfaluban és Dercenben magnetofonra vett, a valamikori Szernye-mocsárról és a két világháború közt még helyenként fellelhető maradványairól szóló szövegelemek értelmezését megkönnyítendő. Nemcsak a bevezető mondatokat, a lapalji jegyzetek szakirodalmi utalásait is azzal az igénnyel fogalmazom, hogy a *manapság is még gyűjthető* szövegelemek néprajzi forrásértékét tudatosítsam.

Amikor annak idején a „régii vizes világnak” a gazdálkodást, a mindennapi életvitelt meghatározó jelentőségét közelítő kérdéseimet az inkább „véletlenül” kiválasztott, mintsem tudatosan felkutatott adatszolgáltatóimnak megfogalmaztam,⁵ természetesen nem voltak olyan illúzióim, hogy a csupán „tájékozódásra” elegendő néhány nap alatt az évtizedekkel korábbi néprajzi gyűjtéseikkel azonos értékű „archaikumokat” rögzíthetek. Nem lehettek illúzióim, hiszen Lehoczky Tivadar 1881-ben megjelent megye-monográfiája szerint a tófenék nagy része *már akkor* művelés alatt állott (noha „a mocsár felülete – mint írta – még most is nagyrészt ingó láp s csak a szélei felé zsombékos; itt-ott náderdővel van fedve, vagy rekettyések egreszek találhatók”).⁶ Pálóczi Horváth Lajos pedig – kissé regényesített önéletrajzának/emlékiratának tanúsága szerint – tíz év körüli fiúcskaként, már 1908 táján is a régen a múltba tűnt „mesevilág” utolsó hírmondójaként hallgatta az egykori *pákász* öreg kerülőt a valaha volt Szernye-mocsárról.⁷ Azt remélhettem csupán, hogy a hajdani mocsárhoz kapcsolódó történeti mondák és „igaz történetek” a végleges lecsapolás után két-három emberöltővel is részei lehetnek a lokális folklórhagyománynak. És a Tisza vidékén szerzett gyűjtési tapasztalatok birtokában okkal-joggal számítottam arra is, hogy ha

⁵ A Barna Gábor és Borsos Balázs kollégáimmal közös, Ungtarnócot, Szürtét, Minajt, Beregújfalut, Dercen és Nagydobronyt érintő gyűjtőutunkat a magyar és az ukrán Tudományos Akadémia kutatási csereegyezménye tette lehetővé. Egy-egy faluba megérkezve vagy a véletlen szerencse segített megtalálni a „régii életről” készségesen elbeszélgető egy-két idős embert, vagy helybeli értelmiségi ismerőseink (gyakrabban: ismerőseink ismerősei) ajánlottak „jó beszélgető” hírében álló falubelieket. A beregújfalui adatszolgáltatóim kiválasztásáért a kiváló néprajzi gyűjtő Penckofenné Panyakó Máriának tartozom köszönettel. Dercenben alkalmi ismerősünk, Szabó Gyula zenetanár ajánlotta figyelmünkbe azokat az idős embereket, akikkel csoportos interjút készíthettem.

⁶ Lehoczky Tivadar 1881–1882: I. 57.

⁷ Pálóczi Horváth Lajos 1986: 265–277.

a csikászatról, a halászatról, a vadászatról kérdezek, a „régí vízi világ” mind jobban összeszűkülő maradványain mégiscsak továbbélő, mára viszont véglegesen a múltba tűnt gyakorlatot ismertetik meg velem a gyermekkori emlékeiket a múlt-jelen viszonyrendszerben elrendező legidősebb adatközlőim.

A korábban már közzétett és röviden kommentált szövegrészletek⁸ is igazolták: valóban nem szolgált ez a gyűjtőutam – a kiváló emlékezettel megáldott és árnyalt megfogalmazásra képes beszélgetőtársak ellenére – az 1990-es években már nem remélhető meglepetésekkel. Az itt közölt szövegemlékek szintén nem tartalmaznak olyan „archaikumot”, melynek rögzítéséhez kivételes gyűjtői szerepsére lett volna szükség. Mégsem haszon nélkül való tudatosítanom – ha másért nem, azért, hogy az ilyen szövegek néprajzi-folklorisztikai jelentősége egyértelműbben kitessék –, hogy *elsősorban nem* a rétség halászatával, vadászatával, állattartásával kapcsolatos néprajzi ismereteinket gazdagító „új” adatok önértéke miatt rögzítettem annak idején adatszolgáltatóim tudását. Azért inkább, hogy adalékokat szerezzek a folklorisztikus múltra emlékezés tartalmi és formai jellemzőiről. Most is másodlagos jelentőségűnek tekintem tehát, hogy – a néprajzi forrásértéket alkalmazva mérlegelve – eléggé kevés olyan rész-információt foglalnak magukba a közlésre kiválasztott szövegek, melyek „gyűjtés” nélkül is: a korábbi szakirodalmi adatok ismeretében ne lennének *valószínűsíthetőek*.

A kiismerhetetlen lópvilágról és annak veszélyeiről nemcsak a Szernye-mocsár körüli falvakban, más vidékeken is mondai motívumokból felépülő, ám a nagyszülőktől-dédszülőktől hallott, a családon belül tehát „igaz történetként” hagyományozott szövegek szólnak. Mind a „tatárjárás idején kiváló búvóhely volt a mocsár, a tatároknak cselhez kellett folyamodniuk, hogy rabságba hurcolják az asszonyokat, lányokat” tartalmú monda, mind a legelő állatokat elnyelő lápról, mind a nádasokban garázdálkodó és a faluba is bemerészkedő farkasokról a régi öregektől hallott – tehát „hiteles” – történetek néhány sztereotípiát variálnak. A mocsárvilág olyan, egyébként lényegi, de csupán kuriózum értékű, a jelen viszonyai között alig elképzelhetően

⁸ Kárpátaljai gyűjtéséből hiedelem-elbeszéléseket is, élettörténeti elbeszélés részleteket is közöltem már, ez alkalommal azonban csak a gazdálkodással kapcsolatos publikációimra utalok: Szilágyi Miklós 1991, 1992c.

irreális jellemzői hagyományozódtak tehát a ma élőkre, melyek – aféle „múlt-szimbólumként” – máig alkalmasak a „megváltozott körülöttünk a világ!” szándékú, a meghökkentést, a rácsodálkozást az elbeszélés legfőbb kötőanyagának tekintő példálózásra.

A változások szemléltetésének a szándéka és a mai tapasztalatokhoz képest kuriózum jellegű természeti képek, élettények hangsúlyozása szervezte a gyűjtő igényéhez igazodóan „érdekes”, „tanulságos” szövegekké a gyermekkori, az ifjúkori emlékeket felidéző „egyszerű közléseket” és élményelbeszéléseket is. A csíkfogás módszerét és a csíkból főzött ételeket, a helyenként még vízi növényekkel benőtt, zsombékos határ képét, a valamikori lápból itt maradt kotús talaj égését vagy a vadászott állatok – közöttük az elbeszélés logikája szerint „valamikor” vadászható állatnak számító sündisznó – húsának fogyasztását azonban személyes tapasztalataikkal hitelesítették az elbeszélők. Az egykori Szernye-mocsár néhány évtizede itt-ott még fellelhető *maradványaiból* is „múlt-szimbólumot” formáltak tehát az idős beszélgetőtársaim. Azt sugallván ezzel, hogy a ma élők személyes élményei visszamenőleges érvényűek. Az ilyen „érvényességet” persze nem fogalmazták meg! Csupán az emlékidézésre alkalmat kínáló szituáció: a múlttól-régmúlttól kérdezősködő néprajzi gyűjtő jelenléte kölcsönzött ilyen tartalmat is a személyes élményeknek. Irányított beszélgetéseimet ugyanis – s ez számomra is a szövegek elemzésekor lett nyilvánvalóvá – mindvégig és minden adatszolgáltatóm esetében a kérdezősködés és a vendéget megillető udvarias felvilágosítás akkor nem tudatosított belső feszültsége hatotta át. A beszélgetések kezdeményezésekor is, s ha szükségesnek éreztem a közbe-kérdezést, akkor is, a „régit” mocsárvilágnak a jelentéktelenül apró életmegnyilvánulásokat meghatározó jelentőségét igyekeztem megközelíteni. Azt remélvén, hogy a felidéződő emlékek az apáktól, nagyapáktól, dédapáktól hallottak és a személyes tapasztalatok viszonyát érzékeltetve fognak akár egyszerű közléssé, akár elbeszéléssé szerveződni. Beszélgetőtársaim azonban a „régit” a maguk életidejéhez mérték hozzá: a személyesen megtapasztalt változásokat írták körül a csak gyermekkorukra jellemző volt élettényekkel. Utólag sajnos eldönthetetlen, hogy ez a „kommunikációs zavar”, mellyel egyébként minden néprajzi gyűjtőnek számolnia kell, gyűjtési módszerem tökéletlenségét leplezi-e le, vagy az fejeződik ki általa, hogy a mai idős nemzedék – néhány mondává, mondaszerű epikum má szerveződött sztereotípián túl – csupán annyit tud az egykori mocsár természeti jellemzőiről és

haszonvételi módjairól, amennyit a mind jobban összeszűkülő „maradványokon” személyesen megtapasztalt. Én magam az utóbbinak a valószínűsítésére hajlok. Úgy vélem: a lehetetlent ostromolja az a néprajzi gyűjtő, aki Herman Ottó gyűjtése után száz esztendővel a még háborítatlan Szernye-mocsár csikászának, pákászzkodó réti emberének teljes eszközkészletét és tapasztalati anyagát szeretné előhívni a „közösségi tudás” legmélyéről. Csak azt hívhatja elő, ami hasznos tevékenységre váltható, a megváltozott természeti körülményekhez hozzáigazított tudásanyagként irányította a helyi hagyományban benne élőket. Ez a *praktikus tudás*, mely folyamatosan hatástalanította az *egykori* rétélés ismeretanyagát, ma már – ezt sugallják a szövegek – ugyanúgy „múlt-szimbólum”, mint a mondák, a mondai motívumokat magukba foglaló „igaz történetek” kuriózum értékű sztereotípiái.

Íme tehát a magnetofonról lejegyzett szövegek:

1. *És azt is hallottam, amikor mondták, hogy tatárjárás vót, és a tatárjáráskor... Hát nem én emlékezek, hanem amit úgy elbeszéltek az öregek... Tatárjáráskor odamentek az asszonyok, menekűtek az asszonyok, aki tudta az utat, az oda menekűt el. És a fiataltságot, a jányokat pláne, üdözték űköt, és azok elmenekűtek oda, hogy oda a tatárok nem tud[nak] bemenni, mivel hogy a mocsárba belesüppednek. És akkor oda elbűjkáltak, és akkor kiabáltak este, hogy:*

Julcsa, Marcsa, Sári,

Gyertek vacsorázni!

Úgy híttá az anyja a jányait hazafele este! Közbe' ezt a tatárok, vót olyan, aki megtanú'ta, és e'ment az is, és e'kezdte az is kiabá'ni:

Julcsa, Marcsa, Sári,

Gyertek vacsorázni!

És mikor megtanú'ták, mán olyan hangon is adták le, mint az az anya, és akkor szegínyek kijöttek, és űnekik vígek lett. Elvittik a tatárok.⁹

2. *Hát az nagyon olyan mocsaras hely vót, olyan lápos helyisíg vót. Kákával, ilyesmivel, hogy mikor a jószág belement, el is sülyedt. Az én*

⁹ Csoportos beszélgetés 1990. szeptember 18-án Beregújfaluban, a kolhozmajorban, dohányt fűző asszonyokkal; 50 év körüli asszony elbeszélése. A szöveg a tatárbetörések emlékét őrző leggyakoribb mondatípus változata (vö.: Dobos Ilona 1981: 399). Alföld-szerte rendszerint a legközelebbi, az idegenek számára áthatolhatatlan mocsárhoz, nádashoz szokott kapcsolódni. Az egyik legújabb monda-publikációban: Faragó József – Fábíán Imre 1995: 101–102.

nagyapám talán még a nagyapjától hallhatta [...] Vagy: ű kisfiú lehetett, mikor magyarázta – mán nekünk magyarázta –, hogy az ökörről vótak, és egy kisfiú addig keringette az ökröt, hogy elsüllyedt az ökör. Eccer azon vettük észre, hogy csak maj'nem a feje látszik. Vagy a szarva. Hát bizon' meg se' tudták menteni. Hát ez nemcsak az ökörről történt meg, még a lovakkal is. [Oda jártak akkor legeltetni?] Igen. És csak úgy a gyerek... jártak vele, mert nem vót ménes vagy ilyesmi.¹⁰

3. Ez mán nem a macsárrúl van, hanem a macsárrúl, de az erdőrrúl. Itt van erdő is macsár [...] Ott pedig valamikor Simon nagyapám vót az erdész, és vót egy kicsike ház, most is még mondják, hogy: a Kisház – a kis ház azon a helyen vót. Ezt is az öregmamámtól hallottam. Öregmamám 82 évig ílt, és mán '49-be' meghótt, úgyhogy nagyon régen vót. És ű mikor kicsike ján' vót még, árván maradt, és ez az egyetleneg kisján' maradt, meg az apja. Az apja mivel erdész vót, abba a kisházba elvitte a kisjányát, mert akkor nagyon sok makkot szedtek össze, és azt ott csiráztatták, és úgy terme'tík a... szóval a csemetéket. És e'vitte a kisján't oda, és tél vót, annyi sok farkasok vótak, hogy este a sok farkas ment, és szinte világitott a kis ablakon be a szemek. Nagyon f'it a kis mamám, Erzsike – Erzsébetnek hiták –, nagyon f'it mamám a farkasoktól. És akkor az apja nagyon ritkán há't ott íccaka, ű hazajött a gazdaságba. És amikor ott maradt, ű maga belátta, hogy ez lehetetlen, annak a kisján'nak magába' [...] Erre sokszor így lámpásokat adott be, mikor kígett belőlle a petróleum, hogy még ű begyű'thassa. És az ablakba tette a lámpásokat, és akkor úgy menekű'tek el a farkasok. Annyi farkas vót itt akkor!

Sőt: még a faluba is bejöttek! Aszonták, hogy elmentek fonnin, és este képesek vótak a farkasok az ablak alá menni. [Ott a fonóban néztek be az ablakon?] Itt, mán bent a faluba'! Annyi farkasok vótak. De most nincsen itt farkas.¹¹

¹⁰ Csoportos beszélgetés 1990. szeptember 18-án Beregújfaluban, a kolhozmajorban, dohányt fűző asszonyokkal; másik 50 év körüli asszony elbeszélése. Ecsedi István (1925: 111) „utolsó lépi embere” azt az élményét idézte, hogy a lelőtt kacsá után a csónakból kiszálló Tisza István „derékig süllyed az ingó lámba”; Végh Antal (1979: 39) beszélgetőtársa szerint „a szárazon is elsüllyedhetett az ember.”

¹¹ Csoportos beszélgetés 1990. szeptember 18-án Beregújfaluban, a kolhozmajorban, dohányt fűző asszonyokkal; 60 év körüli asszony elbeszélése. A személyes élmény megfogalmazódása ellenére ennek a farkas-történetnek és általánosító

4. – *Jaj, a csík nagyon jó! Kassal: bementünk az árokba, s így megnyomogattuk, oszt' felemeltük, oszt' akkor vót a kasba'.¹² De az nagyon jó vót, az a csík, jobb vót, mint a hal. Annak nem vót szálkája.*

[És hogy főzték meg?]

– *Hát azt csak alig kellett [...] A csuda se' tudja megmondani...*

= *Bizony, én három évvel későbbi vagyok...*

– *Na de mamád!*

= *Mamám megfogta, de mán én csak egyszer láttam, hogy fogtak, én mán nem emlékszek rá... Akkor mamám elvágta itt, fejől, a fejét¹³ [...] vagy hol [...] nem tudom [...] Én nem mentem közel se', mer' az olyan sík vót, én úgy féltem tőlle...*

– *Vót annak [...] olyan, mint a csuszó [...] Vót ilyen hosszú is, nagyobb is [...] Aztán nagyon jó vót az.*

[Jócsi bátyám kóstolta?]

– *Hát ettünk is! Úgy híták, hogy [...] Csík-lének csinálták meg. Meg is sütötték!¹⁴ Mikor ott kubikoltak, mert az árkokat mindig tisztétani kellett [...]*

= *Jóska, mán a mi időnkbe' nem vót!*

– *Nem vót? Hát az abonyi rétbé'? Vót olyan nagy tövisbokor, úgy híták azt, hogy Mezsgyéárok. A mezsgye azér' vót, mer' mán arra befele a grófé vót, erre meg oszt' a derceni határ vót. Vót ott egy nagy tövisbokor, oszt' ott keresztül jártak. Ott víz valahogy... olyan mélyedés vót, oszt' megá't a víz, összegyűlt a víz. Mink meg ott éppen szénát gyűjtötünk, nem messze tőlünk a kubikosok ott kubikoltak. Én lehettem olyan 12–14 éves. – Gyere csak, te kisfiú – aszongya – gyere csak, hozzad ide... Amibe' kihozták az ebédet: olyan nagy kannák vótak. – Eredj el nekiünk a kutra vizér', hozzál! [...] Adtak két korsót. Akkor kapol [...] Ezt a kan-*

befejezésének is vannak sztereotip elemei (vö.: Balassa Iván 1975: 58, Bodrogköz; Végh Antal 1979: 42, Ecsedi-láp).

¹² Ez a *kas* nem azonos a csíkászat legáltalánosabb fogóeszközével, a *csíkkassal* (lásd Ecsedi István 1934: 226–231) A szövegből – és hasonlóan az itt közölt többi szövegből is – arra lehet következtetni, hogy adatközlőim gyermek- és ifjúkorában az alkalmi csíkászok, ahogy országszerte az alkalmi halfogók is (vö.: Szilágyi Miklós 1995: 25–26), takarmányos vagy burgonyás kassal merítették a csíkot.

¹³ A gyermekkori emlékekre hivatkozó régebbi közlésekben az is sztereotip módon szokott ismétlődni, hogy nyakazáskor a csík visítő hangot hallatott, például Györffy István 1984: 43.

¹⁴ A csíkból készült ételek között, bármennyire halványulnak is az emlékek, mástutt a *csíkos káposztát* is emlegetni szokták (vö.: Szilágyi Miklós 1997a: 123).

nát teli csikval. Úgy mertik, ni, lapátval meg kasval. Ott rengeteg vót! Még én annyi csikot nem láttam. Még hordóval is szedtek!

= Én nem láttam.

– Tudom, te nem vótál még, te nem láttad... Meg vót olyan vizes esztendő, hogy: na, megakadt a csik az árokba'. Még most is járnak oda halászni, de mán csak hal van ott.

[Maga gyerekkorában soha nem halászott?]

– Énnekem erre nem vót türelmem! Azt mondja: – Menjünk, gyerekek! – Hát menjünk – Mikor fogtunk valamit, mikor nem fogtunk. Meg az a helyzet, hogy nekem az apám azt mondta: – Á, fiam, te avval ne törődj, inkább én megveszem neked, ha csikot akarsz enni. Nekünk egyeb, komolyabb munkát kell végezni: kaszálni, szántani, ilyesmit. Végzük a munkánkot, hogy ne legyen hiány. Ugyi, én magam vótam fiú a családba', kilenc lánytes'virem vót.¹⁵

5. Merítőhálóval¹⁶ is szoktunk menni, az van egy párnak a faluba', nem soknak van. Az 2x2-es, és ilyen gömbölyű fákra van ráízelve. Egyik barátomnak van, és eccer nagyon besikerű't nekünk. Ádozócsüörtökön vót, tudom, a locsolóná' dógoztunk, és elmentünk, a halastó van itt nekünk az erdő mellett – lementünk horoggal halászni.¹⁷ És nem fogtunk csak egy kárászt, olyan 15 centis kárászt! E'jöttünk haza, megittunk egy kis bort ott egyik helyen. Ahogy jöttünk hazafele, akkor ű elment – lejebb lakik, ott a falu túsó vígin – de nem nyugodott a bőrébe', feljött utánam: – Bálint bátyám – mer' én idősebb vagyok tülle – Bálint bátyám, jöjjön, megyünk halászni! – Hova, Béla? Mán fél napot eltö'ttünk,

¹⁵ Beszélgetés Bíró Józseffel (1920) és feleségével (1923); Dercen, 1990. szeptember 19.

¹⁶ Az emelőháló (vö.: Szilágyi Miklós 1995: 60–74.) *merítőháló* nevét alighanem köznyelvi szónak tekintette beszélgető társam, s ezért használta. Ugyanezen a napon két 12 év körüli fiúcskával is beszélgettem a Beregújfaluban tett séta közben, és ők – a Tiszántúlon általános elnevezéssel megegyezően – *tesziveszinek* emlegették a faluban ma is használatos, különböző méretben készített emelőhálót. Ifjú informátoraim egyébként azt is elmondták, hogy a falubeliek – alkalmilag ők maguk is – a Mercsében szoktak halászni. Személyes tapasztalataik alapján ismertették tehát velem a parti lyukakban, mélyedésekben megbújó halak kézzel való fogását és a vesszőkassal való halmerítést. Láttak használni drótból kötött varsa-félét is. Ezeknek a manapság orvhalászathoz használt eszközöknek és módszereknek nagydobronyi párhuzamaihoz lásd: Szilágyi Miklós 1992c: 46–50.

¹⁷ A sporthorgászok készségét utánzó, házi készítésű horog-félét valószínűsítek; olyat, amelyet Nagydobronyban megfigyelhettem: Szilágyi Miklós 1992c: 63.

többet, mint fél napot, hal nincs! – Ne fíjen, most má' lesz. Nagy táskát hozzon! – Hát jó van, vittem a nagytáskát. S mire este lett, besűrűdött, mán nekünk két nagy táska hal van! De szép nagyok, főleg potykák! – Hát Bálint bátyám, én elmegyek az öcsémír' – aszongya – hadd legyen annak is hal. – Eridj, Béla. – Még annak is fogtunk egy táskáva'. Evve' a meritőhálóva! Mer' a' vót a helyzet, hogy fent van egy másik halastó, Sarkadnak híják, vagy 5-6 kilométerre, ott megengedték a vizet. Ű ki-tapogatta, hogy megengedik a vizet! Onnet a halak kiszabadú'tak, mi meg így kaptuk el a híd mellett: átfele folyt, és elkaptuk. Mondom, három nagy táska halat fogtunk így dilután.¹⁸

6. – Vót a Borzsa, meg itt van egy kis folyó, a Mérce. Itt hálót jóformán nem [...] Kassal! Vót egy kas csinálva, oszt' avva' meritették a csikászok [...] O'an nagy kas [...]

= Ahogy most a csikászókast mondtad... Itt túllünk alig tán 100 méterre vót egy posvány, mán betelt az is, nyomatták földdel, vagy magátúl betelt, nem is tudom hogy tünt el ez a Büdös patak, na oda mentünk. Még gyerek vótam, 12–13 éves, de, mint a szomszéd mondja, kassal, kassal meritettük a pocsolyát. Az a csik ott iszapba' vót, nem a vízbe'. Nem teljesen a pocsolyába, de az iszapba' [...] És akkor csuszkált ki a kezünkbe'! Az arcunkra is csapta a pocsolyát, pocsolyások vótunk. Röhögség vót, de élmény vót.¹⁹

7. Erről a Szernye-mocsárról a régi öregektől azt hallottam, hogy teljesen használhatatlan volt, csak éltek itten a vadak. Még farkasok is nagyon gyakran megjelentek itten a téli időszakban!²⁰ Nyáron, ugye, a vizesedés esetén a kígyó, meg minden, itt a mi kertünkbe' is, egész ide feljöttek a kígyók is, a vadkacsák, minden, itt tanyáztak, ami mámma minket meg se' közelít, mán nem is nagyon látunk. Na és, ugye, telt-múlt az idő, az 1800-as évekbe' hát mégis: kell, kell, kell, hát a nép hozzá

¹⁸ Beregújfaluban Tihor Ferencsel (szül.: 1916) 1990. szeptember 18-án folytatott beszélgetésbe (lásd Szilágyi Miklós 1991: 147–152) időnként bekapcsolódó szomszéd, Tóth Bálint (szül.: 1928) élményelbeszélése.

¹⁹ Beregújfaluban 1990. szeptember 18-án Tóth Bálint (1928) és Tihor Ferenc (1916) beszélgetése.

²⁰ Pálóczi Horváth Lajos (1986: 270) regényesített önéletrajzának a Szernye-mocsárról szóló fejezetében a kerülővé lett öreg pákász – 1908 táján – a nádifarkas fogási módjára is emlékezett. Beregújfalui adatközlőim viszont – 1990-ben – már csak a „régii öregekre” hivatkozó „igaz történeteket” mondogattak a valamikori rétség farkasainak garázdálkodásáról (vö.: Szilágyi Miklós 1991: 147, 151, illetve fentebb a 3. szöveg).

ragaszkodott... De a legtöbb részit ennek a Szernye-mocsárnak tudták használni az akkori népek, csak jószág részire, csak legelőnek. Ha nem vitte el a víz! Ha elvitte a víz, akkor károsodás vót. Na de nem vitte el mindig a víz! És hogyha elvitte a víz, akkor esetleg nem lett semmi, no de ha nem vitte el a víz, akkor a következő év dupláján megfizette aztat a termíssel. Akkor oszt' kisebb, kisebb lett ez a Szernye-mocsár.²¹

[Amikor az állatok jártak itt, akkor ez kinek a tulajdona volt? A községé volt? Az úrbéreseké?] A Szernye-mocsár nem. Nem! Uradalmi birtokok vótak, grófi birtokok. Vótak különböző nevek: gróf Kállay, gróf Abonyi Demeter – ezeké vót. És majd jött az az idő, mikor felparcellázták a népnek ezek az urak, és így lett csendesen, csendesen a népé. És azér' hítuk – a mai napig is – hogy Abonyi rísz, Demeter rísz [...] Vécsey is [...] Kállay [...] Itt a kertünk alatt is, ahol a futbalpálya van, az is Kállayé vót.²² [És hogy vették meg aztán? Pénzért adták?] Hát aztat mán [...] kitagosítás útján ment, és, ugye, kinek mennyi esett. Nézték a telkeket esetleg, hogy mennyi jut. De vótak olyan emberek, hogy meg is ijedtek tőle! Hogy neki nem kell! És meg is menekült tőle: egy véka liszt-ér' meg egy liter pájinkáér' eladta. Az okosabb meg megszerezte! Az bő lett, ő meg szűkebb lett, mint a mai napig ahogy van. [...]

Ami mán mámma nincsen számunkra: úgy hítuk, hogy lép. Kérem szépen, miből keletkezett a lép? A rothadásból. Jött víz, esett egy nagy esső, az hozott ott mindent a lapályra, az ott maradt, a víz elment, az ott maradt, minden odarohadt, és vót ilyen sukkos vastagságú lépünk. De mámma mán nincs. Na és a lép az nem lett buzatermő föld, az nem termett, az csak ilyen szénatermő vót, legelő vót nyáron. És ha pedig nyáron olyan szárazság vót, hogy megszáradt, akkor pedig nagyon kellett ügyelni, hogy az be ne gyujjon. Mer' ha az begyulladt, akkor, kérem szépen, égett, és elégett.²³ [Magától meggyulladt?] Hát nem magától. Például úgy is meggyulladt, hogy valaki ment ott cigarettázni, és vagy

²¹ A Szernye-mocsárról mint legelőről lásd: Gunda Béla 1984b: 74.

²² Lehoczky Tivadar (1881–1982: I. 53–57) adatai szerint 1868-ban 28 684 holdnak mérték a Szernye-mocsarat, és „gróf Schönborn Ervin, gróf Károlyi György, Abonyi István, Kállay, Gottesmann, Freyseysen Gyula, Dés Echerolles Krusper Sándor és a többiek közt osztatott fel aránylagosan, a volt jobbágyokat különleges kielégítés illetvén.”

²³ A lép égéséről lásd a Beregújfaluban általam rögzített emlékezést: Szilágyi Miklós 1991: 148, valamint az Ecsedi-láp vidékéről közölt, szintén személyes tapasztalatokra hivatkozó részletes ismertetéseket: Berey József 1988: 176; Farkas József 1982: 90–92; Farkas József 1988: 29–31, 36–37.

a cigarettát eldobta, és a nagy szárazságba' ő mán tüzet kapott. És az lánggal nem égett, csak látni vót, hogy ott füstöl valami. Itt mán elégett, de 4–5 méterre mán újra égett alatta. És az mikor elégett, az akkor 30 centiméterrel lejjebb esett, a hamu, lejjebb lett. Azt úgy hítuk, hogy kiégett az égés. [...] De ez nagyon jó vót, mer' ez nagyon zsiros terményű vót: bőségesen adta a jószágunk részire a szénát. [...] És úgy vót, hogy a lábba' nagyon sok, jó bőséges vót a szénatermés. Ugye, nyáron bekupáztuk, boglyákba, úgylahogy sok boglya, mire észrevettük, a gazda észrevette, mán el is égett a boglyája. [Tehát az úgy égett, hogy még a boglya is elégett rajta.] A boglya is! Égett a talaj alatta, odament a tűz, hát elégett a boglya is. [Emberre ez nem volt veszélyes?] Emberre? Hát arra ügyeltünk, oda nem ment senki, nem léptünk abba a tűzbe, mer' mán tudtuk, hogy hogy kell ellene védekezni. [Hogy kellett ellene védekezni?] Nem védekezett ellene senki! Mer' kigyulladt ott egy tábla föld, oszt' hagyta: kiégett a tábla, leégett a láb, és kész. [...] A másik tábla mán nem ment olyan könnyen, mert minden táblának a végén vótak ilyen kisebb lecsatornázó árkok, oszt' az árkon keresztül a tűz nem tudott mán menni, megállt. Mer', ugye, az árkok [...] Ki vót hányva mán agyagos földdel, meg minden. Mer' ez csak a láb vót [ti. ami égett], ami odarothadt, ez a rothadás, eztet hítuk lápnak.[...]

Na most: a kákazsombó [...] Egyik szavamat a másikba viszem... A káka felnőtt a víz közepin is, na most: az a víz ott állott, állott, az esőzésen keresztül még jobban, még jobban, és odakerült az iszap, az iszap. És hol akadt meg az iszap? A kákazsombó tövébe'. És az a kákazsombó töve meg emelkedett, emelkedett mindég. Úgylahogy itt a legelőnkön is vót, a mai napig még nincs elfelejtve, hogy a Csunyerge... A Csunyerge lapálya, Csunyerge patak – az vót a neve. De mos'mán hire-nyoma sincs. Hát ha mentünk a tehenekhez, hát akkor úgy mentünk azon a Csunyerge lapályon keresztül, hogy egyik kákazsombóról a másikra léptünk.²⁴ Mer' az ki vót magasodva, alól pedig a víz ott állott. Úgy mentem a tehénér', úgy gázoltam át azt a kis lapályt. A lapály lehetett olyan 20 méter széles.²⁵

²⁴ A zsombékról zsombékra lépegető csikászról lásd Herman Ottó 1887: 482.

²⁵ A Dercenben 1990. szeptember 19-én Szabó Gyula (született kb. 1950) zenetanár által közös beszélgetésre hívott Máté Béla földművessel (szül: 1915) és Fodor Ferenc, helybeli születésű tanárral (szül: 1929), valamint vendéglátónkkal anket-szerű adatgyűjtő beszélgetést folytattam. Máté Béla elbeszélése ennek a beszélgetésnek a részlete.

8. *Mint idősebb ember, tudok mondani róla, hogy mivel különbözött a halászat meg a csikászat. Mai napig is, ugye, a halak a piszkos helységet nem szeretik, onnan elpártolnak, vagy nincsenek is. Na de a csik meg a posványos helyet szerette mindég! Tehát nekünk itt a Szernye-mocsár szélén, meg akárhol, posványos helyzet vót, és azér fejlődött itt jobban nálunk a csikászat, nem a halászat. Ha valahol állott a víz, ott mán tanyát vert a csik. [És azt hogy lehetett megfogni?] Na most: ők beszuszakolták magokat, ugye... Minden vizenyős helyen felütötte magát ez a növény, úgy híjuk: káka. Kákazsombó, meg sászsombó [...]a de ott mán sár vót, és a csikok a sárhelyiséget szerették. Hát hogy? Aki avval foglalkozott [...] Például én legutójjára ettem, körülbelül nem lehettem több, csak hét éves. Egy este odahozott az anyámnak egy asszony egy négy literes kannával csikot [...] És hogy fogták a csikot? Aki ment fogni, vitt magával egy kast. Azt mán tudta, hogy hol van a csik: a posványos helyen, a sáros helyen. És ott ő letette azt a kast, oszt' beletaposta a sáros vízbe, tetszése szerint, és akkor otthagya a kast. Majd, ugye, a csik a sűrű sárból kijött a vizenyösebb helyre. Hát hol vót a vizenyösebb hely? Ugye a kas szélén. Oszt' belebújt a kasba a csik, de mán visszamenni bajos ügy vót neki. Oszt' az illető, aki betaposta a kast, mikor gondolta, hogy: na, mán ez eleg, akkor odament, megfogta a kast, oszt' mán félig vót csikkal. [Béla bácsi látott még ilyen kast?] Hát mai napig van! Az a kosár, amibe a krumplit vájjuk! Nem különleges alkotmány vót az. Mán kisébbet fejlődött, hogy direkt arra is fonattak, csikot fogni. Olyan hegyesnek fonatták, aki csinálta.²⁶ De: vitt egy ilyen egyszerű kast, amibe belement a csik, oszt' akkor kimerítette. A víz leesett, a csik ottmaradt.²⁷*

²⁶ A Tisza vidékén mindenütt ismert *csíkvarsa*, *csíkkas* ilyen említése nem jelenti, hogy valóban a takarmányos/burgonyaszedő kas csíkfogásra való használatra lenne Dercenben a „régí” gyakorlat, és a csíkkas újabban terjedt volna el. Csupán annak kifejezője az ilyen emlékezés, hogy beszélgetőtársam az alkalmi csíkfogást, nem pedig (a közelmúlt évtizedekben, a csík megfogatkozása miatt amúgy sem lehetséges) rendszeres csikászatot tartja számon és általánosítja visszamenőleg is. Azt valószínűsítem, hogy a lecsapolás előtt a specialista csikászok – ahogy a lápos-mocsaras vidékeken mindenütt, Herman Ottó (1887: 476–485) adatai szerint a Szernye-mocsár menti falvakban is – csíkvarsával fogták és piacra is vitték a csikot, az alkalmi csíkfogók pedig, ha éppen ráéheztek, kassal merítették. Nagydobronyi beszélgető társam egyébként, noha alkalmi csikász volt, csak a *bujókast* (azaz a varsát) ismerte, lásd Szilágyi Miklós 1992c: 47.

²⁷ A Dercenben 1990. szeptember 19-én megszervezett anket-szerű gyűjtői beszélgetésen Máté Béla (szül.: 1915) elbeszélése.

9. *Hogy mikor gyulladt ki a láp... Ezt is mondta [ti. Máté Béla], hogy a hőségbe', nyáron. Na most: a lápnak a kigyulladás a nemcsak annyi volt, hogy kigyulladt, aztán egy-két napig égett, hanem égett késő őszig, szinte amíg a hó le nem esett. Én, ugye, nem voltam gazdálkodó ember, most gazdálkodom inkább, vénségemre, de a szüleim gazdálkodók voltak, és mint gyerek sokmindent láttam, és nagyon sokat megfordultam ott a láp körül gyerekkoromba'. Mert amikor már a jószágot nem lehetett kint a legelőn legeltetni, de még közben is, aratás után, ugye, ott gazdag fűtermés volt, a tarlókon, és oda hajtottuk a jószágot.²⁸ És nemcsak azért, mert szegények voltunk, hanem azért is, mert ott volt helyben a krumpli: krumplivágás után maradt a földben annyi, hogy lehetett szedni. Kiszedegettük, megsütöttük, kis olajat odatettünk, és azt ettük. Úgyhogy ennivalót se' kellett hazulról vinni, helyben megtaláltuk. Na most: a krumpliról miért beszéltem? Mert a lápban sütöttük a krumplit! Úgy ahogy Béla bátyám elmondta: az ott nagy táblákban, nagy területen égett. Foltokban, és így össze-vissza kavargott az. És azt nem oltotta el az eső se', nem tudta eloltani. Hogy miért? Én gondolkoztam ezen már néhányszor, de nem tudom [...] És a krumplit beletettük [...] Kézzel nem lehetett belenyúlni! Ott nem lehetett parazsat látni, nem hogy lángja nem volt, de parazsat se' lehetett látni, csak akkor, ha jött egy kis szellő, megfújta. És ez a krumpli, amit beletettünk, bekapartuk, mert csak hamu volt, hamunak tűnt, de az parázs volt azért ott lejjebb, beletettük oda a krumplit, és az félig sült, félig főtt. Tehát ott nem egyszerűen sült, hanem félig főtt. És ennek különösen jó íze volt, ennek a krumplinak.²⁹*

10. – *Például szeretnék arra külön kitérni: itt van a sündisznó, szuróskutyának híták régen. Sütötték az emberek: kemencébe', kenyérsütés után.³⁰*

²⁸ A fiúgyermek által legeltetett munkaállatokról, illetve a nyájak őszi széjjelverése utáni, a suhancokra, legényekre bízott legeltetésről minden beregi és ungi faluban hasonlóan beszéltek adatközlőim (lásd például Szilágyi Miklós 1991: 148–149; 1992c: 40–41).

²⁹ A Dercenben 1990. szeptember 19-én megszervezett ankét-szerű gyűjtői beszélgetésen Fodor Ferenc (szül: 1929) elbeszélése.

³⁰ Gunda Béla (1956: 135–136) a debreceni cigányok által rendszeresen fogyasztott (és gyógyszerként is számon tartott) sündisznó kapcsán történeti adatokat is felsorolt annak igazolására, hogy nemcsak a cigányok, Európa szerte a parasztlak is megették a sündisznó húsát. Magyarországi paraszti fogyasztásáról azonban nem közölt adatot.

= '34-be' ettem legutóbb, azóta nem. Szeretnék enni: a reumámér'!
Nagyon jó reumára, úzi a reumát.

– Nem emlékszek rá, annyira kihalt, hogy talán nincs egy-két család mára. Elvértve. Nem látom.

= Beleszólok a szavadba: hát hun legyen, mikor nincs egy bukros rész! Mer' azok azt keresik ilyenkor ősszel, hogy hova tudjanak elbujni. Ki van minden irtva. [Akkor, amikor gyermekkorában még ette, hogy sütötték meg? Úgy egészben, ahogy volt, szőröstől-bőröstől?] Tessék idehallgatni! Én csak néztem, az apám fogta meg. Megfogta, ugye, az összehúzódik, mint a labda. Hazahoztuk a mezőrül, és ráborított egy kosárt, kast, ilyen krumpliszedő kast. Na, jó' van [...] Kiváncsi vótam, fiatal gyerkőc vótam, hogy mit csinál vele az édesapám. De ősszel vót: nagyon zsiros vót. Készült az apám megsemmisíteni, megölni: a kas alá dugott valamit, hogy legyen egy kis nyílás. Az igyekezett, ugyi, az orrát oda kidugni, oszt' mikor az orrát annyira kidugta a kason kívülre, hát ezzel a görbe vassal, amivel szíttuk a tüzet, az apám ráütött az orrára, osztán szédülést kapott, nem tudott összehúzódni mán akkor, és így meggyilkolta az apám. Hát oszt' megperzselte, mint a disznót, ugye, oszt' szépen megpucolta. De ilyen szalonna vót rajta! Az anyám oszt' megmosta, minden, szépen kisütötte, és akkor ettem belőle. Szeretnék most is enni belőle: a reumáér'!

– Egybe', kemencébe' is szokták sütni. A feleségem nem régen [...] Mert az apja juhász volt, itt a Várdombon kint háltak, és a feleségem, kislány, ők is kint háltak, és fogdosták: voltak sündisznók [...] Már asszony volt, egy éves házások voltunk: hoztak egyszer nálunk egy sündisznót. Jaj, az egész család, hogy: mi?! Hogy: hogy?! Kenyérsütés volt, nem felejttem el sose': tepsibe' beledugni a kemencébe. Megperzseltek vagy mit csináltak. De én elmentem, a szagát se' birtam. Én elmentem, ahogy nekiültek, a zsir folyt a szájokon lefele, olyan finoman ahogy ettek [...] Én csak hátrafordultam, és kimentem a házból.

= Mer' neked még nem vót reumád!³¹

11. A nyúlállományhoz én annyit tudok szólni önöknek, hogy mikor én fiatal gyerkőc vótam, amit említettünk a beszédünkbe', hogy ilyenkor ősszel mán a jószágot külön legeltettük... Legeltettük, és beljebb mentünk, az mán az uradalom területe, és hát, ugyi, vótak ott

³¹ A Dercenben 1990. szeptember 19-én megszervezett anket-szerű gyűjtői beszélgetésen Szabó Gyula (szül.: kb. 1950) és Máté Béla (szül.: 1915) párbeszéde.

nagy bozontos helyek, ahol kukorica vót, és felnőtt a bozont.³² És itt vót egy ember, két évvel vót idősebb, együtt nőttem vele, úgy hitták, hogy Iván Tamás, az botval ütötte el. Hát hogyne ütötte vóna – ügyes fiú vót – hát hogyne ütötte vóna el, mikor minden tíz méterre felugrott egy, osztánhát utána ugrott, oszt' elütötte a botval.³³ Nem kellett fegyver se! Mer' annyi vót! Hát mámma meg honnat legyen? Eljön a kaszálás, megyen az a kombájn [...] Hány méter? Most is a 15 ár fűvet másfél forduló alatt lekaszálta. Hát most ha odafialt az a nyúl hármat vagy négyet, rögtön szecskának vágta. Honnan nőjjön fel?³⁴

12. Jaj, itt vót annyi nyúl, őz, szarvas!... Vótak az orvvadászok, fegyverre'. Vót itt egy András nevű, na, a' lelütte, hogyha ezer erdész állott az erdőbe', akkor is. A hurkot meg a nyulnak rakták.³⁵ Azt mán rakták a faluba': több ilyen suhanc kölykök összebeszültek, oszt' ahun járata vót a nyulnak, kilestik.³⁶

13. Még megvót nagy részek mikor én kisgyerek vótam. Nagyon emlékszek rá, hogy bejártunk oda a Szernye-mocsárba. [...] Mint fiatalok jártunk nyáron, vasárnap, mikor volt egy kis időnk, délután elmentünk, szétnézni direkt. Valamikor elöntötte a víz, akkor csináltunk csónakot, elmentünk [...] Mer' egész idáig feljött a kertünk alá a víz! S arra beljebb már mély víz vót, 3–4 méter víz vót, úgy hogy egy tengernek nézett ki az egész Szernye-mocsár. Ez minden tavasszal megvót, és ezér' vót nekünk az a föld nagyon jó termő. [...]

³² A *bozont* 'bozót', *bozontos* 'bozotos' szavakat az ÚMTSz 1: 576 leginkább a keleti magyar nyelvterületről, igen szórványosan regisztrálja.

³³ A nyúl után dobott bot ilyen említése az éppen adódó alkalom kihasználását sejteti. A bot aligha azonosítható tehát a mindkét végén kihegyezett *hajítófával* (vö. Gunda Béla 1979c: 400), esetleg az Ecsedi-láp vidékéről közölt (Farkas József 1982: 168) bunkós végű bottal, mint pásztori vadászeszközzel.

³⁴ A Dercenben 1990. szeptember 19-én megszervezett ankét-szerű gyűjtői beszélgetésen Máté Béla (szül.: 1915) közlése.

³⁵ A hurok ilyen említése a nyúl (esetleg az őz) csapásába kitett, élőfához vagy a földbe levert cövekhez rögzített dróthurokra szokott vonatkozni (lásd például Farkas József 1982: 169). A hajdani Szernye-mocsár vad- és madárfogásáról lásd még Pálóczi Horváth Lajos 1986: 268–270.

³⁶ Tihor Ferenc (szül.: 1916) közlése Beregújfaluban 1990. szeptember 18-án. A fegyveres orvvadászatnak és a suhanc fiúk hurkozásának ilyen megkülönböztetése alkalmasint azt fejezi ki, hogy a helyi közfelfogás csak a löfegyveres vadászatot tekintette hasznot hajtó foglalatosságnak, a hurkozást elfogadta szórakozásnak-játszadózásnak.

[Mondta, hogy csónakot csináltak. Ezek milyen csónakok voltak?] *Ezt magunk csináltuk, de ez nem sok volt, ez csak egy pár, akinek hobija volt [...] Meg a kutaktól kihozta a válút a víz ide a szélire. Mer' ilyen nagy tölgyfából válút csináltunk, amiből nyáron a jószág ivott. S ezt kilebegtette a víz, ugye, ide a szélire, és akkor beálltunk abba, és azzal mentünk csónakázni, és aztán vissza kihoztuk.*

[És ott találtak halat?] *Nem. Nagyon sok volt itt a vadliba akkor, vadkacsa. [És szedték a tojást?] Igen, tavasszal szedtük a tojást!³⁷ De a vadászok ezt nagyon tiltották! Na de milyen a gyerek? Elcsinti [...] ide, oda elbujkáltunk [...] Mer' a vadászok azér' adót fizettek az államnak, vagy a vadásztársulatnak, és ők, ugye, ezt meg is akarták maguknak őrizni. Az én apám is vólt sokáig vadász, úgyhogy még a [...] 10 éves koromba' is, emlékszek rá, hogy szarvast is hoztak haza. De csak szabad vót nekik ilyen lebénult szarvast lelőni! Úgyhogy akkor is tiltva vót a vadállomány, és nagyon meg kellett ezér' fizetni, úgy, mint máma. Hát azt is csak hobiból csinálták, nem tisztán ebből éltek. Mer' mindenki a gazdálkodás mellett [...] Mindenkinek volt egy kis hobija.³⁸*

1997

³⁷ A Szernye-mocsár környéki falvak, elsősorban Dercen lakóinak tojásgyűjtéséről lásd Gunda Béla (1975: 169–172) adatait, melyeket az 1930–1940-es évek fordulóján rögzített.

³⁸ Bakos Ferencsel (szül: 1921) Dercenben 1990. szeptember 19-én készített interjú részlete.

A CSÍKKAL KAPCSOLATOS SZTEREOTÍPIÁK NAPJAINKBAN

A magyar etnográfia klasszikus alkotásaként emlegetett *Nagykunsági krónikában* Györffy István személyes gyermekkori emlékét is felidézte a csíkászat kapcsán: „Gyermekkoromban csíkot még hoztak a csíkászok a karczagi piacra s most is előttem van, mikor anyám a visító csíkot nyakazta. Káposztával megfőzve nagyszerű kun eledel volt! Gyermekeink meg már a csíkot nem is ösmerik!”¹

Bár az ilyen és hasonló, a múltó idót: a „régi vízi élet” megannyi jellemzőjének egy nemzedék alatt bekövetkezett eltűnését szemléltetni akaró, tehát *poétikai funkciójú* mondatoknak nem célszerű „szó szerint igaz” jelentést tulajdonítanunk, mégis feltűnő, hogy Györffynek az 1890-es évekre vonatkoztatható gyermekkori emléke mennyire hiteltelenné-viszonylagossá lesz a csíkászatra és a csíkkal kapcsolatos konyhai műveletekre vonatkozó *jóval későbbi* néprajzi gyűjtések adatainak ismeretében. Ecsedi István szerint – bár olykor gyanús kissé, hogy a jelen idejű fogalmazása fenntartás nélkül az 1930-as évekre vonatkoztatható-e! – a csík „jó böjti eledel *ma is*”. Majd monográfiája más helyén, a csíkoskáposzta elkészítése kapcsán ugyancsak jelen időben írja: „A csíkot a háziasszony megnyakalja és szegény csík visít, cincog, mikor a fejét vágja. Fejével belét kihúzva, behányja egy tál vízbe. A fejetlen csík reflex mozgásaival sebesen hánykolódik, forog a vízben jó ideig. Habot ver a vízben és így tisztul. Végre eláll. Azt hinné az ember, megdőglött. A háziasszony még egy léből kimossa, besózza és a sóra csak újra elkezd hánykolódní.”² Bellon Tibor pedig így összegezte a 19–20. század fordulója tájt a Tisza teljes hosszára jellemző volt, az 1970–1980-as években végzett adatgyűjtéseinek tanulságát: „A csíkot úgy tisztították meg, hogy forró vizet töltöttek rájuk, akkor lejött könnyen a nyálkás hártájuk, vagy egy dézsába töltötték, majd sok sót szórtak rájuk. A só csípte őket, keservesen csipogtak, élénk mozgással próbáltak szabadulni a sótól, közben ledörzsölték egymásról a nyálkás, csúsós hártáját [...] Mindenhol említik, hogy nincs felségesebb ele-

¹ Györffy István 1922: 42–43.

² Ecsedi István 1934: 230, 289.

del, mint a kemencében főtt csikoskáposzta!”³ Lényegileg a Györffy István, Ecsedi, majd Bellon megörökítette sztereotípiák „köszönnek vissza”, no meg a szülőkre-nagyszülőkre hivatkozás ismétlődik az általam 2004-ben, a szlovákiai Nagytárkányban magnetofonra vett (és az összefoglaló dolgozatomban⁴ csak részben felhasznált, ott szó szerint nem közölt) szövegrészletekben is:

1. [A csíkot látta már?] *Hát hogyan láttam vóna! [Felesége:] Még ettem is! Olyan savanyítva, olyan savanykás levet csináltak rá, levesnek csinálták a csíkot [...] És emlékszem rá, hogy a szüleim úgy csinálták, hogy beszéltek, nem tudom, hogy attól döglött-e meg vagy [...] Úgy vergődtek azok, úgy ugráltak azok a csíkok! Mi Battyánba’ laktunk akkor, az ott vót. A Latorcából, nem? A Latorca van Battyán mellett [...] Én gyerek vótam, én arra emlékszem, hogy még hangot is adott ki a csík, mintha visított vóna. A fejét vágták le, s a belét kihúzták [...] Mán annyira nem emlékszem, 7–8 éves lehettem. Arra emlékszem, hogy milyen vót az a leves. Fínom vót, olyan savanykásra főzték. Jó húsa van a csíknak, egy kicsit olyan parázsos.*⁵

2. [Olyan varsára emlékszik-e, amelyik vesszőből volt kötve?] *Hát az nem varsa vót, hanem csíktartó... csíkvarsa.*⁶ *Ez direkt csíkra vót. Az olyan vót, mint egy rendes nagy kosár, olyan varsa, sűrűn befonva. Ez csíkkas vót [...] Hát én csíkot annyit fogtam annak idejébe’, amennyit akartam! [És hogyan készítették azt el?] Káposztalébe’ vót elkészítve. Dobos nagyanyám, nyugodjon, anyámnak az anyja [...] itt laktunk lent a faluba’, sógorbátyám, Jancsi bácsi behozott egy nagy kannával nagyanyámnak, Dobos nagyanyámnak: – Hoztam neked csíkot, főzzél káposztalevest! Úgy is vót. Akkor még vót az a gömbölyű sótartó, fábúl, a falra vót felakasztva.*⁷ *Az öreg csak belenyúlt a sóba,*

³ Bellon Tibor 2003: 47.

⁴ Szilágyi Miklós 2006b.

⁵ Magnetofonfelvétel 2004. július 13-án, a szlovákiai Nagytárkányban; adatközlő Kása Zsigmond (szül.: 1930) és felesége, Kása Ilona (szül.: 1937).

⁶ A csíkvarsa/csíkkas Magyarország-szerte lényegileg azonos formájára és szerkezetére lásd Herman Ottó 1887: 208; Ecsedi István 1934: 227–230; Gunda Béla 1977f: 507; Szilágyi Miklós 1995: 146–148; D. Varga László 2004: 81–82.

⁷ Az emlegetett falra akasztható fa sótartó valószínűsíthető formájára lásd Manga János – Kisbán Eszter – K. Csilléry Klára 1981: 478–480; Manga János

mikor megsózta a csíkot [...] Úgy hitták akkor... nem kredenc, hanem komód⁸ – még a tetejibe' is jártak, a porcellán tányírt leverte, annyira ugráltak, az ágy alól kellett összeszedni [...] [Ha só éri, akkor úgy mozog... És a belét kiszedték?] Hát persze. A fejit levágtá, végighasi-totta a gyomrát, abba' nem vót: csak egy szál az egész, amit kivett!⁹

3. *Én nem tudom, de hallottam: a csíkot ették. Azt is savanyították [...] Az vót fínom savanyú! Savanyú levesnek is használták, savanyú káposztával [...] És rakták be öt literes üvegbe! Levágták a fejit, ki-lökték a bélit... Sós izével ledörzsölték jól, és belerakták az öt literes üvegbe, és úgy csinálták. Nagyapám mikor hazahozott tízet, tizen-ötöt, csapta le a fejit – csak úgy vinnyogott, visított! Olyan formá-ja vót, mint a törpeharcsának, csak olyan érdekes: mikor elkapta az embernek a kezit, úgy összeszorította, hogy megijedtem. Pedig nem fájt, csak irtózott az ember tülle. [Azt kérdezni akartam: a régi öre-gek mondták, hogy sikitott? És azt mondták, hogy mikor besózták, akkor maga dörzsölte le [...] Saját maga! Még ha levágták a fejit, akkor is mozog. Olyan, mint a törpeharcsa: még ha levágom a fejit... most is, ha pucolja az asszony, beteszi a sósvízbe, megdörzsöli, még akkor is mozog. Persze! [Saját magát tisztította.] Ez így vót, láttam is. Nagyapám hozott egy párat, akkor még kislú vótam, mikor pucolta a tőkén, emlékszek rá. Láttam is, gyerek vótam, olyan 5–6 éves.¹⁰*

* * *

Ha a Györffy István általánosító megjegyzését is, a jóval később gyűjtött adatokat is elfogadjuk „lényegileg igaznak”, abból az evi-denciából indulunk ki, hogy bár az ármentesítés következtében kü-lönösen vízszegénnyé lett Nagy-kunságban az 1920-as évek elejére valóban bekövetkez(het)ett a csíkász-foglalkozás megszűnése, s az

1979: 21–22.

⁸ A *sublót/komód* nevű, alacsony fiókos szekrény szerű tárolóbútorról lásd K. Csilléry Klára 1981: 496–497.

⁹ Magnetofonfelvétel 2004. július 14-én, a szlovákiai Nagytárkányban; adatközlő Lukács József (szül.: 1932).

¹⁰ Magnetofonfelvétel 2004. július 13-án, a szlovákiai Nagytárkányban; adatközlő Lukács Sándor (szül. 1954).

akkori karcagi (s ha Györffy saját gyermekeire gondolt: a budapesti!) gyerekek már nem ismerték a csíkot, ám ettől még az évtizedekkel – majd’ egy évszázaddal későbbi adatok is a „régí vízi világ” felszámolódási folyamatáról hozhatnak/hoznak hírt. A felszámolódás ugyanis vízvidékenként, kistájanként eltérő ütemű volt! Emiatt van, hogy Ecsedi István¹¹ (és mások is, például Nyárády Mihály¹²), akik a tiszántúli „kisvizek” halászatát Herman Ottó nagy hatású kezdeményezéséhez képest évtizedekkel később tanulmányozták, sok helyütt még csaknem „őseredeti” vízrajzi viszonyokkal találkoztak, következésképpen: egészében és számos részletében sokkalta archaikusabbnak látták és láttatták a természetkiélés módozatait és formáit, mint maga Herman. És a „vízi világ” teljes felszámolódásának még egy-egy kistájon belül is jellemző volt ütem különbségei: a csík által kedvelt tocsogók, apróbb-nagyobb vízállások, pangó vizek mégiscsak-megmaradása miatt van az is, hogy bár a csíkász mesterség az egykori lápos-mocsaras területeken virágzott igazán,¹³ majd’ minden, a 20. századi halászati viszonyokat gondosan ismertető néprajzi tanulmány be tudta mutatni, s rendszerint nem a használatból régen kikopott eszközként, a csíkfogásra legáltalánosabban használt *csíkvarsát/csíkkast*. És számon tartván a törvényen kívüliség – az orvhalászat – mind általánosabbá válását, abban sem lehetünk biztosak, hogy ma és a közeli jövőben ne tudná bemutatni az illegális halászati formákra is figyelmes etnográfus az alkalmi csíkászatot, jóllehet ma már a réti csík is, a vágó csík is, a kövi csík is, a törpe csík is „védelmet élvez”.¹⁴

El kell tehát fogadnunk, hogy a 19. század utolsó évtizedei óta, s napjainkban is, *minden generáció* a maga személyes tapasztalatait, s mert a múlttól akar tanúságot tenni, szülei-nagyszülei gyermekként megfigyelt napi gyakorlatával „hitelesített” tapasztalatait szokta elmondani, amikor a konyhában, az ételnyersanyaggá válás közben „különös módon” viselkedő – sikító hangot hallató, a sóban, sós

¹¹ Ecsedi István 1934.

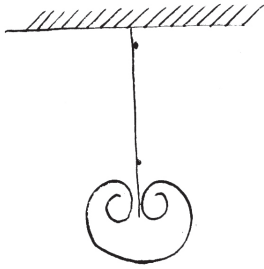
¹² Nyárády Mihály 1938.

¹³ Herman Ottó 1887: 477–485. Herman egyébként azzal vezette be ezt a csíkászról szóló fejezetét, hogy „Az egykoron oly hatalmas népies halászati ág, a csíkászat, ma általánosan leáldozó félben van s aligha megéri a huszadik század első napjának virradatát.”

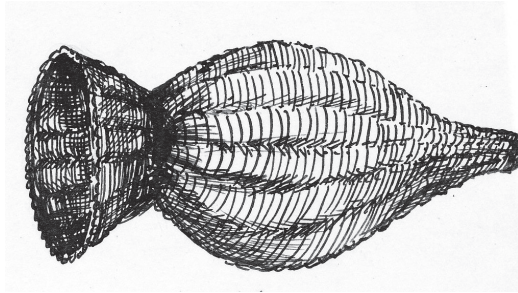
¹⁴ Vö. Harka Ákos 1997: 104–111.

vízben nyüzsögve maga-magát megtisztító – csíkról beszél. Vagyis: bármennyire sztereotip módon (szinte szó szerint) ismétlődjenek is az etnográfusok által több évtizedes, sőt évszázados különbséggel rögzített szövegek – ahogy a fentebbi idézetek bizonyítják –, *nem* valamiféle szöveghagyományt: a „régí vízi világot” sztereotipizáló egykori narratívák folklorizálódását kell gyanítanunk az azonoságok-hasonlóságok mögött. Úgy látszik a néprajzi célú, más-más időben keletkezett adatközlésekből, hogy a csíkkal még találkozó *minden* generáció e sajátos alkatú (azaz nem jellegzetesen halalakú) vízi lény „különös” konyhai viselkedésének *ugyanazokat* a jellemzőit figyelte meg, s ha a már-már a múltba tűnt „vízi világról” akar tanúságot tenni, *ugyanazokat* a jellemzőket, s csak ugyanúgy – azaz sztereotip módon – tudja verbalizálni.

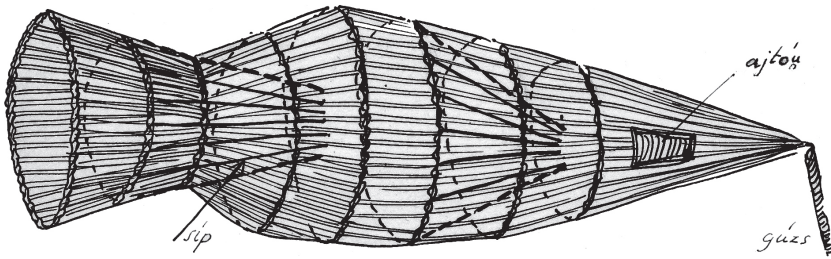
2009

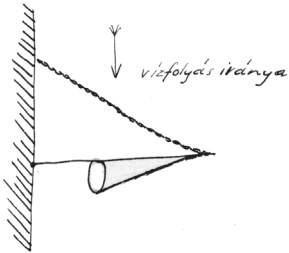
18. kép Lásza

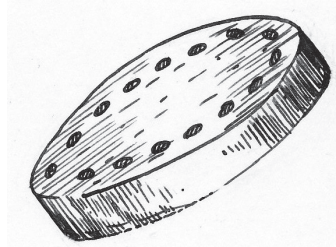
19. kép Csíkkas

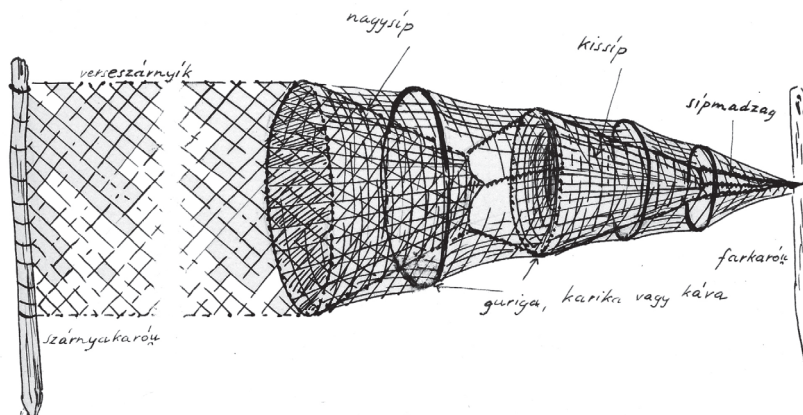
20. kép Vesszőverse

21. kép Parti verse

22. kép Guriga a varsa kötéshez

23. kép Hálóverse

KISÚJSZÁLLÁSI ADATOK A VADÁSZATHOZ

A néprajzi adatgyűjtés íratlan (de mindenki által iránymutatóként elfogadott) szabálya szerint bármilyen foglalkozási ágról vagy munkatevékenységről *csak azoktól* remélhetünk kellően részletező és minden szempontból hitelesnek-megbízhatónak minősíthető információkat, akik professzionális és rendszeres művelői (vagy művelői voltak életük során valamikor!) mindannak, amiről az etnográfus faggatja őket. Aki csakis ehhez a szabályhoz igazodva hajlandó megválogatni adat-szolgáltatóit, sejtetően eleve lekicsinylő elutasítással fogja kezelni ezt a rövidke „forrásközlést”, hiszen azzal vezetem be: az itt következő kisújszállási vadászati adalékokat *nem* gyakorló vadással (azaz: vadászársulati taggal), és *nem is* a maga orvvadász mivoltát öntudatosan vállaló, ám névtelenségbe burkolózó „valakivel” beszélgetve vettem magnetofonra. *Ugyanannak* a százegy évet élt parasztagdának, Szabó Lukácsnak (1892–1993) a rendkívül tágas memóriája őrizte ezeket az emléktöredékeket is, akinek személyes tudásáról – sorsáról és munkatapasztalatairól – szóló elbeszélését negyven órányinál is több, 1988 és 1993 között készített magnetofonfelvételeim alapján korábban már önálló könyvvé szerkesztettem¹ – és még mindig akadnak beszélgetéseinknek olyan részletei, melyeket érdemesnek találok „kisebb közleménnyé” formálni.²

Természetesen *tudtam*, hogy nem remélhetek egy „szakvadászéval” (vagy orvvadászéval) azonos mennyiségű és minőségű adatokat, amikor a Kisújszállás határában lehetséges volt vadászat, mint téma, a szabad asszociációs beszélgetésszerveződés közben (tehát szintezinte „véletlenül”) három alkalommal is szóba került.³ Viszont – ha már szóba került – arra lettem hirtelenjében kíváncsi, hogy mire és hogyan asszociál egy, a világ dolgai iránt érdeklődő parasztagda. Vajon számon tartja-e a vadászatot korlátozó, és az ő (s a hozzá hasonlóan nem vadászó, csak a „saját termést” a vadak

¹ Szilágyi Miklós 2006c.

² Lásd például Szilágyi Miklós 2011; 2013.

³ A gyűjtés adatai: magnetofonos felvétel (1) 1990. május 24-én, (2) 1991. augusztus 4-én és (3) 1992. június 13-án, Kisújszálláson; adatközlő: Szabó Lukács (szül.: 1892).

kártételétől megvédeni kész parasztemberek) mindennapi életszervezését csak nagyon áttételesen befolyásoló „vadászati törvényt”, és miképpen vélekedik a „hivatalos” vadászat és az orrvadászat párhuzamosságáról?

Olyan válasz olvasható ki (a részletekkel kapcsolatos ismeretei bizonytalan voltát ugyan megvalló) alábbi szövegekből, mely a *lényegét illetően* kellően tájékozottnak, ám a törvényi szabályozás csekély hatását / hatástalanságát gunyorosan-ironikusan szemlélőnek mutatják a témában „véletlenül” vallomástevő parasztgazdát – kérdéses persze, hogy ez a személyes vélemény vajon általánosítható-e:

– Abban pontos az adatközlői emlékezet, hogy a vadászati törvény (az 1883. évi XX. tc.) 200 kh-ban határozta meg annak az földdarabnak a kiterjedését, melyen a vadászati jogot a tulajdonos önállóan gyakorolhatta (vagy adhatta bérbe), az ennél kisebb földbirtokkal rendelkezők viszont kötelesek voltak a községi tulajdonú földekkel együtt haszonbérbe adni a vadászati jogot;⁴

– Az orrvadászok tevékenységéről inkább megértéssel, mint elítélőleg emlékezik meg, ebben a vonatkozásban tehát a törvényi szabályozással való megértő-támogató azonosulásnak a legcsekélyebb nyoma sem fedezhető fel a 20. század első felére vonatkozatható emlékezésben. Hiszen az orrvadász elismert ügyességének, megbecsültségének szemléltetésére idéz fel egy „anekdotacsirát”, miszerint éppen az egyik vadásztársasági tag vette igénybe e „nagy hírű orrvadász” szolgálatait: mert vadász létére sem tudott lőni, vele lövette a nyulakat. És teljesen hatástalannak láttatja a csöszök ellenőrzésre kötelezését a szénakazlaknál elhelyezett nyúl fogó hurkok felderítésében, általában a hurkozásban, mely utóbbiról a szomszédok is tudtak, de hallgattak, mert ők is részesedtek a zsákmányból. Illetve a tanyai kutyák nyúl fogási tudományát és a mozgásgátló kolonccal való felszerelésük elrendelését inkább kineveti, mintsem megértéssel fogadná.

A részletesebb kommentálás és elemzés azonban szükségtelen is, hisz a szövegek eléggé egyértelműek! Íme:

1. [A vadásztársulat tagjai] *a jógazdák, meg az előljáróság, azok vótak [...]* Tanárok, tanítók, legtöbb része azok vótak [...] *Nem is tudom [...]* Várady, meg ezek a [...] *gazdaemberek, a fiatalabb generá-*

⁴ Lásd Csőre Pál 1994: 202–205.

cióba' [...] Arrúl én nem sokat tudok mondani, mer' oán nagyon nem üsmertem őket [...]

Aztat tudom: vót itt egy Szappanos Mihály nevű ember, ott a Vargamalom ahun vót, arrúl vótak kis házak ott, gödrök közt, ott lakott – az igen nagy hírű orvvadász vót. Oszt' vót itt az a Barla Szabó Jenő,⁵ vállastanár vót [...] Lőni nem tudott, osztán hát avval kimentek, kihítta magával, oszt' a' lövődözte neki a nyúlat. Így szombatonkint, vagy ha idő engedte.

Máskülönben osztán körvadászatot azt láttam, tartottak. Elíg sok nyúlat lűttek. Egyik ember kevesebbet, másik többet tudott lűni.

Ezeket a kerteket meg a kerttársulat adta ki, mer' bekerített terület vót, és e' mán nem tartozott a vadásztársulatnak a használata alá. Két-három ember összeállt, osztán kiváltotta. Mint vót itt Jónás Lukács – városgazda is vót –, a'után Szabó Józsi [...] meg nem-is-tudom így kik vótak [...]

Szóval a' vót a rendelet, hogy 200 hód földön mán mentesítve van: akinek 200 hód, szabadon vadászhat rajta, akinek egy tagba' 200 hód földje van. Itt a Mohácsi Gábornak vót 3 fia, osztán hát a Csibakot bírták, a' több vót 200 hódnál, mán az mentett terület vót. Azon mán nem szabad vót körvadászatot [tartania a vadásztársulatnak], szóval oda vadásznak nem lehetett [menni]. Maga használta. Vagy kiadhatta!

2. Ha 200 hód föld vót egy tagba', azon szabadon vadászhatott. Más nem. Más csak aki a vadásztársulatba' vót, csak a' vadászhatott.

[Hurkot, nyúlra] a' mán nem vót szabad, de raktak. Mikor hó vót, nagy, oszt' nem lelt a nyúl kin' mit enni, úgy a tanya körül mán szinte sorakoztak, osztán hát a színakazalho' csinálták a hurkot. Osztán addig [...] egyik nyúl erre, másik [...] beleakadt a feje, megrántotta, a torkát mingyán elszorította, oszt' ott maradt a nyúl. De erre vigyáztak, még a csőzők is fel vótak hatalmazva, hogy ellenőrizzék. A vadásztársaság nem engedte. De vót olyan!

⁵ Barla Szabó Jenő elsősorban azért híresült el (nemcsak a városban, hanem megye-szerte – én is a tiszafüredi gimnázium tanulójaként találkoztam vele az 1950-es évek közepén, ahová előadást tartani hívták meg), mert tanára volt a kisújszállási gimnáziumban Móricz Zsigmondnak, s mivel minden más tanártársát túlélte, évtizedeken át emlékezhetett legnevezetesebb tanítványára. Beszélgetőtársam azonban Barla Szabó élete e részletének, ha tudott is róla, nem tulajdonított jelentőséget.

Hát orrvadászok is vótak, a' se vót szabad, de csak vótak. Mer' én is láttam, nem csak eccer, hanem többször is, hogyhát akinek nem vót vadászjegye, nem vót fegyvertartási engedélye, az is vadászott. Lopva! Lopni lehet, csak meg ne tudják.

3. *A tanyán lakó embernek a kutyájának meg vót szabva, hogy egy sukkos hosszú koloncot kell a nyakára kötni, mert a nyúlat megfogja. [...] Vótak olyan kutyák, akik elfogták a nyúlat! Vótak! Láttam nem csak egyet! Vót a szomszídomba', ott Mohácsiék, kettő, jó-nagy magosak, hosszú kutyák – az elfogta a nyúlat, úgy hogy hát ott a körletbe' nem vót nyúl. Eccer – emlékszek rá – körvadászat vót, osztánhát mikor ott kerítették a kört, a körbe' csak egy nyúl vót, nem vót több nyúl azon a környiken, mind elfogta a kutya. Még meg haza is vitte, meg is ették! [...]*

Megfogták mán akkor a nyúlat, akkor mán elkanászkodott az ember, hurokkal is. Úgy, hogyhát, ha nagy hó vót, oszt' nem tudott a nyúl legelni, vagy legelőt találni, bekapott a tanyákba a színaboglya alá, vagy a kazal alá, osztánhát ott csináltak olyan dróthurkot, víkony drótbúl. Úgy jó magosra csinálták, hogy a nyúl bele tudott bú'ni addig, amíg ott ette, a füle is belement, osztán meghúzta, a torkára rántotta a' izét. Mán utójjára a mezőöröknek ki vót adva, hogy hát nizzik körül a színakazlakat, hogy hun fogdossák a nyúlakat. [...]

A nyúlat nem vót szabad megfogni senkinek, csak a vadásznak. De igen vótak orrvadászok is, nemcsak egy. Jó szomszídjai vótak, oszt' nem [jelentették fel]. Adott neki egy nyúlat níha, osztánhát elhallgatták, elnítették, nem jelentették be. De ha bejelentették, akkor meg is büntették, meg a puskát is elvették tüllök. Abba' az időbe' más vót a helyzet: lehetett puskát venni, bárki vehetett puskát, nyíltan árulták, úgy mint a kávévagy nem-tudom-mit. Aki bement, aztán megfizette a fegyver árát, nem nítették kicsoda-micsoda, hun az engedély. Nem vót engedélyhe' kötve a fegyvertartás.

SZOKOLYAI VADÁSZTÖRTÉNETEK

A folklór gyűjtői (noha bizonyára meghallgatják, esetleg magnetonra is veszik, ha a véletlen eléjük sodorja), nem sokra becsülik a halász és a vadász élménytörténeteket. Vagyis: az elbeszélő munkájának és szenvedélyének egy-egy „mesébe illő” eseményéről, kiemelkedően nagy zsákmányáról a szórakoztatás és/vagy az okulás kedvéért élőszóban, első személyben megformált szövegeimlékeit. A publikációk esetlegességéből, feltűnően ritka voltából mindenképpen az érdeklődés hiányára lehet következtetni.¹ Nyilván azért nem becsülik, mert a folklorizációnak annyira a kezdeti fokát látszanak képviselni, hogy a gyűjtő, mivel inspiráló faggatózása hatására „éppen akkor” látszik megteremtődni a szöveg, jószerével eldönteni sem tudja: csupán egyszeri, a néprajzi adatgyűjtés alkalmá által előhívott egyszerű közlést hallgat, vagy – az alkalmiságtól függetlenül – olyan folklór szöveget, mely, közösségi szükségletet kielégítendő „sokszor” el szokott hangzani – ugyanígy vagy nagyon hasonlóan –, mint a néprajzi gyűjtés jelentette szituációban.

Jelen közleményemben, bár ez alkalommal nem mutathatok be „kiváló elbeszélőtől” felvett példaszövegeket (nem gyűjtői beszélgetéseken szerzett alkalmi élményeim alapján tanúsíthatom, hogy ennél érzékletesebben előadott, az egyszeri nagy kalandot érdekfeszítőbben részletező „hőstörténeteket” is hallottam már), a szövegek „megteremtődésének” felidézése segítségével mégis arra szeretnék rámutatni, hogy a vadászkalandokról szóló elbeszélések *nem* a gyűjtőnek szóló egyszerű közlések, hanem bizonyosan *folklórszövegek* – persze olyan színvonalúak, amennyire „átlagos”, „jó” vagy „kiváló” elbeszé-

¹ A halászok élményelbeszéléseinek egyik jellegzetes csoportjáról: a harcsaóriások viselkedését és kifogásuk cseles megoldását részletezőkről magam írtam figyelemfelhívó dolgozatot, számba véve a lehetséges forrásokat is, egy recenzióban pedig arra mutattam rá, hogy a „horgász-szépirodalmat” folklorisztikai szempontból is lehetne elemezni – ami a figyelemfelhívást illeti, eléggé csekély hatásfokkal (vö.: Szilágyi Miklós 1985: 101–103; 1992b: 471–485). Vadász-elbeszélések alkalmilag bukkannak fel az önéletrajzi jellegű élettörténeti elbeszélésekben (például Albert Ernő 1997: 37–47), illetve anekdotagyűjteményekben (Tőke István 1983: 253–257), arról nem tudok, hogy valaki módszeresen vizsgálta volna a műfajt.

lőkészséggel rendelkezik az előadójuk, s amennyire inspiráló hatású az a szituáció, melyben éppen elhangzanak az elbeszélések.

Ezeket a szövegeket az ELTE néprajz szakos egyetemi hallgatóinak szokolyai (ma Pest, korábban Hont megye) gyűjtési gyakorlata alkalmával, egy hosszabb adatgyűjtői beszélgetés részeként 1989. szeptember 4-én vettem magnetofonra. „Adatközlő” beszélgető társamat, T. L.-t (szül.: 1909) nem magam kutattam fel, hanem a közös gyűjtést megszervező (abban az évben nappali tagozaton a néprajz szakot elkezdő) Gönczö Sándor Szokolyán református lelkész „választotta” számomra, mondván: ezzel a mindenki által „nagy vadászként” ismert idősödő emberrel mindenképpen beszélnem kell – így legalább kiderül, hogy a gyűjtőnek kezdő egyetemi hallgatókat is érdemes-e elküldenie hozzá.

Azt a társadalomnéprajzi szándékú adatgyűjtői beszélgetés legelején felmértem, hogy a kisparaszti származék (apjának 6 hold földje volt) T. L., bár készségesen válaszolgat kérdéseimre, csak vadász mivolta, a hivatalosan elismert vadásztevékenység és a falu népének sajátos viszonya szempontjából lehet érdemes az etnográfusi figyelemre, viszont *nem* epikus alkat. Következésképpen: a nekem fontos információk megfogalmaztatása kedvéért némi erőfeszítést kellett tennem, de a célirányos (és persze ravaszkodó) faggatózásom ellenére sem voltam igazán sikeres. Megtudtam például, hogy a vadászszenvedélyének kialakulása (állította, hogy sohasem a táplálékszerzési vágy hajtotta!²) még arra az időszakra tehető, amikor – ifjú legény korában – csupán hajtóként vehetett/vett részt vadászatokon.³ Azt viszont tudatosan és öntudatosan homályba burkolta, hogy szenvedélyének kiélése érdekében – a hajtás mellett – vajon rapszickodott-e. Az volt a benyomásom, hogy a vadásztársasághoz tartozása olyan fokú vadászöntudatot alakított ki benne, mely áttör-

² „Én még életembe’ vadhúst nem ettem, se nyúlat, se fácánt, se őzet, se halat, se vaddisznót. Még a belsőrészt se eszem meg. Megmondja Szokolyán bárki!”

³ „Itt vót körül-beliül ilyen 8–10 vadász Szokolyán. Parasztbácsik vótak mind, földműveléssel foglalkozók. Vót akinek vót 30 hold, 25 hold földje, olyan is vót, akinek 12 vót, akik ezzel foglalkoztak. Akkor vótak különböző helyekről: Budapestről, Gödről vótak itt vadászok, akik kiegészítették a társaságot. Pontosan nem tudnám megmondani, hogy hányan voltak, de ezekkel járogattam vadászni mint hajtóként. Hát puskám nem vót... És itt megszerettem a vadászatot, és utána mikor lehetőségem vót mán, főlzabadulás után, akkor, ugyi, megkaptam én is a fegyvert, és azóta vadászom.”

hetetlen gátjává lett az esetleges orvvadász-előélet akárcsak burkolt bevallásának. Mivel minden, a vadvédelemmel, a vadak szándékos vagy véletlen lelövésével kapcsolatos részinformációt következetesen a szocialista korszak vadásztársaságai írott és íratlan normáihoz, etikai alapelveihez mért hozzá – azaz kinyilvánította, hogy teljességgel azonosul a szervezeti formával, mely a vadászat legalizálásának a feltétele.⁴ Természetesen az is érdekelt, hogy a hatalomhoz való lojalitásának milyen foka volt szükséges ahhoz, hogy a vadászszenvedélyét szabadon kiélhesse. Ennek megközelítésekor is csak félsikert hozott a kérdezősködésem. Azt megtudtam, hogy még apja életében dolgozott kőbányában és vasútépítésnél, a tévesnek pedig a megalakulásától tagja, egy időben párttitkára volt, s hogy életének egy szakaszában (1957–1967-ig) rendőrként, a faluban körzeti megbízottként szolgált. Ám a bármennyire alacsony szintű, mégiscsak „hatalmi” funkció és a fegyvertartási engedély összefüggését óvatosan közelítő kérdéseimre nem kaptam egyenes választ: *„Hát akkor azér’ mán adogattak fegyvert többnek. Nemcsak nekem vót, előttem is vót mán többnek fegyvere, ’45-ös évekbe’ is kaptak mán fegyvert. Egyszerű munkásemberek, mégis kaptak.”* Csak „hivatalos” beszélgetésünktől függetlenül – amikor nem volt bekapcsolva a magneton – fogalmazódott meg egy, a feleségével folytatott, nem a gyűjtő figyelmére számító, csupán mellékes részletkérdés tisztázását célzó párbeszédünkben, hogy tulajdonképpen azért állt be rendőrnek, mert akkor ez volt a legegyszerűbb útja-módja vadászkodása legalizálásának. A helyi rendőri munkájáról egyébként önigazoló hangnemben, *nem* a felsőbbség hűségese kiszolgálója, ebben a minőségében a helyiek leckéztetője gögös öntudatával szólott: *„Hogyne, persze [elfogadtak a szokolyaiak]. Sőt örültek neki, hogy én jöttem ide, örültek nagyon. Hát, ugyi, ha probléma vót, vót figyelmeztetés – figyelmeztettem, hogy nem szabad csinálni. Sokszor mán a kapitányságtól szóltak is, hogy: Hát nincs szabálysértés egyáltalán, T. elvtárs? – mondták így. Hát, mondom, szabálysértés lett volna, mán olyan kisebb mérvű, de én figyelmeztetéssel megoldom. És olyan jól haladt a dolog, mondom, a helybelieknél, hogy olyan kirívó eset nem történt egyáltalába.”*

Mert az eltervezett gyűjtésem nem ígérkezett túl sikeresnek, mintegy mentő ötletként fordítottam egyet a beszélgetésen: a vadásztró-

⁴ Lásd ehhez Szász Imre 1984 szociográfiáját.

feákhoz kapcsolódó élményeiről kezdtem kérdezni. A gondosan kikészített, aprócska táblákkal felszerelt és a zárt veranda, valamint az előszoba falára jól kiszámított elrendezésben kiaggatott szarvasagancsok, őzagancsok, vaddisznóagarak – sejthetően – úgyis arra voltak szánva, hogy a látogató érdeklődését felkeltsék – bizvást fordíthattam tehát a beszélgetést ebbe az irányba. Alig kellett biztatni, hogy mondja el a különösen nevezetes trófeákra rátekintve a hozzájuk kapcsolódó élményét: a kilövés körülményeit. A gyűjtői beszélgetés hangulata azonnal megváltozott: partneremnek most már volt mondanivalója! És nem kellett óvatoskodnia: tartania attól, hogy ennek az isten-tudja-honnan-jött idegennek okvetetlenkedő kérdéseire olyasmit talál mondani, amiből még akár baja is lehet...

A példa gyanánt kiválasztott vadásztörténeteket tehát a „hitelességet” mintegy garantáló trófea „hívta elő” *látszólag* az emlékezetből, *gyakorlatilag* a készenlétkben tartott elbeszélés-repertoárból. Mert maga a szituáció – egy vagy több vendégnek a trófeák kiválasztotta érdeklődése – bármikor ugyanígy „előhívhatja” a tartalmilag ugyanilyen, formailag nyilván nagyon hasonló elbeszéléseket, a módszerem akár ennek az elbeszéléstípusnak a mindennapi életviszonyait felderíteni törekvő kísérletnek is tekinthető.

Ha kísérletnek fogjuk fel, akkor azt igazolta ez a gyűjtésem, hogy minden vadász, akár epikus alkatú, akár nem, többé-kevésbé állandósult szövegű élményelbeszélésekben tud beszámolni a legemlékezetesebb, trófeával is hitelesíthető vadászkalandjáról – s ha elbeszélésének érdeklődő és értő közönsége adódik, be is számol róla. Nincs komoly okunk kételkedni benne, hogy lényegileg nem *ugyanúgy* formálódik meg az elbeszélése, ha éppen egy etnográfus az érdeklődő!

Íme tehát a szövegek:

1. *Hát ezt nem rég lőttem, ezt két éve lőttem [...] Hát ez olyan [...] Én beteg voltam akkor, mikor a fiam mondta, hogy:*

– *Fater, jöjjön ki velem – aszongya.*

Bőgés után vót mán [...] Beestem ide a vízóra-aknába, és az oldalbordám megrepedt, úgy hogy beteg voltam jóideig, nem tudtam menni se'. Lábadoztam mán. Mondom:

– *Gyuszi, nem tudom, nem megyek ki.*

– *Apa, menjünk ki, hátha sikerül valamit löni. Én is csak úgy kijöttem, van egy kis időm rá. Menjünk, körülnézünk.*

Hát, akkor még szabad bikát löni, december 31-éig, ez októberbe történt, október 27-én lőttem. S akkor mondom: mégis kimegyek!

– Gyöjjön, kiviszem a helyszínre kocsival.

Kivitt oda. Hát, kérem szépen, katonai objektum mellett vót ez a terület. Ilyen ültetvény ez, ilyen régi erdő, és a tisztás beültetve, sorba vannak a fák. Oda beálltunk.

– Fater, álljon be – aszongya – egy vastag fa mögé. Hátha valami szarvasbika bejön ide.

Mondom: jól van! Beállok egy fa mögé. Kérem szépen: hallom, jön Nógrád felől Királyrét fele egy tehergépkocsi, erdészeti kocsi. Mennek – mondom – Királyrétre. Zörgött nagyon [...] Egyszer hallom, hogy valami nagyon zörög! A haraszt. Nagy haraszt vót, és száraz vót a haraszt. Katonák jönnek biztos', katonák jönnek erre, befogják biztos az örök [...] Hát, megnézem mán. Hát látom, hogy a bika jön velem szembe! Nem is vót messze hozzám. Ez a nagy bika: páratlan 18-as! Ez az a 2 kiló 80 dekás trófea. És észrevette, hogy kinéztem a fa mögül, megugrott. Körülbelül ilyen 30 métert elugrott. És akkor így a fa mögül megláttam, így a platóját, ni, ahol a szív-rész van e! Láttam, hogy jó kilövős, fehér ágakkal és egyesekkel. Na – mondom – én meglövöm! Abba' a pillanatba' fogtam a puskát: puff! Kérem szépen: eldőrdült a fegyver, a fiam hallja, jön a fiam. Mondom:

– Gyuszikám, elment. Rálöttem erre a bikára, selejt bikára – mondom –, és elment.

– Nem ment az el! Hát hallottam a becsapódást, hogy eltalálta apa a szarvast. Én is láttam, de nem tudtam fogni, mer' maga háttal állt nekem.

– Hát – mondom – én figyeltem. Aszitem, katonák jönnek – mondom. – Hát Isten őrizz, hogy valakit meglőjjenek. Hát oszt' látom, hogy nem ember, hanem jön a bika velem szembe – mondom. – Megugrott, utána rálöttem.

– Na, – aszongya –, menjek csak, nézzem, ott kell neki lenni.

Megyek olyan 40 méterre, hát mán akkor a lábát így mozgatta. Szíven lőttem pontosan! Hát olyan öröm vót, olyat ember még nem látott, mint nekem vót! Ilyen bikát még nem is lőttem mióta vadászok. Ez az egy van benne, ami hát, mondjuk, a legszebb, ez egy 13 éves bika. A bíráló bizottság [...] Ezüst érmet kaptam rá! Teccik látni, ott is van, rá is tettem. A Megyei Tanács adta ki nekem. A Megyei Tanácsra be kellett menni, a fiam ment be érte, s akkor megfizette a járó ösz-

szeget, s akkor megkapta az érmet rá. Nem sokat, 93 forintot kellett, ugye, az éremér'. Hát azt nem ingyen adják önekik se'.

2. Ez egy minusz-pontos, minusz 2 pontos bika. Ezt ugyanazon a részen lőttem, mint azt a bikát [...] Hát nem éppen abba' az erdőrészbe', onnan körülbelül olyan 7–800 méterre. Nade az a helyzet, hogy rövid a szára neki, teccik tudni. Annak hosszú a szára. Annak hosszú a szára, de ennek rövid, és ennek nem lett volna szabad minusz-pontosnak csinálni, mer' rövid a szára neki. [Felesége: Az azt jelenti, hogy fiatal vót.] Nem fiatal, 8 éves. Egy 8 éves bikáér' nem lehet minusz-pontot adni. Hát ezér' 2 évig el vótam tiltva! [És ez hogy történt? Mikor meglátta, akkor már tudta, hogy ezt ki lehet löni?] Persze! Hát én láttam, megláttam az ágait szépen. Alacsony bokrokba' vótak benne. Két bika verekedett, verekedtek ők, ott vótak körülötte a tehének, és azok mellett ők egymást csapkodták. A másikat láttam: az nem lőhető meg. Vastag vót a felső része neki, még tompa. Ezt láttam, hogy fehér vég-ágakkal van, hegyes. Meg is lőttem. Hát oszt' jött ide [...] Utána mikor ezt meglőttem, kérdezte egy fővadász, az ipolyvidéki erdőgazdaságnál vót Gyarmaton, hát jó barátom vót, meghalt 2 éve, Herédi Józsefnek hívták őt, nagyon rendes ember vót, erdész is vót különben, az vót a hivatása neki, de onnan átvitték őt fővadászként, ott általában külföldiek vadásztak, németek, az erdőgazdaságba' [...] Azt mondta:

– Hallom, hogy minusz-pontot kaptál.

– Igen – mondom – minusz kettőt.

– Hát az csacsi ember vót, aki ezér' neked minusz-pontot adott, mer' ilyen rövid szárral, mint ennek van, nem szabad minusz-pontot adni érte. Ez selejt-bika – aszongya.

– Hát, anyám, most mi'csináljak vele, hogyha ezt kaptam. Most mán bele kell nyugodnom, ez mán megtörtént, most mán mindegy.

Aszongya:

– Ez helytelen bírálat vót, ezt meg lehetne fellebbezni.

Mi' csináljak vele? Két évig nem lőhettem bikát.

3. Ez is egy nevezetes agyar. Itt van a hogy-hívják [...] a koszorúsi rész, koszorúsi düllő [...] Azt a földterületet, ahol lőttem, azt Koszorúsnak hívják. Ott van, tetszik látni? [Igen. 1972. szeptember 16.] Igen. Éppen meccsen vótam, itt Szokolyán vót meccs. Én is fociztam 17 évig, hát oszt' kiöregedtem, oszt' abbahagytam már. És odajött egy bácsi hozzám mikor folyik a meccs, hogy:

– Jaj, Lajoskám – Horongyos István bácsi, hogy: – te, olyan nagy problémám van.

– Mi, Pista bácsi? Mondja el.

– Megy a meccs, nem baj? Nem zavarlak?

– Nem, – mondom – nézem közbe’.

Aszongya: – Hát ott van a Koszorúsba’ nékem egy gyönyörű kukoricám. – Bérelte ezt a kukoricát, a termelészövetkezeté vót lényegébe’, nem-tudom: 400 négyszögöl vagy mennyi vót, 350? Gyönyörű kukorica vót benne. És benne vót a vaddisznó – azt mondja. És hogy: nem-e csinálnál valamit, mer’ ha még egy éjjel belemegy, akkor egy szem kukorica nem marad.

Szegíny bácsi vót, nagyon szegíny emberke. Mondom:

– Pista bácsi, mán nem is vagyok nyugodt! Mán a meccset ahogy szeretem – mondom, – mán nem is bírok itt maradni. Tudom mék’ a kukoricás, ismerem – mondom. – Én jártam is ott, megnéztem. Nem vót benne disznó, meg akkor szépen állt a kukorica. Mondom: még milyen jó, hogy ott az erdő mellett van, és nem ment bele vad.

– Olyan aranyos vagy, megnézted [...]

– Hát – mondom –, Pista bácsi, tudja mit, én elmegyek, és csinállok egy lest még most rá. Itt hagyom a meccset, a football meccset [...]

– Én is elmegyek veled, segíték!

Mondom: nem, maga idősebb ember, mint én, majd én elmegyek [...] Oszt’ elhíttam az egyik haveromat, avval megcsináltuk.

Na, mondom, ezt nem engedem el! Megnéztük a kukoricát: hát abba’ olyan kár vót! Ilyen cső kukoricák leharapdosva, összevagdosva, leverve, összeturva, a földön is, sárba beledurva! Megcsináltam, utána hazajöttünk még, azután elkészültem: puskát vettem magamhoz, ruhaneműt, hogy nehogy megfázzak rajta [...] Hát, kérem szépen, felültem a lesre, és [...] mennyi? [...] Szóval féltizenegykor, éjjél előtt, fél tizenegykor hallom, hogy zörög, ropog az erdőbe’, a hátamnál. Ugye, az ágak ropognak. Jön a disznó, mondom, biztos! Meghallottam. És a betyár észrevett! Szagot kapott, hogy a levegő arra ment, és a szagomat rávitte. Tetszik tudni: olyan szimata van neki, hogy észreveszi egy kilométerről az embernek a szagát. Ravasz a vaddisznó, a legravaszabb állat az egész vadak között!

Na most: elment, haj – mondom – de sajnálom! Most nem fog visszajönni. Egy darabig megállt – figyeltem, hogy mikor lép – eccer hát hallom: mozog. Csinált egy kört, bement ódalrúl! Így ültem, és jobb ódalrúl bejött egy sövény mellett. Tapogatott, jött, eccer látom: beáll.

Holdvilág vót, és vót amikor egy kis felhő ráment, akkor sötétebb volt. Eccer látom – ilyen gazos rész vót, alacsony gaz, a kukorica még kijebb vót, ott csupasz vót a talaj – látom: beállt. Épp lement a holdrúl a ború. Nézem, megcéloztam, nézem: hatalmas állat! Na most majd e': puff! – megcéloztam. Felugrott a magasba, levágta magát, és egy lépést nem ment el, úgy eltűnt, mintha [...] Soha többet nem láttam!

Na oszt' utána lementem, megníztem, hogy mi a helyzet. Hát megtaláltam azt a nagy disznót meglőve! Nézem az agyará: de gyönyörű! 22 és fél centi az agyarái!

Na és úgy került haza, hogy a kisvasútrúl a mozdonyosok, akik járnak a személyszállítással, jöttek vóna le 11 órakor, akkorra vége a hogy-híjjáknak, akkor már nincs vonatjárat, jönnek, hallom: zörög. Beszaladtam, ott vót tőle olyan 30-40 méterre a vasút, a kisvasút mellett a patak, átmentem rajta, megállítottam őket:

– Gyerekek, álljatok meg! – kiabáltam nekik.

Megálltak:

– Mi van, Lajos bátyám?

Mondom:

– Gyerekek, de jó, hogy megjöttetek – mondom –, meglőttem egy nagy disznót, haza kéne hozni. Nem segítenétek behozni?

– Dehogynem! Hol van?

– Itt a Pista bácsinak a kukoricásába'.

Ismerik azt a kukoricát, aszongya, gyönyörű kukorica [...] Osz't onnan húztuk át négyen. Beraktuk a pályakocsira, itt a lakásomon leraktuk. Utána lett leadva innen.

Mentem a Pista bácsihoz másnap, mondom:

– Pista bácsi, megvan a disznó!

– Jaj, a jóisten áldjon meg – aszongya. – Ilyen aranyos ember, nem felejttem el soha az életembe'!

Mondom: nézze meg milyen vót. Meg is nézte. Még most is emlegeti, hogy milyen hasznot csináltam neki.

Hát így történt.

4. Ilyet nem is lőttem még, ez egy nagyobb selejt. [A két ágának nem egyformának kellene lenni?] Igen, de szabálytalan. Teccik látni? El van csúszva, azér' selejt, hogy nem rendesen [...] És ezek a hegyes ágak [...] Ez már visszamegy, visszafejlődik. Ez az ága nem jól van neki: ennek itt kéne lenni fent egészen, ez nem jó helyen van. [Az özből is csak a selejtet szabad kilőni?] Igen. Teccik látni milyen ferde is?

Az utolsó bakot löttem én meg. Vótam kint, jött nekem több, löhettem vóna vagy 8–10-et, de olyanok jöttek, ami vékony és nagyon fiatal. Én meg nem lövöm! Akkor nem löttem vóna. Nem muszáj minden évbe' löni! Tavaly nem löttem. [És lesből lötte, vagy? (...)] Nem lestről, cserkelve. Köll menni cserkelni,⁵ és akkor [...]

A pázrás vót most, és akkor lehet meglőni legjobban. Akkor az ember megnézi, akkor olyan[...] Nem fél annyira az őzbak! Akkor felelőtlen, mikor a sutával jár, s akkor jobban meg [...] Megnéztem és [...] Ezt is vagy háromszor láttam, de nem mertem. Utána láttam, jó közelebbreül vót mán: hát ez löhető, ezt meglöhettem vóna mán.

Mondom: nem mertem rálőni. És mégis megdicsértek érte, hogy milyen jó kilövést csináltam!

* * *

Ez a négy szöveg akkor sem lenne elegendő a műfaj jellemzőit felmutató, általánosító igényű elemzéshez, ha ihletett elbeszélőtől származó – tudatosan szerkesztett, jól megformált – folklórelbeszéléseket közöltem volna. Hadd reméljem mégis: ezek az „olyan, amilyen” szövegek is felkínálkoznak néhány tanulság, következtetés megfogalmazására – amiket vagy igazol, vagy elvet a nagyobb szövegkorpuszra alapozott későbbi általánosítás:

– A műfaj fontos jellemzőjének tűnik az aggályos pontosságra törekvő, a lényeges és lényegtelen körülményeket egyformán részletező előadási mód. A helyszín megközelítésével, annak topográfiai jellemzőivel kapcsolatos információknak, a résztvevő „tanúkkal” folytatott párbeszédeknek, a rigorózus pontossággal közölt, a vad távolságával, mozgásával, viselkedésével, feltalálásával, hazaszállítással kapcsolatos adatoknak az elbeszélő (nem tudatosított) szándéka szerint nyilván az a funkciójuk, hogy garantálják a feltétlen megbízhatóságot, hitelességet. Függetlenül attól, hogy „akkor”, avagy utólag valóban ellenőrizhetőek-e, illetve – ha valaki kételkednék – ellenőrizhetőek lettek volna-e mindezek a tudni-nem-érdemes adalékok! Mert bizonyosan nem azért érzi szükségét az elbeszélő minden

⁵ Az ÚMTSz 1: 803–804 néhány (Szokolyától igen távoli) dunántúli helységből közli a 'figyelve, leleskelve jár, közelít vmihez' jelentésű *cserkel* igét.

lényegtelen körülmény elősorolásának, hogy lehetőségét kínálja hallgatósága számára az ellenőrzéshez – a néven nevezett tanúk ki-kérdezéséhez. Azért, mert az elnagyolt, a pontatlan előadási mód azt a látszatot keltené, mintha az elbeszélő „nem emlékeznék” erre a „nevezetes” eseményre – pedig erre nem lehet nem emlékeznie. Az ilyen látszatot elkerülendő – sejtetően – még arra is „emlékezni” fog, ami már részben kihullott az emlékezetéből: oda illő szövegpanelelkel helyettesíti mindazt, amiről *tudja*, hogy az elbeszélés belső logikája szerint részletezőnek-pontosnak *kell* lennie – a hallgatóság által tőle elvárt hitelesség érdekében.

– Azt persze soha nem tudhatjuk, hogy egy-egy teljességgel hitelesnek látszó elbeszélésben mennyi a valóban pontos, a tágas memória által garantált emlékidézés, és mennyi az elbeszéléssé szervezés érdekében felhasznált, folklór szövegpanel. Nem tudhatjuk, mert maga az elbeszélő sem tudja! Pontosabban: abban a tudatban van, hogy amit elmond, maga a valóság, hisz minden vele esett meg. Pedig már abban is része van a folklórnak, mint ösztönző példának, *ahogyan* a primér emléke szöveggé szerkesztődik! Külön „recept” létezik egy mindennapi élményelbeszélés igazán hatásos előadásához, s külön egy vadászkalandéhoz – a „jó” elbeszélő csak ezek figyelembe vételével létezhet.

– A vadászkalandokat megidéző folklórelbeszéléseket alighanem elsősorban a „vadász-szakszerűség” különbözteti meg az általános tartalmú élményelbeszélésektől. Azaz nem elegendő az „egyszer volt” élményt érdekesítően, s ezt szolgáló részletezően, a „csattanóhoz” elvezető utat tudatosan késleltetve előadni, vadászati szempontból *nem szabad* tévedni, pontatlannak lenni. Ha ugyanis akárcsak egy „szakvadász” akad a hallgatók között, az álméltkodó csodálat kiváltása szándékával elmondott „hőstörténet” menthetetlenül átfordul paródiába. Ezzel pedig vége az áhítatos figyelemnek, vége az elbeszélő személyes presztízisének – ettől kezdve „kocavadász” balekként lehet az élcélódések céltáblája.

A „RÉGI VIZES VILÁG” NÉHÁNY ÉTELE, MINT MÚLT-SZIMBÓLUM

1. Az *Ethnographia* első száz évfolyamának a táplálkozástudományban hasznosítható eredményeit számba véve azt hangsúlyozta Kisbán Eszter, hogy az elméleti háttér és távlati stratégia nélkül született korai közleményekre az „empirikus jelenvizsgálat”, nem az archaizáló múlt-idézés volt a jellemző. Bár az akkori gyűjtések is, a többségükben amatőr szerzőktől származó beszámolók is felettebb esetlegesek voltak – így folytatódik a forrásérték mérlegelése –, a 19. század utolsó, a 20. század első évtizedeiben született hosszabb-rövidebb szokásleírások és a köznapi ételkészítésről, étkezésről szóló ismertetések, azért, mert a táplálkozás tényeit funkcióban ragadták meg, „történetiségében mára igen értékesé vált”, kellően azonban ki nem aknázott anyagot eredményeztek.¹

Ez a „jelenvizsgálat” persze logikailag aligha lenne levezethető a magyar etnográfia egykorú törekvéseiből. Az „újításokat” is regisztráló, a napi gyakorlatot tükröző vizsgálatoknak nemhogy az értelmezését, egyszerű számbavételét sem végezte el például Bátky Zsigmond, amikor a magyar táplálkozástudomány első összefoglalására vállalkozott. Az élelmiszereknek, ételeknek és eszközöknek *A magyarság néprajza* számára írt áttekintésében² – a néprajzról vallott felfogásának belső logikájából csak ez következhetett – „a megelőző 50 év állapotaiból a formájukban régies, ‘kezdetleges’ elemekre”, nem az „újításokra” helyezte a hangsúlyokat. Lényegében tehát ezzel a későbbi kutatási irányt is kijelölő összegzésével jelentősen felerősítette a magyar táplálkozástudományban „a század első felében egyre érlelődő vélekedést, miszerint az egykorú parasztkultúra legfrissebb, jól felismerhető újításai a néprajz számára érdektelenek.”³

Kisbán Eszternek e nagy ívű, a napjainkban folyó kutatások forráskezelését és szemléletét orientáló tudománytörténeti fejtegetése több irányban is továbbgondolható lenne. Csupán arra vállalkozhatom ez alkalommal, hogy a magyar néprajzra általában, s az ösfoglal-

¹ Kisbán Eszter 1989: 374–375.

² Vö. Bátky Zsigmond é. n.

³ Kisbán Eszter 1989: 379.

kozások kutatására különösen jellemző volt archaizálásnak, eltökélt régiesség-keresésnek az adatok forrásértékét jelentősen befolyásoló hatására rámutassak. Néhány olyan élelmiszerről és felhasználásáról meggyökeresedett néprajzi vélekedésünk tartalmi és szemléleti összetevőit igyekszem feltárni, melyek a 19. század második felében lezajlott ármentesítések óta gyakorlatilag megszűntek a „népi táplálkozás” számon tartható összetevői lenni. Viszont a múltra emlékező, esetleg a reliktum szerűen megmaradt vizes területeken még ideig-óráig a régi gyakorlatot folytatni tudó pákász-, halász-, pásztor-ivadékok is, a „mesés múltat” a „nyomorúságos jelennel” szembeállító beszámolóikat romantikus attitűddel interpretáló etnográfusok is az „árvízjárta rétság terített asztalként állt eleink rendelkezésére” tartalom kifejezésének igényével hivatkoztak rájuk.

A folyamatos hivatkozás, ezzel együtt a táplálékszerzési és ételkészítési eljárások ismertetésének sztereotip szövegekké, a „régii vizes világ” szimbólumaivá egyszerűsödése alaposan megnehezíti a néprajzi módszerrel gyűjtött adatokba sűrűsödő információk „múltra” és „jelenre” vonatkozathatóságát. A jelenkori ínség kényszere és az alkalmi lehetőség kihasználása ugyanis – mind az adatközlők emlékezéseiben, mind a néprajzi közleményekben – olyan hangsúlyt kapott, mintha ez a marginális jelenség az ökológiai viszonyok megváltozásának logikai következménye lenne: ami „ma” nem több ritka kuriózumnál, „régien” a mindennapi táplálkozáshoz tartozott.

Indokolt, és számomra vonzó feladat lenne, ha a mondottak szerint újraértelmezhetném a lápos, mocsaras vidékek és a folyóárterek flórájának és faunájának pákász-, csíkász-, halász-, vadász-, növénygyűjtőgetői haszonvételeiről egybegyűlt hatalmas mennyiségű néprajzi információ valóságos forrásértékét. Ez alkalommal – mintegy előzetesként – csupán a *böngyöle*, a *sulyom* és a *vízimadártojás* emberi táplálékként való felhasználásáról szóló adalékok elemzésére vállalkozhatom.

2. A botanikus és művelődéstörténész Rapaics Raymund szerint a *böngyöle* a mocsárban gyűjtött gumók és gyökértörzsek összefoglaló neve. A források leggyakrabban a gyékény nyersen is megehető, szárított állapotban és porrá törve pedig pogácsa-alapanyagul felhasznált gyökerét emlegetik ezen a néven. A szűkszavú közlések azonban vonatkozhatnak az *elecs*, a *bakacs*, a *csatak* és a *zsiók* gyökerére, gumójára is. Mindezek a mocsári növények elsősorban s közönsé-

gesen a rétbén turkáló sertéseket táplálták, ha a pásztorok ráéheztek, állataikkal túrátták ki. Noha Eurázsia egyes népeinél (például a jakutoknál, tunguzoknál, csukcsoknál) „ősregi” e gyökértörzsek emberi táplálékul való felhasználása, a magyarországi – elsősorban az alföldi – adatok inkább csak az ínséges esztendők kenyérpótlójaként, nem általános néptáplálékként szokták emlegetni.⁴

A *böngyöle* ínségeledékként való fogyasztásáról Érkövy Adolfot, az 1863. évi, az ármentesítések következményeivel is súlyosbított kivételesen nagy aszály okait, következményeit, és a hasonló ínségek elhárításának lehetőségeit taglaló közgazdasági tanulmány szerzőjét idézte Rapaics. A 18. századból összesen 14 rendkívül aszályos, éhínséget okozó esztendőről tudott Érkövy. A „föld népének” halhatlan nyomorúságát az 1790. évi szolnoki jegyzőkönyvből származó (egyébként egy 1863-as sajtóközleményből átvett) adattal szemléltette: „[...] a Tisza mentében nagy tágasságon a nád gyökeréből (bengenyéből, bengyeléből sásgyökér) süttött s készített pogácsákkal, s más az emberi természettel ellenkező eledellekkel kénytelenítette a föld népe az éhségtől magát menteni.”⁵ Az idézet, melyre utóbb többen is hivatkoztak, bizonyára pontatlanul adja vissza az eredeti forrást. Györffy Lajos az 1863. évi „nagy ínségről”, utóbb Szabó Lajos a Nagykunság 18. századi aszályairól, ínségeiről értekezvén a szolnoki Ferenc-rendi zárda háztörténetében megörökített szöveggént hivatkozott az 1863. évi *Gazdasági Lapokból* származó Érkövy-idézetre, azt is megvilágítván, hogy mire vonatkozott „az emberi természettel ellenkező eledel” eufémizmusa: „sőt eldöglött állatok húásával is [kénytelenek voltak táplálkozni], ebből különféle betegség támadván, sokan elhaltak”.⁶ Az idézet további pontosításának azonban nincs jelentősége, hiszen a böngyöléből süttött pogácsát, mint kenyérpótló ínségeledelt, más 19. századi szerzők is visszatérően emlegették. Forgó György az alkalmi kenyérpótlók között tartotta számon a „bodnározó és háti Gyékényt”, „mellynek megszáritott és összemorzolt tövéből dara forma fejr por hull ki, mellyből (mint a Tószeghielnél 1794-dikben történt) megehető pogácsákat csinálhatni”.⁷ Nátly József pedig így adta meg a *böngyöle* szótári jelentését:

⁴ Rapaics Raymund 1934: 12, 49–53, lásd még: Gunda Béla 1977d: 253.

⁵ Érkövy Adolf 1863: 10, 91.

⁶ Györffy Lajos 1978: 93; Szabó Lajos 1991: 108.

⁷ Forgó György 1817: 52. (Megjegyzendő, hogy 1794 is aszályos és ínséges év volt!)

„Gyékénynek megszáradt lisztes töve, melyből szükség idején kenyeret lehet sütni – innen *böngyöle pogácsa*.”⁸

Ez a néhány (s nyilván tovább szaporítható) 19. századi említés azt látszik bizonyítani, hogy az ármentesítések előtt a kortársak a végső szükséggel, a hosszabb-rövidebb időközönként megismétlődő éhínséggel kapcsolták össze a gyékénygyökér fogyasztását. A „félmúlt” élő gyakorlatára hivatkozó és a távolabbi múltra emlékező néprajzi leírásokban, ha árnyalatnyi is a különbség, hangsúlytalanabb a böngyöle = ínségeledel azonosítás: általában is kedvelt, a rétet járók körében szél-tében fogyasztott, az ínséges esztendőkből pedig már-már életmentő jelentőségű élelmiszernek állítják – olykor csupán sejtetik – az egyes szerzők a különböző nevű gyékénygyökeret.

A más-más időpontban feljegyzett emlékezések persze némileg ellentmondanak egymásnak, és – feltehetően az adatközlők emlékeinek halványulásából adódóan – pontatlanok is. Gunda Béla pl. így magyarázta a „tyukodi cellások” rigmusba szedett falucsúfolóját: „nád gyökerének fiatal hajtását, a cellát eszik”.⁹ Utóbb azt is hozzáfűzte, hogy e csúfolódás „a hajdani lápi életre utal”.¹⁰ N. Bartha Károly viszont a *Magyar Tájszótár*nak az Ecsedi láp vidékére lokalizált adatát („*cella* a nád kinövése, újulása tavaszon, melyet az Ecsedi láp mellett lakók nyersen is esznek, sőt megfőzve kedves eledelük”) éppen a tyukodiak emlékezetére hagyatkozva korrigálta. Szerinte a *cellatú*, *cellafasz* a gyékény tövének alkar-vastagságú hajtása, melyet édes, ropogós csemege gyanánt, a héját lehúzva nyersen ettek meg a tyukodiak.¹¹ Alighanem ugyanerre a növényi részre vonatkozott Herman Ottó ugyancsak Tyukodról származó *mogyorógyékény*-értelmezése: „a sertés felhízik a zsenge tövén, a szegénység pedig eszi és mogyoróízűnek vallja”.¹² K. Kovács László azt hallotta Tiszacsegén, hogy a gyékény tövét, a *cellát*, mely amúgy az ínséges idők tápláléka volt, nyaranta a gyerekek szedték és ették. Ugyancsak felkutatták és hámozatlanul fogyasztották el a vizes réteken termő gömbölyű, fehér héjú gumót, az *elecskét* is.¹³ Bencsik János ugyancsak tiszacsegei

⁸ Nátly József 1825: 27.

⁹ Gunda Béla 1956: 102.

¹⁰ Gunda Béla 1984b: 40.

¹¹ N. Bartha Károly 1953: 238–239.

¹² Herman Ottó 1914: 681.

¹³ Kovács László 1935: 103.

adatai szerint viszont a gyékény gyökerét, a *csellát* ősszel a rétes helyeken kiásták, félzsáknyit is hazavittek belőle, és késsel megtisztítva, mint a csicsókát, nyersen fogyasztották. Az *elecskét* pedig, mely a sertés kedvelt tápláléka volt, téli pásztorlás közben alkalmilag eszegették a kondások, ha éppen ráéheztek.¹⁴ Erdélyi János 1852. évi sárospataki tájszógyűjtésében a fiatal gyékény töveként definiálta a *katorcát*, melyet a gyermekek szoktak megenni.¹⁵ Egy évszázaddal később Balassa Iván a bodroghöziekről szólván lisztet, kását adó növényi részként határozta meg a gyékény lisztes bendőjét a *katorcát*, mely „különösen akkor vált jelentőssé, amikor a futó világban az egész falu lakossága a nádasok közé szorult”. A karcsaiak – akik gyűjtése idején is tiltakoztak a *katorcás* csúfnevük miatt, jöllehet a pontos jelentését sem tudták – az ínségtől függetlenül is szívesen megették. Ahogy a cigándiak is kedvelték a tejjel elkevert kákabélből készülő kásafélét.¹⁶ Katona Imre gyűjtése szerint a Sárközben a halászó emberek nyaranta a gyékény „vezérhajtásából”, a *böngyöléből* salátát készítettek.¹⁷ Andrásfalvy Bertalan viszont inkább alkalmi gyermekeleséggént halotta emlegetni a Sárközben a *böngyölét*: a széles levelű gyékény belsejét. Hozzáfűzte persze, hogy az alsónyékiek történeti emlékezete szerint „a török időkben a faluból a nádasokba, erdőbe kimenekült asszonyokat és gyerekeket ez mentette meg az éhhaláltól”.¹⁸

A szakirodalmi adatok bizonytalan tartalma és kellően meg nem indokolt múltra vonatkoztatása, általánosítása még egyértelműbb a tiszántúli Sárrét vidékéről származó közlésekben. Ahol egyébként a 19. században, a pákászokról szóló leírásban csupán disznóeleségként bukkan fel a *gyékénybendő*,¹⁹ a legújabb gyűjtések pedig az emléket sem találták a böngyöléből sült lepényfélének, csak az egykor feljegyzett adatokat ismétlik,²⁰ illetve a múltra vonatkozóan is csak „hasznos ínségeledelnek” tekintik, rendszeres fogyasztását kétségesnek tartják.²¹ Györffy István azonban a *Nagykunsági krónikában* még a „szilajpásztorok” szokásos és kedvelt kenyérpótlójaként jellemez-

¹⁴ Bencsik János 1973: 116.

¹⁵ Erdélyi János 1991: 89.

¹⁶ Balassa Iván 1975: 33.

¹⁷ Katona Imre 1962: 83.

¹⁸ Andrásfalvy Bertalan 1975: 230.

¹⁹ Ballagi Aladár 1891: 420.

²⁰ T. Bereczki Ibolya 1986: 48; Bódi Erzsébet 1992: 478.

²¹ Varga Gyula 1993: 17.

te, bár megjegyezte, hogy a gyékény lisztes gumójú gyökere, a *böndő* vagy *böngyöle* – aki ette, így mondta neki – „kissé fanyar ízű volt, de meg lehetett rajta élni”. Sülve is, főve is fogyasztották a böngyölét, és „módfelett szerették”, „volt olyan, aki böndőérés idején a kenyérre rá se nézett”. Aszályos időben – fűzte még hozzá – a „városi szegény lakosság” is megette: „Bementek a rétbe s zsákszámra ásták fel a lisztes gumójú gyökeret.”²² Kevésbé általánosított és hiányos is Herman Ottónak Karcagról szerzett értesülése, mely szerint az amúgy a disznókat felhizlaló *böndőt*, a gyékény gyökér feletti „lisztes, jóízű” zsenge részét az „emberek” is ették.²³ A későbbi évtizedekben Szűcs Sándor szintén a sárréti pásztorok közkedvelt kenyérpótlójaként jellemezte a *böngyölét*. Azt emelvén még ki, hogy a rétségből származó termékeket piacra vivő vagy azokkal házaló pákászok közül csak a családosok kértek cserébe helyette búzalisztet, az a pákász, aki magányosan édegélt, megvult a böngyöle lisztjén is. Az 1863. évi „nagy ínség” idején – idézte az öregek emlékezését – fontos kereskedelmi cikké vált a pákászoknak ez a szokásos eledele: „Túrta, Kevébe, Karcagra és a többi kunsági városokba nem győzött eleget hordani. De még a váradi és a debreceni piacon is elkelt.” Ebben az aszályos esztendőben a városok-falvak szegénysége is a részben már lecsapolt Sárrét „mocsarait járta, és kosárba, tarisznyába szedve hordta haza a gyékény kesernyés ízű gyökerét, lisztes gumóját, a böngyölét. Ezzel pótolta a kenyeret.” A káka kikapart belét pedig „tejben vagy sós vízben főzték meg, s gombóta helyett fogyasztották.”²⁴

Hitelt érdemlően nem bizonyított, hogy valóban indokolt-e a *böngyöle* (és más mocsári eredetű szükségeledel) összekapcsolása az 1863. évi – azaz az utolsó – nagy ínséggel, amikor a „régii vizes világ” már csak nyomokban létezett. Györffy Lajos magától értetődő evidenciának tekintette az összekapcsolást („Az éhes gyomor most is rávezette az embereket ugyanazokra a szükségeledelekre, amellyel a régebbi ínséges évek éhezői is igyekeztek megtölteni korgó gyomrukot [...]”), anélkül azonban, hogy közölt volna következtetését igazoló egykorú leírásokat, legalább paraszti emlékezéseket.²⁵

²² Györffy István 1984: 24–25.

²³ Herman Ottó 1914: 673.

²⁴ Szűcs Sándor 1977: 76, 88, és Szűcs Sándor 1992: 87–88. A *gombóta* itt bizonyosan 'keményre gyúrt, reszelt v. apróra vágott, levesbe vagy sűrűre főzött ételnek való tészta', illetve 'tarhonya'; vö.: ÚMTSz 2: 660–661.

²⁵ Györffy Lajos 1978: 98.

Inkább sejtetik, mint határozottan állítanak az idézett közlemények, hogy a gyékénygyökér az ún. ínségeledeleknél²⁶ jelentősebb, fontosabb élelmiszer lett volna akkortájt, amikor a rétség még létezett. Bátky Zsigmond mégis a népi táplálkozásról írt első nagy ívű összefoglalásában, felsorolván a *kákakását*, a *harmatkását*, a *böngyölét* és a *sulyomot*, az „ínséges étel” meghatározáshoz hozzákapcsolta: e „lisztpótlók egyike-másika még a közeli múltban is rendes eledelként járta”.²⁷ A vizenyős réteket járó gyermekek és pásztorok (no meg általában a szegények) *alkalmi élelemkeresése* tehát – függetlenül attól, hogy az adatot közlő etnográfus általánosította-e vagy nem a foglalkozási, vagyoni csoporthoz, korosztályhoz hozzákapcsolódó csemegézést, illetve kényszer-fogyasztást – „a hajdani rétség kiapadhatatlan éléstár volt” tartalmú, amúgy is sugalmazni akart vélekedést szolgálta. Vagyis mind kevésbé a végső szükséglet, az aszályos évek nagy-nagy ínségét szimbolizálta – ahogy még a 19. században – az éppen megehető, de inkább disznó-eleségnek számító *böngyöle!*

3. A *sulyom* (*Trapa natans*) tüskés terméséről, melyet halászatra kevésbé alkalmas, mert vízínövényekkel sűrűn benőtt tavakban, apróbb-nagyobb vízállásokban szokták gyűjteni, nemcsak a néprajzi, a botanikai szakirodalom is számon tartja, hogy az őskorig visszavezethető a táplálékként való fogyasztása: a közép-európai „bronzkori telepeken néhol olyan mennyiségben találták, hogy joggal tekinthették ama kor burgonyájának.”²⁸ A Rétköz és a Bodroglók 17–18. századi urbárium-adataiból pedig arra következtethetünk, hogy sulyomérés idején a földesúri konyha is igényt tartott – helyenként legalábbis – egy-egy dézsányi, a halászatnál is szolgáló jobbágyok által beszolgáltatandó sulyomra. Amiből egyébként piacon értékesíthető mennyiséget is tudtak gyűjteni az ún. sulyomos tavakban egyes rétmelléki falvak lakói.²⁹ A sulyomnövény neve – az *ér* vagy a *tó* szóval összekapcsoltan, illetve enélkül is – vízrajzi elnevezésként is adatható a középkori és a koraújkorai forrásokból, és a közlők rendszerint

²⁶ A fogalomra vö.: Gunda Béla 1979b: 631–632.

²⁷ Bátky Zsigmond é. n. 38.

²⁸ Rapaics Raymund 1934. 33–34. Lásd még Borbás Vince 1894; Kieselbach Gyula 1943; Gunda Béla 1981: 499–500.

²⁹ Takáts Sándor é. n. [1928]: 206–207; Makkai László 1954: 191–192; Balassa Iván 1975: 31–32; Takács Péter 1987a: 94, 99, 102; Takács Péter 1987b: 431.

a sulyom-gyümölcs rendszeres összegyűjtésével, emberi (és állati) táplálék voltával szokták értelmezni a *Solymos*, *Sulymos*, *Sulymostó*, *Sulymosér*, *Sulymosfok*, olykor *Sólyom*, *Sójom* földrajzi nevek (azon a tájon esetleg már elhomályosult) egykori jelentését.³⁰

A történeti forrásokban fel-felbukkanó ilyen és hasonló adatokat gyakran saját gyermekkori-ifjúkori tapasztalataikkal is hitelesítettek a sulyomgyűjtés és fogyasztás részletesebb ismertetését amúgy mellőző nem etnográfus szerzők, felemlégetvén, hogy „valamikor régen” a városi piacokon árulták ezt a különleges csemegét. Ezeknek a múltra-hivatkozásoknak, ha egyeztetni szeretném a néprajzi közlemények jelent-félmúltat emlegető időmeghatározásával, nincs komolyabb kronológiai jelentősége. Tolnai Vilmos a *Toldi szerelmében* előforduló *vas sulyom* jelentését értelmezve gyűjtötte össze a *vízi gesztenyének*, *vízi diónak* is nevezett vízinövény, azaz a *sulyom* nyelvi adatait, azt is megemlítvén, hogy „a nyolcvanas években Aradon úgy ültek a *sulymos kofák* az utcán, mint ma a gesztenyések”.³¹ Túri Mészáros István a Mezőtúron feljegyzett, analógiás névadáson alapuló *sulyomtészta* étel-elnevezést magyarázva jegyzetben említette meg: a sulyomnövény „a Tisza kiöntött laposain termett, gyermekkoromban még kedves csemegénk volt, mint a földimogyoró. Ma már – azt mondják – nem terem ez a gyümölcs.”³² Rapaics mintha jelen időben fogalmazta volna, hogy a Tisza menti „városok piacain rendes árucikk a főtt sulyom”, gyermekkori tapasztalata viszont (maga is evett ilyen Szentesen és Szolnokon) bizonyosan a századforduló előtti évekre érvényes.³³

Akadnak ugyan az emberi emlékezettel már szinte elérhetetlen régebbi múltra hivatkozó néprajzi közléseink is, melyek a sulyom végleges kipusztulását emlegetik.³⁴ A részletesebb néprajzi leírások könnyen észrevehető hangsúlya azonban a 20. században is, nemcsak az ármentesítések előtt jellemző s jól dokumentálható, bár az

³⁰ Lásd például Andrásfalvy Bertalan 1975: 230–231; Végh József – Ördög Ferenc – Papp László (szerk.) 1981: 227, 453, 476 stb.; Bodnár Béla 1983: 171.

³¹ Tolnai Vilmos 1915: 420.

³² Túri Mészáros István 1914: 188.

³³ Rapaics Raymund 1934: 33–34.

³⁴ Lásd például Vajkai Aurél 1964: 150, Balatonmellék; Tálasi István 1977: 156, Kiskunság; Varga Gyula 1993: 16., Hajdú-Bihar megye. Összefoglalóan: Balassa Iván – Ortutay Gyula 1979: 182–183.

adatgyűjtés idejéhez képest „régebben” még nagyobb jelentőségű sulyomfogyasztásra került.

Ecsedi István a sulyomgyűjtésről (egy rúdra rossz guba- vagy bundadarabot kötnek, s a lék alá dugva húzogatják, hogy a sulyom tüskéi a guba-/bundadarabba akadjanak), mint jellegzetesen „szegényemberi” foglalatosságról, jelen időben szólott az 1930-as évek elején. A múltba utalta viszont a kemencében, bő vízben megfőzött sulyom csemegeként, s még inkább mindennapi táplálékként való fogyasztását: „Régen sok-sok szegényember és gyermek táplálkozott sulyommal a Tisza-mentén”. Szintén múltbeli emlékként felidézett: személyes gyermekkori tapasztalatára alapozott „a debreceni piac felkapott tavaszi gyümölcse” árusításának, illetve a *sulyomáruló asszonyok* nélkülözhetetlen segédeszközének, a *sulyomvágó* székek érzékletes leírása és rajzon való bemutatásakor.³⁵ Az „előkelő helyeken” is feltalált csemegeének a gesztenyéhez hasonló voltát nemcsak az ízére utalva érzékeltette a szerző („A vevő kinyitotta a fekete héját és megette az illatos, édeskés ízű parázs gesztenyeszerű belet”), azt a nosztalgiába áthajló vélekedést is megfogalmazta, hogy miután a vizek szabályozása miatt a sulyom megfogyatkozott, s mind drágább lett a piacon, „a haladó kor a gesztenyét vezette be helyébe”, olasz áruval váltván fel a magyar terméket.³⁶

Már ez a Tisza-mellékre is kitekintő debreceni leírás is azt sejtette, hogy Tiszacsegén más falvakénál is fontosabb volt a sulyom fogyasztása („Csege hallal, meg sulyommal íl” – mondta a régi közmondás) – a későbbi leírások egy része valóban erre a községre és környékére lokalizálható. K. Kovács László *sulyom-kalangyázás* címen mutatta be a tiszacsegeieknek egy bundadarabbal végzett lék alatti sulyomgyűjtését, érzékeltetvén a 20. század első felében remélhető mennyiséget is: „két ember egy hét alatt hat zsákkal is kalangyázott.” A múltra utalva azt állapította meg, hogy a szegényemberek háztartásában a kenyérpótló szerepét töltötte be a főtt sulyom, majd bemutatta a *sulyompogácsa* sütését (a megfőtt sulyombelet gyúroteknőben összetörték, rozslisztet, zsírt hozzáadva pogácsává formálták, és tepsiben, kemencében sütötték). Arra is utalt, hogy a felesleget

³⁵ Mely, avonatkozó néprajzi irodalom egyetlen ábrázolása lévén, lexikonszócikkbe és monografikus összefoglalásba is átkerült: Gunda Béla 1981: 499; Balassa Iván – Ortutay Gyula 1979: 182–183.

³⁶ Ecsedi István 1934: 290–282; Ecsedi István 1935: 159.

Debrecenben, Egerben és Miskolcon a piacon adták el a csegeiek.³⁷ Évtizedekkel később Bencsik János tiszacsegei, tiszadobi és polgári gyűjtése alapján figyelemre érdemes részletekkel tudta kiegészíteni ezt a leírást. Mint megállapította, ekkorra már veszített ugyan kenyérpótló jelentőségéből – ahhoz képest különösen, hogy az 1863. évi *szűkesztendőben* „számos család telet ki sulymon” – „még a közelmúltban is megfőtt egy-egy üsttel a szegényemberek konyháján. Elütöttek vele egy-két vacsorát is.” A *sulyompogácsa* szokásos keverési arányának (négy rész sulyomliszt, egy rész rozsliszt) megállapításán túl a *sulymos tészta* (mákkal töltött *kóttíszta*) sütésére és a sulyomliszttel való rántásra is tudott adatokat gyűjteni. A sulyommal való kereskedésről pedig azt hallotta adatközlőitől, hogy az 1930-as évekig Tiszacsegéről a debreceni, Tiszadobról a miskolci piacra „hátalva” (nyilván haton cipelt batyuban) hordták e csemegét a sulyomkereskedők, a polgári piacon pedig tiszapalkonyaiak kínálták eladásra.³⁸ Papp József hasonlóan részletes tiszacsegei ismertetése bizonyára nem egészen független ettől a két előzménytől, a „legöregebbekre” hivatkozó megjegyzése azonban saját adatgyűjtést, ezzel együtt a múltra emlékezés lassú elbizonytalanodását sejteti: „a megfőtt sulyom belét gabona (rozs) liszttel összekeverték és pogácsát, kenyeret is sütöttek belőle”.³⁹

A tágabb környékről származó adatok hasonló üteműnek, csupán a 20. század közepére végérvényessé szilárdulónak mutatják a sulyomfogyasztás fokozatos jelentőség-vesztését. Magam az 1940-es évek végén Tiszafüreden szereztem személyes tapasztalatokat a városka melletti Holt-Tiszában még akkor is termő sulyom gyűjtéséről, e csemege piaci árusításáról és a szegénységgel-ínséggel nem feltétlenül azonos motivációjú – nálunk, azaz egy kisiparos háztartásában is elő-előforduló – fogyasztásáról. A Takta-melléken az 1960-1970-es évek fordulóján feljegyzett adatok egy része a Bencsik által is emlegetett Tiszadobra vonatkoztatható, ahol a szegényebbeknél „egyik fazik sulyom után tették a másikat főni, mer ez vót az eledelük”. A taktaszadaiak az 1940-es évek elejéig viszonylag gyakran megették, bár inkább csemegének tekintették a főtt sulymot. Egy 70

³⁷ Kovács László 1935: 102–103.

³⁸ Bencsik János 1973: 117–118.

³⁹ Papp József 1992: 43.

éves férfi emlékezete szerint süteménybe is beletették tölteléknek dió vagy szelídgesztenye helyett. A kisebb mennyiségekkel való piacozást is megőrizte az itteniek emlékezete: volt olyan, aki félzsáknyit vitt el Miskolcra.⁴⁰ Ugyanekkortájt végzett adatgyűjtés szerint a Mezőcsáton szintén főzve fogyasztott sulymot nem a falu határában, hanem a közeli Holt-Tiszában tudták szedni a helybeliek, és az 1920-as évekig a piacot is ellátták vele. Utána csak akkor jutottak hozzá az alkalmi csemegéhez, ha a tiszatarjaniak, tiszakürtiek, tiszakesziek ide is hozták eladni.⁴¹

Balassa Iván bodrogközi adatgyűjtése, bár a részletgazdag ismertetés a „múltba” utalja a sulyomgyűjtést és fogyasztást, a pontos és részletes közlési módból valószínűsíthetően bizonyára a 20. század első felében még élő gyakorlatot tudott rögzíteni. A bundadarabbal, lompos juhfarokkal csónakban, vagy télen, jég alatt végzett sulyomszedés leírása után mások által, más vidékről be nem mutatott ételféléket sorakoztat fel Balassa: a megfőtt, dagasztóteknőben szétnyomkodott és gabonaliszttal kevert sulyommasszából kemencében megsütött pogácsát és lángost, valamint a kenyeret meg a puliszkát, mely utóbbi napon és kemencében megszikkasztott, mozsárban összetört, esetleg kézimalmon ledarált és megszitált hófehér sulyomlisztből készült.⁴²

Az Ecsedi-láp vidékén és Szatmárban gyűjtött, kevésbé részletező adatokból nem látszik ennyire a közeli múltban lezajlottak a sulyom, mint táplálék-alapanyag, jelentőség-vesztése. Herman Ottó még „a szegénység csemegéjeként” határozta meg.⁴³ Eléggé bizonytalan tartalmú Erdős Jenő börvelyi szociográfiájának jelen idejű megjegyzése („meggyűjtik, mint elődeik, a parázs, gesztenyeszerű sulymot”). A *sulymos kofa* alakja, aki „annak idején a debreceni nagyvásárookra is eljár innen”, mindenképpen a múlt ködéből látszik előbukkanni.⁴⁴ A jelenkorinál (azaz: az 1950-es évek elejénél) a félmúltban még gyakoribb alkalmi csemegézést sejtet Gunda Béla Szamos menti gyűjtése, hiszen Móricz Zsigmond erre a tájra vonatkozó gyermekkori emlékeit

⁴⁰ Futó Rózsa 1974: 115.

⁴¹ Szanyi Mária 1971: 38.

⁴² Balassa Iván 1975: 31–32.

⁴³ Herman Ottó 1914: 684.

⁴⁴ Erdős Jenő 1936: 371.

is ilyen tartalma miatt idézte.⁴⁵ A Túr vidékéhez kapcsolódó gyermekkori élményként és ugyancsak Móricz megjegyzéséhez kapcsolódva idézte meg a sulyomszedést, s az otthon megsütött vagy megfőzött alkalmi csemege eszegetését Makay Béla, és megjegyezte, hogy voltak, akik „a padlásra is öntöttek fel télire”.⁴⁶

Szörványos adatok a Tisza alsóbb szakasza mentéről és a Duna meg a Dráva vidékéről is elő-előkerülnek. Bereczki Ibolya – Csépa táplálkozása kapcsán – a szomszédos Tisza-szakasz falvaiban (sőt: Alföld szerte) általános ínségtápláléknak jellemezte a sulyomot, és adatközlője gyermekkori tapasztalatát idézve arra is utalt, hogy valamikor a piacon árulták.⁴⁷ Andrásfalvy Bertalan sárközi adatközlői szerint az 1960-as évekre kiveszett a sulyom, a decsiek viszont emlékeztek rá, hogy vásárokon, búcsúban „nagy halmokban árulták a bikát, a szarvas, bikafej-alakú főtt sulyomot”, s a gyerekeknek vették ajándékképpen, a bogyiszlói lányok pedig esti szórakozásként nagy üstökben főzték.⁴⁸ Katona Imre szintén a sárközi leányok vasárnap esti foglalatosságaként utalt ennek a régi időkhöz képest már ritka csemegének hatalmas üstökben, bográcsokban való főzésére, azt viszont homályban hagyta, hogy mikor is lehetett az az idő, amikor még „szinte kenyér helyett ették főzve, sütve, például a halhoz”.⁴⁹ Ezen a Duna-szakaszon sem lehet persze teljességgel a múltba utalni a sulyom gyűjtését és piaci árusítását, hiszen a *Magyar Néprajzi Lexikon* sulyom címszavát egy, a bajai piacon 1980-ban készített, sulyomárusokat ábrázoló fénykép illusztrálja.⁵⁰ Az Ormánságról szólva 1956-ban „még két évtizeddel ezelőtt” időmeghatározást adott Gunda Béla: akkor még – így informálták annak idején adatközlői – kenyérpótlóként ették a sulyomot, a cúniak pedig „kocsira rakva, faluról falura vitték eladni”.⁵¹ Ez a megfogalmazás persze, ha a „múltra” vonatkozik is, aligha enged meg egy történész számára ennyire nagyvonalú általánosítást: „Ha kevés gabona termett, mint nagyon sok évben, akkor az ormánságiak rendszeresen fogyasztot-

⁴⁵ Gunda Béla 1956: 103–104.

⁴⁶ Makay Béla 1984: 46.

⁴⁷ T. Bereczki Ibolya 1982: 180.

⁴⁸ Andrásfalvy Bertalan 1975: 230–231.

⁴⁹ Katona Imre 1962: 83.

⁵⁰ Gunda Béla 1981: 499.

⁵¹ Gunda Béla 1956: 23.

ták a vadon termő növényeket. Kenyérpótlóként ették a vízben termett sulymot (*Trapa natans*), amelyet a cúniak kocsira rakva árultak.⁵² A kopácsiak fogyasztotta sulyom (*súly*) valamikori és jelenkori jelentősége is, „a legények sokszor főtt sulymot vittek ajándékba a szőlőkben pásztorkodó lányoknak” tartalmú kedveskedő szokás időbeli érvényessége is eléggé bizonytalan, csak sejteni lehet, hogy Lábadi Károly valóban a múltba akarta utalni a sulyomfogyasztást a nyelvtani múlt használatával.⁵³

Az adatokat felsorakoztatva arra helyeztem a hangsúlyt – függetlenül attól, hogy maguk az adatok gyűjtői/közzétevői mennyire voltak következetek közléseik kronológiai érvényességének egyértelművé tételében – hogy a sulymot, egyes vidékeken legalábbis, a közelmúltig a gyűjtögetéssel megszerezhető élelmiszerek és/vagy csemegék között tartották számon. Az ilyen interpretálás sem homályosíthatja el azonban azt az etnográfusi meggyőződést, mely szerint a sulyomból készíthető (s egyes adatközlők szerint, ha ritkán is, de készített) ételfélék részletes ismertetését nem e táplálék-növény jelenkori jelentősége, hanem a múltra-régmúltra – a „vizes világra” – való következtetés lehetősége szokta indokoltá tenni. Az archaizmusok tudatos keresésének ezzel az olykor kimondott, olykor hallgatólagosan tudomásul vett szándékával függ össze, hogy a leginkább részletező leírások a sulymot, mint kenyérpótlót és sütemény-nyersanyagot, a régmúltra sokkalta jellemzőbbnek vélték, mint az alkalmi csemegézést. Bár eléggé következetesen hivatkoztak a „városiak” (azaz a nem parasztok) igényének kielégítésére is, azt sugalmazták, hogy csak a „felesleg” kerülhetett piacra ebből a régen létfontosságú táplálékból, s csak utóbb: a sulyomtermés fogyatkozása és a közeli városok piacának élénkülése miatt inkább „nélkülözték” a parasztok, mert jól pénzé tudták tenni ezt a városiak által kedvelt csemegét.

A sulyom kenyérpótlóként való számontartása persze nem megalapozatlan etnográfusi fikció, hiszen a bevezetőben részben már idézett botanikai szakirodalom is ezt a tényt hangsúlyozza. A gabonát helyettesítő természetű és vadontermő növényeket sorra véve Forgó György (a 19. század elején) szintén dicsérte és ajánlotta

⁵² Kiss Z. Géza 1991: 94.

⁵³ Lábadi Károly 1987: 84; 1994: 47.

a „Csemege Sulyom v. csak Sulyom, vízidió, vízigesztenye” napon és kemencében megszáritott, lisztte őrölt belét, „melly mindenféle ételnek ’s kenyérnek is igen jó”, és egy századdal korábban igazolván a főtt sulyom 20. századi kedveltségét, azt is hozzáfűzte: „de a’ csupán csak megfőzetett dióknak belök is igen jó ízű, ’s tápláló eledel.”⁵⁴

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy az idézhető néprajzi leírások, ha kenyérpótló funkcióban emlegetik a sulyomot, fogyasztását következetesen a „szegénységhez” kapcsolják hozzá. Ami – bármennyire homályos tartalmúnak tűnjék is a társadalmi helyzetnek ilyen meghatározása – az állandósult szükség, nemcsak az aszály miatt előálló, s nem szükségszerűen a társadalmi létállapotból következő inség kissé eufemisztikus, bár eléggé egyértelmű körülírásaként értelmezhető! Mert csak ebben az értelemben, azaz a „célszerű szegény emberek” által számon tartott *egyik lehetséges* „szükségeledelként” maradt meg, ahol megmaradhatott, kenyérpótló szerepűnek a sulyom, aligha indokolt a „régii vizes világban sokkalta több sulyom termett, tehát általános lehetett a mindennapi táplálkozásban” tartalmú egyszerű következtetés. Hátha csupán annyit bizonyít a „szegénység = a sulyom, mint kenyérpótló” legújabb kori azonosítás, hogy a táplálékként való fogyasztása mindig is a parancsoló szükséggel függött össze? Nem tudom elfogadni a „csemegezésről” szóló, a falusiakra is, városiakra is vonatkozó 19. század végi – 20. századi adatok nagyvonalú figyelmen kívül hagyását – azaz: annak a feltételezését, hogy a sulyom megfogyatkozásának, ritkává válásának következménye lenne a valamikori „néptáplálék” presztízisének legújabb kori megnövekedése, mely a kedveskedésről, ajándékozásról szóló szokás-emlésekben különösen feltűnő. Az úri konyha sulyommal való ellátását bizonyító, kellően még nem értelmezett 17–18. századi archivális adatok, melyekből kenyérpótlóra aligha, csakis gesztenye értékű csemegére következtethetünk, alkalmasint annak a feltételezését is megengedik, hogy nemcsak a földesúri (s nyilván hasonlóan a városi-polgári) konyhán, hanem a paraszti háztartásokban is a korábbi századokban általánosabb volt a sulyom csemege, mintsem kenyérpótló szerepe. Csupán az inség avatta – aszályos években társadalmi méretekben, amúgy inkább csak a „szegényként” jellemezhető körében – alkalmilag kenyérpótlóvá.

⁵⁴ Forgó György 1817: 51.

4. A vízimadarak tojásának rendszeres összegyűjtéséről, és sütéséről, főzéséről, tésztagyúráshoz való felhasználásáról informáló adatokat Gunda Béla több tanulmányban, cikkben gondosan értelmezte, rámutatván arra, hogy – az észak-európai és arktikus népekéhez hasonlóan – a tojásgyűjtés a magyarságnál „sem volt jelentéktelen gyűjtögető tevékenység”,⁵⁵ illetve „századunk közepéig az élelemszerzés egyik módja volt”.⁵⁶ Adatai valóban igazolni látszanak ezeket a következtetéseket. Még akkor is, ha figyelmen kívül hagyjuk a gyermekeknek, suhanc fiúknak elsősorban a virtus, csak másodsorban az alkalmi élelemszerzés motiválta fészekrablását, melynek – jóllehet a néprajzi közlések utalni szoktak rá – Gunda nem tulajdonít néprajzi jelentőséget. Ecsedi például a malac záptojással való gyógyítását, a továbbtenyésztést, végül a kártékony madarak ilyen módszerű pusztítását is felsorolta,⁵⁷ és mindezek a tojásgyűjtési célok szintén fel-felbukkannak a néprajzi leírásokban. A továbbtenyésztést pl. nemcsak a kotlóssal kikeltetett vadkacsák, vadlibák (nem feltétlenül sikeres!) háziszárnyassá nevelésének tudatos szándékaként – Gunda szavaival: a domesztikációs hajlam megnyilvánulásaként –, hanem a gyanútlan háziasszonyt megtévesztő csalásként is emlegetik egyes közlések.⁵⁸

Ha a mondottak figyelembe vételével megrostáljuk a Gunda által összegyűjtött szórványadatokat, akár el is fogadhatnánk általánosító következtetését a tojásgyűjtés ármentesítések előtti – s egyes vidékeken utána is jellemzőnek látszó – élelemszerző jelentőségéről. Hiszen az Ecsedi-láp körüli falvakból, a Nagy- és Kis-Sárrétről, a Nagykunságból, a Duna és a Tisza mellékéről, a Balaton környékéről hírt adó megannyi néprajzi közlés, ha nem is azonos hangsúllyal, tartalmilag nagyon hasonló módon részletezte a „valamikor” korlátlan lehetőségekhez mérten sokkalta szerényebb, az éppen felkínálkozó alkalmakat azonban messzemenően kihasználó tojásgyűjtők és fogyasztók „mesés zsákmányát”. Ebben az esetben éppen

⁵⁵ Gunda Béla 1975: 174.

⁵⁶ Gunda Béla 1984b: 90-91, lásd még Gunda Béla 1982b: 305–306.

⁵⁷ Ecsedi István 1933: 134–135.

⁵⁸ Lásd például Lovassy Sándor 1931: 40, Ecsedi láp vidéke; Ecsedi István 1933: 136, Felső-Tisza és Túr mente; Márkus Mihály 1937: 349, Nyíregyháza környéke; Solymos Ede 1984a: 511, Kecel; Bellon Tibor 1989: 26, Latorca mente; Papp József 1992: 46, Tiszacsege.

a tömegességet felemlető sztereotip fordulat a gyanút keltő! Hátha mégsem annyira vitathatatlanul igaz, ha a tényleges mennyiséget valószínűsíteni szeretnénk, az egymástól függetlennek látszó közlések információs értéke, mint amelyet az etnográfus vagy az amatőr néprajzi gyűjtő szavahihetősége/megbízhatósága miatt tulajdonítani szoktunk nekik?

A rétségben, a vízimadarak költőhelyén összegyűjthető tojások mennyiségét rendszerint nem egy-egy konkrét esethez hozzákapcsolt közelítő becsléssel, hanem egy sokat sejtető, de felettébb bizonytalan tartalmú metaforikus képpel – a madarak költőhelyét ismerők „csónaknyi”, „hajónyi” tojást vittek haza – szokták kifejezni az emlékezők, következésképpen az etnográfusok is. Azzal az elbeszélő fordulattal tehát, mely – egyes adatok szerint – *már akkor is* a korlátlan lehetőséget sztereotipizálta, amikor bizonyosan nem a mesés múlt – sanyarú jelen szándékoltan túlzó összemérése volt a múltra nosztalgiával tekintő emlékezők nem is titkolt szándéka!

Bél Mátyás persze úgy idézte ezt a nyelvi fordulatot, hogy éreztetni igyekezett az általánosíthatóság számára kétséges voltát: „a Tisza [én teszem hozzá: és más folyók, tavak s mocsarak] mentén főképp tavasszal, amikor a kiöntések sásos és nádas részei között szoktak tojni és költeni [ti. a vízimadarak], olyan tömegben, hogy időnként egész csónakokat látni teli különféle ilyen madártojással, szűkölködőbb ottani lakosok tavasszal többnyire ebből tengetik életüket, leginkább böjt idején.”⁵⁹ A biharnagybajomi református lelkész 1827-ben keletkezett kéziratos művében szintén ezzel a stílusfordulattal jellemezte a Sárrét mesésen gazdag madárvilágát, kétkedés nélkül ugyan, de személyes megfigyelésére sem utalva: „soha annyi tojásokat egy rakáson nem találhat, úgy, hogy pákászok három csónakkal voltak a rétből és mind a hármat, amint csak bírhatta, tojásokkal rakták tele.”⁶⁰ Erdélyi János 1852. évi sárospataki tájszógyűjtésében így értelmezte a *fuvász* igét: „arra mondják, ha madártojást szednek csónakkal, olyan forma, mint bengészni vízen.”⁶¹ O’sváth Pál a bihari Sárrét pákászait jellemezve említette meg, hogy a libák, rucák, szárcsák, nagyobb szalonkák tojásait „hajószámra elszedik, azután

⁵⁹ Bél Mátyás 1984: 347.

⁶⁰ Györffy István 1984: 31.

⁶¹ Erdélyi János 1991: 89.

pedig, minthogy úgy is tömérdek marad, lószőrből készült tör hurrokkal fogdossák rakásra.”⁶²

A régebbi és az újabb néprajzi leírásokban – különösen, ha az adatközlői szavait „hűségesen” közvetíti a szerző – ugyanígy bukkan fel újra meg újra a valamikori korlátlan lehetőség kifejezőjeként a hajónyi/csonaknyi/ladiknyi mennyiség. Herman Ottó, megjegyzésén, hogy a sárréti nép 50–100 darabos falkákban a háznál nevelte a vadludat, hozzáfűzte azt is: „a pákászok ladikszámra szedték a tojást, fogták törrel a madarat.”⁶³ Ecsedi István az Ecsedi-láp „utolsó pákásának” szavait két helyütt kétféleképpen idézte: „A vadmadár tojásából egy reggel teleraktuk a hajót”;⁶⁴ „Nem tudtuk mink, hogy mi a szükség, míg a láp állott, csak bementünk egy ladikkal a lápba, vadmadártojással teleszedtük, napokig, hetekig élhettünk belőle grófosan.”⁶⁵ N. Bartha Károly legidősebb tyukodi adatszolgáltatói – mintha cáfolták volna ezzel, hogy Ecsedi az 1920-as évek elején valóban az „utolsó pákással” találkozott – még „részt vettek a rétészek tojásszedéseiben, amikor a hajót teleszedték vadmadártojással.”⁶⁶ Györffy István a nagykunsági „rétes emberek” koratavaszi tojásgyűjtésének eredményességét („Hajószámra hordták a tojást haza”) a valós mennyiséget szintén homályban hagyó hiedelemmonda-elemmel is erősítette: „A néphit azt tartja, hogy a Zádor híd építésénél a meszet madártojással oltották, hogy annál erősebben kössön.”⁶⁷ Szűcs Sándor a sárréti madarászok piacra vihető mennyiséget is eredményező, gyékény puttonyban a falvakba-városokba hátalt vadmadártojás-gyűjtést vezetett be ezzel a mondattal: „Az ingólápok tetején, a vízben úszó fészkekben, bozótosban, *verésben* rengeteg tojás volt, egész hajóval lehetett szedni.”⁶⁸ Balassa Iván, az általánosítás igényével, így jellemezte az árvízjárta Bodroglak madárvilágát: „A falvakba csonakszámra, ezrével vitték be a különböző tojásokat, néha annyi összegyűlt, hogy nem tudtak vele mit kezdeni. Ilyenkor még a disznó is azon pezsdült, különösen tavasszal, ami-

⁶² O'sváth Pál 1875: 19.

⁶³ Herman Ottó 1914: 653.

⁶⁴ Ecsedi István 1925: 111.

⁶⁵ Ecsedi István 1933: 133.

⁶⁶ N. Bartha Károly 1953: 237.

⁶⁷ Györffy István 1984: 33.

⁶⁸ Szűcs Sándor 1992: 95.

kor már a makk, kukorica kifogyott.” 1872-ben született adatközlője pedig arról beszélt neki, hogy az árvizes időszakokban „úgy mentek csónakkal szedni, mert kenyér nem volt [...] megszedtek egy jó rakás tojást a csónakba, ótán halat szedtek össze, hát úgy éltek belőle.”⁶⁹

E nagy múltú stiláris fordulat, bármennyire sokat sejtető is, korántsem egyértelmű abban a vonatkozásban, hogy vajon a hajó/csónak/ladik az ‘amennyi tojás belefér’ mennyiséget akarja-e kifejezni. Azért kétséges a jelentés, mert a több rétegben egymásra halmozott tojások bizonyosan összenyomták-összetörték volna egymást! Alkalmassint a vízben való közlekedéskor nélkülözhetetlen vízi jármű megnevezése telítődött – akár az elbeszélő szándékától függetlenül is – a mesébe illő mennyiséget hatásosan szemléltető tartalommal. Mert idézhetőek olyan adatok is, amelyek – olykor csak a többféle mennyiség-megjelölésből gyaníthatóan – azt látszanak bizonyítani, hogy a csónakkal végzett tojásgyűjtés nem feltétlenül eredményezett – általában, sejtetően az esetek jó részében – „csónaknyi” tojástömeget. Lovassy Sándor, aki személyes tapasztalatokat szerzett az Ecsedi-láp létezésének utolsó évtizedében az ottani madárvilágról, használta ugyan a „hajószámra” stílusfordulatot, de csak a „kosárszámra” mennyiségjelölés stiláris túlzásaként. A csikászról, mint tojásgyűjtőről, szólva pedig már csak „kosárnyi” mennyiséget emlegetett.⁷⁰ Az Ecsedi-lápra az 1950–1960-as években nosztalgikusan visszatekintő öregek szavait közvetítő Farkas József, amikor általánosított, a „hajószámra szedték a vadkacsa-vadlibatojást” nyelvi fordulattal élt.⁷¹ Azt is részletezte viszont, hogy a suhanc kölykök alkalmilag dagasztóteknővel, sáskévékből összerótt tutajjal kutatták fel a fészkeket. Akinek pedig volt – csak minden tizedik tyukodinak! – egyfából faragott hajója, a hajó *elejibe*, vagy kosárba, gyékényszatyorba rakosgatta a zsombékok tetején fészkelő madarak elrabolt tojásait. Előfordult ugyan, hogy teleszedték a hajót, de volt, amikor üresen tértek haza.⁷² Beke Ödön egy munkácsi néprajzi gyűjtő adataira hivatkozva a Szernye mocsár vidékéről, a Bereg megyei Nagydobronyból közölt adatot arról, hogy a lányok nagy-pénteken jártak ki a Latorca holtágaiba *fuázni*, azaz vadkacsatojást

⁶⁹ Balassa Iván 1975: 55–56.

⁷⁰ Lovassy Sándor 1931: 37, 40.

⁷¹ Farkas József 1988: 26.

⁷² Farkas József 1982: 160–161.

szedni (a *fú* ‘vadvacska’, a *fútozás* ‘vadvacsatozás’⁷³), s ezt festették meg húsvéti tojásnak. A tojásgyűjtés alkalomhoz kötődése és az „amelyik leány szed fútozást nagypénteken, az abban az évben férjhez megy” jósló/jövő-befolyásoló szentencia azt sejteti, hogy bár sokan, de külön-külön viszonylag szerény mennyiséget szedtek össze a vadmadár-tojásból.⁷⁴ Gunda Béla Szernye mocsár körüli falvakban gyűjtött adatai szerint valóban a nagypéntek volt a vacsatozás gyűjtésének szokásos ideje ezen a tájon. Bár a felesleget – írja Gunda – a munkácsi piacra vitték, hogy a szegény asszony lisztet vásárolhasson az árán, egy-egy nő vagy férfi – nem csónaknyi! – mindössze 100–150 tojást tudott hazavinni a tarisznyájában. A Kiss Lajos gyűjtötte rétközi adatokból⁷⁵ viszont azt emelte ki Gunda, hogy „kosár- és csónakszámra gyűjtötték” a különböző vízimadarak tojását, s egy csónokban 500–600 darabot is megszámoztak. Gundának szintén személyesen gyűjtött adata szerint a Békésszentandrás és Öcsöd vízényős legelőjén az 1920-as években a tanyasi lakosság „nagy számban szedte össze tavasszal a bíbic- és vadvacsatozásokat. Férfiak, nők lábolták a vizet és kosárban gyűjtötték a zsákmányt”.⁷⁶ Csath András, Békés megye régi madárvilágát jellemezve, az 1860–1870-es évekre visszaemlékező vésztői öregek szavait úgy idézte, hogy használta ugyan az általánosítás közkeletű stiláris fordulatát („A szárcsa, bíbictojást csónak számra szedték”), egyszersmind azonban egy konkrét adalékkal kétségessé is tette ennek az általánosításnak a feltétlen megbízhatóságát: „1860-ban olyan suttyógyerek voltam, húsvétra 95 vadlibatozást küldtem haza.”⁷⁷ Az a kisbalatoni halász, akinek a szavait Csordás János közvetítette, a kivételesen nagy (a meghökkenés szándékával alighanem el is túlzott) mennyiség *egyszeri* előfordulását hangsúlyozta: „Egyszer úgy összegyűlt a vadtozás, hogy kétezer darab volt belőle”.⁷⁸ A pásztorok – egyébként rendszeres – tojásgyűjtéséről szólva pedig, bár „soknak” tartják a mennyiséget, csupán kosarat, tarisznyát, süveget, szűrűjart szoktak emlegetni az etnográfusok és a néprajzi gyűjtők.⁷⁹

⁷³ Vö.: ÚMTSz 2: 328, 530, 544.

⁷⁴ Beke Ödön 1939: 238.

⁷⁵ Kiss Lajos 1922: 218, Kiss Lajos 1961: passim.

⁷⁶ Gunda Béla 1975: 169–172.

⁷⁷ Csath András 1938: 11.

⁷⁸ Csordás János 1964: 649.

⁷⁹ Ecsedi István 1933: 134, Hortobágy; Tálasi István 1936: 26, Kiskunság; Takáts

Nemcsak a „csónaknyihoz” képest sokkalta kevesebb és a lecsapolások után valóban csökkenő lehetőséggel arányos mennyiség a figyelemre méltó ezekben az utóbbi közlésekben, hanem a tojásgyűjtés alkalmisága, sőt dátumhoz kapcsolása is. Bár a nagypéntek, húsvét, lévén változó időpontú ünnepek, alig jelent többet, mintha március végét – április elejét emlegetnék a tojásgyűjtés (időjárástól nyilván valamelyest befolyásolt) néhány hetes időszakaként, az évi *egyszeri* alkalom mégis sokat mondó. Arról árulkodik, hogy a sztereotip módon kifejezett hatalmas mennyiségek, ha reálishan elfogadható mértékűre szállítjuk le, akkor is, alighanem csak a rétész-pákász specialistákra vonatkoztathatóak. Ők voltak azok, akik az „elveszünk a természettől, amit felkínál, ha nem vesszük el, úgyis senkié” tartalmú zsákmányoló-mentalitást vallva, eleve nagyobb mennyiséget akartak és tudtak is gyűjteni, mint amennyi a saját szükségletük volt. Nem a „felesleget” vitték tehát piacra, hanem a madártojást is ugyanolyan eladható vagy mezőgazdasági termékre cserélhető árucikknek tekintették, mint a halat, a csíkot, a gyógynövényt vagy a kalap mellé tűzhető szép madártollat.⁸⁰ Ezért van, hogy a városlakók – például a szegediek – konyháján a pákásztól, víziembertől vásárolt *különlegességként* csak alkalmilag jelent meg a madártojás. A zöldfejű kacska tojásával az ünnepi (nyilván a húsvéti) kalácsot ízesítették a gazdaasszonyok, a szárcsa, a dárévöcsök tojásával levestésztát gyúrtak, a bíbictojást rántottaként kedvelték – különösen azok a férfiak, akik hittek benne, hogy fokozza a férfierőt.⁸¹

Azokat, akik nem voltak ilyen értelemben „specialisták”, mégis piacra vitték, nem csupán maguk fogyasztották el vagy használták fel néhány nap alatt a saját háztartásukban a több-kevesebb vízimadártojást, rendszerint „szegényemberként” – ha ennél konkrétabban: a természettel a parasztnál harmonikusabb viszonyban létező „tanyasi szegényként”, illetve „szegény pásztorgyerekként” – szokták emlegetni az etnográfusok. Bármennyire felületesnek tűnjék is a vagyoni-társadalmi állapot ilyen meghatározása, az elemi szintű megélhe-

Gyula 1985: 221, Nagyberek; Takács Lajos 1978: 54–55, Kis-Balaton; Timaffy László 1980: 35, Szigetköz.

⁸⁰ A pákászok tojásgyűjtésére – az idézettekén túl – lásd még: Havas Sándor 1858: 288, Sárrét; Ballagi Aladár 1891: 420, Sárrét; Pálóczi Horváth Lajos 1986: 268, Szernye-mocsár; Végh Antal 1979: 42, Ecsedi-láp, Kocsord.

⁸¹ Lakatos Károly 1912: 30–31; Bálint Sándor 1976: 364, 378.

tés szolgálatába állított folytonos keresés, szerzés, ügyeskedés, mint mentalitás meghatározó tényező, eléggé pontosan kifejeződik benne. A nehezen definiálható „szegényemberi mentalitás” ugyanis a „legalább egyszer jóllakni” elementáris vágyát is, az „ami nem kerül pénzbe, de haszonra való, meg kell ragadni” minden napra érvényes parancsát is, a „ha valami pénzzé tehető, mert vannak ‘gazdagok’, akiket semmit érő holmival is rá lehet szedni a piacon, azt, ha jól jönne is a saját háztartásban, kötelező piacra vinni” kényszer motíválta ügyeskedést is magában foglalta.

Ez a szegényemberi mentalitás jelenti a kulcsot:

- a szabadban, a legegyszerűbb sütő-főző eljárásokkal sebtében elkészített tojásételeket, például a puszta földön, kövön megsütött tojáslepényt, a sárral beburkolt és egészben parázson sült tojást, bográcsban sült rántottát,⁸²

- az egyszeri, néhány napig tartó, tojásételekben dúskálást és konyhában való sütést-főzést,⁸³

- az egyetlen lehetséges tartalékolást: a szárasztésztagyúrást,⁸⁴ valamint

- a városi piac alkalmi ellátását⁸⁵ *egyaránt* emlegető, egymásnak látszólag ellentmondó közlések társadalmi érvényességének valószínűsítéséhez.

Az ugyan felettébb kétséges, hogy az ármentesítések után visszamaradt holtágakon, vízállásokon mégiscsak gyűjthető, a korábbiakhoz képest persze igen szerény mennyiségű vadmadártojás szegényemberi hasznosításának ezekkel a módzataival szabad-e a „régii vizes világot”

⁸² Tömörkény István 1963: 425–436, Szeged környéke; Ecsedi István 1933: 134, Hortobágy; Tálasi István 1936: 26, Kiskunság; Morvay Péter 1940: 133, Ecsedi-láp vidéke; Balassa Iván 1975: 56, Bodroglak; T. Bereczki Ibolya 1982: 180, Csépa; Barna Gábor 1981: 471, Berettyóújfalú; Gunda Béla 1956: 36, Ormánság; Takáts Gyula 1985: 221, Nagyberek; Takács Lajos 1978: 54–55, Kis-Balaton; Lábadi Károly 1987: 83–84, Kopács.

⁸³ Farkas József 1982: 160–162, Ecsedi-láp vidéke.

⁸⁴ Gunda Béla 1975: 171–172, Békésszentandrás-Öcsöd tanyavilága; Tálasi István 1977: 161, Kiskunság; Kádár Lajos 1959: 35–36, Tiszakécske környéke; T. Bereczki Ibolya 1982b: 180, Csépa; Szarvas Erzsébet 1987: 185, Bokros; Szigeti György 1971: 506, Tápé; Solymos Ede 1984a: 511, Kecel; Bódi Erzsébet 1992: 478, Biharnagybajom; Bellon Tibor 1989: 26, Latorca mente.

⁸⁵ Gunda Béla 1975: 169, Szernye-mocsár vidéke; Tálasi István 1977: 161, Kiskunság; Timaffy László 1980: 35, Szigetköz.

(általában) szemléltetnünk: módszertani szempontból indokolt-e a 20. századi gyakorlat visszavetítése a rég-múltba. Az azonban nem lehet kétséges, hogy a szegényemberi gyakorlat – sem a régmúltban, sem a jelenben-félmúltban – *nem általánosítható* a paraszti társadalom egészére. Nem etnográfus, hanem a parasztíró Kádár Lajos fogalmazta meg, hogy miért is indokolt az óvatosság az amúgy parasztos életvitelű agrárszegénység és a parasztság azonosításakor: „A rétségnek, Tiszának réges-rég megvoltak a maga íratlan törvényei. A madártojás, a vízhozta faféle csakis a zsellért illette. [...] A gazda házánál nem gyúrhattak madártojással tarhonyát. Ha ezt mégis megcsinálták? Szóra tették, hogy már a szegénytől azt is sajnálja a gazdag, amit az Isten adott neki.”⁸⁶

1996/1997

⁸⁶ Kádár Lajos 1959: 192–193.

SZEMPONTOK A „RÉGI VIZES VILÁG” MELLÉKES HASZONVÉTELEINEK NÉPRAJZI VIZSGÁLATÁHOZ – A TEKNŐSBÉKA ÉS A KECSKEBÉKA

1. Tudománytörténeti szándékú dolgozatot is megérdemelne egy paradoxon alaposabb elemzése! A magyar etnográfia folyamatosan jellemző volt ugyan akképpen tekinteni az ármentesítések előtti „régi vízi világot” megidőző narratívákra is, a régies gyakorlatot ideig-óráig még éltető pákász-, halász-, pásztor-ivadékokra is, mint az „árvízjárta rétség terített asztalként állt eleink rendelkezésére, s a lehetőségeket ki is használta mindenki” cáfolhatatlanul igaznak vélt szólamot igazoló archaikus adalékok felettébb gazdag tárházára, *ennek ellenére* máig feltűnően kevés az egyébként alaposan tanulmányozott halászat-csikászat mellett – úgymond – „igen sokféle” vízi/víz közeli haszonvételtől tanúskodó szórványadatokat forráskritikai szemlélettel egybegyűjtő tanulmány – vagyis hitelesnek elfogadható kutatási eredmény.¹ Ez alkalommal azonban csak a magyar etnográfia ebben a paradoxonban is megmutatkozó régi adósságai egyikének ismételt tudatosítására van lehetőségem. Hiszen a terjedelmi korlátok között feszengve csupán arra vállalkozhatok, hogy a halászhoz-csikáshoz képest „mellékes” haszonvételek közül a teknősbéka és a kecskebéka fogásáról és hasznosításáról tudósító archivális és recens adatokat elsődlegesen értelmezve az elmúlt századokban jellemző volt sokkalta nagyobb jelentőséget és a jelentőség-csökkenést dokumentáljam, így módon az eljövendő történeti-néprajzi kutatásokat orientáló néhány szempontot fogalmazzak meg.

¹ Lásd például a mocsarak felkínálta javak gyűjtögetéséről Gunda Béla 1975; a rákászatról: Herman Ottó 1887: 398–400; Ecsedi István 1934: 235–237; Takács Lajos 1978; Viga Gyula 1994: 183–190; a pióca/nadály fogásáról és gyógyászati jelentőségéről: Ecsedi István 1934: 246–247, Grynaeus Tamás 1962; a harmatkásáról: Balassa Iván 1991; a gyékény gyökértörzsének, a sulyomnak és a vízimárdártojásnak táplálkozási célú hasznosításáról: Szilágyi Miklós 1997a. Monografikus vizsgálatot pótló lexikonszócikkek a vizek mellékes haszonvételeitől: Gunda Béla 1977c; 1977d; 1977e; 1979a; 1979b; 1980a; 1980b; 1982a; 1982b.

2. Gunda Béla arra következtetett a szórványos és kétes hitelű recens adatokból, hogy a *mocsári teknősbékát* (*Emys orbicularis*) „helyenként (Szernye-mocsár, Nagykunság) a parasztság még a századforduló idején fogyasztotta.”² A döntően a 18–20. századra vonatkozó publikált adatokból azonban csak az derül ki egyértelműen, hogy (ha akadtak is olyanok a parasztok között, akik kíváncsiságból vagy az éhségtől hajtva olykor-olykor megkóstolták), a paraszti rendhez tartozók a földesúri akaratnak engedelmességgel vagy a piaci igények kínálta lehetőségét kihasználva inkább *rákényszerültek* a teknősbéka alkalmi fogására – azért, mert az „úri konyhát” ezzel a termékkel is el kellett látniuk.

Ecsedi István – azon túl, hogy természetesen tudott róla: „a teknősbékát ma is eszik a vendéglőkben” – csak egy, a teknősbékát élvezettel fogyasztó hajdani daruvadással/juhással, illetve az ilyen étket a világháború idején Volhinában (egy horvát katona társaságában) megkedvelő személlyel találkozott, okkal-joggal jelentette ki tehát, hogy „a magyar nép a békát sohasem ette, sőt utálta”. Viszont igen sok, a bihari falvakra (jórészt a Sárrét vidékére) vonatkozó 18. századi adatot közölt a földesúr számára megvásárolt vagy a falvak előjárósága által kötelezően beszolgáltatott teknősbékák évi mennyiségéről.³ Ecsedi közléséből nemcsak azt (az egyébként gyakran idézett) adatot érdemes kiemelni, hogy 1777-ben a derecskei Eszterházy uradalom 16 településéről összesen 1700 darab teknősbékát szállítottak Kismartonba, illetve Eszterházára (és más években is egy-egy faluból 100–200 darabot), mert „a hercegi család nagyon szerette a teknősbékát”. Sokkal inkább elgondolkodtató, hogy:

– Vajon miért köteleztek földesuraik több bihari települést „békás tó” létesítésére és annak folyamatos karbantartására?

– Ezek a tavak csak átmeneti tároló helyek vagy *továbbtenyésztésre* alkalmas vízállások is voltak? – Mert az ilyen tavakból való teknősbéka-kifogásért kifizetett „munkabér” és az egy békás tavat fenntartó konyári lakos magánszemélynek a „tenyésztésért” kifizetett vételár az utóbbit látszik bizonyítani!

– Vajon miért fizettek a (korabeli árviszonyokhoz képest) viszonylag *magas* árat az uradalom tisztségviselői, illetve (olykor) a szolgálta-

² Gunda Béla 1982a: 235.

³ Ecsedi István 1934: 238–242.

tásra kötelezett falvak előljáróságai a hercegi család számára beszerzett teknősbékákért?

– Miért lehetett szükség a lápos-mocsaras helyekben igencsak bővelkedő Sárrét-vidéken arra, hogy esetenként Bereg vármegyéből szerezzék be a teknősbékákat, ha a hercegi család igényét folyamatosan ki akarták elégíteni?

Ezekre a kérdésekre csak az lehet a valószínűsítő válaszom, hogy a teknősbéka *mégsem lehetett* a lápos-mocsaras vidékek olyan érték-telen-haszontalan „mellékterméke”, amely (a legcsekélyebb munkaráfordítás nélkül is) nap mint nap felkínálkozott az ott élőknek. Azaz: nem lehet maradéktalanul igaz az a feltételezés, hogy a halászat-vadászat mesterfogásait ismerőknek jóformán „dolgozniuk” sem kellett a teknősbékaszákmány érdekében. Egyrészt: aligha lehetett olyan hatalmas mennyiségben bármikor és bárhol feltalálni ezt az uraság által igényelt állatfajt, ha békás tavakra volt szükség, ahol az „úri konyha” folyamatos ellátása érdekében tartalékolni, részben „továbbtenyészteni” lehetett azokat, melyeket a fogás „főidényében” (azaz tavasszal) meg tudtak szerezni a rétséget kiválóan ismerő pákászok. Másrészt: a zsákmányul ejtés sem lehetett túl egyszerű, a halászattal szükség-szerűen egybekapcsolódó munkaművelet, s ez indokolhatta a relatíve magas vételárat. (A fogási nehézségeket látszik egyébként igazolni a Györffy István által „koronatanúként” idézett Birtalan Szilágyi János 1827. évi Sárrét-leírása: „[...] ez a szárazon egy tehetetlen lomha állat, a lakó vizében pedig nincs nála virgoncabb. Halászatját próbáltam, veszekedtünk vele tovább egy óránál, mint már úgy is fogollyal, míg a vészből kezünkre tudtuk keríteni.”⁴)

Az archivális forrásokból származó további (és az alkalmilag fel-felbukkanó recens) adatok különösen indokolttá teszik a fenti kérdéseimet és a rájuk adható valószínűsítő választ! Györffy István, a nagykunsági pákászokról szólva, nem a paraszti fogyasztásból – az önellátás igényéből –, hanem abból indult ki, hogy a „régii úri házaink asztaláról, ha nagy kanállal ettek, nem igen hiányzott a tekenősbéka”, melyet „a pákászok békászattal foglalkozó felekezete teremtett elő a réten”.⁵ Mivel a Nagykunság lakossága nem volt

⁴ Györffy István 1984: 35. A teknősbéka fogására ez esetben az állóvizek jellegzetes halfogó rekesztéke, a *vejsze* ~ *vész* szolgált (vö. Szilágyi Miklós 2008a: 199–200).

⁵ Györffy István 1984: 35.

úrbéres jogállású, Györffy csak mellékesen említette meg a kötelező teknősbéka-beszolgáltatást: 1792-ben Cséfa árendájában 800 forintot adtak és 100 pár teknősbékát szállítottak a (füzes)gyarmatiak Törökszentmiklóstra Almássy Pálnak. Azt viszont visszatérően részletezte, hogy ha „bíró uram vagy valamely deputátusok a város ügyében Budán vagy egyebütt fáradoztak, nem mulasztották el egy-néhány tekenősbékával kedveskedni”. Többek között – ez a példája a legrészletesebben felidézett – „a karcagi templom építésében elkövetett szabálytalanságot” a város előljárói 1744-ben Bécsben „egy szekér tekenős békával igazították helyre.”⁶

Szűcs Sándor (részben megismételve Ecsedi és Györffy fentebb idézett adatait) szintén azt hangsúlyozta, hogy „úri házaknál nagyon kedvelték a finomhúsú teknősbékát. Nagy moslékos dézsába tették és úgy hizlalták meg”⁷ – azt viszont homályban hagyta, hogy ez a „hizlalási” mód a Sárrét vidéki „úri házakra” volt-e jellemző, más helyütt ugyanis kijelentette, hogy a teknősbékát „a sárrétiak sohasem ették”.⁸ A Sárrét-közei Érmelléken szintén úgy értesült Számadó Ernő (nem derül ki: milyen forrásból), hogy a teknősbéka „jobbára csak a régi úri családok asztalán volt ingyenc étel.”⁹ A karcagi népi táplálkozás legfőbb jellemzőit az 1950-es években összefoglaló Fazekas Mihály ilyen kutatástörténeti előzmények után aligha rögzíthetett volna mást, minthogy a teknősbékából „hírmondó is alig akad” (ti. a karcagi „nép” körében). Viszont (miután – némiképp legendásítva – megismételte a karcagi templomépítéssel kapcsolatos teknősbéka-ajándékról szóló Györffy-adatot) a legelemibb bizonyítékok híján ugyan, mégis valószínűsítette: „akkoriban [vagyis a 18. században] hétköznapi eledel lehetett, de hamar kiszorult a népi konyháról és a főúri asztalok vendégei csemegézték.”¹⁰

Néhány Békés megyei, a Harruckern-uradalomhoz tartozó kontraktalista jogállású település (például Békés és Füzesgyarmat) 18. században szokásos konyhai termék-szolgáltatásai között is fel-

⁶ Györffy István 1984: 43–44, 79–91 (ez utóbbi „A karcagi templomépítés” fejezet, mely részletezi, hogy miként osztogatták szét azok között, akiktől segítséget-támogatást reméltek, a Bécsbe vitt 112 teknősbékát).

⁷ Szűcs Sándor 1992:113–114 és Szűcs Sándor 2003: 42.

⁸ Szűcs Sándor 1977: 69.

⁹ Számadó Ernő 1976: 88.

¹⁰ Fazekas Mihály 1994: 30.

feltűnik a hal és a csík mellett a teknősbéka, melyet tavaszonként az uradalmi központban, Gyulán lévő „békás tóba” kellett beszállítaniuk a közösségeknek – rendszerint 250–300 darabot (vagy párat?). Vagy pedig – s ez a nem túl könnyű megszerezhetőséget bizonyítja! – azt foglalták bele a szerződésbe, hogy mekkora összeget kell fizetnie a közösségnek egy-egy darab megváltásaként, ha nem tudnak „in natura” megadni a kívánt teknősbéka-mennyiséget.¹¹

A Mária Terézia-féle úrbérrendezést megelőző vizsgálat Szabolcs megyei paraszti vallomásai arra is következtetni engednek, hogy – az úri konyha szükségletének kielégítésén túl – egy-egy falu jobbágypiaci igényt is ki tudtak elégíteni teknősbékából: helyben vásárolták meg tőlük a „felső magyarországi vármegyéből” érkező kupeczek.¹² A 18. században sejtethetően jelentős lehetett, ha nincsenek is adataink e „kupeczek” kapcsolatrendszeréről, a teknősbéka piaci forgalma, ha Bél Mátyás értesülése szerint oly nagy mennyiségben fogták a mocsarakban és a melegebb vizekben, hogy „esz-tendőnként sok ezret visznek ki Bécsbe.”¹³ A 19. század végén – 20. század elején viszont már nem tartották számon a szabolcsiak eladható terméként. Kiss Lajos több nyírségi faluban azt rögzítette, hogy a vizekben van teknősbéka, de nem fogják (pontosabban: volt, de nem fogták, hiszen a két világháború közötti gyűjtés évtizedekkel korábbi állapotokat tükröz).¹⁴ Babus Jolánnak a viszonylag közeli – azaz Bereg megyei – Lónya vízi életéről szóló monográfiája szintén arról tudósít, hogy „ezen a vidéken nem ették”, csak az emberi és állati gyógyászatban volt némi szerepe a mocsarakban fogható teknősöknek: a „teknősbékahéjjal” az ember fájós torkát vagy a tehén megdagadt tőgyét „kenték meg”, elevenen pedig a sertés moslékjába tették a sertésvész elleni védekezésül.¹⁵

A Bodrogekölzből szintén 18. századi adatot idézett Balassa Iván a földesúrnak beszolgáltatandó teknősbékáról: 1772-ben minden cigándi lakos egy puttony csikkal és egy pár teknősbékával tartozott „Szent Mihály adójaként” Sennyey Imrének. Egyébként pedig úgy

¹¹ Szilágyi Miklós 1983: 297–298; Szilágyi Miklós 2002: 94–97.

¹² Takács Péter 1991: 74, 77–78; Bellon Tibor 2003: 68 (további irodalommal).

¹³ Bél Mátyás 1984: 371.

¹⁴ Kiss Lajos 1958: 208, Nyírkárász; 209, Gyulaháza; 215, Berkesz; 216, Nyírlugos; 217, Ófehértó; 227, Balkány; 228, Biri; 230, Oros.

¹⁵ Babus Jolán 1959: 10.

tapasztalta Balassa is, hogy csak „a nagyapai elbeszélésekből maradt fenn valami a teknősbékáról” – ilyen (a paraszti fogyasztást csak komoly fenntartással igazoló) nagyapai emléktöredék lehet az is, hogy a kisebb teknősöket a ház körül nevelték, „s mikor már jó nagyra nőttek, ölték le s ették meg.”¹⁶

A Kiskunság monográfiája, Tálasi István – amellet, hogy határozottan kijelenti: „se paraszt, se pásztor nem ette volna meg” – csupán általánosítva tudósított róla, hogy a korábbi századokból többször említik a teknősbékát „mint tiszteleti ajándékot méltóságoknak.”¹⁷ A kalocsai érseki uradalomhoz tartozó Duna–Tisza-közi falvak és mezővárosok jobbágylakossága 18-19. századi gazdálkodási lehetőségeit hűen tükröző, Bárh János által felkutatott és közzétett kontraktusok között vannak olyan bérleti szerződések,

– amelyek (néhány más haszonvétel mellett) a teknősbékafogásra sem vonatkoznak: vagy azt rögzítették, hogy a fogás jogát magának tartja fenn az uradalom, vagy azt, hogy a békászásra külön alkut kell kötni;¹⁸

– amelyben valamely pusztáért fizetendő éves árenda összege mellett a teknősbéka-szolgáltatás kötelezettségét is kikötötték;¹⁹

– és olyan is (1827-ből), mely „minden Mocsárookban, Tavakban, Őrjegekben a Tekenős Béka fogás” lehetőségét biztosítja négy keceli lakos számára, s ezért 40 pár teknősbékát kellett az áldozó csütörtököt követő hétfőn a hajósi kasznárságra beszolgáltatniuk.²⁰

Solymos Ede is az érseki uradalom szerződéseivel tudta igazolni, hogy a teknősbéka „egykor” (és 19–20. századi szakácskönyvekben előforduló receptek bizonyága szerint szinte a közelmúltig) „különös ingyencségnek” számított.²¹

A „szegedi nagytáj” monográfiája, Bárh Sándor előbb egy 1726. évi, teknősbéka vásárlást megemlítő tanácsjegyzőkönyvi említéshez kapcsolja hozzá, hogy a tanács „szívesen küldte pozsonyi és bécsi uraknak”, a város ügyeinek kedvezőbb intézése reményében, ezt

¹⁶ Balassa Iván 1975: 45.

¹⁷ Tálasi István 1977: 162.

¹⁸ Bárh János 1997: 169–174, Dunapataj, 1752, 1770; 174–175, Akasztó, 1761; 181, Fajsz, 1770; 187, Kalocsa, 1770.

¹⁹ Bárh János 1997:195, fajszi lakos Kass pusztára, 1776.

²⁰ Bárh János 1997: 249.

²¹ Solymos Ede 2007: 134.

a mocsári terméket, majd arról értesít, hogy 1827. évi piaci helypénz-tarifák között is felbukkan: „Egy zsák Teknős békától, mely árulásra kitétetik Váltó Tzédulában 3 kr.” Általánosító megállapítása azonban függetlennek látszik ezektől az adalékoktól – mintha a helyi történeti emlékezetben gyökerezne. Eszerint: a pákászok feladata volt a teknősbéka fogás; nincs nyoma, hogy „népünk” ette volna, az „úri rendnek” viszont kedvenc eledele volt, s ezért „vendégfogadókban, úri háztartásokban moslékon, savón hizlalták a teknősbékát”.²²

A Duna mentéről és a Dunántúlról feltűnően ritkán emlegetik a teknősbéka fogását és fogyasztását – az említések vagy az egyházi, illetve főúri rendhez tartozók körében a 18. században jellemző volt kedveltségét sejtetik (Balatonmellék),²³ vagy egykori piaci árusítására utalnak (Győr – Szigetköz),²⁴ vagy a „népi” teknősbéka-fogyasztás határozott tagadását fogalmazzák meg.²⁵

A teknősbéka-fogyasztás 20. századi „utóéletére” vannak ugyan bizonyítékok:

- olykor etnográfus szerzők is emlegetik, hogy szerepelt a teknősbéka az exkluzív vendéglők étlapján, s egy-egy budapesti vendéglőnek távoli vidékekről is voltak beszállítói,²⁶

- ha nem is gyakran, de a 20. század második felében kiadott speciális szakácskönyvekben is fel-feltűnik teknősbékából készült étel-féle receptje.²⁷

Ennek ellenére nincsenek érdemleges adataink fogásának (a halászattal lényegileg megegyező vagy attól különböző?) módszereiről. Ami annak a közvetett bizonyítékaként értelmezhető, hogy a teknősbéka fogás a 20. század közepére – második felére annyira a vízi haszonvételek perifériájára sodródott, hogy a legkörültekintőbb etnográfusok is figyelmen kívül hagyhatónak ítélték a recens gyakorlat vizsgálatát – Solymos Ede, a dunai halászat monográfusa például csak a gyöngyház gombok készítésére alkalmas „békateknő”

²² Bálint Sándor 1977: 156.

²³ Vajkai Aurél 1964: 62.

²⁴ Timaffy László 1980: 34.

²⁵ Bödei János 1943: 89.

²⁶ Ecsedi István 1934: 244; Tálasi István 1977: 162; Solymos Ede 2007: 134.

²⁷ Tolnai Kálmán 1983: 371–372. Más szakácskönyvet idéz: Solymos Ede 2007: 134.

(mint halászati melléktermék) hasznosítását tartotta érdemesnek regisztrálni.²⁸

3. A *katona- vagy kecskebéka* (*Rana esculenta*) hátsó combjának a paraszti konyhán való hasznosítása – Gunda Béla általánosítása szerint²⁹ – „helyenként a Tiszántúlon ismert. Valószínű, hogy itt sem régi, mert a 18-19. századi irodalom nem tud róla.”

Ez az általánosítás (melyhez hozzá kell tennem: archivális forrásból származó adat sincs 18–19. századi fogyasztásáról; nem tartozott az úrbéres szolgálmányok közé) alighanem csak Ecsedi Istvánnak a Tiszántúlra–Közép-Tisza vidékére vonatkozó, közelebbről nem lokalizált adatközlésén alapszik,³⁰ nem kellően megalapozott. Ecsedi közlése szerint a halászok *versével* és *merettyűvel*,³¹ a békászok vízben lebegtetett horoggal, illetve egy hosszú rúdra szerelt, hegyes-éles szögekkel kivert deszkadarabbal, a csintalankodó gyermekek pedig kákából sebtében megkötött szák formájú *békamerettyűvel* szokták fogni a kecskebékát. Arról viszont nem nyilatkozik egyértelműen Ecsedi István, hogy az így megszerzett zsákmányt (pontosabban a békának csak a hátsó combrészt, melyet a parton le szokott metszeni a békafogó, a többi részét pedig visszadobja) ki-ki maga konyháján használta-e fel, vagy piaci értékesítésre szánta! A sajtóhíradásra és személyes kiegészítő információgyűjtésre hivatkozva bemutatott szentesi 1933. őszi Katholikus Kör-i bankett, amikor „500 kecskebékát fogyasztottak el a Kör ínyenc tagjai” (egy vacsorázó átlag 12 pár rántott békacombot evett meg), önmagában, de még Ecsedi kiegészítő információjával („Szentesen a békát 35 éve eszik, minden évben egyszer nagy vacsorát rendeznek”) együtt sem bizonyíthatja a békacomb (akárcsak szentesi) *paraszti* fogyasztását.

A későbbi gyűjtések pedig eléggé ellentmondóak abban a kérdésben, hogy a tiszántúliak – Tisza-mellékiek vajon ették-e a békát vagy csupán „esetleg lehetséges” piaci termékként tartották számon. Bellon Tibor szerint a Tisza mentén – amellett, hogy jó áron el lehe-

²⁸ Solymos Ede 2005: 274.

²⁹ Gunda Béla 1977c: 239.

³⁰ Ecsedi István 1934: 242–245.

³¹ A *verse* – mint vesszőből vagy hálóból kötött rekesztő halászati eszköz – a *varsa* szinonimája, a *merettyű* a horgászok merítő *szákjával* azonos emelőháló-féle, vö.: Ecsedi István 1934: 147–157, 185–189.

tett adni – „a parasztok is fogyasztották” a kirántott békacombot.³² Fazekas Mihály *Karcag népi táplálkozása* kapcsán említette meg a *katonabéka* csirkehúshoz hasonló ízű combjának (talán nem általános, inkább kuriózum jellegű?) helyi kedveltségét.³³ Tálasi István *Kiskunság-monográfiájában*³⁴ és a Szeged közeli Tápé „népi táplálkozásáról” írt dolgozatban³⁵ viszont csak a városiaknak eladható termékként tűnik fel a kecskebéka (Tápén: *kecsmeg*).

Én magam is kizárólag lekicsinylő-lesajnáló halászvéleményeket hallottam a tiszai halászati gyűjtéseim során a békafogásról, bár azt gyakorta emlegették informátoraim, hogy Egerben jó piaca lenne a békacombnak. Az Eger-vidéki békászok olykor meg is jelentek és eredményesen munkálkodtak Tiszafüred környékén. A sült vagy kirántott békacomb alkalmi és akaratlan evéséről viszont csupán szarkasztikus élményelbeszélést őrzök gyermekkoromból: abban a meggyőződésben kóstolta meg Egerben egy vendégként ott tartózkodó füredi ember, hogy „csibehúst” eszik (ezen a néven kínálták neki az egriek), ám amikor megtudta, mivel etették meg, nagy öklendezések közepette látta viszont ezt a nemszeretem étket.

Papp József szintén azt rögzítette, hogy a Tisza-mellék falvainak és a Hortobágnak a vizeit bérlő csegei és más helybeli halászok rendszerint Eger környékéről érkezett „békás embereknek” adtak engedélyt békafogásra. Bár akadt helybeli is, aki „szedte a békát” eladásra, a hivatásos halászok, ha megpróbálkoztak ilyen „mesterséggel”, szerintük „annyira gusztustalan volt”, hogy rövidesen abba hagyták.³⁶

Az egri (és gyöngyösi) piacok Maklárról, Andornaktályáról, illetve Visontáról érkezett békacomb-árusait valóban emlegeti a palócok táplálkozását monografikus igénnyel vizsgáló Schwalm Edit.³⁷ Sőt: az idegenforgalmi célú mai városismertető szerint „ötven-száz éve is a békacomb hazája volt” Eger városa – vesszőkosarakban, má-

³² Bellon Tibor 2003: 68.

³³ Fazekas Mihály 1994: 30.

³⁴ Tálasi István 1977: 162.

³⁵ Szigeti György 1971: 506.

³⁶ Papp József 1992: 46, Tiszacsege; Papp József 1997: 123, Tiszabábolna; Papp József 1998: 57, Hortobágy.

³⁷ Schwalm Edit 1989: 446.

zsaszámra árulták a mai Dobó tér melletti piacon.³⁸ A recens adatok azonban Egernél (és Gyöngyösnél) lényegesen nagyobb kedveltségi körzetről árulkodnak a palóc vidéken! Fél Edit Örhalom szálláskert-beli életéről írva közölt adatot az égetett cserépből való *krumplisütő*-ről, melyben – krumpli mellett – halat, verebet és békát is sütöttek.³⁹ Bódi Erzsébet pedig Gömörből, a Felső-Garam-menti mocsarak vidékéről mutatta be a *béka fogdosás* gyakorlatát és a békacomb három féle elkészítési módját.⁴⁰ Ezek a palócok lakta nagytájra vonatkozó régebbi és újabb közlések hangsúlyosan *paraszti* étkezési gyakorlatra vonatkoznak, bizonyosan függetlenek tehát a békacomb feltűnően változatos és vendéglátóiparban napjainkig szokásos, illetve az exkluzív szakácskönyvekben tükröződő elkészítési módoktól.⁴¹

4. A teknősbéka és kecskebéka fogását és táplálkozási célú hasznosítását igazoló archivális és recens adatok bizonyosan gyarapíthatók lennének, ha a legkézenfekvőbb tanulmányokon–közleményeken túl *minden* elvileg lehetséges publikált és kéziratot forrást tüzetesen áttekintենék. Ez a vázlatos szemle is megenged azonban néhány, a „mellékes vízi haszonvételek” egykori jelentőségét és az ármentesítések utáni jelentőség-vesztést az eddigi valószínűsítések-től valamelyest eltávolító következtetést:

– Feltűnő, hogy a teknősbéka-beszolgáltatás jobbágyi kötelezettségéről, illetve a hatalmasságok kegyének megnyerését célzó ajánlódásáról informáló 18. századi adalékokban mennyire gyakran bukkan fel a nehezen megszerezhetőség (más vidékről vásárolják meg, hogy kötelezettségüket teljesíthessék; vállalják a pénzen való megváltást). Ebből pedig csak az következhet, hogy az ármentesítések előtt tömegesebben fordult ugyan elő ez a vízi állat, de „akkor” sem volt „értéktelen melléktermék”. Vagyis: bizonyosan nem a „régii vizes világ” felszámolódása hatására vált „konyhai különlegességgé”. Viszont: mivel sem kecskebéka-beszolgáltatásról, sem a piaci forgalmazásáról nincsenek 18–19. századi adatok, csupán bizonytalanul következtethetünk rá, hogy alkalmasint a kecskebéka ármentesítések utáni relatíve ritkábbá válása irányította rá mind fokozottabban erre a „termékre” a potenciális fogyasztók figyelmét. Vagyis a recens

³⁸ Lásd: [www.hevestour.hu/hu-user-kat-inyenc-bekacomb.php+\"békacomb\"&cd=125](http://www.hevestour.hu/hu-user-kat-inyenc-bekacomb.php+\)

³⁹ Fél Edit 1938: 81–82.

⁴⁰ Bódi Erzsébet 1999: 248.

⁴¹ Tolnay Kálmán 1960: 167–169; Tolnay Kálmán 1983: 361–363.

gyűjtések nem feltétlenül a táplálékként való hasznosítás jelentőségének *csökkenését* regisztrálták!

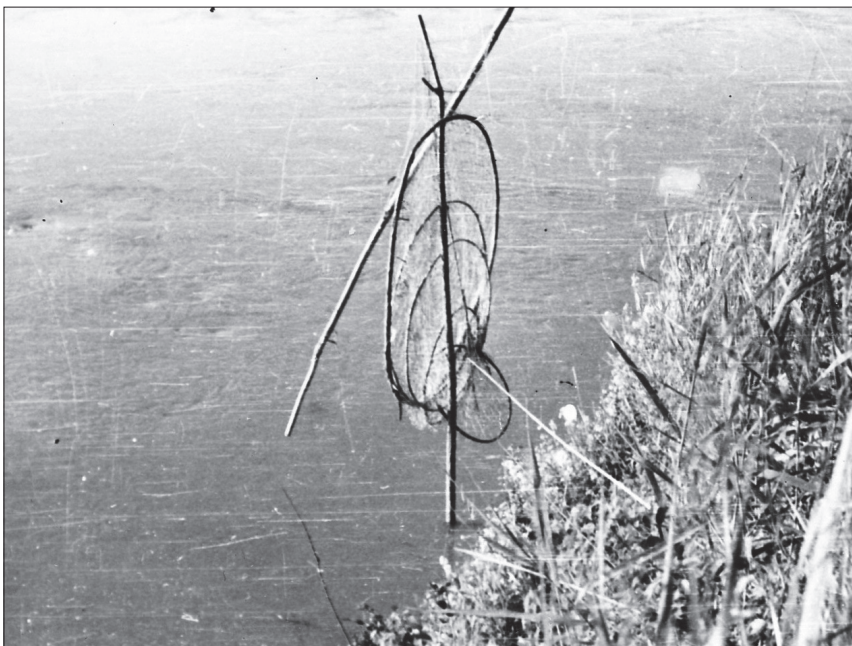
– Bár nem elégségesek, mert nem egyértelműek az adatok annak eldöntéséhez, hogy akár a teknősbékát, akár a kecskebékát bár mikor is széleskörűen, általánosan főzték-sütötték volna a *paraszti* konyhán, a felsorakoztatott adatok inkább azt sejtetik, hogy a főúri/nemesi, illetve a városi/polgári konyhára (és az exkluzív vendéglátóiparra) volt jellemző a teknősbéka 18-20. századi és a kecskebéka 20. századi hasznosítása. A magabiztosabb következtetéshez azonban alaposabban kellene ismernünk az „úri” és a „paraszti” konyha *egymásra hatásának* történetét. Az ugyanis aligha fogadható el reális „prekonceptióként”, ha csak az úri konyha egyoldalú hatását feltételezve következtetünk! A kecskebékacomb 20. századi kedveltségét a palóc vidéken aligha lehet teljes egészében az úri konyha és a vendéglátóipar hatásának tulajdonítani.

– Ahhoz képest, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított/tulajdonít a magyar etnográfia – kutatástörténeti hagyományából következően – a vízi/víz közeli haszonvételeknek, feltűnően kevés a vitathatatlanul hiteles néprajzi (és történeti) információnk a teknősbéka és a kecskebéka fogásáról és hasznosításáról. Ez pedig, ha nem is az adatgyűjtési hiányosságok felszámolására, hisz ez mind reménytelenebb, a mégiscsak rendelkezésünkre álló, de igen vegyes értékű, belső ellentmondásokkal terhelt adattömeg újra-értelmezésének halaszthatatlan kötelességére figyelmeztet mindannyiunkat.

És korántsem csak erre a két vízi „melléktermékre”, hanem a „régii vizes világ” szinte számba vehetetlenül sokféle termékére és melléktermékére is ki kellene terjeszteni a lehetséges adatok forrás-kritikai igényű számba vételét!

24. kép Hálóverse lerakása a Tisza szélébe. Tiszafüred, 1960

25. kép Száradó verse a Tisza partjába szúrva. Tiszafüred, 1960

IRODALOM

ALAPY Gyula

1994 *A csallóközi halászat története*. Pozsony. (1. kiadás: Komárom 1933) /Csallóközi Kiskönyvtár/

ALBERT Ernő

1994 „...A kártékony madar fejek administraltattak s el is temetettek”. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*: 291–299. Kolozsvár.

1997 *Rigó és madár II. – Hegyek között és hadak útján (Egy gyimesi csángó család élete)*. Sepsiszentgyörgy.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1970 A paraszti halászati jog a Duna mentén Tolna és Baranya megyében. *Ethnographia* LXXXI: 316–326.

1975 *Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig*. Szekszárd. /Tanulmányok Tolna megye történetéből VII./

1976 A mohácsiak halászata a XVIII. és XIX. században. *Baranyai Helytörténetírás* 339–347. Pécs.

BABUS Jolán

1959 A lónyai vizek néprajza. *Néprajzi Közlemények* IV: 3.

BAKOS Ferenc (szerk.)

1960 *Idegen szavak kéziszótára*. Budapest.

BALASSA Iván

1946 Adatok a régi erdélyi méhészethez. *Erdélyi Múzeum* LI: 127–129.

1974 Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához. *Ethnographia* LXXXV: 575–585.

1975 *Lápok, falvak, emberek*. Budapest.

1991 A harmatkása. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Történelem, régészet, néprajz. Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. 147–162. Debrecen.

BALASSA M. Iván

1971 Méhesek a Hegyközben és a Bodrogekben. *Néprajzi Értesítő* LIII: 83–104.

BALASSA Iván – ORTUTAY Gyula

1979 *Magyar néprajz*. Budapest.

BÁLINT Sándor

1957 *Szegedi Szótár I–II*. Budapest.

1976 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I. A *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974–75. 2.* Szeged.

1977 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete II. A *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976–77. 2.* Szeged.

BALLAGI Aladár

1891 A bihari síkság. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia Írásban és Képen: Magyarország II.* 397–428. Budapest.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

2000 *Redemptusok – Gazdaság és életmód Kiskunfélegyházán a redemció első évszázadában*. Debrecen.

2005 *A Jászkun autonómia*. Szeged. /Dél-alföldi Évszázadok 22./

BANNER János

1923 *Tarcsai halászok közt*. Békéscsaba.

1926 Halászat a Fekete-Körös torkolatánál. *Dolgozatok a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből* II: 210–217.

BÁRDOSI János

1994 *A magyar Fertő halászata*. Sopron. /A Soproni Múzeum Kiadványai 1./

BARNA Gábor

1981 Fejezetek Berettyóújfalu anyagi kultúrájából (Háziipar, vi-selet, táplálkozás). In: VARGA Gyula (szerk.): *Berettyóújfalu története*. 433–482. Berettyóújfalu.

BÁRSONY István

1898 *Víg világ. Mulattató történetek, kalandok, adomák a vadász-, erdész-, és a gazdaéletből, a falu és a puszta világából*. Budapest.

BARTHA Károly, N.

1933 *A Debreceni Vadásztársulat története 1873–1933*. Debrecen.

1953 Tyukodi népeleti és népnyelvi adatok az Ecsedi-láp idejéből. *Magyar Nyelvőr* 77: 235–240.

BÁRTH János

1969 A Kalocsa környéki árendás halászat néhány történeti emléke. *Néprajzi Közlemények* XIV: (3–4) 155–163.

1997 *Kalocsai kontraktusok*. Kalocsa. /Kalocsai múzeumi értekezések 3./

BATHÓ Edit, H.

1988 *Népi méhészkedés a Jászságban*. Debrecen. /Folklór és Ethnográfia 47./

1995 *A méhészet szerepe a Jászság paraszti gazdálkodásában*. Debrecen. /Studia Folkloristica et Ethnographica 36./

BÁTKY Zsigmond

1906 *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest.

1910 A hajítófához. *Ethnographia* XXI: 229–231.

1926 Szarvasagancs lőportartóink ornamentikájához. *Néprajzi Értesítő* XVIII: 1–11.

é. n. Táplálkozás. In: *A magyarság néprajza* I. 37–123. Budapest.

BEDNÁRIK, Rudolf

1943 *Ludové poľovníctvo na Slovensku*. Turc. Sv. Martin.

BEKE Ödön

1939 A magyar növény- és állatnevek történetéhez. *Vasi Szemle* VI: 236–243.

BELÉNYESY Márta

1953 A halászat a XIV. században. *Ethnographia* LXIV: 148–166.

BELHÁZY Jenő

1892 *A vadászati ismeretek kézikönyve*. Budapest.

BELLON Tibor

1973 *Karcag város gazdálkodása (Földművelés)*. Szolnok.

1979 *Nagykunság*. Budapest.

1989 Ártéri gazdálkodás a Latorca mentén. In: *Néprajzi tanulmány az Ung-vidékről*. 19–26. Bratislava. /Néprajzi Közlések V./

2001 Hálószemek a nagykunsági halászathoz. In: BALI János – JÁVOR Kata (szerk.): *Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. 111–133. Budapest.

2003 *A Tisza néprajza – Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*. Budapest.

BELLON Tibor (szerk.)

1980 *A magyar nép tudósa*. Karcag. /Nagykunsági Füzetek 3./

BELLON Tibor – ÖRSI Julianna (szerk.)

1996 *A Jászkunság összefogása – Tanulmányok a Jászkunság történetéből*. Karcag.

BELLON Tibor – SZABÓ László (szerk.)

1987 *Győrffy István az Alföld kutatója és életművének irodalma.*
Karcag – Szolnok.

BÉL Mátyás

1984 *Magyarország népének élete 1730 táján.* (Vál., s.a.r. és bev.:
WELLMANN Imre) Budapest.

BENCsik János

1973 A gyűjtögető gazdálkodás emlékei a Tisza mentén, a volt
alsó-szabolcsi falvakban. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve*
I: 111–126. Hajdúböszörmény.

BÉRCZY Károly (szerk.)

1863 *Hazai és külföldi vadászrajzok.* Pest

BERECZKI Ibolya, T.

1982a A hal szerepe a tiszazugi falvak életében. In: BALASSA
Iván – UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok*
Dankó Imre tiszteletére. 335–352. Debrecen.

1982b Csépa népi táplálkozása. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.): *Csépa.*
Tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből I. 177–
226. Eger – Szolnok.

1986 *Népi táplálkozás Szolnok megyében.* Debrecen. /*Studia*
Folkloristica et Ethnographia 19./

BEREY József

1988 *Nagyecsed története és néprajza.* Debrecen. /*Folklór és Et-*
nográfia 44./

BERG, Gösta

1950–1951 Wooden Traps. *Folk-Liv* XIV–XV: 31–39.

1953–1954 Wooden Traps. *Folk-Liv* XVII–XVIII: 139–140.

1966 Medieval Mouse Traps. *Studia Ethnographica Upsaliensia*
XXVI: (II) 1–13.

BERZE NAGY János

1938 Farkasgégén eresztett. *Ethnographia* XLIX: 330–333.

BITÓ János

1993 *Az én kiskirályságom.* Szeged. (1. kiadás: Szeged, é. n. [1930])

BODNÁR Béla

1983 Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei.
(Sajtó alá rendezte: SZABÓ József). *Tanulmányok Csongrád*
megye történetéből VII. Szeged.

BODÓ István

1981 Az utolsó óriás. *Horgász Kalauz 1981*. 149–155. Budapest.

BODOKI FODOR Zoltán – BODOKI FODOR Zsigmond

1978 *Mezőtúr város története (896–1944)*. Mezőtúr.

BORBÁS Vince

1894 A sulyom pusztuló félben. *Természettudományi Közlöny* XXVI: 297–322.

BOROSS Marietta

1963 Méhlikások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. *Néprajzi Értesítő* XLV: 39–74.

BORSOS Béla

1982 *Magyar vadász löportartók*. Budapest.

BŐDEI János

1939 Madárfogók Göcsejből. *Vasi Szemle* VI: 162–167.

1943 Adatok Zalabaksa gyűjtögető gazdálkodásához. *Néprajzi Értesítő* XXXV: 69–96.

BŐDI Erzsébet

1992 Mindennapi ételek és ünnepi étkezési szokások Biharnagybajomban. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Biharnagybajom története és néprajza*. 477–492. Debrecen.

1999 A halászat, rákászat, békászás és a csikászat gömöri emlékei táplálkozási szokások tükrében. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. 243–249. Debrecen.

CSABA József

1945 Gombafélék gyűjtése és felhasználása a vendeknél. *Ethnographa* LVI: 70–71.

1947 Madár a vend népeletben. *Ethnographia* LVIII: 114–116.

1975 Népi vadfogó eszközök és eljárások Csákánydoroszlóban. *Savaria* 5–6: (1971–1972) 245–265.

CSAPODY Vera – PRISZTER Szaniszló

1966 *Magyar növénynevek szótára*. Budapest.

CSATH András

1938 *Békés vármegye madárvilága hajdan és ma*. Gyula.

CSILLÉRY Klára, K.

1981 sublót. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 496–497. Budapest.

Csordás János

1964 „Ez itt a láp világa” – Egy öreg halász emlékei a hajdani Kisbalatonról. *Jelenkor* VII: 647–650.

Csőre Pál

1994 *A magyar vadászat története*. Budapest.

Danicska József

é. n. *Jelen és múlt idő. A halászati viszonyokról.* (Kézirat) Néprajzi Múzeum, EA 4289.

Danter Izabella

1994 Zsákmányoló gazdálkodás Leléden. In: LISZKA József (szerk.): *Leléd hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. 41–66. Komárom – Dunaszerdahely.

Degré Alajos

1939 *Magyar halászati jog a középkorban*. Budapest.

Dékán István

1972 *Kalandozás a vadászat történetében*. Budapest.

Diószegi Vilmos

1957a Dobbal való kötés, oldás. *Néprajzi Közlemények* II: (1–2) 128–134.

1957b Visszafelé számláló varázsvörsek. *Néprajzi Közlemények* II: (3–4) 162–173.

Dobos Ilona

1981 Sári, Mária jertek elő. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 399. Budapest.

Domanovszky György

1942 A tihanyi pamukos halászat. *Néprajzi Értesítő* XXXIV: 252–267.

Domokos Pál Péter

1979 Bölényfogó vermek emléke Csíkban. *Ethnographia* XC: 98–91.

Dömötör Sándor

1960 *Őrség*. Budapest.

Draskovich József

1989 Egy XVIII. századi arisztokrata család mulattatója. Antonius atya históriái. In: ERDMANN Gyula (szerk.): *Békés megye és környéke XVIII. századi történetéből*. 179–278. Gyula

Ecsedi István

1925 *Poros országutakon*. Debrecen.

1933 *Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon*. Debrecen.

1934 *Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizeken. A Debreceni Déri-Múzeum Évkönyve 1933*. 123–300. Debrecen.

1935 *A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása*. Debrecen.

EGERVÁRY Gyula

1891 *Vadászati ügyben hozott kormány-rendeletek, határozatok és döntvények gyűjteménye*. Budapest.

ERDÉLYI János

1991 *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*. Budapest. /A magyar irodalomtörténetírás forrásai 13./

ERDÉLYI Zoltán

1959 *Az erdő néprajza*. Budapest. /Útmutató füzetek néprajzi adatgyűjtéshez V./

ERDŐS Jenő

1935 *Életmód és életeszmény Szatmár megyében. Társadalomtudomány XV*: 215–223.

1936 *Rövid társadalomrajz a lápmenti nép legjellemzőbb rétegéről. Társadalomtudomány XVI*: 362–373.

ÉRKÖVY Adolf

1863 *Az 1863. évi aszályosság a Magyar Alföldön*. Pest.

FÁBIÁN Gyula

1978 *Emlékek, gondolatok, jövődökeresés a Felső-Tisza tájon*. In: MEZŐ András (szerk.): *Találkozás Bereggel*. 369–379. Vásárosnamény.

FARAGÓ József – FÁBIÁN Imre

1995 *Bihari népmondák*. Nagyvárad.

FARKAS József

1982 *Fejezetek az Ecsedi-láp gazdálkodásához*. Debrecen. /Studia Folkloristica et Ethnographica 8./

1988 *Néprajzi írások Szatmárból*. Debrecen. /Folklór és Etnográfia 39./

FAZEKAS Mihály

1994 *Karcag népi táplálkozása*. Debrecen. /Folklór és Etnográfia 80./

FEHÉR Julianna, E.

1957 *Adatok Bernecebaráti gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodásához. Néprajzi Közlemények II*: 267–292.

FÉL Edit

- 1935 *Harta néprajza*. Budapest.
1937 Adatok Dunapataj néprajzához. *Néprajzi Értesítő* XXIX: 350–366.
1938 Néprajzi adatok Órhalomból (Nógrád megye). *Néprajzi Értesítő* XXX: 73–85.

FÉNYES Dezső

- 1934 Méhkereső. *Néprajzi Értesítő* XXVI: 104–105.

FERIZ

- 1881 Hogyan fogják a farkast. *Vasárnapi Ujság* XXVIII: (9) 134–135.

FINTA Sándor

- é. n. *Herdboy of Hungary. A kisbojtár*. (Magyarra fordította Daróczy Sándor) H. n.

FISCHER Frigyes (szerk.)

- 1931 *A magyar halászat összefoglaló ismertetése, szerepe és jövője a mezőgazdasági termelésben és a vízgazdálkodásban*. Budapest. /A M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Kiadványai 3./

FORGÓ György

- 1817 Rendkívül való szükség' idején a' közönségesen szokásban lévő Gabona fajokon kívül, miből készíthetni még Kenyeret Hazánkban, s' mit található még a' mivel olyankor táplálhasa magát a' Szegénység? *Tudományos Gyűjtemény* X: 41–57.

FUTÓ Rózsa

- 1974 A sulyom gyűjtése és felhasználása a Takta mentén. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 13: 113–118.

FÜVESSY Anikó

- 1971 A méhészettel kapcsolatos vándorkereskedelem Észak-Borsodban. *Ethnographia* LXXXII: 28–43.
1972 Méhlikások Észak-Borsodban. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XI: 527–549.

GÖNCZI Ferenc

- 1941 1759. évbeli statutum a verébfejekkel való adózásról. *Ethnographia* LII: 279–280.

GÖNYEY Sándor

- 1935 Ósfoglalkozások a Börzsöny-hegységben. *Néprajzi Értesítő* XXVII: 97–99.

- 1937 Rókabödön a Bakonyban. *Néprajzi Értesítő* XXIX: 445.
 1942 A Drávaszög néprajzi elkülönülése. A Drávaszög halászata.
A pécsi Majoros Imre Múzeum Értesítője. 42–52. Pécs,

GRYNAEUS Tamás

- 1962 Nadály és nadályosok. *Orvostörténeti Közlemények* 26:
 129–156.

GUNDA Béla

- 1934 Kaporó- és merítőháló. *Néprajzi Értesítő* XXVI: 62–63.
 1936 Sirelius, U. T.: Die Volkskultur Finnlands, Bd. I. Jagd und
 Fischerei in Linnland. Berlin – Leipzig, 1934. *Néprajzi Értesítő* XXVIII: 146.
 1937 Előzetes jegyzetek az íjas csapdák néprajzi problémájához.
Néprajzi Értesítő XXI: 439–442.
 1938a A magyarországi halászó hurkok eredete. *Néprajzi Értesítő*
 XXX: 252–256.
 1938b A gyűjtögető gazdálkodás emlékei egy gerecsehegységi tót
 faluban. *Ethnographia* XLIX: 213–214.
 1938c Összehasonlító néprajzi jegyzetek. *Néprajzi Értesítő* XXX:
 262–266.
 1939a *A gyűjtögető gazdálkodás – Az elvetett búzától a kenyérig.*
 Budapest. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez 1./
 1939b Az állatok Achilles-inának elvágása az eurázsiai vadász-
 kultúrában. *Ethnographia* L: 38–41.
 1939c Néprajzi vonatkozások régi francia vadászkönyvekben.
Néprajzi Értesítő XXXI: 247–260.
 1939d Egy madárhurok dunántúli elterjedéséről. *Vasi Szemle* VI:
 90–92.
 1939e Összehasonlító néprajzi jegyzetek. *Néprajzi Értesítő* XXXI:
 229–231.
 1939f Népi vadfogó eszközök Magyarországon. *Búvár* V: 444–448.
 1939g Ősi vadászmodszerek Euráziában és Afrikában. *Búvár* V:
 793–796.
 1940a Adatok a bukovinai és moldvai magyarok vadfogó eszkö-
 zeikhez. *Néprajzi Értesítő* XXXII: 199–201.
 1940b Bonnerjea, Biren: Ugrian Fishing Implements and some
 Indian Parallels. Ranchl, 1938. *Ethnographia* LI: 101–102.
 1940c Die Armbrustfallon in Norsasien und ihre ethnologische
 Bedeutung. *Ethnos* V: 35–53.

- 1941 The Casting-Staff used by Hungarian Herdsmen and its Ethnological Significance. *Man* XLI: (5) 18–19.
- 1942 Nyestezés az Ormánságban. *Nép és Nyelv* II: 143–148.
- 1945a Farkasgégén eresztett. *Erdélyi Múzeum* L: 101–104.
- 1945b A felmentő méhrajokról szóló erdélyi mondák. *Erdélyi Múzeum* L: 234–235.
- 1948 *A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása*. Budapest.
- 1955 Contributions a l'étude d'un type de piège en Europe Orientale. *Acta Ethnographica* IV: 91–98.
- 1956 *Néprajzi gyűjtőúton*. Budapest.
- 1960 A gyűjtögető életmód a Gyalui havasokban. *Műveltség és Hagyomány* I–II: 207–217.
- 1964 A finnugor varsák fejlődésének néhány kérdése. *Műveltség és Hagyomány* VI: 115–127.
- 1966 *Ethnographica Carpathica*. Budapest.
- 1967a Tejlótló növények a Kárpátokban. *Ethnographia* LXXVIII: 161–175.
- 1967b Fish poisoning in the Carpathian area and in the Balkan Peninsula. In: *Essay in Balkan ethnology*. 1–33. Berkeley.
- 1968 Bee-Hunting in the Carpatian Area. *Acta Ethnographica* 17: 1–72.
- 1969 Jagd und Domestikation des Kranichs bei den Ungarn. *Anthropos* 63–64: (3–4) 473–496.
- 1970 Marderfang in Karpaten-Gebirge. *Zeitschrift für Ethnologie* 95. Berlin.
- 1971 Borbás Vince és a magyar etnobotanika. *Ethnographia* LXXXII: 1–13.
- 1973 Trapping und Hunting among the Hungarian People. *Acta Ethnographica* XXII: 349–363.
- 1975 Ősi gyűjtögető tevékenység a mocsárvilágban. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* II: 169–177.
- 1977a Egy magyar vadászadoma. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XVI: 219–225.
- 1977b borzfuvar. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 344–345. Budapest.
- 1977c békászás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 239. Budapest.

- 1977d bengyele. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 253. Budapest.
- 1977e csiga. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 500. Budapest.
- 1977f csíkkas. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 507. Budapest.
- 1979a harmatkása. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 474. Budapest.
- 1979b ínségeledel. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 631–632. Budapest.
- 1979c hajítófa. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 400. Budapest.
- 1980a kanalasgém. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 17. Budapest.
- 1980b nadályozás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 676. Budapest.
- 1980c kukoricacső hurok. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 344. Budapest.
- 1981 sulyom. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 499–500. Budapest.
- 1982a teknősbéka. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. 235. Budapest.
- 1982b tojásgyűjtés. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. 305–306. Budapest.
- 1984a Fish Poisoning in the Carpathian Area and in the Balkan Peninsula. In: GUNDA, Béla (ed.): *The Fishing Culture of the World* I. 181–222. Budapest.
- 1984b A szatmári hagyományos népi műveltség etnogeográfiai helyzete. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. 35–137. Debrecen.
- 1988a Egy kárpátaljai magyar falu etnobotanikája. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 21–23: (1978–1980) 25–41.
- 1988b A természetes növénytakaró és az ember. *Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve* 24: 165–219.
- 1989a *A rostaforgató asszony*. Budapest.
- 1989b A magyar etnobotanika európai távlatai. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 24–26: (1981–1983) 25–41.

- 1992 Méhészkedés a magyarságnál. *Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve* 27–28: (1991–1992) 303–368.
- 2001a A vadnövények gyűjtése. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. 11–40. Budapest.
- 2001b A paraszti vadászat és vadfogás. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. 48–63. Budapest.
- 2001c Zsákmányoló méhészkedés. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. 64–88. Budapest.
- GUNDA, Béla (ed.)
1984 *The Fishing Culture of the World I–II*. Budapest.
- GYÖRFFY György
1977 *István király és műve*. Budapest.
- GYÖRFFY István
1920 A Bihar vármegyei Sárrét leírása 1827. Írta Birtalan Szilágyi János. *Aquila* 60–70.
- 1921a A hazai festőnövények és a vele való népi festési módok. *Herba* 9–12, 54, 94–96, 129–131, 170–174, 209–210, 250–251, 296–299, 330–333, 367–368, 409–411, 454–457.
- 1921b Egy öreg méhészkönyv. *A Falu* (1921. május 15.) 112–114.
- 1922 *Nagykunsági krónika melyet részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján egybeszerkesztett*. Karcag.
- 1926 Antipa, G.: *Pescaria si pescuitul in Romania*. (Bucuresti, 1916) *Néprajzi Értesítő* XVIII. 39–43.
- 1929 Tiszamenti lépfa. *Aquila* XXX: 21–27.
- 1932 Farkasgégén eresztett. *Ethnographia* XLIII: 82–85.
- 1933 Az ipolymenti halászat. *Néprajzi Értesítő* XXV: 24–28.
- 1942 *Magyar föld – magyar nép*. Budapest.
- é. n.[1934]/[1942] Gyűjtögetés – Vadászat – Halászat. In: *A magyarság néprajza* II. 6–82. Budapest.
- 1984 *Nagykunsági krónika*. (S. a. r. és utószó: BELLON Tibor) Karcag, /Nagykunsági Füzetek 4./
- GYÖRFFY Lajos
1963 A „rettenetes” esztendő. *Jászkunság* IX: 164–169.
- 1978 A „rettenetes esztendő”, az 1863. évi „nagyinség” emlékezete. *Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv*. 91–103.
- HAÁZ Ferenc
1941 Pele- és mókusfogás Varságon. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* I. 153–155. Kolozsvár.

- HANKÓ Béla
1928 *A hal és a halgazdaság*. Budapest.
- HARKA Ákos
1997 *Halaink – Képes határozó és elterjedési útmutató*. Budapest.
- HAVAS Sándor
1858 Vízi vadászat a Sárréten. *Vadász- és Versenylap* II: (17) 259–273; (18) 285–291; (19) 301–307; (20) 324–325.
- HECKENAST Gusztáv
1970 *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek az Árpád-korban*. Budapest.
- HEGEDŰS Lajos
1950 Csal, csel. *Magyar Nyelv* XLVI: 123–129.
- HEGYI Imre
1971 Magyar népi vadászeszközök és vadfogási módok. *Nimród* III: (11) 5–7.
1975 A népi erdőgazdálkodás jogszokásairól. In: KOLOSSVÁRY Szabolcsné (szerk.): *Az erdőgazdálkodás története Magyarországon*. 490–512. Budapest.
1978 *Népi erdőkiélésünk történeti formái*. Budapest.
- HERKELY Károly
1941a Adatok Gömör megye népi erdőgazdálkodásához. *Néprajzi Értesítő* XXXIII: 259–263.
1941b Népi erdőgazdálkodás Veszprém megyében. *Ethnographia* LII: 54–58.
- HERMAN Ottó
1885 Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. *Archaeológiai Értesítő* V: 153–167.
1887 *A magyar halászat könyve* I–II. Budapest.
1888 *A halgazdaság rövid foglalatja*. Budapest.
1892 A halászat mint ősfoglalkozás és viszonya a néprajzhoz. *Ethnographia* III: 253–262.
1901 A vejszék és varsák fogósságáról. *Természettudományi Közlemény* XXXIII: 57–74.
1914 *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Budapest.
- HOFER Tamás
1957 Vasfogó vermek a töröknek hódolt Baranyában. *Ethnographia* LXVIII: 346–349.
- HORVÁTH László
1990 Vadászok és orvvadászok a dualizmuskori Szabolcsban. *Szabolcs-Szatmári Szemle* XXV: (1) 43–47.

IMPLOM József

1935 Vadméhkeresés. *Népünk és Nyelvünk* VII: 245.

1971 *Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. (1694–1848)*. Békéscsaba.

INCZEFI Géza

1961 A Tisza–Maros szöge halászatának nyelvi emlékei. Klny. a *Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyvéből*. 29–37. Szeged.

ITKONEN, T. I.

1948 *Suomen lappalaiset vuoteen 1945 I–II*. Helsinki.

IVÁNYI Béla

1962 Adatok a magyar halászat történetéhez. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 106–115.

JAKSA Eleonóra

1997 Vadászó nemesek és úri vadászok. *Honismeret* XXXV: (1) 23–28.

1998 A paraszti vadászat legális és féllegális lehetőségei Magyarországon a 18–19. században. *Népi kultúra – népi társadalom* XIX: 69–90.

JANKÓ János

1900 *A magyar halászat eredete*. (Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása I. 1–2.) Budapest – Leipzig.

1902 *A balatonmelléki lakosság néprajza*. Budapest.

JUHÁSZ Antal – MOLNÁR Imre

1971 Gyűjtögetés, vízi élet. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. 257–269. Tápé.

KÁCSOR László

1982 A harcsákra feltétlenül szükség van. *Magyar Horgász* XXXVI: (12) 8.

KÁDÁR Lajos

1959 *Kolomp szól a ködből – Emlékek a régi pásztoréletből*. Budapest.

KÁLLAY István

1980 *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Budapest.

KATONA Imre

1962 *Sárköz*. Budapest.

KEMÉNY Endre

1969 Képek a hazai népeletből. Görgényi medvevadászok. *Vasárnap* Újság XVI: 61–62.

KHÍN Antal

1962 A pesti vizafogók és a mai Vizafogó utca neve. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 1962. 84–92. Budapest.

KIESELBACH Gyula

1943 A sulyom. *Természettudományi Közlöny* 112–117.

KISBÁN Eszter

1989 A táplálkozásokultúra kutatása az *Ethnographia* első száz évfolyamában. *Ethnographia* C: 373–383.

KISS István, N.

1974 A paraszti vadászat Magyarországon (XVI–XVIII. század). *Agrártörténeti Szemle* XVI: 66–71.

KISS Lajos

1922 Beszterec. *Föld és Ember* II: 209–228.

1958 *Vásárhelyi hétköznapok*. Budapest.

1961 *Régi Rétköz*. Budapest.

KISS Sándor, É.

1972 A fácán a magyar nyelvemlékekben és a régebbi irodalmi forrásokban. *Agrártörténeti Szemle* XIV: 331–339.

1974 Egy letűnt népi foglalatosság: a madarászat. *Ethnographia* LXXXV: 91–98,

KISS Z. Géza

1991 *Ormánsági változások – Fejezetek a 18–19. századi társadalom történetéből*. Budapest.

KODOLÁNYI János

1975 Az észak-eurázsiai vadász-, halász- és réntartó kultúrák. In: HAJDU Péter (szerk.): *Uráli népek – Nyelvrokaink kultúrája és hagyományai*. 141–167. Budapest.

1994 Uráli nyelvű vadászok Észak-Euráziában. In: NOVÁK László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére* II. 187–200. Szentendre. /*Studia Comitatus* 24./

KOLOSVÁRY Bálint

1923 *Vadászati jog. Tanulmányok a jogtörténet, magánjogi dogmatika és a tételes magánjog köréből*. Budapest.

KOROMPAY Bertalan

1939 Finnugor eredetű csapdáink kérdéséhez I. A finn „pynna” változatai. *Néprajzi Értesítő* XXXI: 239–247.

1945 A finnugorság szerepe az eurázsiai vadászműveltségben. *Ethnographia* LVI: 9–14.

- 1953a Die Bogenfalle bei den Finnougriern auf dem Sibirien nach Europa und in den südlichen Verbreitungsgebieten. *Acta Ethnographica* III: 23–90.
- 1953b Jankó János, a finnugor néprajzi kutatások úttörője. *Nyelvtudományi Közlemények* LV: 228–246.
- 1956 A csiklétől a csikkentőig. *Néprajzi Értesítő* XXXVIII: 5–22.
- 1961a Finnugor vagy eurázsiai? Egy archaikus madárfogó szerzőnk eredetéhez. *Néprajzi Értesítő* XLIII: 21–30.
- 1961b Munkácsi Bernát és a néptudomány. *Magyar Nyelv* LVII: 377–383.
- 1983 *Csapdafélék – A vadászat összehasonlító néprajzához*. Budapest.
- 1993 Don parti néprajz, 1942. *Ethnographia* CIV: 189–196.
- KÓS Károly
- 1971 Kászoni adatok a népi vadfogáshoz. *Aluta* II: 323–346.
- KOTICS József
- 1988 *Népi méhészkedés Gömörben*. Debrecen. /Gömör néprajza XVIII./
- 2001 Paraszti méhészet. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* II. *Gazdálkodás*. 89–103. Budapest.
- 2002 *Parasztgazdaság és modernizáció – A méhészet szerepe a paraszti gazdálkodás rendszerében*. Debrecen. /*Studia Folkloristica et Ethnographica* 45./
- KOVÁCH Aladár
- 1904 A csikle. *Néprajzi Értesítő* V: 50–56.
- 1905 A csikkentő és tör. *Néprajzi Értesítő* VI: 179–184.
- KOVÁCS László
- 1935 Adatok Tiszacsege néprajzához. *Néprajzi Értesítő* XXVII: 99–103.
- KÖLCSEY Ferenc
- 1998 *Minden munkái – Szépprózai művek*. (s.a.r. SZILÁGYI Márton) Budapest.
- LÁBADI Károly
- 1987 *Kopácsi vízi élet*. Újvidék.
- 1994 *Kopács – a víz melletti falu*. Budapest.
- LAGERCRANTZ, S.
- 1961 Observations on Block Traps. *Orientalia Suecana* IX: 154–168.

1966 Spring-Pole Snares and their Mechanism. *Studia Ethnographica Upsaliensia* XXVI: (II) 15–133.

LAKATOS Károly

1903 *A vadászmesterség könyve (Szakvadász a gyakorlatban)*. Szeged.

1912 A „pákász” (vagy „nádlaci”). *Néprajzi Értesítő* XIII: 25–38.

1990 *Vadászhit. (A magyar vadászbabonák és hiedelmek kultusza)*. Budapest.

LÁSZLÓ Gyula

1977 *Régészeti tanulmányok*. Budapest.

LÁZÁR Ferenc

1957 Tüskés nyílvasak illesztési módja. *Ethnographia* LXVIII: 161–166.

LEHOCZKY Tivadar

1881–1982 *Bereg vármegye monográfiája* I–II. Ungvár.

LOVASSY Sándor

1931 *Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben*. Budapest.

LUKÁCS Károly

1941 Bél Mátyás „Tractatus de Re Rustica Hungarorum” c. munkája és „Magyarország halairól és halászatáról” szülő fejezetének ismertetése. *A Magyar Biológiai Kutatóintézet Közleménye*. 109–143. Tihany.

1953 Adatok a Fertő és Rábaköz halászatának történetéhez. *Ethnographia* LXIV: 282–290.

LÜKŐ Gábor

1934 Régimódi méhészet Moldovában. *Néprajzi Értesítő* XXVI: 47–48.

1965 Az ugor totemisztikus exogámia emlékei a magyar folklórban. *Ethnographia* LXXVI: 32–90.

1969 Noitarummun muistoja unkarilaisessa kansantaitessa. *Kotiseutu* 6: 199–205.

MAKAY Béla

1984 *Szabadtüzön. Halász-, vadász- és pásztorételek. Receptek a Felső-Tisza vidékéről*. Budapest.

MAKKAI László

1954 *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648)*. Budapest.

MANGA János

1979 fali sótartó. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 21–22. Budapest.

MANGA János – KISBÁN Eszter – K. CSILLÉRY Klára

1981 sótartó. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 478–480. Budapest.

MÁRKUS Mihály

1937 Népi vadfogás módjai Nyíregyháza vidékén. *Néprajzi Értesítő* XXIX: 345–350.

1941 Gyűjtögető gazdálkodás a Csermosnya völgyében. *Néprajzi Értesítő* XXXIII: 231–258.

MÉSZÖLY Gedeon

1951 Az ugor kori vadászélet magyar szókincsbeli emlékei. *Ethnographia* LXII: 277–290.

1982 *Népünk és nyelvünk. Válogatott tanulmányok*. Budapest.

MOLNÁR Gyula

1969 Népi halászat Konyáron. *Ethnographia* LXXX: 107–119.

MOLNÁR István

1955 Népi vadfogási módok az Ivó patak környékén. *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve*. Marosvásárhely.

1975 Népi vadfogás a Borszéki-medencében. *Aluta* VI–VII: (1974–1975) 205–234.

1980 Népi vadfogási módok a Görgényi-hegység déli övezetében. *Acta Hargitensia* I: 197–216.

MORVAY Péter

1938 Szokolya gazdálkodása. *Néprajzi Értesítő* XXX: 282–287.

1940 Az Ecsedi-láp vidékének egykori állattartása és pásztorélete. *Ethnographia* LI: 123–143.

MOSZYNSKI, Kazimierz

1960 A vadfogó csapdák fejlődéstörténetének néhány kérdése Közép-Európában. *Műveltség és Hagyomány* I–II: 193–205.

MUNKÁCSI Bernát

1893 A magyar népies halászat műnyelve. *Ethnographia* IV: 165–208, 261–313.

NAGY Gyula

1974 A XVIII. és XIX. század vadászati, vadgazdálkodási emlékei Heves megyében. In: IZRAEL Gábor (szerk.): *Vadásztörténet*. 47–100. Budapest.

- NÁTLY József
1825 *Némelly vélekedések a' magyar nyelv ügyében.* Szeged.
- NÉMETH Gyula
1943 Súlyom, karvaly. *Magyar Nyelv* XXXIX: 99–104.
- NYÁRÁDY Mihály
1938 A Rétköz régi halászata. *Ethnographia* XLIX: 156–174, 380–394.
- OBREBSKI, J.
1931 Przyczynki do lowiectwa wschodniej czesci półwyspu Balkanskiego. *Lud Slowianski* II: 165–181.
- OROSZ Endre
1911 Közlemények az E. K. K. múzeumából. Vadászati felszerelések. *Erdély* XX: 173–177.
- OROSZI Sándor
1995 Az első nagykunsági vadásztársulatok. *Zounuk* 10: 325–340.
1996 *Vadfajokból védett állatfajok.* Budapest. /Erdészettörténeti Közlemények XXI./
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1977–1982 *Magyar Néprajzi Lexikon* 1–5. Budapest.
- O'SVÁTH Pál
1905 *Közbiztonságunk múltja és pandúr korom emlékei.* Budapest.
- PAIS László
1942 Zalai vadászszokás 1757-ből. *Ethnographia* LIII: 235.
- PÁK Dienes
1829 *Vadászattudomány* I–II. Buda.
- PALKÓ Attila – ZSIGMOND József
1998 *Magyaró hétköznapjai – Népi foglalkozások, mesterségek.* Marosvásárhely.
- PÁLL István
1988 Méhesek Szabolcs megyében a XIX. század derekán. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXV–XXVI: 537–543.
- PÁLÓCZI Horváth Lajos
1986 *Álompákász – Egy dzsentrí gyermekkora.* Budapest.
- PÁLOSNÉ NAGY Rózsa
1988 Madárfogás lépve szővel a gyöngyösi határban. *Agria* XXIV: 297–306.

- 1991–1992 Vadászavató a Mátra alján. *Agria* XXVII–XXVIII: 477–486.
- 1994 Népi vadfogási módszerek Heves megyében. In: Cs. SCHWALM Edit (szerk.): *Néprajzi kutatások Gyöngyös környékén*. 49–56. Eger. /Néprajzi tájkonferenciák Heves megyében 10./
- PAP Miklós
- 1981 Bodrog-felsőtisza halászrendtartások a XVI–XVIII. században. *Borsodi Levéltári Évkönyv* IV: 71–81.
- PAPP József
- 1992 *Tiszacsege történeti néprajza*. Debrecen.
- 1997 *Tiszabábolna története és néprajza*. Debrecen.
- 1998 *Szülföldem a hortobágyi Tisza mente*. Debrecen.
- PÁVEL Ágoston
- 1942 Rigászás a Vendvidéken és az Őrségben. *Néprajzi Értesítő* XXXIV: 141–163.
- PETÁNOVICS Katalin
- 1978 Népi vadfogás emlékei Keszthely környékén. *Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* XIII: 329–354.
- 1981 *A Festeticsek balatonkeresztúri uradalmának kontraktusai (1772–1783)*. Zalaegerszeg. /Zalai Gyűjtemény 17./
- 1987 *Vállus – Egy summásfalú néprajza*. Budapest.
- PETERCSÁK Tivadar
- 1978 *Hegyköz*. Miskolc. /Borsodi Kismonográfiák 6./
- 1992 *Az erdő az Északi-Középhegység paraszti gazdálkodásában (XVIII–XX. század)*. Debrecen. /*Studia Folkloristica et Ethnographica* 30./
- PITTIONI, Richard
- 1962 Eine Tret-Falle aus Bad Tatzmannsdorf, Burgenland. *Burgenlandische Heimatblätter* 24: (3) 186–191.
- POVÁZSAY László
- 1989 Adatok Doboz és környéke erdőhasználatához. In: RÉTHY Zsigmond (szerk.): *Doboz tanulmányok*. 337–372. Békéscsaba. /A Békés megyei Múzeumok Közleményei 14./
- RAPAICS Raymund
- 1934 *A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története*. Budapest.

REMÉNYI Antal

1973 Erdők között élünk. *Veszprém megyei honismereti tanulmányok* II. 81–88. Veszprém.

RÉTHI Lajos

1882 Retyezáti fajdvadászat. *Vasárnapi Újság* XXIX: 491–492

ROSKA Márton

1912 Madárfogó hurkok. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* III. 368–370. Kolozsvár.

SÁRKÁNY Pál – VALLUS Pál (szerk.)

1971 *A vadászat kézikönyve*. Budapest.

SCHWALM Edit

1989 A palócok táplálkozása ünnepeken és hétköznapiakon. In: BAKÓ Ferenc (szerk.): *Palócok* III. *Termelés és a javak felhasználása*. 379–495. Eger.

SEBESTYÉN Károly, Cs.

1933 *A magyarok íjja és nyila*. Szeged

SELMECZI KOVÁCS Attila

1981 *Györffy István*. Budapest. /A múlt magyar tudósai/

1984 *Györffy István élete és munkássága*. Budapest. /Néprajzi Füzetek/

2010 A művelődéspolitikus Györffy István. *Néprajzi Hírek* XXXIX: (1) 45–51.

SINGHOFFER József – PEIJCSIK Imre

1892 *Hazánk halászata*. Budapest.

SIRELIUS, Uuno Taavi

1934 *Die Volkskultur Finnlands, I. Jagd und Fischerei in Finnlands*. Berlin – Leipzig.

SOLYMOS Ede

1965 *Dunai halászat – Népi halászat a magyar Dunán*. Budapest.

1967 Adatok a pécsi és mohácsi halászcéh történetéhez. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 6: 183–191. Pécs.

1969 Levéltári adatok a szegedi halászat történetéhez. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1: 41–54.

1976–1978 Halászati kutatásaink eredményei. In: TÁLASI István (szerk.): *Dissertationes Ethnographicae* II. 61–75. Budapest.

1979 A tolnai halászcéh. *A szekszárdi Béni Balogh Ádám Megyei Múzeum Évkönyve* VIII–IX: 133–177.

- 1984a A természeti környezet elemi kihasználásának emlékei. In: BÁRTH János (szerk.): *Kecel története és néprajza*. 509–519. Kecel.
- 1984b A bajai halászcéh. *Cumania*. A Bács–Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve 8: 377–436.
- 1987 Magyarországi halászcéhek és artikulusaik. *Cumania*. A Bács–Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve 10: 339–374.
- 1996 *A Velencei-tó halászata*. Budapest.
- 2005 *Dunai halászat – Hagyományos halászat a magyar Dunán*. (2. kiadás) Budapest.
- 2007 *Sugovicán innen – Dunán túl*. Baja. /Bajai Honpolgár Könyvek 4./
- SOLYMOS Ede – SOLYMOSNÉ GÖLDNER Márta
- 1978 A kalocsai érsekuralalom halászati szerződésai 1725–1916. *Cumania V*: 43–96. /Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei, Ethnographia/
- 1979 Győri halkereskedők Baranyában. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXIII*: 271–284.
- SOLYMOS Ede – SZILÁGYI Miklós
- 2001 Halászat. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. 104–191. Budapest.
- SÓREGI János
- 1935 Vadméz szedés tilosban. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1934*. 101–102.
- STANDEISKY Andor
- 1976 Hogyan vadásztak ugor kori eleink? *Élet és Tudomány XXXI*: 733–736.
- SZABADFALVI József
- 1956 Méhészkedés a szatmári Erdőháton. *Ethnographia LXVII*: 451–482.
- 1967 Népi méhészkedés a Zempléni hegyvidék középső részén. *Ethnographia LXXVIII*: 41–67.
- 1992 *A magyar méhészkedés múltja*. Debrecen.
- SZABADFALVI József (szerk.)
- 1980 *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről*. Miskolc. /A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai X./
- SZABÓ Kálmán
- 1918 Ősi halászat nyomai Kecskemét környékén. *Ethnographia XXIX*: 115–128.

1938 *Kecskeméti Múzeum halászati gyűjteménye*. Budapest. /A Néprajzi Múzeum Füzetei 2./

SZABÓ Lajos

1991 *Aszály a Nagykunságban a XVIII. század végén. Zounuk – A Jász–Nagykun–Szolnok megyei Levéltár Évkönyve* 6: 99–112.

SZABÓ László

1978 *Lépes madarászás Szolnok környékén. Múzeumi Levelek* 31–32: 86–96.

1982 *Jászság*. Budapest.

SZÁMADÓ Ernő

1976 *Régi érmelléki halászat. Népismereti Dolgozatok* 85–91.

SZANYI Mária

1971 *Gyűjtögetés a növényvilágból*. In: KISS László – PATAI Sándor (szerk.): *Mezőcsát népi kultúrájából*. 32–60. Mezőcsát. /Mezőcsáti Helytörténeti Füzetek 3./

SZARVAS Erzsébet

1987 *Népi életmód Bokrosón*. In: *Mozaikok Csongrád város történetéből*. 179–194. Csongrád.

SZÁSZ Imre

1958 *Vízparti kalauz*. Budapest.

1984 *Ez elment vadászni...* Budapest.

SZÁSZ Imre (szerk.)

1983 *Fürdik a hal*. Budapest.

SZÉKELY Ádám

1980 *A harcsa és horgászata*. Budapest

SZÉKELY A.

1858 *Eredeti vadászatok. Vasárnapi Újság* V: 367.

SZÉKELY Ferenc

1983 *Vadriasztás a marosszéki Vadasdon. Népismereti Dolgozatok* 43–54.

SZEMLELET...

1974 *Szemlélet, módszer és eredmény* Bátky Zsigmond, Györfly István és Viski Károly munkásságában. *Ethnographia* LXXXV: 111–194.

SZENDREY Zsigmond

1932 *Vadászbabonák. Népünk és Nyelvünk* IV: 28–29.

SZIGETI György

1971 *Táplálkozás*. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. 503–525. Tápé.

SZILÁGYI Miklós

- 1961 A magyarországi borítóhalászat fejlődésének néhány kérdése. *Műveltség és Hagyomány* III: 187–200.
- 1963 Egy kezdetleges halfogási mód és európai elterjedése. *Műveltség és Hagyomány* V: 165–175.
- 1966 *Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához*. Szolnok. /Szolnok megyei Múzeumi Adattár 5./
- 1968 Újabb adatok a sárréti pákászok életének megismeréséhez. *Békési Élet* III: (2) 250–254.
- 1971 Halászat. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. 271–295. Tápé.
- 1973 Jég alatti halászat a Sárréten. In: DANKÓ Imre (szerk.): *Bajomi krónika*. 123–131. Biharnagybajom.
- 1975 Halászati üzemformák a Tisza vidékén a XVIII–XIX. században. *Ethnographia* LXXXVI: 521–536.
- 1977a A rekesz – Az áradások jelentősége a tiszai halászatban. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* X: 161–188.
- 1977b A szárított hal – Halkonzerválási módok a magyar halászok gyakorlatában. *A szekszárdi Béni Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* VI–VII: (1975–1976) 137–171.
- 1978a A halászat jelentősége a paraszti önellátásban és árutermelesben. *Agrártörténeti Szemle* XX: 81–100.
- 1978b A magyar halászat néprajzi kutatásának elméleti és módszertani problémái. *Cumania* V: 7–41. /Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei, Ethnographia/
- 1979 A paraszthalászat technikája és gazdasági jelentősége a Tiszazugban. *Múzeumi Kurír* 29/II: (9) 52–58.
- 1980 *A Hernád halászata*. Miskolc. /Borsodi Kismonográfiák 10./
- 1981a Túrkevei kocsmabérletek a XVIII. század második felében. *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára*. 95–107. Túrkeve.
- 1981b Egy „elemi ismeret” aktualizálásai – Halfogás kézzel. *Ethnographia* XCII: 334–349.
- 1982 Paraszti vadászat a Nagykunságban. *Jászkunság* XXVIII: (4) 33–37.
- 1983 Halászat Békésen. In: DANKÓ Imre (szerk.): *Békés város néprajza*. 293–316. Békés.

- 1984 A sárközi halászat bekapcsolódása a nemzeti piacba. In: HOFER Tamás (szerk.): *Történeti Antropológia*. 336–351. Budapest. /Antropológiai írások 8–10./
- 1985 Néprajzi jegyzetek egy horgászkönyvről. *Múzeumi Kurir* 48/4: (8) 101–103.
- 1986 A mindszent-algyői uradalom halászati szerződése (1832–1861). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1: (1984/85) 143–166.
- 1988 Ahogyan a törvény megszületett. In: 1888. XIX. törvénycikk a halászatról és végrehajtási utasítása. 5–40. (Hasonmás kiadás) Veszprém.
- 1989a *Néphagyomány – népi mentalitás – állami igazgatás az orvhalászat tükrében*. Budapest. /Életmód és Tradíció 3./
- 1989b Mezőberényi és gyomai halászati szerződések a 19. század első feléből. In: *Documentatio Ethnographica* 13. 207–228. Budapest.
- 1991 Gazdaságnéprajzi adatok a Szernye-mocsár vidékéről. In: HALÁSZ Péter (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. 147–152. Budapest.
- 1992a A rétség gazdasági jelentősége a 18–19. század fordulóján. In: ÖRSI Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe* I. 219–269. Túrkeve.
- 1992b Hiedelmek és élménytörténetek az óriás harcsákról. In: VIGA Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. 471–485. Miskolc.
- 1992c A gazdálkodás változásai Nagydobronyban – Néprajzi forrásközlés. In: MANKÓ Mária (szerk.): *Beregi életképek*. 39–65. H. n. [Nyíregyháza].
- 1992d *Halászó vizek – halásztársadalom – halászati technika (A tiszai halászat történeti néprajzi elemzése)*. Debrecen. /*Studia Folkloristica et Ethnographica* 29./
- 1995 *A tiszai halászat – Az eszközök és fogási módok történeti változásai*. Budapest. /„Néprajzi tanulmányok” sorozat/
- 1996 A mezővárosi társadalom belső szervezete és külső kapcsolatai. In: ÖRSI Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe* II. 275–312. Túrkeve.

- 1997a A „régí vizes világ” néhány étele mint múlt-szimbólum. In: KUTI Klára (szerk.): *Morzsák. Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*. 81–103. Budapest.
- 1997b A halételek mint férfiételek. In: ROMSICS Imre – KISBÁN Eszter (szerk.): *A táplálkozáskultúra változatai a 18–20. században. A néprajzkutatók I. táplálkozáskutatói konferenciájának előadásai, Kalocsa, 1995. október 24–26.* 117–132. Kalocsa.
- 1997c Halászat. In: KOVÁCS László – PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.): *Honfoglalás és néprajz*. 61–68. Budapest. /A honfoglalásról sok szemmel IV./
- 1998 Halászati bérlet és szabad halászat a jobbágyfelszabadítás után. *Népi Kultúra – Népi Társadalom XIX.*: 43–67.
- 1999 A tanyás. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. 267–276. Debrecen.
- 2002 *Halászó parasztok – halászati vállalkozók (Történeti források és elemzések)*. Budapest. /Documentatio Ethnographica 17./
- 2005 Egy Szeged környéki halászszerző történetéhez és táji kapcsolataihoz. In: BÁRKÁNYI Ildikó – FODOR Ferenc (szerk.): *Határjáró – Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére*. 127–137. Szeged.
- 2006a A magyar halászat kutatása (Amit Herman Ottó észrevett, és amit nem): In: HEVESI Attila – VIGA Gyula (szerk.): *Herman Ottó öröksége (A Miskolcon 2005. november 8–9-én megrendezett konferencia anyaga)*. 107–114. Miskolc.
- 2006b Összefüggések és kölcsönhatások: halászat – sporthorgászat – orvhalászat. In: VIGA Gyula (szerk.): *Nagyvárkony I. Tanulmányok a község településtörténetéhez és néprajzához*. 345–382. Somorja – Komárom. /Lokális és regionális monográfiák 5./
- 2006c *A személyes paraszti tudás érvényessége. Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*. Budapest.
- 2007a Hernád menti folklór-adalékok. (Diákkori halászati gyűjtésem melléktermékei). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVI.*: 731–736.
- 2007b *Bátai halászat*. Bába. /Múltunk cserepei – Bártai helytörténeti füzetek 3./

- 2008a *A népies halászat, vadászat és gyűjtögetés lexikona*. Debrecen. /Magyar Néprajzi Könyvtár/
- 2008b A csapda – Az ősfoglalkozások Korompay Bertalan kutatásaiban. *Néprajzi Hírek* XXXVII: (3–4) 19–24.
- 2008c Solymos Ede és a magyar halászat néprajzi kutatása. *Bajai Honpolgár* XIX: (8) 2–4.
- 2008d Solymos Edétől búcsúzunk (Kalocsa, 1926. január 30 – Baja, 2008. május 27.) *Ethnica* X: (3) 96–97.
- 2008e Solymos Ede (1926–2008). *Halászat* 101: (3) 100–101.
- 2010 Összegzés és új kutatások kezdeményezése Györffy István zsákmányolás-vizsgálataiban. *Néprajzi Hírek* XXXIX: (1) 37–45.
- 2011 Kisújszállási adatok a vándorárusokról. *Ethnica* XIII: (3) 59–61.
- 2013 Kisújszállási adatok a cigányok ipari jellegű szolgáltatásairól. *Ethnica* XV: (sajtó alatt)

SZINNYEI József

1897–1901 *Magyar tájszótár* I–II. Budapest.

SZTRINKÓ István

1976 Alföldi „prémvadászok”. *Studium – Iuvenum Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata* VII: 111–114.

SZTRIPSZKY Hiador

- 1902 Adatok Erdély őshalászatához. *Néprajzi Értesítő* III: 157–178.
- 1903 Adatok Erdély őshalászatához II–III. *Néprajzi Értesítő* IV: 158–196, 221–226, 279–290.
- 1909 Ösfoglalkozási dolgok Máramarosból. *Néprajzi Értesítő* X: 214–222.

SZURMAY Sándor

1937 *Vadász emlékek, horgászélmények*. Budapest.

SZŰCS Judit

1983 Halászat, vadászat, madarászat Szentesen. Klny. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményeiből*. Szeged.

SZŰCS Sándor

- 1938 Néprajzi vonatkozások Bihar-vármegyében. In: NADÁNYI Zoltán (szerk.): *Biharvármegye*. 164–245. Budapest.
- 1942 *A régi Sárrét világa*. Budapest.

- 1946 *Pusztai krónika*. Budapest.
- 1957 *Pusztai szabadok. Rajzok a régi Alföld életéből*. Budapest.
- 1977 *Régi magyar vízivilág*. Budapest.
- 1992 *A régi Sárrét világa*. Budapest.
- 2003 *A puszta utolsó krónikása*. Túrkeve. /Alföldi Könyvtéka sorozat 1./
- TAGÁN Galimdsán
- 1941 Erdei méhkeresés Székelyvarságon. *Néprajzi Értesítő* XXXIII: 331–337.
- 1943 Fakitermelés és szénégetés Székelyvarságon. *Néprajzi Értesítő* XXXV: 32–55.
- TAGÁNYI Károly
- 1896 *Magyar erdészeti oklevéltár I–III*. Budapest.
- 1899 Károlyi Sándor gróf kurucz generális utasításai a tiszai halászatról 1725–30-ból. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VI: 373–380.
- TAKÁCS Lajos
- 1978 *A Kis-Balaton és környéke*. Kaposvár. /Somogyi Almanach 27–29./
- 1986 A jobbágyok vadászata a feudális kor végén. *Agrártörténelmi Szemle* XXVIII: 419–446.
- TAKÁCS Péter
- 1987a *Parasztvallomások a dadai járásból, 1772*. Nyíregyháza. /Szabolcs–Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai II. Közlemények 3./
- 1987b A Rétköz hétköznapijai a XVIII. század utolsó harmadában. *Szabolcs–Szatmári Szemle* XXII: 428–432.
- 1991 *Úrbéresek vallomása Szabolcsban 1772*. Budapest.
- TAKÁTS Gyula
- 1985 Nádi pásztorkodás, halászás és madarászás a Nagybereken. In: KANYAR József (szerk.): *Fonyód története*. 207–253. Fonyód.
- 1986 *Somogyi pásztorvilág*. Kaposvár.
- TAKÁTS Sándor
- 1897 A komáromi vizahalászat a XVI. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* IV: 425–445, 495–509.
- 1900 A dunai hajózás XVI. és XVII. században. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* VII: 193–222.

1902 A bécsi halkereskedők kiváltságai Magyarországon 1328-tól 1714-ig. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* IX: 49–72.

1915–1917 *Rajzok a török világból* I–III. Budapest.

é. n.[1928] *Emlékezzünk eleinkről*. Budapest.

TÁLASI István

1936 *A Kiskunság népi állattartása*. Budapest.

1942 Adatok a Bakony erdei életéhez. *Néprajzi Értesítő* XXXIV: 164–172.

1977 *Kiskunság*. Budapest.

1979–1980 *Néprajzi tanulmányok, írások*. Budapest. /Dissertationes Ethnographicae 3–4./

TIMAFFY László

1980 *Szigetköz*. Budapest.

TOLNAI Vilmos

1915 Sulyom. *Magyar Nyelv* XI: 419–421.

TOLNAY Kálmán

1960 *Vadászok szakácskönyve*. Budapest.

1983 *Vadhús- és halételek*. Budapest.

TŐKE István

1983 *Mosolygó Tisza mente. Zentai, Zenta környéki élcek, népi anekdoták*. Újvidék.

TÖMÖRKÉNY István

1963 *Munkák és napok a Tisza partján*. Budapest.

TÚRI MÉSZÁROS István

1914 Tájszók (Mezőtúr). *Magyar Nyelv* X: 187–189.

UGHY István

1994 Agancs és szaru lőportartók a pápai múzeum gyűjtőterületéről, valamint egy keresztúri szaru rajza. *A Veszprém megyei Múzeumok közleményei* 19–20: (1993–1994) 471–473. Veszprém.

UJVÁRY Zoltán

1957 A vadon termő növények szerepe a táplálkozásban az abaúj-zempléni hegyvidéken. *Néprajzi Értesítő* XXXIX: 231–244.

ÚMTSz

1979–1992 B. LŐRINCZY Éva (főszerk.): *Új Magyar Tájszótár* I–III. Budapest.

VAJKAI Aurél

- 1938 Adatok a Bakony gyűjtögető és vadfogó életmódjához. *Vasi Szemle* V: 152–163.
- 1941 A gyűjtögető gazdálkodás Czerszegtomajon. *Néprajzi Értesítő* XXXIII: 231–258.
- 1945 Adatok Szentgál gyűjtögető életmódjához. *Ethnographia* LVI: 37–40.
- 1959 *A Bakony néprajza*. Budapest.
- 1964 *Balatonmellék*. Budapest.

VARGA Gyula

- 1973 Határhasználat egy szabad paraszt faluban a XX. század első felében. *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* I: 139–154.
- 1993 *A népi táplálkozás Hajdú-Bihar megyében a XX. század első felében*. Debrecen. /A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 52./

VARGA László, D.

- 2004 *A halászok világa – Hagyományos halászat az Ung, a Laborc és a Latorca folyón*. Pozsony/Bratislava.

VÁSÁRHELYI István

- 1968 *A harcsa*. Budapest.

VÉGH Antal

- 1979 *Az almafákat évente kell metszeni*. Budapest.

VÉGH József – ÖRDÖG Ferenc – PAPP László (szerk.)

- 1981 *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest.

VIGA Gyula

- 1979 Északkelet-magyarországi adatok a rákászathoz. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 17: (1978–1979) 166–171.
- 1994 *Huszzonegy néprajzi közlemény*. Debrecen. /Folklór és etnográfia 81./

VISKI Károly

- 1932 Pelészés és makkászás. *Néprajzi Értesítő* XXIV: 112–114.

VÖNÖCZKY-SCHENK J.

- 1958 Die Geschichte der ungarischen Falknerei. *Aquila* LXV: 161–173.

VUIA, Romulus

- 1943 Vinatoarea si curse taranesti din Tara Hategului si Reginuea Padulenior. *Carpatii* XI: (12) 310–320.

ZENTAI János

- 1966 Egy eltűnt életforma utolsó képviselője az Ormánságban.
A kólészó. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965.*
182–202.

ZOLNAY László

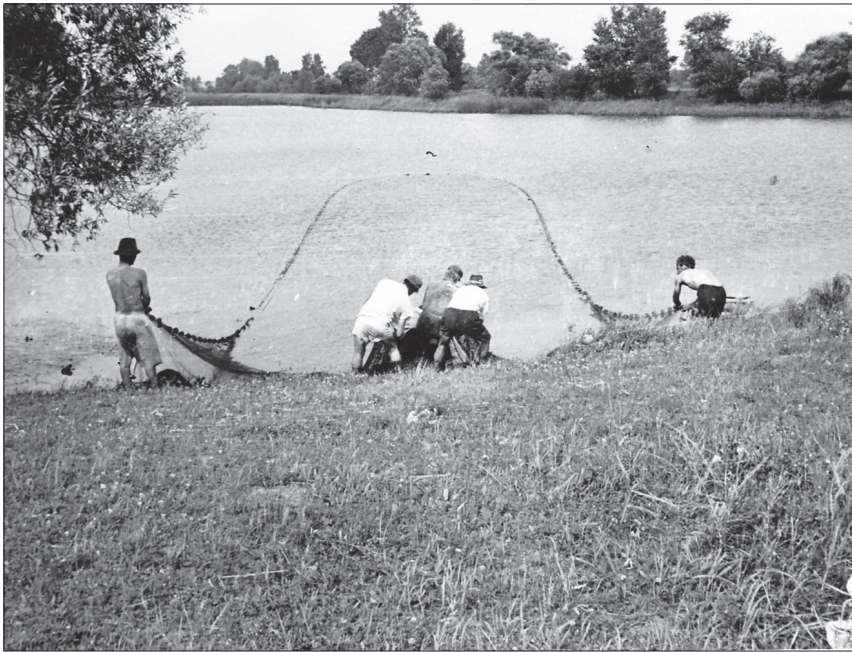
- 1971 *Vadászatok a régi Magyarországon.* Budapest.

ZOMBORI Attila

- 1983 Vízparton Bánhidý László színművésszel. *Magyar Horgász*
XXXVII: (11) 3.

ZSUPOS Zoltán

- 1985 Népi növényismeret a Medvesalján. In: UJVÁRY Zoltán
(szerk.): *Gömör néprajza I.* 29–54. Debrecen.
1987 *Dél-Gömör gyűjtögető gazdálkodása.* Debrecen. /Gömör
néprajza X./
1990 Gyűjtögetés, halászat, méhészet. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.):
Bakonszeg története és néprajza. 289–317. Bakonszeg.

26. kép A kerítőháló partra vonatása a Fordító nevű holtágban. Poroszló, 1961

27. kép Az alsó inat az iszapba taposva szedik be a partra húzott kerítőhálót a Fordító nevű holtágba. Poroszló, 1961

A KÖZÖLT DOLGOZATOK ELSŐ MEGJELENÉSE

- Vadászat – A kutatástörténet és tanulságai. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest, 2001. 41–48.
- A magyar halászat kutatása. In: BARTHA Elek – KEMÉNYFI Róbert – Lajos Veronika (szerk.): *A víz kultúrája*. Debrecen, 2010. 39–49. /*Studia Folkloristica et Ethnographica* 55./
- Összegzés és új kutatások kezdeményezése Györffy István zsákmányolás-vizsgálataiban. *Néprajzi Hírek* 2010: XXXIX (1) 37–45.
- A csapda – Az ősfoglalkozások Korompay Bertalan kutatásaiban. *Néprajzi Hírek* 2008: XXXVII (3–4) 19–24.
- Gunda Béla kutatásai a gyűjtögetés és zsákmányolás témakörében (Megjelenés alatt a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke konferencia-kiadványában)
- Csöre Pál: A magyar vadászat története. *Ethnographia* 1995: 106 (2) 1059–1062.
- Zsákmányszerzés – gazdálkodás – sport (A halászat és a vadászat néprajzi kutatásának mai lehetőségei). In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *50 éves a Néprajzi Tanszék – Jubileumi kötet*. Debrecen, 1999. 222–235. /*Folklór és Etnográfia* 100./
- A rétség gazdasági jelentősége a 18–19. század fordulóján. In: ÖRSI Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe I. Túrkeve*, 1992. 219–269.
- Történetek az óriás harcsákról. *Forrás* 1986: XVIII (8) 63–67.
- Egy anekdota a régi halászok madártojás-evéséről. *Rálátás – Zsákai helytörténeti-honismereti kulturális tájékoztató* 2007: VII (1) 31–33.
- Hernádbüdi adatok a paraszti vadászatról. *Ethnica* 2010: XII (4) 94–96.
- Szövegemlékek a Szernye-mocsárról. *Néprajzi Látóhatár* 1997: VI (1–4). *Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére*. Budapest – Debrecen, 1997: 288–297.
- A csíkkal kapcsolatos sztereotípiák – napjainkban. *Ethnica* 2009: XI (3) 78–79.
- Kisújszállási adatok a vadászathoz. (Közöletlen)

Szokolyai vadástörténetek. *Ethnica* 2005: VII (2) 68–71.

A „régí vizes világ” néhány étele, mint múlt-szimbólum. In: KUTI Klára (szerk.): *Morzsák – Tanulmányok Kisbán Eszter tiszteletére*. Budapest, 1997. 81–103.

Szemponatok a „régí vizes világ” mellékes haszonvételeinek néprajzi vizsgálatához – A teknősbéka és a kecskébéka. In: TÓTH Arnold (szerk.): *Néprajz – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére*. Miskolc, 2012. 580–589.

A kötetben közölt képeket a szerző *Halászat Tiszafüreden és környékén* című kéziratós szakdolgozatából válogattuk. A témát kitűzte Dr. Gunda Béla egyetemi tanár, Debrecen, 1962. (A szerző tulajdonában)